

J E B P I R

Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Yıl/Year 2024
Cilt / Volume 10
Sayı / Issue 1

ISSN: 2149-0732
e - ISSN: 2602-4845

Kırıkkale Üniversitesi Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi	Kırıkkale University Journal of Economics, Business, Politics and International Relations
--	---

JEBPIR, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin uluslararası hakemli dergisidir.	JEBPIR is the international refereed journal of Kırıkkale University Faculty of Economics and Administrative Sciences.
Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 kere yayınlanmaktadır.	Journal is published twice in a year, on June and December

Yayınlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir.	All opinions in published articles are belong to their writers.
Yazıların yayınlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmez.	Publishing a article does not mean that university or journal support that opinions.

Bu derginin bütün hakları Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne aittir.	All rights of this journal belong to Kırıkkale University Faculty of Economics and Administrative Sciences.
--	---

KÜNYE

Sahibi | Publisher

Kırıkkale Üniversitesi In behalf of Kırıkkale University
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına Faculty of Economics and Administrative Sciences
Mehmet BAŞALAN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü |Managing Editor

Fatma Duygu ARSLAN

Editör |Editor

Hasan YAYLI

Editör Yardımcıları|Assistant Editors

Fatma Duygu ARSLAN

Sekreter |Secretary

Yasin Can GÖNÜLTAŞ

Yayın Kurulu|Editorial Board

Prof. Dr. Hasan YAYLI (Editör) (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Dr. Hasan YAYLI (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Dr. Nihat IŞIK (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Dr. Eda YEŞİL (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Dr. Haluk ÖZDEMİR (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Dr. İsmail GÖKDENİZ (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Dr. Mehmet DİKKAYA (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye)

Prof. Mohamed El HODIRI (Kansas University, ABD)

Prof. Dr. Dragica ODZAKLIESKA (University St. Kliment Ohridski - Bitola, Bulgaristan)

Prof. Dr. Günther LOSCHNIGG (University of Graz, Avusturya)

Doç. Dr. Murtaza HASANOĞLU (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İdarecilik Akademisi)

Dr. Mustafa COŞKUN (University Of Tübingen - Almanya)

İletişim | Contact

Adres / Address : Kırıkkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Ankara Yolu 7. km 71450
Yahşihan / KIRIKKALE

Telefon / Phone : +90 318 357 3860

Faks / Fax : +90 318 357 3800

E-posta / E-mail : jebpir@kku.edu.tr
ycangonultas@kku.edu.tr

ISSN : 2149-0732

Grafik/Kapak Tasarım / Graphic Design: Yasin Can Gönültaş

Bilim ve Hakem Kurulu | Advisor Board

- Abdullatif ÇEVİKER – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Adem ÇAYLAK – Kocaeli Üniversitesi
Adem DOĞAN – Cumhuriyet Üniversitesi
Adem KORKMAZ – Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Adnan AKIN – Kırıkkale Üniversitesi
Ahmet HASKÖSE – Erciyes Üniversitesi
Ahmet UZUN – Akdeniz Üniversitesi
Bekir Berat ÖZİPEK – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Celalettin GÜNGÖR – Kırıkkale Üniversitesi
Dragica ODZAKLIESKA - University St. Kliment Ohridski – Bitola
Emin ERTÜRK – Uludağ Üniversitesi
Fatih ÖZATAY – TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Fatma ZEREN – Malatya İnönü Üniversitesi
Ferudun YILMAZ – Uludağ Üniversitesi
Fikret ÇELİK – Kırıkkale Üniversitesi
Gülfettin ÇELİK – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Günther LOSCHNIGG - University of Graz
Güven DELİCE – Cumhuriyet Üniversitesi
Hakan BERUMENT – Bilkent Üniversitesi
Hakan TÜRKAY – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Hakkı BÜYÜKBAŞ – Erciyes Üniversitesi
Halis ÇETİN – Cumhuriyet Üniversitesi
Hamza AL – Sakarya Üniversitesi
Hasan YAYLI – Kırıkkale Üniversitesi
Hilmi ÜNSAL – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İlker Hüseyin ÇARIKÇI – Süleyman Demirel Üniversitesi
Kâmil ŞAHİN – Kırıkkale Üniversitesi
Khatir Mohammed - Bounaama University
Kudret BÜLBÜL – Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Latif ÖZTÜRK – Kırıkkale Üniversitesi
M. Savaş KAFKASYALI – Kırıkkale Üniversitesi
M. Nazif SHAHRANİ – Indiana University
Mahmut BİLEN – Sakarya Üniversitesi
Mahmut ZORTUK – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Mohamed El HODIRI - Kansas University
Muammer YAYLALI – Erzurum Teknik Üniversitesi
Muhammed Halim DALGIN – Kutztown University, Pennsylvania, USA
Muhittin ATAMAN – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Muhittin KAPLAN – İstanbul Üniversitesi
Murat Ali DULUPÇU – Süleyman Demirel Üniversitesi
Murat ATAN – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Murtaza HASANOĞLU - Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İdarecilik Akademisi
Mustafa ACAR – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Nezir KÖSE – Gazi Üniversitesi
Ömer ÇAHA – Yıldız Teknik Üniversitesi
Ömer DEMİR – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Ömer Selçuk EMSEN – Atatürk Üniversitesi
Ömer ŞANLIOĞLU – Erciyes Üniversitesi
Ömer TORLAK – Rekabet Kurumu
Patrycja Jaworska (University of Warsaw)
Ramazan GÖZEN – Marmara Üniversitesi
Refik YASLIKAYA – Kırıkkale Üniversitesi
Ryoko Wada - Keiai University – Japonya
Seyfi YILDIZ – Kırıkkale Üniversitesi
Şuayıp ÖZDEMİR – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi
Ünal Halit ÖZDEN – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Veysel KULA – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yusuf PUSTU – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

**EKONOMİ İŞLETME SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DERGİSİ (JEBPIR)
2024 10(1) SAYISI TARANAN DİZİNLER**

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

İÇİNDEKİLER

Hasan AKAY

Gençlerin Kariyer Planlamasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rollerini (The Role of Non-Governmental Organizations in Career Planning of Young People)1

Halil İbrahim UÇAR – Erkan ALSU

Theoretical Analysis Of The Relationship Between Tourism Sector And Uncertainties (Turizm Sektörü ve Belirsizlikler Arasındaki İlişkinin Teorik Analizi) 20

Sezai ÖZTOP – Zehra NAMLI

Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Yönetim Anlayışının Gelişimi: Stratejik Planlama Kılavuzları Üzerinden İnceleme (Development Of Strategic Management Approach In Turkish Public Administration: An Examination Through Strategic Planning Guides) 47

Aydın AKYÜZ – Eda YEŞİL

Maliye Politikasının Eğitim ve Sağlık Harcamaları Üzerine Etkileri (Effects Of Fiscal Policy On Education and Health Expenditures) 65

Neslihan SAYICI – Celalettin GÜNGÖR

Yön Hareketinin Arap Sosyalist Rejimlerine Bakışı (Yön Movement's Views On Arab Socialist Regimes) 84

Abitter ÖZULUCAN – Zeki DOĞAN

Tarım İşletmelerinde TMS 16 ve VUK Kapsamında Amortisman İşlemlerinin Değerlendirilmesi ve Muhasebe Uygulamaları (Evaluation of Depreciation Transactions and Accounting Applications in Agricultural Enterprises within the Scope of TAS 16 and TPL) 112

İslam KÖSEOĞLU

Türk Kamu Yönetiminde İç Denetçilik Kurumunun Sorunları: Bakanlıkların Merkezî Teşkilatlarında Bir Alan Araştırması (Problems of the Internal Audit Institution in Turkish Public Administration: A Field Research in the Central Organizations of Ministries)..... 136

2024-10(I)

Editörden | From Editor

Dergimiz JEBPIR, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yılda iki kez yayınlanan süreli ve hakemli bir bilimsel dergidir. Dergimiz, iktisat, işletme, maliye, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi başta olmak üzere iktisadî ve idarî bilimler alanlarındaki bilimsel makaleleri yayınlamayı amaç edinir. Dergimiz bilimsel makale yayınlarına ek olarak gerekli görüldüğü durumlarda söz konusu alanlarda klasikleşmiş-literatüre katkı yapan yabancı makale çevirilerine ve kitap tanıtımlarına (book review) ve alanında önde gelen bilim insanlarının söyleşilerine de yer verebilir. Dergimizde yer alan bütün yayınlar hakemlik sürecine tabi olup, dergimizde yer alan yazılar kısmen ya da tamamen kaynak gösterilmeksizin alıntılanamaz. Dergimizde yer alan yazıların bütün hukukî sorumluluğu yazar(lara) aittir.

Bu sayımızın çıkmasında başta editör yardımcımız Arş. Gör. Fatma Duygu ARSLAN ve Dergi Sekreterimiz Öğr. Gör. Dr. Yasin Can GÖNÜLTAŞ olmak üzere tüm bilim, hakem ve yayın kuruluna ayrıca katkı veren tüm hocalarımıza teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hasan YAYLI

Gençlerin Kariyer Planlamasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rollerini

The Role of Non-Governmental Organizations in Career Planning of Young People

Hasan AKAY *

Makale Geliş Tarihi / Received : 09.05.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted : 30.06.2024

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının (STK) gençlerin kariyer planlamalarındaki rollerini analiz etmektedir. Araştırma, STK'ların gençlere sunduğu eğitim programları, mentorluk, kariyer danışmanlığı ve iş bulma destekleri gibi hizmetlerin gençlerin iş dünyasına hazırlanmalarındaki rollerini ele almakta; özellikle dezavantajlı gençlerin topluma entegrasyonu ve eşit kariyer fırsatları oluşturulması konusunda bu kuruluşların ne gibi katkılar sağladığını incelemektedir. Literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışma, STK'ların gençlerin sosyal ve ekonomik anlamda güçlenmelerine olanak tanıdığı sonucuna ulaşmıştır. Bulgular, STK'ların sağladığı desteklerin gençlerin kariyer gelişimlerine olumlu etkilerde bulunduğunu ve iş bulma süreçlerini hızlandırdığını göstermektedir. Ayrıca, bu kuruluşların sunduğu programlar, gençlerin iş piyasasına daha hazırlıklı girmelerini sağlamakta, ekonomik bağımsızlıklarını teşvik ederken sosyo-ekonomik gelişmelerine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Çalışmada STK'ların, gençlere yönelik faaliyetlerinin sürdürülebilirliği ve etkinliği açısından kaynak kısıtlılıkları nedeniyle bazı zorluklarla karşılaştığı görülmüş ve bu alanda yapılan çalışmaların sürdürülebilirliğinin önemine işaret edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: *Gençlik, Kariyer, Sivil Toplum Kuruluşları (STK)*

ABSTRACT

This study analyzes the role of non-governmental organizations (NGOs) in the career planning of young people in Turkey. The study examines the role of NGOs' services such as training programs, mentoring, career counseling and job placement support in preparing young people for the business world, and examines how these organizations contribute to the integration of disadvantaged youth into society and the creation of equal career opportunities. This study, which is based on a literature review, concludes that NGOs enable young people to become socially and economically empowered. The findings show that the support provided by NGOs has a positive impact on young people's career development and accelerates the process of finding a job. In addition, the programs offered by these organizations enable young people to enter the labor market better prepared and directly contribute to socio-economic development while promoting their economic independence. The study found that NGOs face some challenges in terms of the sustainability and effectiveness of their activities for young people due to resource constraints and pointed out the importance of sustainability of the work carried out in this field.

Keywords: *Youth, Career, Non-Governmental Organizations (NGO)*

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, SBKY, hasanakay2@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-9531-4875

GİRİŞ

Yaşamımızda önemli bir yer tutan mesleki kariyerimizi şekillendirme hususu, genç yaşlarda atılan adımlarla başlar. Kariyer planlaması olarak da adlandırabileceğimiz bu adımlar, bireylerin yeteneklerini, ilgi alanlarını ve hedeflerini keşfetmelerine olanak tanırken aynı zamanda gelecekteki meslek seçimlerini bilinçli bir şekilde yapmalarını sağlamaktadır. Kariyer planlaması süreci, gençlerin kendilerini daha iyi tanımaları için kritik bir süreçtir. Ne tür işlerde başarılı olabileceklerini, hangi alanlarda ilgilerinin olduğunu ve hangi yeteneklere sahip olduklarını anlamalarına yardımcı olur. Bu süreç, kariyer yönlerini belirlemelerinde önemli bir adım olmanın yanı sıra doğru kariyer planı, gençlerin hangi eğitim programlarını ve hangi okulları seçmeleri gerektiği konusunda bilinçli kararlar vermesine yardımcı olur (Polat, Ardıç ve Özdemir, 2016:35-36). Bu hem zaman hem de mali kaynakların daha verimli kullanılması anlamına gelir. Kariyer hedefleri belirlemek, gençleri motive eder ve onlara ulaşmaları gereken somut hedefler koymalarında yardımcı olur. Bu hedefler, gençlerin eğitim ve kariyer yollarında karşılaştıkları zorluklarla başa çıkabilmeleri için gerekli olan motivasyonu da sunar (Filiz ve Kaya, 2021:115-117).

Erken yaşlarda yapılan kariyer planlaması, gençlere iş piyasasında rekabet avantajı sağlamaktadır (Dost ve Bilgin, 2020:127). İyi planlanmış bir kariyer serüveninin, iş başvurularında ve mülakatlarda gençlerin öne çıkmaları için gereken arka planı ve özgeçmişini sunması beklenir. Kariyer planlaması, gençlerin değişen dünya düzenine ve iş piyasasının gerekliliklerine uyum sağlamalarına yardımcı olur ve planlarında esnek olmayı öğretmesi açısından önemli bir aşamadır.

Kariyer planlaması, bireylerin iş ve profesyonel yaşamlarında başarılı olabilmeleri için kritik bir süreçtir. Gençler için kariyer planlaması, işgücü piyasasına girişlerini, kariyer yollarını ve uzun vadeli iş tatminlerini şekillendirmede temel bir rol oynamaktadır (Taşlıyan, Arı ve Duzman, 2011). Erken yaşlardaki etkin kariyer planlaması, gençlerin eğitim ve kariyer hedeflerini uyumlu hale getirmelerine, potansiyellerini maksimize etmelerine ve sosyoekonomik başarıya ulaşmalarına olanak tanır (Koçakoğlu ve Yalçın, 2020: 5615). Ayrıca bu süreç gençlerin yeteneklerini keşfetmelerine, kişisel ve profesyonel hedeflerini netleştirmelerine ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli becerileri edinmelerine de yardımcı olur.

Sivil toplum kuruluşları (STK'lar) da gençlerin kariyer planlamaları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. STK'lar, toplumsal sorunlara çözüm üretmek, kamuoyu bilinci oluşturmak ve politika yapıcıları etkilemek gibi genel rolleri yanında, gençlerin kariyer planlaması sürecinde de destekleyici bir işlev görebilirler. Eğitim programları, mentorluk, kariyer danışmanlığı ve iş bulma destekleri sunarak gençleri iş dünyasına hazırlama konusunda kritik roller üstlenirler. Bu kuruluşlar, özellikle dezavantajlı gençlerin topluma entegrasyonunu sağlama ve eşit kariyer fırsatları oluşturma konusunda önemli bir misyon üstlenmektedir. Türkiye'de ve dünya genelinde pek çok STK, gençlerin iş gücüne katılımını artırma, onları sosyal ve ekonomik anlamda güçlendirme ve kariyerlerinde ilerlemelerini sağlama projeleri yürütmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının gençlerin kariyer planlamalarındaki rollerini detaylı bir şekilde incelemektir. Araştırma sorusu şu şekildedir: "Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları, gençlerin kariyer planlamalarında nasıl bir rol oynamaktadır ve bu rolün etkileri nelerdir?" Bu soruya yanıt ararken, STK'ların sunduğu programların ve

hizmetlerin kapsamı, genç bireyler üzerindeki etkileri ve bu etkilerin onların kariyer başarıları üzerindeki uzun vadeli yansımaları literatür bazlı ele alınmıştır. Ayrıca bu etkileşimin sosyoekonomik sonuçları ve toplumsal dönüşümlere olan katkısı da değerlendirilmiştir.

1. METODOLOJİ

Bu çalışmada, gençlerin kariyer planlamasında sivil toplum kuruluşlarının rollerini incelemek için kapsamlı bir literatür bazlı analiz kullanılmıştır. Araştırmanın niteliksel bir yaklaşımı olup, araştırma mevcut literatürden derinlemesine bilgi toplama ve bu bilgileri analiz etme üzerine kuruludur. Bu yaklaşım, konunun çok yönlü ve kapsamlı bir şekilde incelenmesine yardımcı olur (Baltacı, 2019).

Literatür taramasında, gençlerin kariyer planlaması ve STK'ların bu süreçteki etkileri üzerine yapılan önceki çalışmalar sistematik bir şekilde incelenecektir. Bu tarama, akademik (ulusal-uluslararası) veri tabanları, bilimsel dergiler, kitaplar ve tezler aracılığıyla gerçekleştirilecektir. Anahtar kelimeler arasında “gençlerin kariyer planlaması”, “sivil toplum kuruluşları”, “kariyer gelişimi”, “iş piyasası entegrasyonu” gibi ifadeler yer almış ve özellikle uygulamalı çalışmalar/ alan çalışmaları incelenmiştir. Doküman analizinde ise Türkiye'deki ve diğer ülkelerdeki STK'lar tarafından uygulanan programlarla ilgili raporlar, projeler ve örnek olay incelemeleri (*case studies*) detaylı bir şekilde incelenmiştir. Konu hakkında elde edilen bilgiler ve sonuçlar, bulgular kısmında tartışılmış ve konu hakkında elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Nihayetinde literatür çalışmaları ekseninde birtakım öneriler geliştirilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Kariyer Planlama Teorileri ve Modelleri

Kariyer planlama teorileri ve modelleri, bireylerin yaşam boyu kariyerlerini geliştirmelerine ve yönetmelerine yardımcı olmak için tasarlanmış çeşitli kavramsal çerçeveleri kapsar. Bu kavramsal çerçeveler literatürde geniş bir şekilde yer almış olsa da bizlere konumuzun sınırları içerisinde referans olacak araştırmaları kısaca şu şekilde tasnifleyip; özetleyebiliriz:

Super'in Kariyer Gelişim Modeli (Gelişimsel Teori): Bu model, bireylerin yaşam boyu kariyer gelişimini beş evrede ele alır ve bu evrelerin her birinde bireylerin kendilerini nasıl tanımladıklarını ve çalışma hayatlarında nasıl bir rol üstlendiklerini inceler. Super modeli, gençlerin kariyer kararlarını yaşam döngüleri içinde nasıl şekillendirdiklerini anlamamız açısından (Super, 1957) ve son yıllarda yapılan kariyer eksenli çalışmalara referans olması bakımından önemli bir teoridir.

Holland'ın Mesleklerin Tipoloji Teorisi (Uyum Teorileri): Holland, bu teorisinde insanların meslek tercihlerinin kişilik özellikleriyle uyumlu olduğunu öne sürer. Bu teoriye göre, insanlar en çok kişiliklerine uygun mesleklerde başarılı ve mutlu olurlar. Bu model, STK'ların gençlere yönelik kariyer rehberlik hizmetlerini sunarken kişilik-uyumlu kariyer yollarını önerme pratiğinin önemini de vurgular (Holland, 1997).

Krumboltz'ın (v.d.) Öğrenme Teorisi Kariyer Karar Modeli: Kariyer seçimlerinin anlaşılmasına yönelik sosyal öğrenme teorisine dayalı bir yaklaşım sunar. Bu teori, bireylerin mesleki kararlarını etkileyen öğrenilmiş deneyimlerin rolünü vurgular ve kariyer gelişiminin, kişisel

ve çevresel faktörlerle şekillenen sürekli bir öğrenme süreci olduğunu öne sürer. Eserde, kariyer seçimlerinin sadece bireylerin yetenekleri ve ilgileri ile değil, aynı zamanda karşılaştıkları rastlantısal olaylar ve bu olaylardan öğrendikleri ile de şekillendiği anlatılır. Krumboltz (v.d.), bireylerin kariyer yollarını, onlara sunulan fırsatları nasıl algıladıkları ve bu fırsatlar karşısında nasıl davrandıkları üzerinden incelemiş ve bu sürecin bireysel deneyimler, sosyal etkileşimler ve çevresel koşullar tarafından desteklendiğini belirtmiştir (Krumboltz, Mirchell & Jones, 1976).

Model, kariyer danışmanlarına, bireylerin kariyer seçimlerini anlamak ve onlara rehberlik etmek için pratik stratejiler sunar. Bu stratejiler, kişilerin kariyerle ilgili beklentilerini ve tutumlarını keşfetmelerine, rastlantısal öğrenme fırsatlarını tanımalarına ve kullanmalarına yardımcı olmayı amaçlar. Krumboltz (v.d.), kariyer kararlarının bireylerin önceki öğrenme deneyimlerinden ve mevcut koşullarından etkilendiğini belirtir. Bu model, STK'ların gençlerin kariyer planlamalarını şekillendirmede nasıl etkili olabileceğini gösterir, zira bu kuruluşlar gençlere yeni öğrenme deneyimleri ve kariyerle ilgili bilgiler sunarak karar verme süreçlerini etkileyebilir (Krumboltz, Mirchell & Jones, 1976).

Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisi: Bu teori, kariyer gelişiminde bilişsel-kişisel faktörlerin rolünü vurgulamaktadır. Bunlar arasında öz yeterlik, sonuç beklentileri ve kişisel hedefler bulunur. Özellikle ergenler ve üniversite öğrencileri arasında kariyer planlama ve keşif faaliyetlerini anlamak için kapsamlı bir çerçeve sağlar. Araştırmalar, bu teorik çerçevenin, öğrencilerin ve yetişkinlerin kariyer planlamaları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Rogers & Creed, 2011).

Kariyer Yapılandırma Modeli: Bu model, bireylerin kendi kariyer hikayelerini oluşturarak kariyerlerini nasıl şekillendirdiklerine odaklanır. Kariyer yapılandırma, kişisel deneyimler ve sosyal etkileşimler aracılığıyla kariyer kimliğinin sürekli olarak yeniden inşa edilmesini içerir. Bu yaklaşım, modern kariyer rehberliği pratiklerinde özellikle önemlidir çünkü bireysel farklılıkları ve sosyal değişkenleri hesaba katar (Guichard & Lenz, 2005).

Z Kuşağı İçin Dijital Kariyer Planlama Modelleri: Özellikle Z kuşağı için geliştirilen bu modeller, dijital teknolojinin ve değişen iş gücü dinamiklerinin kariyer planlaması üzerindeki etkilerini inceler. Bu araştırmalar, farklı kuşakların ihtiyaç ve beklentilerine uygun kariyer planlama araçları ve stratejileri geliştirilmesinin önemini vurgular (Umar, 2021).

Kelebek Modeli: Kariyerlerin Kelebek Modelinde lise öğrencilerinin kariyer planlamalarına nasıl uygulayabileceği tartışılmaktadır. Bu çalışma, kariyer planlama sürecine rastlantısal öğelerin dahil edilmesinin önemini vurgulayarak, öğrencilerin hem planlı hem de rastlantısal kariyer fırsatlarını nasıl değerlendirebileceğini göstermektedir (Borg, Bright, & Pryor, 2006). Makale, kariyer kararlarının yalnızca bilinçli planlamalarla değil, aynı zamanda beklenmedik olaylar ve fırsatlarla da şekillendiğini öne sürer. Kelebek Modeli, bu ikili yapıyı (planlama ve rastlantısallık) entegre ederek, öğrencilerin kariyer yollarını daha esnek ve adaptif bir şekilde yönetmelerine olanak tanır. Model, öğrencilerin kariyer gelişiminde karşılaşılabilecekleri beklenmedik durumlar ve fırsatlar karşısında nasıl proaktif davranabileceklerini ve bu durumların kariyer yollarını nasıl etkileyebileceğini ele alır.

Bu yaklaşım, kariyer danışmanlarının ve eğitimcilerin, öğrencilere daha dinamik ve kapsayıcı bir kariyer planlama süreci sunmalarına yardımcı olmak amacıyla kariyer eğitim programlarında ve danışmanlık uygulamalarında kullanılmaktadır. Özellikle, genç bireylerin kendilerini gelecekteki iş

piyasasına nasıl adapte edebileceklerini düşünmelerine yardımcı olan bu model, onlara esnek düşünmeyi ve fırsatlara açık olmayı da öğretir (Borg, Bright, & Pryor, 2006).

Bu teoriler ve modeller, bireylerin kariyer yollarını nasıl keşfettikleri ve yönettikleri üzerine derinlemesine bilgiler sunmaktadır. Kariyer danışmanları ve eğitimciler için bu teorik çerçeveler, etkili müdahaleler ve destek stratejileri geliştirmede önemli ilham kaynaklarıdır. Kariyer planlaması bireysel yetenekler, piyasa koşulları ve kişisel hedefler arasında dinamik bir denge kurmayı gerektirir. Bu nedenle bu teorilerin sürekli olarak güncellenmesi ve uyarlanması önemlidir. Sonuç olarak, kariyer planlama teorileri ve modelleri, iş gücündeki değişiklikleri, kültürel etkileri ve teknolojik ilerlemeleri yansıtarak çeşitli ve çok yönlüdür. Farklı yaşam evrelerinde bireylerin kariyerlerini etkin bir şekilde planlamalarını ve yönetmelerini sağlayacak teorik çalışmalar dünya literatüründe sürekli güncelliğini korumaktadır.

2.2. Gençler Üzerine Yapılmış (Kariyer Eksenli) İlgili Çalışmalar

Gençlerin kariyer gelişiminde sosyoekonomik faktörler önemli bir rol oynamaktadır. Bu faktörler gençlerin kariyer hedeflerini, eğitim ve iş tercihlerini doğrudan etkileyebilir. İlgili literatürden çalışmalar konu bağlamlarıyla şu şekilde özetlenebilir:

Lozowiecka (2020), bireylerin kariyer gelişiminin sosyal ve ekonomik değişimlerin koşulları altında nasıl şekillendiğini incelemektedir. Çalışmalarında globalleşme, teknolojik ilerlemeler, demografik değişiklikler ve ekonomik dalgalanmalar gibi faktörlerin kariyer yolları üzerindeki etkileri ele alınır. Özellikle, bu tür dışsal faktörlerin bireylerin kariyer seçimleri, iş beklentileri ve mesleki adaptasyon süreçleri üzerinde nasıl belirleyici olduğu incelenir. Lozowiecka, bireylerin bu dışsal koşullara nasıl yanıt verdiklerini, hangi becerilerin önem kazandığını ve kariyer planlaması yaparken bu yeni gerçeklikleri nasıl entegre ettiklerini tartışır. Ayrıca eğitim sistemlerinin ve işgücü politikalarının, bu değişen koşullara uyum sağlamak için nasıl dönüştürülmesi gerektiği üzerinde durulur. Kısacası, bu eser, modern çağda kariyer gelişimini etkileyen anahtar faktörleri ve bireylerin, eğitimcilerin ve politika yapımcıların bu faktörlere nasıl proaktif bir şekilde adapte olabileceğini ele alarak, kariyer gelişimi teorilerine çağdaş bir bakış sunmaktadır (Lozowiecka, 2020).

Jeremy Staff ve diğerleri (2010), genç bireylerin erken dönem mesleki hedeflerindeki belirsizliği incelerler. Genç bireylerin erken dönem kariyer hedeflerindeki belirsizliğin iki temel nedeni üzerinde durulur: Rol arayışı ve amaçsızlık. Araştırma, bazı gençlerin bu belirsizliği, farklı meslek rollerini keşfetmek ve kendileri için en uygun olanı bulma süreci olarak kullandıklarını; diğerlerinin ise daha çok yönsüz ve kararsız kaldıklarını ortaya koymaktadır. Bu iki farklı yaklaşımın, gençlerin eğitim ve iş hayatları üzerinde uzun vadeli etkileri olduğu analiz edilir. Çalışma ayrıca, bu belirsizliklerin sosyoekonomik durum, eğitim fırsatları ve aile desteği gibi çeşitli dış faktörler tarafından nasıl şekillendirildiğini de incelemektedir. Araştırmacılar, gençlerin erken kariyer hedeflerindeki belirsizliğin, ileride daha sağlam ve bilinçli meslek seçimleri yapmalarına yardımcı olup olmadığı veya bu belirsizliğin onları daha az tatmin edici kariyer yollarına sürükleyip sürüklediği sorularını değerlendirirler. Sonuç olarak, bu çalışma, gençlerin kariyer gelişim sürecinde karşılaştıkları belirsizliklerin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini ve bu sürecin nasıl yönetilebileceğine dair kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır (Staff, Harris, Sabates, & Briddell, 2010).

Flouri ve Buchanan (2002), ergenlerin kariyer olgunluğunda işle ilgili becerilerin ve kariyer rol modellerinin etkilerini incelemektedir. Araştırma, ergenlerin kariyer olgunluğunu, yani iş dünyasına ve kariyer planlamasına hazır olma durumlarını artırmada iş becerilerinin ve rol modellerin önemli faktörler olduğunu öne sürmektedir. Çalışmada, iş becerilerine sahip olmanın ve etkili rol modellere erişimin, ergenlerin kariyer kararlarına yön verme ve bu kararları uygulamaya koyma yeteneklerini geliştirdiği belirtilmektedir. Çalışma, ergenlerin kariyer olgunluğunu ölçmek için çeşitli psikolojik ve davranışsal ölçütleri kullanarak, bu ölçütler üzerinde iş becerileri ve rol modellerin etkisini de değerlendirmektedir. Bulgular, iyi geliştirilmiş iş becerilerine ve olumlu rol modellere sahip ergenlerin, kariyer planlama süreçlerinde daha olgun ve etkin olduğunu göstermiştir. Araştırma sonucunda ergenlik döneminde kariyer eğitimi ve rehberlik programlarının tasarımında iş becerilerinin ve rol modellerin entegrasyonunun önemi vurgulanmıştır. Bu bileşenlerin, ergenlerin kariyer planlama ve hazırlık süreçlerinde kendilerine daha fazla güvenmelerine ve daha bilinçli kararlar almalarına yardımcı olduğu sonucuna da varılmıştır (Flouri & Buchanan, 2002).

Kay, Shane ve Heckhausen (2017), gençlerin başarıya ulaşma konusundaki neden-sonuç inançlarının sosyoekonomik farklılıklarını ve bu inançların erken kariyer gelişimini nasıl tahmin ettiğini incelemektedir. Araştırma, farklı sosyoekonomik arka planlara sahip gençlerin başarıya ulaşmak için neyin önemli olduğuna dair inançlarını karşılaştırır. Özellikle, daha düşük sosyoekonomik statüye sahip gençlerin başarıyı daha çok şansa veya dışsal faktörlere bağladıklarını, daha yüksek sosyoekonomik statüye sahip gençlerin ise başarıyı bireysel çaba ve yetenekle ilişkilendirdiklerini gösterir. Çalışma, bu inançların gençlerin erken kariyer gelişimi üzerindeki etkilerini de inceler. Gençlerin başarıya ulaşma konusundaki neden-sonuç inançlarının, kariyer hedeflerini, motivasyonlarını ve iş arama davranışlarını nasıl etkilediği analiz edilir. Bulgular, bireysel çaba ve yetenek inancına sahip gençlerin, kariyerlerinde daha hızlı ilerleme gösterme eğiliminde olduklarını ortaya koyar. Sonuç olarak makale, gençlerin başarı hakkındaki neden-sonuç inançlarının, erken kariyer gelişiminde önemli bir rol oynadığını ve bu inançların sosyoekonomik statüyle şekillendiğini vurgular. Bu sonuçlar, kariyer rehberlik ve danışmanlık programlarının tasarımında gençlerin inanç sistemlerini ve sosyoekonomik arka planlarını dikkate almanın önemini göstermektedir (Kay, Shane, & Heckhausen, 2017).

Humlum v.d. (2007), kimlik ve kariyer seçimleri arasındaki ilişkiyi ekonomik teoriler çerçevesinde değerlendirir. Çalışmada, bireylerin kariyer seçimlerinin, kendilerini nasıl gördükleri ve toplum içinde nasıl algılanmak istedikleri ile yakından ilişkili olduğunu gösteren bulgular sunulmaktadır. Özellikle, bireylerin profesyonel kimliklerinin, kariyer seçimlerinde önemli bir motivasyon kaynağı olarak işlev gördüğü ve bu seçimlerin ekonomik sonuçlarını etkileyebileceği tartışılır. Çalışma aynı zamanda, farklı toplumsal ve kültürel grupların kariyer seçimleri üzerindeki etkilerini ve bu grupların üyelerinin ekonomik fırsatlara erişimindeki farklılıkları da incelemektedir. Toplumsal cinsiyet, etnik köken ve sosyoekonomik statü gibi faktörlerin bireylerin kariyer yollarını nasıl etkilediğine dair içgörülerin sunulduğu bu çalışma, bireylerin kariyer seçimlerinin anlaşılmasında kimlik ve toplumsal normların önemli rol oynadığını ve ekonomik analizin bu faktörleri dikkate almasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu tür bir yaklaşım, kariyer danışmanlığı ve eğitim politikalarının daha etkili şekilde tasarlanmasına katkı sağlaması açısından önemlidir (Humlum, Kleinjans, & Nielsen, 2007).

Bu çalışmalar, gençlerin kariyer gelişiminde sosyo-ekonomik faktörlerin karmaşık rolünü ortaya koymaktadır. Gençlerin eğitim ve kariyer hedeflerini anlamak için bu faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Çalışmalar, gençlerin kariyer gelişimindeki sosyo-ekonomik etkenlerin rolünü belgelemiştir. Örneğin, ailelerin eğitim düzeyi ve ekonomik durumu, gençlerin kariyer hedeflerini ve ulaşabilecekleri imkanları önemli ölçüde etkilemektedir. Mentorluk ve ağ kurma (*network*) fırsatları sunan STK'lar, bu sosyal sermaye eksikliğini telafi ederek gençlerin daha geniş kariyer yollarına erişimini sağlar.

2.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Eğitim ve Kariyer Gelişimine Etkileri Hakkındaki Çalışmalar

Sivil toplum kuruluşlarının eğitim ve kariyer gelişimine etkileri üzerine yapılan akademik çalışmalar, bu kuruluşların özellikle gençlerin kariyer ve eğitim yollarını şekillendirme konusunda önemli bir rol oynadığını göstermektedir. İlgili çalışmalardan bazı önemli bulgular şunlardır:

Olshan (2017), sanatçıların kariyer gelişimlerine yardımcı olmak için sivil toplum kuruluşları tarafından sunulan profesyonel gelişim programlarını incelemiştir. Bunun yanında sanat mezunu gençlerin sektöre geçişlerinde karşılaştıkları zorlukları ve bu zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olacak STK destek sistemlerini geniş bir çerçevede değerlendirmiştir. Çalışmada, kar amacı gütmeyen organizasyonlarda yani STK'larda sunulan profesyonel gelişim programlarının, genç sanatçıların kariyer yollarını nasıl etkileyebileceğini ve bu tür eğitimlerin önemini vurgulamaktadır (Olshan, 2017).

Bano (2008), Pakistan'da kar amacı gütmeyen eğitim STK'ları ile özel sektör arasındaki karşılaştırmada, STK'ların ve geleneksel gönüllü organizasyonların eğitim kalitesi üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Araştırma sonucunda, bu STK'ların eğitim sektörüne katkıları ve bu katkıların kalite üzerindeki etkileri olduğunu tespit etmiştir. Özellikle, bu tür organizasyonların yönetim yapıları, finansal sürdürülebilirlikleri ve politika yapma süreçlerine aktif katılımlarının, eğitim sektöründeki rollerini nasıl şekillendirdiği üzerinde durmuştur (Bano, 2008).

“Non-Governmental Organisations (NGOs) and Their Part towards Sustainable Community Development,” başlıklı ve sürdürülebilir toplum gelişimine katkıda bulunan STK'ların rollerinin incelendiği bu çalışmada, STK'ların toplulukların ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğini nasıl desteklediğini ve bu süreçte karşılaştıkları zorluklar incelenmiştir. Çalışma, STK'ların toplum gelişimi üzerindeki etkili ve olumlu rolünü vurgulamış ve bu organizasyonların karşılaştığı en büyük engellerin, kaynak kısıtlılıkları ve politik baskılar olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte çalışmada STK'ların toplum gelişiminde merkezi bir noktayı oluşturan eğitim ve kariyer destekleri konusunda toplum lehine gerekliliğine de dikkat çekilmektedir (Abiddin, Ibrahim & Abdul Aziz, 2022).

Amerika Birleşik Devletleri'nde hukuk eğitimi alanında uzmanlaşmış STK'ların, yükseköğretim kurumlarına eğitim kalitesinin kontrolü, kabul sınavlarının organizasyonu, etkili yönetim, bilimsel gelişmelerin teşviki, mezunların istihdamı ve genç profesyonellerin eğitimi gibi alanlarda yardım sağladığı gözlemlenmiştir (Yunusov, 2021). Ayrıca, üniversitelerdeki gençlik örgütlerinin gelişim koşulları üzerine yapılan bir çalışmada, bu tür örgütlerin öğrencilerin artan ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşıladığı, ancak aynı zamanda öğrenci yönetimi ve ideolojik eğitim üzerinde olumsuz etkiler de yaratabileceği belirtilmektedir (Jin, Yang & Yuan, 2016). Uluslararası

alanda ise, STK'ların eğitim sonuçları üzerindeki etkileri incelenmiş ve bu örgütlerin eğitim harcamaları, eğitim yardımları, orta ve yükseköğretim kayıtları ve kadınların orta ve yükseköğretimdeki payı gibi eğitim sonuçlarıyla pozitif bir ilişkisi olduğu bulunmuştur (Bromley, Schofer & Longhofer, 2018).

Gana'da yapılan bir çalışmada da STK'ların özellikle kırsal bölgelerdeki eğitim sistemine etkilerini ve bu kuruluşların Eğitim Bakanlığı ve ortak liderlerle koalisyon oluşturarak eğitim kalitesini artırmak için nasıl bir tamamlayıcı otorite olabileceği incelenmiştir (Okine, 2022).

Bu çalışmaların genel bir değerlendirmesi; STK'ların eğitim sistemlerine katkılarının çeşitli yönlerde olduğunu ve bu katkıların hem yerel hem de uluslararası düzeyde eğitim politikalarını ve uygulamalarını şekillendirmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu kuruluşlar, eğitim kalitesini artırma, eğitim erişimini genişletme ve eğitimde fırsat eşitliğini sağlama gibi konularda etkili olabilmektedirler. Buradan yola çıkarak eğitim alanında etkinliğini sürdüren STK'ların aynı düzeyde gençlerin kariyer yolculuklarında da aktif bir şekilde yer aldıkları literatürde gözlemlenmiştir.

2.4. Konu ile İlgili Ulusal Çalışmalar

Türkiye örneğinde, çeşitli STK'ların gençlerin sosyal girişimcilik ve teknoloji alanlarında yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı oldukları ve çeşitli programlar uyguladıkları görülmüştür. Bu tür programlar, gençlerin kariyer planlarını genişletmelerine ve yeni ekonomik sektörlere adapte olmalarına olanak tanımaktadır. Diğer ülkelerden örneklerle karşılaştırıldığında, Türkiye'deki STK'ların gençlere sağladığı destekler benzer ülkelerle paralellik gösterir ancak yerel kültürel ve ekonomik koşullara özgü uyarlamalar da içerdiği literatür incelemelerinde gözlemlenmiştir.

Owen v.d.'nin (2011) çalışmasında, Türkiye'deki kariyer gelişimi ve meslek danışmanlığının evrildiği süreçler incelenmiştir. Kariyer danışmanlığının eğitim sistemlerine entegrasyonu ve profesyonel uygulamaların gelişimi üzerinde durulmuştur. STK'ların, mesleki entegrasyonda ve oryantasyonda gençlere yönelik kariyer danışmanlığı konusunda önemli destekler sağladığı bildirilmiştir (Owen, Korkut-Owen, & Kurter, 2011).

Türkiye'deki üniversitelerde turizm öğrencileri üzerine yapılan bir çalışmada, akademik memnuniyetin öğrencilerin kariyer planlama süreçlerine olan katılımlarını artırdığı ve bu süreçte daha aktif rol almalarını sağladığı belirtilmektedir. Ayrıca, öğrencilerin akademik beklentilerinin yüksek olmasının, onların kariyer planlamalarına olan ilgilerini ve motivasyonlarını artırdığını göstermektedir. Çalışma, bu ilişkileri detaylı istatistiksel analizler ve anket verileri ile destekler, böylece eğitim kurumlarına ve politika yapıcılara öğrencilerin akademik deneyimlerini iyileştirmek için kullanabilecekleri veriler sunar. Sonuç olarak, bu çalışma, eğitim kalitesinin ve öğrenci memnuniyetinin, üniversite öğrencilerinin kariyer planlaması üzerindeki etkisinin altını çizmekte ve turizm eğitimi veren kurumların bu faktörleri dikkate alarak eğitim stratejilerini şekillendirmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tür bir yaklaşım, öğrencilerin hem akademik hem de profesyonel gelişimlerini destekleyerek onların iş piyasasına daha hazır hale gelmelerine yardımcı olabilir. Bunun yanında STK'lardan alınacak profesyonel desteklerle kariyer planlamasının tabana yayılıp somutlaşacağına önemli bir göstergesi olduğu görülmüştür (Demir ve Demir, 2016).

Türkiye'deki gençlerin sivil ve siyasi katılımları üzerine yapılan başka bir çalışma, Türkiye'de kadınların ve gençlerin sivil ve siyasal katılımlarını kamu otoriteleri ve STK'lar perspektifinden incelemiştir. Çalışma, bu demografik grupların siyasi ve sivil süreçlere katılım düzeylerini ve karşılaştıkları engelleri ele almakta ve bu süreçlerdeki katılımı teşvik etmek için kamu ve STK'ların aldığı veya alması gereken rol ve önlemleri değerlendirmektedir. Araştırma, kadınların ve gençlerin siyasi ve sivil arenada yeterince temsil edilmediklerini ve bu durumun çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlerle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Şener, kamu otoriteleri ve STK'ların bu grupların daha aktif bir şekilde katılımını sağlamak için gerekli politika ve programları geliştirmede yeterli olmadığını belirtir. Çalışma, etkili katılım için gereken stratejilerin ve politikaların belirlenmesinde bu grupların seslerinin daha fazla işitilmesi gerektiğini vurgular. Sonuç olarak, çalışmada, Türkiye'de kadınların ve gençlerin sivil ve siyasal katılımlarını artırmak için hem kamu sektörünün hem de STK'ların daha koordineli ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsemesi gerektiğine işaret edilmektedir. Bu tür bir yaklaşım, bu grupların karşılaştığı engellerin üstesinden gelmelerine yardımcı olabilir ve daha demokratik bir toplum yapısının gelişimine katkıda bulunabilir ve de STK'ların gençlerin toplumsal ve siyasi yaşama katılımlarını teşvik etmede önemli roller üstlendiğini ortaya koymuştur. Bu katılımların, gençlerin kariyer planlamalarını da dolaylı olarak etkileyebildiği gözlemlenmiştir (Şener, 2014).

STK'lar tarafından yürütülen kariyer gelişimi programlarının etkinliği üzerine yapılan başka bir çalışma, bu programların gençlerin iş bulma süreçlerine olumlu etkilerde bulunduğunu göstermiştir. Çalışma, STK'ların gençlerin kariyer planlamalarına nasıl katkıda bulunabileceğini detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışma doğrudan Türkiye özelinde gerçekleştirilmemiş olsa da elde edilen bulgular Türkiye eksenli çalışmalar ile aynı paralellikler göstermiştir (Febiula, 2011).

Türkiye'deki gençlerin sosyal girişimcilik ve teknoloji alanlarında gelişimine destek olan STK'lar üzerine yapılan akademik çalışmalardan olan Atsan'ın (2022) yürüttüğü araştırma, bu kuruluşların etkinliklerini ve karşılaştıkları zorlukları ele almış ve STK'ların genç girişimciliği destekleme ve yaygınlaştırma rollerini incelemiştir. Bu çalışmada, farklı kurum temsilcilerine yönelik bir anket kullanılarak, genç girişimcilik faaliyetlerinin koordinasyonu ve çatı kuruluşlar oluşturulması ihtiyacı vurgulanmaktadır.

Bir diğer araştırma da Türkiye'deki sosyal yenilik uygulamalarına odaklanarak, STK'ların ve özel sektör kuruluşlarının bu alandaki rollerini karşılaştırmalı bir çerçevede incelemiştir. Araştırma, sosyal girişimciliğin yerel dinamiklerle nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, farklı sosyal inovasyon projelerini incelerken, bu projelerin ortak özelliklerini ve Türkiye'deki sosyal inovasyon ekosisteminin nasıl işlediğini analiz etmektedir. Sonuçlar, Türkiye'nin sosyal inovasyon alanında potansiyelinin olduğunu ve bu alanda etkili uygulamaların gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin bu alandaki deneyimlerinin, uluslararası sosyal inovasyon çabalarına katkı sağlayabileceğini öne sürmektedir. Bu çalışmadaki değerlendirme, STK'ların, Türkiye'nin sosyal inovasyon alanındaki mevcut durumunu anlamak ve gelecekteki sosyal inovasyon girişimlerini şekillendirmek için önemli bir kaynak olarak değerlendirmenin yanında üstlenmiş olduğu yerel dinamikleri ve potansiyelleri keşfetme konusundaki yeteneklerinin gençlerin kariyer geliştirmelerinde lehte kullanılacak önemli bir organizasyon olduğudur (Yıldırım ve Aşkun, 2017).

Türkiye'deki sosyal girişimler ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) tercih edilirliklerini karşılaştıran bir diğer çalışma da Surmeli'ye (2017) aittir. Çalışmanın temel amacı, sosyal etki yaratmada sosyal girişimlerin STK'lar için bir alternatif olup olamayacağını ve bu tercihlerin nedenlerini araştırmaktır. Çalışma, sosyal girişimlerin özellikle gençler arasında popüler olduğunu ve sosyal sorunların çözümüne katkı sağlama potansiyeli taşıdığını ortaya koymaktadır. Sosyal girişimlerin STK'lara kıyasla daha tercih edilir olduğu ve bu tercihin, sosyal girişimlerin sunduğu somut etkiler ve tüketici ihtiyaçlarını karşılama kapasitelerine bağlı olduğu görülmektedir. Bu bulgular, sosyal girişimlerin, özellikle maddi imkanları kısıtlı bireyler ve gençler için sosyal etki ve hayırseverlik eylemlerini artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (Surmeli, 2017).

Teknoloji ve Girişimcilik Eğitimi Türkiye Teknoloji Takımı (T3) Vakfı'nın Türkiye'deki gençlere yönelik teknoloji ve girişimcilik eğitimleri, STK'larca yapılan çalışmalarda ve programlarda gençlerin kariyer potansiyellerini nasıl artırdığını ve toplumsal değişimde nasıl bir rol oynadıklarını ortaya koymaktadır (<https://www.t3vakfi.org/tr/>, 2024). T3 Vakfı tarafından gerçekleştirilen eğitim programlarının içeriği ve katılımcıların geri bildirimlerine dayanarak STK'ların bu alandaki etkinlikleri gözlemlenmiştir.

Bunun yanında Türkiye Gençlik STK'ları Platformu (TGSP) tarafından Türkiye genelinde (81 İl) uyguladığı Gençlik Liderlik Eğitimi Programı (GLEP) ile gençlerin organizasyonel liderliklerini geliştirmenin yanı sıra özgeçmişlerine fayda sağlayacak liderlik becerileri kazanmalarına yardımcı olunan ulusal etkinlikler ve eğitim faaliyetleri düzenlenmektedir. Bu faaliyetler, mentorluk hizmetlerinin sunulduğu bir skala içerisinde sürdürülebilirliği gençlerin kariyer ilerlemelerine bağlı bir şekilde devam ettirilmektedir (<https://tgsp.org.tr/tr/m/proje/genclik-liderligi-programi>, 2024). Bu organize çalışma da gençlerin kariyer planlamasında STK faktörünü bizlere göstermesi açısından önemlidir.

Balaban ve İnce (2015) tarafından yapılan ve Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı'nı (TEGV) konu alan araştırma, Türkiye'deki gençlerin sivil toplum kuruluşlarında gönüllü olarak katılımını ve bu faaliyetlerin gençlerin kişisel ve toplumsal gelişimlerine etkilerini ele almaktadır. Çalışma, Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV) örneğini kullanarak, gençlerin gönüllülük algısını ve gönüllülük faaliyetlerinin toplumsal yapının güçlendirilmesine olan katkılarını incelemektedir. Bu tür faaliyetlerin gençlerin kişisel gelişimini ve toplumsal bütünleşmeyi nasıl teşvik ettiğini ve katılımçılık alanında gençleri nasıl aktif hale getirdiğini vurgulamaktadır. Çalışma, gençlerin gönüllü faaliyetlere katılımının yalnızca kişisel gelişimlerine değil, aynı zamanda toplumsal entegrasyon ve aktif vatandaşlık bilincinin artırılmasına da önemli katkılar sağladığını ortaya koymuştur. Ayrıca, gönüllü faaliyetlerin gençler üzerindeki psiko-sosyal etkileri ve bu etkilerin toplum genelinde nasıl bir pozitif yansıma yarattığı üzerinde durulmuştur. Çalışma, gençlerin gönüllülük faaliyetlerine katılımını teşvik etmek ve bu faaliyetlerin toplum üzerindeki olumlu etkilerini maksimize etmek için politika önerileri ve stratejik yaklaşımlar sunmaktadır. Bu çalışma, gençlerin sivil toplum kuruluşlarındaki rolünün daha iyi anlaşılması ve bu alandaki politika yapıcıların bilgi ve stratejilerinin geliştirilmesi açısından bilgiler sağlamanın yanında eğitim odaklı bir STK'nın gençlerin eğitimleri ile paralel olarak kariyer planlamalarına olan faydalarını da somut bir şekilde göstermiştir.

Vatansever ve Ceylan (2021) tarafından gerçekleştirilen bir başka araştırmada e-mentorluk kavramını ve bu sürecin STK'lar aracılığı ile yönetilmesi sonucunda genç bireylerin kariyer

gelişimine etkileri incelenmiştir. E-mentorluk, çevrimiçi ortamda deneyimli bireylerle daha az deneyimli bireyler arasında kişisel ve uzun süreli bir mentorluk ilişkisi kurulmasını amaçlayan bir yöntem olarak tanımlanır. Araştırma, e-mentorluğun, mentorların rehberliği ve destekleyici iletişim tarzları aracılığıyla öğrencilerin meslek seçimlerine yardımcı olduğunu ve kariyer gelişimlerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Araştırmanın örneklemini, bir STK'nın kurduğu e-mentorluk platformu aracılığıyla destek alan 14-30 yaş aralığındaki gençler oluşturmuştur. Bulgular, mentorların katılımcılara kariyer seçimlerinde yol gösterici bir tavır sergileyerek, gençlerin zihinlerindeki soruları yanıtlamaya çalıştıklarını ve bu sürecin gençlerin kariyer gelişimlerine destek sağladığını ortaya koymaktadır. Özellikle, mentorların yakın- samimi iletişim tarzları ve tecrübeleri, onların "öğretmen" rolünde etkili olduklarını belirtir. Bu çalışma, e-mentorluğun gençlerin profesyonel kimliklerini geliştirme ve kariyer yollarını şekillendirme süreçlerinde ne kadar değerli olabileceğine dair önemli bir perspektif sunmaktadır. E-mentorluk, mentor ve menti arasında esnek bir iletişim ve etkileşim sağlayarak, gençlerin kariyer gelişimlerine katkıda bulunmanın yanı sıra profesyonel ağlarını genişletmelerine olanak tanınması önemini yanında çalışma ile STK'lar aracılığı ile bu hizmetlerin yaygınlaştırılmasının ve de pratikliğinin sonuçları gözlemlenmiştir.

Türkiye'de, STK'lar gençlerin sosyal girişimcilik ve teknoloji becerilerini geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu programlar, gençlerin kariyer planlarını genişletmelerine ve yeni ekonomik sektörlere uyum sağlamalarına yardımcı olur. Türkiye'deki STK'ların sağladığı destek, yerel kültürel ve ekonomik koşullara özgü uyarlamalar içerir ve diğer ülkelerde görülen modellerle benzerlikler taşır fakat coğrafi ve kültürel endeksler gözetilerek programlar özelleştirilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'deki akademik çalışmalar, gençlere yönelik olarak sunulan bu tür programların sadece bireysel yeteneklerin gelişimine değil, aynı zamanda gençlerin toplumda aktif ve etkili roller üstlenmelerine olanak tanıdığını göstermektedir. Bununla birlikte, bu tür programların etkinliği ve sürdürülebilirliği üzerine daha fazla araştırma yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.

3. BULGULAR ve TARTIŞMA

3.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Eğitim ve Kariyer Gelişimine Katkıları

Literatür taraması, Türkiye'deki ve dünya genelindeki STK'ların gençlerin eğitim ve kariyer gelişimine sağladığı katkıların geniş kapsamlı olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle, bu kuruluşların sunduğu kariyer danışmanlığı, mesleki eğitim programları ve mentorluk hizmetleri, gençlerin iş piyasasına entegrasyonu konusunda önemli bir destek sağlamaktadır. Bulgular, bu tür desteklerin gençlerin kariyer kararlarına pozitif etkilerde bulunduğunu ve iş bulma süreçlerinde onları güçlendirdiğini göstermektedir.

STK'lar, özellikle kırsal ve yoksul bölgelerde eğitim erişimini artırmada etkin kuruluşlar arasındadır. Bu kuruluşlar, okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar olan süreçte destekleyici programlar sunarak, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaya çalışırlar. Genelde bu tip programlar kırsaldaki eğitim kurumlarına materyal desteği sağlanması olarak bilirse de günümüzde bu programların genellikle eğitsel altyapıyı güçlendirmeye yönelik inisiyatiflere dönüştüğü görülmüştür. STK'lar, eğitimde kaliteyi artırıcı projeler geliştirerek, öğrencilere nitelikli eğitim imkanları sunmaya yönelik programları rutin faaliyetlere dönüştürme içerisinde olmuşlardır. Özel

eğitim gereksinimleri olan bireyler için özel programlar, mesleki ve teknik eğitim fırsatları gibi alanlarda da aktif rol oynamaları bu hususu destekleyen bir unsurdur.

Kariyer gelişimi konusunda STK'lar, özellikle gençler ve kadınlar başta olmak üzere dezavantajlı gruplara mesleki eğitim programları ve kariyer danışmanlığı hizmetleri sunarlar. Bu hizmetler, bireylerin iş bulma kapasitelerini artırır ve daha rekabetçi iş piyasalarına girişlerini kolaylaştırır. Profesyonel ağların oluşturulmasında da STK'lar önemli bir rol oynar. Konferanslar, seminerler ve çalıştaylar düzenleyerek bireylerin sektör profesyonelleriyle tanışmalarına ve deneyim paylaşımında bulunmalarına olanak sağlarlar. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, sosyal sermayeyi artırmada ve toplumsal katılımı teşvik etmede kritik bir öneme sahiptir. Eğitim ve kariyer odaklı programlar aracılığıyla, bireyler arası bağları güçlendirir ve topluluk içindeki iş birliğini ve dayanışmayı teşvik eder. STK'lar, eğitim ve kariyer gelişimine sundukları çeşitli desteklerle bireylerin ve toplumların gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu kuruluşların, eğitimden kariyer gelişimine kadar geniş bir spektrumda hizmet vererek, daha adil ve kapsayıcı bir toplum yapısının oluşumunu desteklemeleri de bir diğer etkidir.

3.2. STK'ların Rol Modeller ve Mentorluk Sağlama Kapasitesi

Mentorluk, kişisel gelişim ve kariyer planlama konularında birebir destek sağlama pratiğidir. STK'lar, profesyonelleri ve deneyimli kişileri mentor olarak eğiterek, onları gençlerle ve kariyerine yön vermek isteyen bireylerle eşleştirir. Bu mentor-menti ilişkileri, kariyer yollarını şekillendirme, profesyonel becerilerin geliştirilmesi ve zorlukların üstesinden gelme konularında kritik rol oynar. STK'lar, mentorluk ve rol model sağlama faaliyetleri aracılığıyla toplumsal katılımı teşvik eder. Bu programlar, katılımcıların sosyal ağlarını genişletir ve farklı topluluklar arasında köprüler kurar. Etkileşim, sosyal sermayenin artmasına ve toplumsal bağların güçlenmesine olanak tanır. Mentorluk, özellikle iş dünyasında ve akademik kariyerlerde önemli bir adımdır. Mentorlar, mentilere endüstri standartları, etkili iletişim teknikleri ve ağ oluşturma stratejileri gibi konularda rehberlik eder. Bu süreç, bireylerin profesyonel gelişimine doğrudan katkı sağlar ve kariyer hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur.

Araştırmalar, gönüllülerin merkezi rolünün STK'ların organizasyonel kültürü üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Gönüllülerin motivasyonlarını, rollerini ve ödülleri anlamının önemi vurgulanmaktadır. Gönüllü gruplar içinde bireysel gönüllülerin liderlik becerilerini geliştirmek için özgün stratejiler belirlenmiştir. Bu stratejiler paylaşılan liderliği teşvik etmeyi ve liderlik kimliğini güçlendirmeyi içerir.

Analiz edilen veriler (literatür), STK'ların gençlere rol model ve mentor sağlama kapasitesinin, bu bireylerin kariyer gelişimleri üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. STK'ların gönüllü katkılarını etkin bir şekilde değerlendirmeleri için yapılandırılmış eğitim, liderlik geliştirme ve stratejik mentorluk ihtiyacını vurgulamakta olup, çeşitli organizasyonel ortamlarda gönüllü çabalarının olumlu etkisini en üst düzeye çıkarmaya yöneliktir. Mentorlar, gençlere mesleki rehberlik sunmanın yanı sıra, ağ kurma (*network*) ve profesyonel dünyayla etkileşim fırsatları da sağlarlar. Yapılan çalışmalar, mentorluk ve ağ oluşturma programlarına katılan gençlerin, katılmayanlara göre daha yüksek iş tatmini ve kariyer başarısı yaşadığını ortaya koymaktadır. STK'lar tarafından gerçekleştirilen süreç odaklı mentorluk modeli, kişisel, bağlamsal ve ilişkiyel

faktörlerin mentorluk sürecini nasıl etkilediğini ve bu süreçlerin bilişsel, duygusal ve davranışsal sonuçlarını olumlu yönde etkilemektedir.

3.3. Sosyo-Ekonomik Etkiler ve Toplumsal Katılım

STK'ların gençlerin kariyer planlamasına katkıları sadece bireysel düzeyde kalmayıp, aynı zamanda genişleyerek sosyo-ekonomik etkiler oluşturmaktadır. Bu kuruluşlar, gençlerin toplumsal katılımını ve ekonomik bağımsızlıklarını artırmakta, böylece genel ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, dezavantajlı gruplara yönelik programlar, bu grupların işgücü piyasasına entegrasyonunu destekleyerek sosyal adalet ve eşitliği teşvik etmektedir. Bu etkiler, STK'ların yerel ve küresel ölçekte nasıl önemli sosyo-ekonomik değişikliklerin ve toplumsal katılımın katalizörü olabileceğini gösterir. Ancak bu etkilerin gerçekleşme derecesi, STK'ların kapasitesi, yerel şartlar, siyasi iklim ve toplumun bu kuruluşlara verdiği destek gibi faktörlere bağlı olarak değişebilir.

3.4. STK'ların Uygulamalı Kariyer Rehberliği Programlarının Etkinliği

Uygulamalı kariyer rehberliği ve işe yerleştirme programları, özellikle teknoloji ve girişimcilik alanlarında, gençlerin yeni ekonomik sektörlere adapte olmalarını sağlamakta ve bu alandaki kariyer fırsatlarını genişletmektedir. Örneğin, Türkiye'deki teknoloji odaklı STK'lar tarafından sunulan eğitimler, genç profesyonellerin bu dinamik sektörde rekabetçi kalabilmelerini desteklemektedir. Bu programların genel etkinliği, katılımcıların demografik özellikleri, programın içeriği, uygulama süresi ve yerel iş piyasası koşulları gibi faktörlere bağlıdır. Ayrıca, programın başarısını değerlendirmek için katılımcıların işe yerleştirme oranları, işte kalma süreleri ve kariyer ilerlemeleri gibi sonuçlar dikkate alınabilir.

3.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının Gençlerin Kariyer Planlamalarındaki Roller

Araştırma bulgularına göre, STK'lar özellikle aşağıdaki alanlarda gençlere kariyer süreçlerinde destek sağlamaktadır:

*Bilgi ve Farkındalık Yaratma: STK'lar, gençlere yönelik düzenledikleri seminerler, atölye çalışmaları ve bilgilendirici oturumlarla kariyer olanakları hakkında bilgi sunmaktadırlar. Bu tür etkinlikler, gençlerin mevcut iş piyasası hakkında daha geniş bir perspektife sahip olmalarını sağlar ve farklı kariyer yolları hakkında onları bilinçlendirir.

*Becerilerin Geliştirilmesi: Çeşitli eğitim programları aracılığıyla, gençlere iş dünyasında gerekli olan teknik ve yumuşak beceriler aktarılır. Bu beceriler arasında eleştirel düşünme, problem çözme, etkili iletişim, liderlik ve takım çalışması gibi yetkinlikler yer alır.

*Mentorluk ve Rehberlik: Deneyimli profesyonellerin mentorluk yapması, gençlerin kariyer hedeflerine ulaşmalarında yol gösterici bir rol oynar. Mentorlar, gençlere kariyer planlamaları konusunda birebir destek sağlar, deneyimlerini paylaşır ve onları motive etme konularında gelişim desteği sağlarlar.

*Ağ Kurma İmkanları: STK'lar, gençlerin sektör liderleri, potansiyel işverenler ve kendi alanlarındaki diğer profesyonellerle tanışmalarını sağlayan etkinlikler düzenler. Bu tür etkinlikler, gençlerin iş bulma ve kariyer fırsatlarına erişimini artırır.

*Staj ve İş Deneyimi Fırsatları: Bazı STK'lar, gençlerin gerçek iş ortamlarında deneyim kazanmaları için staj ve gönüllü çalışma programları sunarlar. Bu programlar, gençlerin öğrendikleri teorik bilgileri pratiğe dökme ve iş dünyası tecrübesi edinme fırsatı sağlar.

*Sürekli Destek ve İzleme: Programların bitiminden sonra da gençlerin kariyer gelişimini sürekli olarak izleyen ve destekleyen STK'lar, gençlerin iş piyasasına adaptasyon sürecinde etkili bir destek mekanizması oluşturur.

*Çok Disiplinli Yaklaşımlar: Kariyer planlaması programları, sadece iş bulma üzerine odaklanmak yerine, gençlerin kişisel gelişimlerini de destekleyen çok yönlü yaklaşımlar benimser. Bu yaklaşımlar içerisinde zaman yönetimi, stres yönetimi ve iş-yaşam dengesi gibi yaşam becerilerinin öğretimi de bulunabilir.

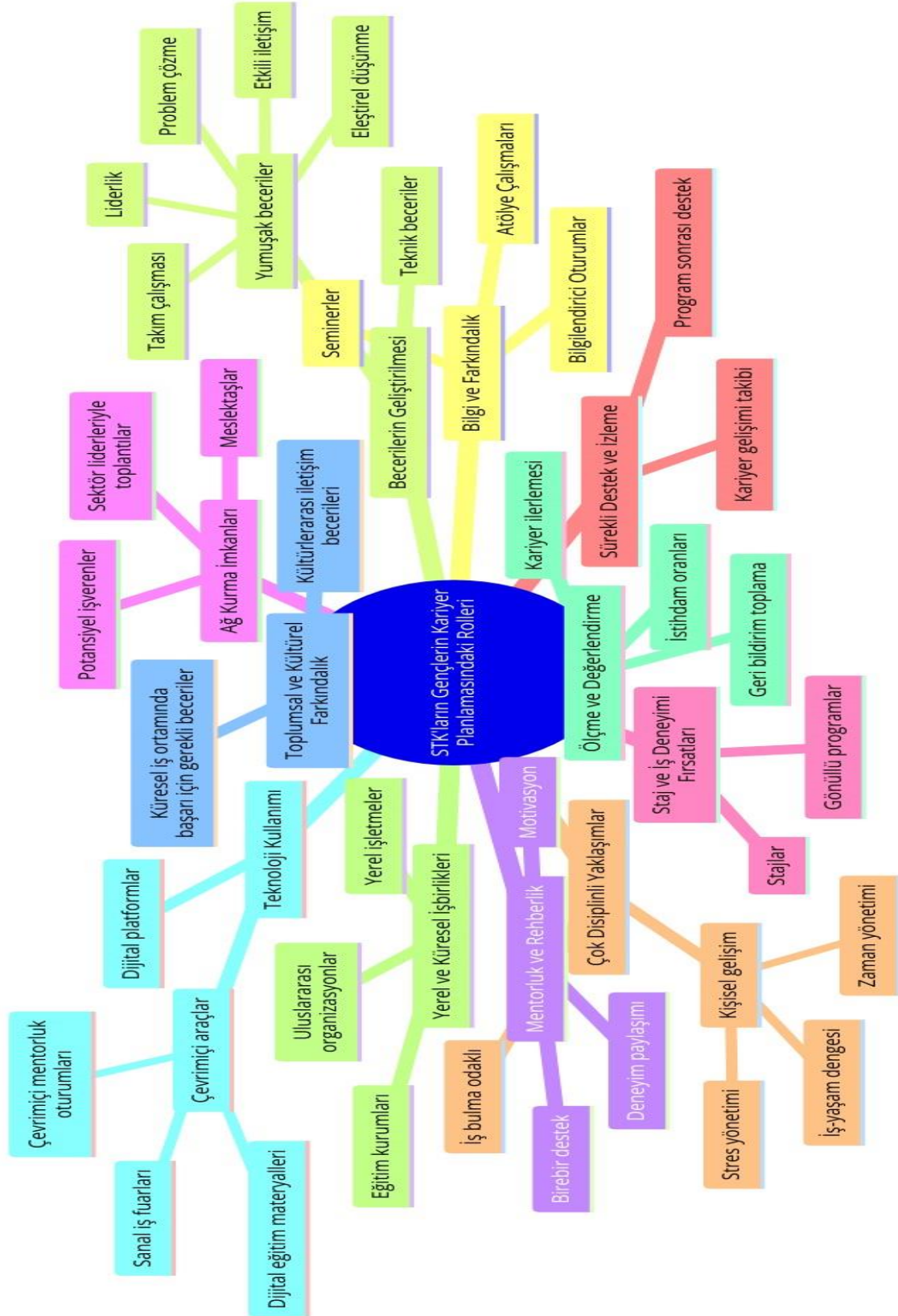
*Yerel ve Küresel İşbirlikleri: STK'lar, yerel işletmeler, eğitim kurumları ve diğer uluslararası organizasyonlarla işbirlikleri geliştirerek, gençlere daha geniş bir kariyer ağı sunabilir. Bu tür işbirlikleri, gençlerin ulusal ve uluslararası kariyer fırsatlarına erişimini genişletir.

*Ölçme ve Değerlendirme: Programların etkinliğini ölçmek ve sürekli iyileştirmek için, katılımcılardan alınan geri bildirimler, işe yerleşme oranları ve kariyer ilerleme durumları gibi metrikler kullanılır. Bu değerlendirme süreçleri, programların daha etkili hale getirilmesine olanak tanır.

*Teknoloji Kullanımı: Dijital platformlar ve çevrimiçi araçlar, kariyer rehberliği hizmetlerinin daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlar. Eğitim materyallerinin dijitalleştirilmesi, çevrimiçi mentorluk oturumları ve sanal iş fuarları gibi yenilikler, gençlerin teknolojiyi kullanarak kariyer planlama süreçlerine aktif olarak katılımını teşvik eder.

*Toplumsal ve Kültürel Farkındalık: Programlar, gençlerin çeşitli toplumsal ve kültürel bağlamlarda nasıl etkin rol alabilecekleri konusunda bilinçlendirir. Bu, kültürlerarası iletişim becerilerinin geliştirilmesi ve global bir iş ortamında başarılı olabilmek için gerekli donanımın sağlanmasını içerir.

Şekil 1: STK'ların Gençlerin Kariyer Planlamasındaki Rollerine İlişkin Diyagram

STK'ların gençlerin kariyer planlamalarına sağladığı bu kapsamlı destek, gençlerin sadece iş bulmalarına değil, aynı zamanda iş hayatında ve kişisel gelişimlerinde uzun vadeli başarılar elde etmelerine yardımcı olur. Bu süreçler, gençlerin topluma katkıda bulunan bireyler olarak yetişmelerini ve ekonomik olarak bağımsız hale gelmelerini sağlar. Bu nedenle, STK'ların bu

alandaki faaliyetleri, toplumsal kalkınmanın ve ekonomik büyümenin önemli bir parçası olarak kabul edilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye’deki ve global çerçevedeki sivil toplum kuruluşlarının gençlerin kariyer planlaması süreçlerinde nasıl bir rol oynadığını literatür taraması yoluyla incelemiştir. Bulgular, STK’ların gençlere kariyer danışmanlığı, mentorluk, mesleki eğitim ve ağ kurma gibi çeşitli destekler sağladığını göstermiştir. Bu hizmetler, gençlerin iş piyasasına daha hazırlıklı girmelerini sağlamakta ve kariyer gelişimlerine olumlu katkılarda bulunmaktadır.

Bulgular, STK’ların gençlerin işgücü piyasasına entegrasyonunu destekleme ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunma kapasitelerini vurgular. Bu kuruluşlar, gençlere yönelik kariyer rehberlik hizmetleri ve mesleki eğitim programları ile iş bulma süreçlerini hızlandırır ve gençlerin iş piyasasına daha hazırlıklı girmelerini sağlar. Bu durum, gençlerin toplumsal katılımını artırarak ekonomik bağımsızlıklarını teşvik eder ve sosyo-ekonomik gelişmeye doğrudan katkıda bulunur. STK’ların gençlere sağladığı hizmetlerin kalitesi ve erişilebilirliği konusunda da eleştiriler bulunmaktadır. Bazı durumlarda, bu hizmetlerin sürdürülebilirliği ve etkinliği, kaynak kısıtlılıkları nedeniyle sorgulanabilir. Bu eleştiriler, STK’ların finansman modellerinin ve hizmet sunum stratejilerinin iyileştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

STK’ların gençlere sağladığı destekler, onların sosyal ve ekonomik anlamda güçlenmelerine yardımcı olmaktadır. Bu destekler, özellikle dezavantajlı gençler için hayati önem taşımakta ve onların toplumda daha etkin roller almasına olanak tanımaktadır. Ancak, bu kuruluşların sunduğu hizmetlerin kalitesi ve sürekliliği konusunda bazı sınırlılıklar da bulunmaktadır. Bu sınırlılıkların etkinlik düzeyinde en aza indirilmesi adına ve gençlere kariyer planlaması konusunda yardımcı olan STK’lara ilişkin birtakım öneriler sunulabilir. Bunlar;

*Kaynakların Artırılması: STK’ların daha etkili programlar sunabilmesi için gerekli finansal ve insan kaynaklarının artırılması önemlidir. Hükümet destekleri ve özel sektör işbirlikleri bu kaynakların sürdürülebilirliğini sağlayabilir.

*Programların Çeşitlendirilmesi: Gençlerin farklı ihtiyaç ve beklentilerine yanıt verebilmek için sunulan programların çeşitlendirilmesi gerekir. Özellikle teknoloji ve dijital beceriler alanında yeni programlar geliştirilmelidir.

*Erişim ve Kapsayıcılık: Tüm gençlerin STK programlarından faydalanabilmesi için erişim ve kapsayıcılık politikalarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Kırsal ve dezavantajlı bölgelerde yaşayan gençlere yönelik özel stratejiler geliştirilmelidir.

*Etki Değerlendirme Çalışmaları: STK’ların sunduğu hizmetlerin etkinliğini ölçmek ve iyileştirmek için düzenli etki değerlendirme çalışmaları yapılmalıdır. Bu çalışmalar, programların sürekli iyileştirilmesine olanak tanıyacak ve daha başarılı sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

*STK ve Hükümet İş Birlikleri: STK’ların hükümetle iş birlikleri kurarak daha geniş kapsamlı ve etkili programlar oluşturması.

Bu çalışmanın literatür bazlı bir araştırma olması nedeniyle, elde edilen bulguların uygulamalı araştırmalarla desteklenmesi de ayrı bir önem taşımaktadır. Yapılacak çalışmaların, farklı coğrafi ve kültürel kontekstlerde STK'ların gençlerin kariyer planlamaları üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve bu bulguların genişletilip derinlemesine analizlerin yapılması bahsi geçen önerilerin çeşitlendirilmesi açısından önemlidir. Ayrıca, STK'ların gençler üzerindeki uzun vadeli etkilerini izleyecek boylamsal araştırmalar (*longitudinal study*- aynı değişkenler ile uzun süreli tekrar eden araştırmalar) yapılması da yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abiddin, N.Z., Ibrahim, I., Abdul Aziz, S.A., (2022). Non-Governmental Organisations (NGOs) and Their Part towards Sustainable Community Development, *Sustainability*, 14(8), pp.1-13. <https://doi.org/10.3390/su14084386>.
- Altan, Z., (2022). An Ontology Model Oriented to the Career Planning of University Students. International Congress on Human-Computer Interaction, *Optimization and Robotic Applications (HORA)*, pp. 1-7, doi: 10.1109/HORA55278.2022.9799963.
- Aryee, S., & Debrah, Y., (1993). A Cross-Cultural Application of a Career Planning Model, *Journal of Organizational Behavior*, 14, p.119-127.
- Atsan, N., (2022). The Roles and Problems of NGOs in Development of Youth Entrepreneurship, *International Society for Technology, Education, and Science*, November 10-13, pp. 522-531. <https://eric.ed.gov/?id=ED630981>
- Baltacı, A., (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), s.368-388.
- Bano, M., (2008). Non-Profit Education Providers Vis-A-Vis The Private Sector: Comparative Analysis of Non-Governmental Organizations and Traditional Voluntary Organizations in Pakistan, *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 38, p. 471 - 482. <https://doi.org/10.1080/03057920701420932>.
- Borg, T., Bright, J., & Pryor, R. (2006). The Butterfly Model of Careers: Illustrating How Planning and Chance Can Be Integrated in the Careers of Secondary School Students, *Australian Journal of Career Development*, 15, p.54-59.
- Bromley, P., Schofer, E., & Longhofer, W., (2018). Organizing for Education: A Cross-National, Longitudinal Study of Civil Society Organizations and Education Outcomes, *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29, p.526-540. <https://doi.org/10.1007/S11266-018-9979-9>.
- Demir, M., & Demir, S., (2016). Akademik Beklenti, Akademik Memnuniyet Ve Kariyer Planlaması İlişkisi: Turizm Lisans Öğrencileri Örneği, *Journal of New Results in Science*, 13, s.46-59. <https://doi.org/10.14687/IJHS.V13I1.3537>.
- Dost, Z. D., & Bilgin, K. U., (2020). Gençlerin İşgücü Piyasasına Geçişinde Deneyim ve Staj Etkisi, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1, s.119-153.
- Febiula, C., (2011). A Study on Career Development Program in NGO (Non- Governmental Organisation), *Chennai, a Case Study*, September 17, pp.1-35. <https://doi.org/10.2139/SSRN.1929362>.
- Flouri, E., & Buchanan, A., (2002). The Role of Work-Related Skills and Career Role Models in Adolescent Career Maturity, *Career Development Quarterly*, 51, pp.36-43. <https://doi.org/10.1002/J.2161-0045.2002.TB00590.X>.

- Guichard, J., & Lenz, J., (2005). Career Theory From an International Perspective, *Career Development Quarterly*, 54, pp.17-28.
- Holland, J. L., (1997). *Making Vocational Choices: A Theory Of Vocational Personalities And Work Environments (3rd ed.)*, Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Humlum, M., Kleinjans, K., & Nielsen, H., (2007). An Economic Analysis of Identity and Career Choice, *Wiley-Blackwell: Economic Inquiry*. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.2009.00234.x>.
- Jin, F., Yang, Z., & Yuan, Y., (2016). Research on the Current Development Conditions of Non-governmental Youth Organizations in Colleges and Universities, *International Conference on Arts, Design and Contemporary Education*, ICADCE-2016, pp. 1385-1388. <https://doi.org/10.2991/icadce-16.2016.338>.
- Kay, J., Shane, J., & Heckhausen, J., (2017). Youth's Causal Beliefs About Success: Socioeconomic Differences and Prediction of Early Career Development, *Journal of Youth and Adolescence*, 46, pp.2169-2180. <https://doi.org/10.1007/s10964-017-0708-2>.
- Kaya, M., ve Filiz, M., (2021). Eğitim Alınan Bölümün Kariyer Motivasyonu Üzerine Etkisi: Sağlık Bölümleri Üzerine Bir Araştırma, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, s.100-124. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.808563>.
- Koçakoğlu, M.G. ve Yalçın, S.B. (2020). Kariyer Planlamanın Başarı Üzerindeki Etkisi, *International Social Sciences Studies Journal*, (e-ISSN:2587-1587) Vol:6, Issue:75; s.5612-5617.
- Krumboltz, J. D., Mitchell, A. M., & Jones, G. B., (1976). A Social Learning Theory of Career Selection, *The Counseling Psychologist*, 6(1), pp.71-81.
- Lozowiecka, W., (2020). Career Development of a Person under the Conditions of Social and Economic Changes, *School-Profession-Labour*, 19, pp.13-32. <https://doi.org/10.34767/SZP.2020.01.01>
- Okine, S., (2022). Non-Governmental Organization/Non-Profit Organization Impact on Education Policy in Ghana, *Journal of Social, Behavioral and Health Sciences*, 16(1), pp.268- 283. <https://doi.org/10.5590/jsbhs.2022.16.1.20>.
- Olshan, K., (2017). After Art School: Professional Development Training in Nonprofit Organizations, *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 47, pp.230 - 244. <https://doi.org/10.1080/10632921.2017.1340210>.
- Owen, D., Korkut-Owen, F., & Kurter, M. (2011). Career Development in Turkey: An Evolving Profession, *The Career Planning and Adult Development Journal*, 27, pp.39-52.
- Pelin, S., (2017). Preferibility Comparison Between Social Enterprises and Non-Governmental Organizations in Turkey, *PressAcademia Procedia*, 3(1):946-951. doi: 10.17261/PRESSACADEMIA.2017.676
- Polat, F., Ardiç, K., ve Özdemir, Y. (2016). Bireysel Kariyer Planlamada Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma Sakarya Devlet Okulları Örneği, *İşletme Bilimi Dergisi*, 4(1), s.29-65. <https://doi.org/10.22139/ibd.13907>
- Rogers, M. E., & Creed, P., (2011). A Longitudinal Examination of Adolescent Career Planning and Exploration Using a Social Cognitive Career Theory Framework, *Journal of adolescence*, 34(1), pp.163-172.

- Staff, J., Harris, A., Sabates, R., & Briddell, L., (2010). Uncertainty in Early Occupational Aspirations: Role Exploration or Aimlessness?, *Social Forces*, 89, pp.659 - 683. <https://doi.org/10.1353/SOF.2010.0088>.
- Super, D. E., (1957). *The psychology of careers*, New York, NY: Harper & Row.
- Şener, T., (2014). Türkiye’de Kadın ve Gençlerin Sivil ve Siyasal Katılımı: Kamu Otoriteleri ve STK’ların Perspektiflerinin İncelenmesi, *Sivil Toplum Dergisi*, 10(1), s.69–81. <https://doi.org/10.1080/17448689.2013.862083>
- Taşlıyan, M., Arı, N. Ü., ve Duzman, B., (2011). İnsan Kaynakları Yönetiminde Kariyer Planlama ve Kariyer Yönetimi: İİBF Öğrencileri Üzerinde Bir Alan Araştırması, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), s.231-241.
- Umar, N., (2021). Digital Career Planning Models for Z Generation, *Indonesian Journal of Educational Studies*, 23 (2), pp.91-100. <https://doi.org/10.26858/IJES.V23I2.18935>
- Yıldırım, N. ve Askun, O. B., (2017). Humble But Proud: A Comparative Case Study On Social Innovation Practices In Turkey, *Journal of Global Strategic Management*, 11(1), s.80-90
- Yunusov, K. (2021). The Role of Non-Governmental Organizations in Legal Education in The United States, *Review of Law Sciences*, 2021/2, pp. 165-172. <https://doi.org/10.51788/tsul.rols.2021.5.2./dtgd2833>.
- TGSP. (2024), 10.04.2024 tarihinde <https://tgsp.org.tr/tr/m/proje/genclik-liderligi-programi>
- T3 Vakfı. (2024), 23.04.2023 tarihinde <https://www.t3vakfi.org/tr/>

Theoretical Analysis Of The Relationship Between Tourism Sector And Uncertainties¹

Turizm Sektörü ve Belirsizlikler Arasındaki İlişkinin Teorik Analizi

İbrahim Halil UÇAR * Erkan ALSU **

Makale Geliş Tarihi / Received : 15.05.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted : 30.06.2024

ABSTRACT

The tourism industry, especially in Europe, experienced rapid growth after the Second World War. Today, tourism is one of the leading economic sectors in developing countries. Global crises negatively impact the tourism sector and associated businesses by decreasing disposable incomes and reducing tourism expenditures and demand. The flexible nature of demand in the tourism industry means it is rapidly and significantly affected by factors such as wars, environmental and technological disasters, terrorist attacks, economic and financial crises, epidemics, and political upheaval. Crises in the tourism sector can be examined from a broad perspective. Political instability, health issues, natural disasters, terrorist acts, socio-cultural conflicts, wars, technological and environmental catastrophes, and economic hardships can inflict serious and sometimes permanent damage on the tourism industry. These negative impacts can alter travel habits in the long term, as negative experiences that remain in people's memories can significantly affect tourism demand. Numerous studies have highlighted the rising number of disasters and crises impacting the tourism sector, ranging from natural events to man-made occurrences. This study provides an analysis of tourism and the effects of crises in the tourism industry. The tourism sector is one of the fastest, most effectively, and most intensely affected by crises. Alongside its sensitivity to crises, tourism also has the reputation of being a flexible and rapidly recovering sector. This may be related to the nature of tourism and the ability of tourism actors to react quickly and their variable business approach.

Anahtar Kavramlar: *Crisis, Global Crises, Tourism Sector, Disasters, Epidemic*

ÖZET

Turizm endüstrisi, özellikle Avrupa'da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı bir büyüme yaşamıştır. Günümüzde turizm, gelişmekte olan ülkelerde önde gelen ekonomik sektörlerden biridir. Küresel krizler, harcanabilir gelirleri azaltarak ve turizm harcamalarını ve talebini düşürerek turizm sektörünü ve ilgili işletmeleri olumsuz etkilemektedir. Turizm sektöründeki talebin esnek yapısı, savaşlar, çevresel ve teknolojik felaketler, terörist saldırılar, ekonomik ve finansal krizler, salgın hastalıklar ve siyasi çalkantılar gibi faktörlerden hızlı ve önemli ölçüde etkilendiği anlamına gelmektedir. Turizm sektöründe yaşanan krizler geniş bir perspektiften incelenebilir. Siyasi istikrarsızlık, sağlık sorunları, doğal afetler, terör eylemleri, sosyo-kültürel çatışmalar, savaşlar, teknolojik ve çevresel felaketler ve ekonomik zorluklar turizm sektörüne ciddi ve bazen kalıcı zararlar verebilir. Bu olumsuz etkiler uzun vadede seyahat alışkanlıklarını değiştirebilir, çünkü insanların hafızalarında kalan olumsuz deneyimler turizm talebini önemli ölçüde etkileyebilir. Çok sayıda çalışma, doğal olaylardan insan kaynaklı olaylara kadar turizm sektörünü etkileyen afet ve krizlerin sayısının arttığını vurgulamıştır. Bu çalışma, turizm ve krizlerin turizm sektöründeki etkilerinin bir analizini sunmaktadır. Turizm sektörü krizlerden en hızlı, en etkin ve en yoğun etkilenen sektörlerden biridir. Krizlere karşı duyarlılığının yanı sıra turizm, esnek ve hızlı toparlanan bir sektör olma özelliğine de sahiptir. Bu durum, turizmin doğası ve turizm aktörlerinin hızlı tepki verme kabiliyeti ve değişken iş yaklaşımlarıyla ilgili olabilir.

Keywords: *Kriz, Küresel Krizler, Turizm Sektörü, Felaketler, Salgın Hastalıklar*

¹Bu çalışmanın belirli bir bölümü, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne 2016 yılında İbrahim Halil UÇAR tarafından sunulan "2008 Küresel Finans Krizinin Türk Turizm Sektörüne Etkisi: BIST'de İşlem Gören Turizm Şirketleri Üzerine Bir Uygulama" başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

* Dr. Bağımsız Araştırmacı, bodrum351@hotmail.com, **ORCID No:** 0000-0002-6046-1285

** Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, erkanalsu@gmail.com, **ORCID No:** 0000-0001-6102-1786

INTRODUCTION

The tourism sector is undergoing significant changes and advancements due to the increasing progress in technology and living standards. Globalization and digitalization have facilitated travel planning and reservations, enabling people to travel around the world more easily and quickly. This has led to a rapid surge in the number of individuals participating in tourism activities. The travel and tourism industry offers substantial economic and social benefits globally and has the potential to enhance people's quality of life by stimulating economic growth and development, providing employment opportunities, reducing poverty and promoting tolerance and peace through intercultural exchange and understanding. The tourism sector has recorded continuous growth in the number of international travellers and income since 1950. Forecasts for the future indicate that the sector will continue to expand in size and significance, increasing its opportunity and responsibility to play a crucial role globally. Tourism is a phenomenon in which individuals relocate from one geographic area to another for the purposes of leisure and recreation. The tourism industry plays a pivotal role in the development of nations. Through tourism, the demand for diverse goods and services increases, and the distinct cultures of the world become more homogenized into a unified global culture. While this process of development occurs, the movement of people also enables the transmission of various diseases from one country to another on an international scale. In essence, the tourism industry is intricately linked to every sector of the economy, exerting both positive and negative impacts on a country's Gross Domestic Product (GDP). The tourism industry has generated numerous employment opportunities, which have played a significant role in alleviating poverty and fostering the socio-economic advancement of the world. Multiple factors drive the global tourism industry and attract visitors to specific destinations. Among these, the natural splendor and historical sites of a region play a crucial part in the development of the tourism sector. Correspondingly, the prevalence of security and peace also serves as a vital determinant in the growth of this industry (Khan et al.,2020: 2-4).

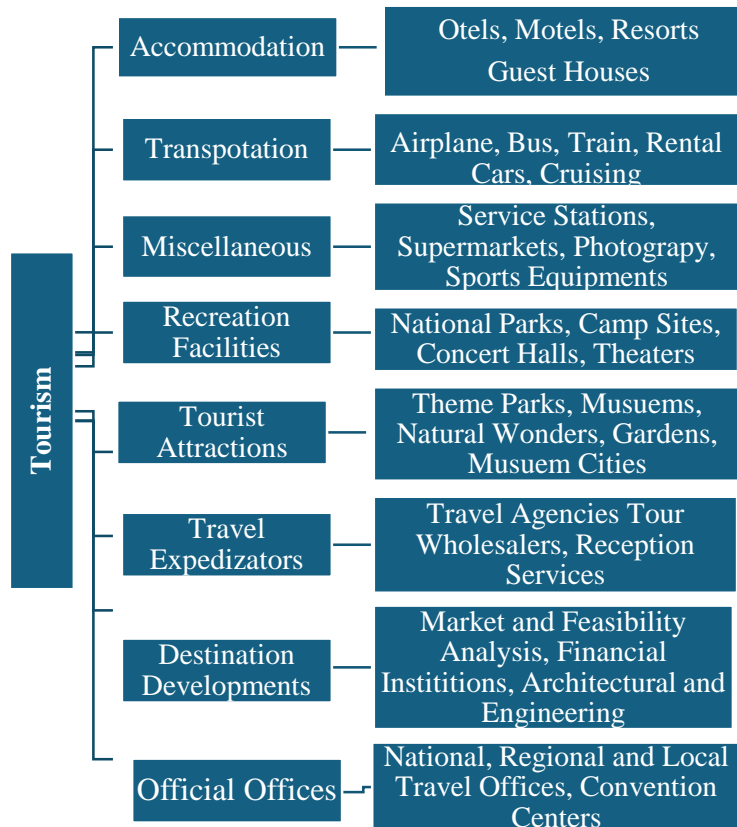
The tourism industry is often described as a fragile sector, as travel demand is highly sensitive to a variety of adverse influences such as wars, outbreaks of deadly infectious diseases, acts of terrorism, economic turmoil, currency instability, and energy crises. These events encompass a wide range from natural disasters to man-made crises. Due to the globalization of the tourism sector, small-scale crises in any part of the world can significantly affect other regions. Tourism is a sector that is highly sensitive to external factors and pressures. However, it is also an important economic domain for many countries, and the growth and existence of numerous destinations depend on tourism. This places increasing pressure on tourism managers and planners to recognize the impact of crises and natural disasters on the tourism industry and to develop strategies to cope with these impacts in order to protect tourism businesses and society at large. Recent natural disasters, internal conflicts, infectious and pandemic epidemics, technological failures, terrorist acts, biosecurity hazards, economic, political, and policy uncertainties, and global crises have had a negative impact on tourism demand to varying degrees. For instance, pandemic diseases such as SARS and COVID-19, the September 11 terrorist attacks, and the 2008 global financial crisis have reduced tourists' willingness to travel or caused them to postpone their travel plans. Such crises can cause temporary recessions and revenue losses in the tourism industry. This situation demonstrates the sensitive nature of the tourism sector and its vulnerability to external factors (Sofronov, 2018:127-130).

This study aims to analyze the relationship between external factors and uncertainties affecting the tourism sector and tourism activities. Therefore this study seeks to reveal the effects of economic, social, natural, and political crises on the tourism sector. The introduction section provides general information about the subject. The conceptual framework of the study is explained in the first and second parts and the third part presents literature studies on the topic. In the last part of the study, a general evaluation is made.

1.TOURISM CONCEPT

The history of tourism can be traced back to 1811 or even earlier, and the definitions of tourism continue to evolve over time. Tourism encompasses individuals who travel away from their homes, as well as the businesses and individuals who cater to their needs by making travel more convenient, efficient, and enjoyable. A traveler is defined as someone who journeys a certain distance from their home using various modes of transportation. Tourism economics measures the extent of travel and its direct, indirect, and induced economic impacts. The definitions and methodologies used to gather travel data are constantly changing and diversifying. The concept of tourism can be analyzed from various perspectives. Tourism essentially involves individuals traveling to destinations far from their homes for either business or leisure purposes. During these trips, tourism serves as an activity that offers a range of goods and services to travelers and encompasses all expenditures made by visitors during their travels. The tourism sector is vast, encompassing numerous businesses, both small and large, such as airlines, cruise lines, train companies, car rental agencies, and convention centers. These businesses also include accommodation services, commercial campsites, and travel-related services like retail stores, restaurants, and gas stations. (Lundberg et.al,1995:5-6).

Tourism plays a crucial role in socio-economic development, offering significant opportunities for the economic progress of a given region. The tourism sector's contribution to economic development is widely acknowledged for its impact on the balance of payments, Gross Domestic Product (GDP), and employment. Tourism activities are viewed as a key driver of economic growth, providing avenues for both formal and informal employment and income generation. The rapid growth of tourism leads to increased household and government revenues through the multiplier effect, as well as improvements in the balance of payments and the overall expansion of the tourism industry.

Figure 1. Shows Some Segments Of The Tourism Sector.

Source: (Lundberg et al,1995:4)

As presented in Figure 1. above, tourism covers many fields of activity. These areas are mostly service-oriented sectors with entertainment and recreation content. Apart from its economic dimensions, tourism has many other dimensions such as the complex interactions that occur before, during and after a tourist trip and their consequences.

1.1. Scope and Size of Tourism Economy

The economic impacts of tourism can be seen at different spatial scales at global, continental, national, regional and local levels and these impacts can be evaluated with various criteria. Moreover, the importance of these impacts also varies according to scales. For example, at the national level, the effects of tourism on foreign exchange earnings are of great importance. However, at the regional or local level, job creation and leakages become increasingly important (Mayer and Wogt, 2016:173).

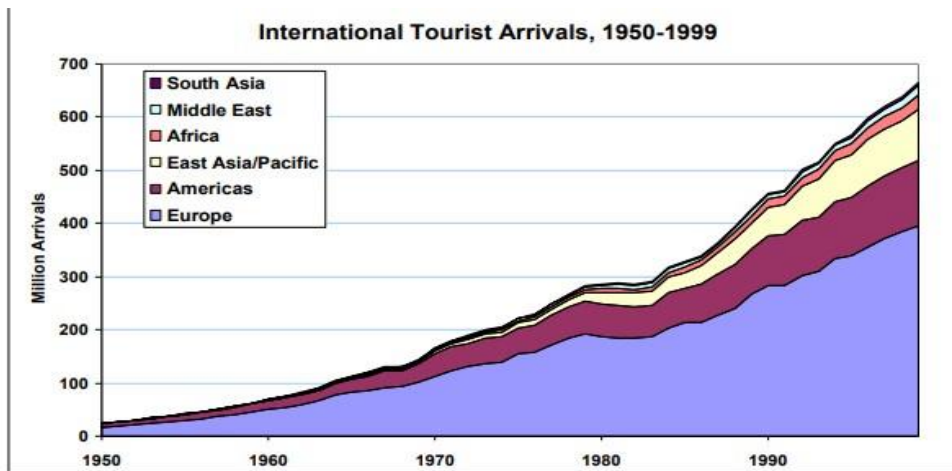
Tourism is recognised as one of the most important economic and social phenomena of the past century and is likely to remain so in this century. Every year, a larger segment of the world's population participates in tourism activities and for many countries tourism is developing as one of the most dynamic and fast-growing sectors of the economy. World tourism is usually measured by international tourist arrivals and international tourist receipts. The tourism sector can be difficult to define because, unlike other sectors, it does not have a single clear product. It encompasses many industries such as accommodation, transport, tourist attractions and more. Tourism is defined as people travelling and staying outside their normal habitat for short periods of time for leisure,

business, health or other reasons. The direct contribution of global travel and tourism to GDP in 2022 is estimated at approximately USD 7.7 trillion. This is equivalent to 7.6% of global GDP (Statista Research Department, 2023).

From a historical perspective, the most striking feature of tourism over the last 70 years has been its enormous expansion. From 25 million international tourists in 1950 to 664 million in 1999, the number of international tourists has grown at an average annual rate of 7 % over the last half century. In 2000, the number of tourists and tourism revenues were 684 million and 475 billion dollars, respectively, while this figure was 1.465 billion people and 1.494 trillion dollars in 2019, the year before COVID-19. Although there was a serious decline in 2020, 2021 and 2022 due to the COVID-19 pandemic, it increased to 1.286 billion people and 1.400 trillion dollars in 2023 (UNTWO, Tourism Highlights 2009:4, 2017:4, 2023:23, 2024:4-5).

Today, the development of tourism is characterized not only by widespread popularity but also by continuous geographical expansion. Many countries have succeeded in attracting large tourist crowds and have turned tourism into a significant source of wealth. There has been significant diversification in tourism destinations. Regions such as Asia, North Africa, Latin America, and the Caribbean are among the new destinations. In 1950, almost all international tourists were hosted by only 15 countries. By 1999, however, the number of countries and regions hosting more than one million international tourists had risen to over 70. By 1999, the share of the top 15 tourist destinations had fallen to less than two thirds and some traditional top tourist destinations had been replaced by new destinations from Asia and Central/Eastern Europe (WTO Tourism Highlights 2000:1). Figure 1 below shows international tourist arrivals by region between 1950 and 1999.

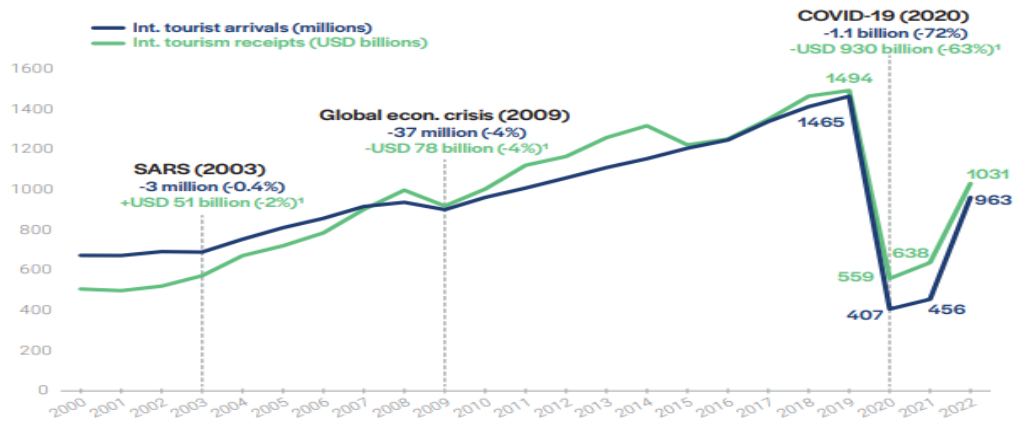
Figure 2. Number Of International Tourists (1950-1999 Period)

Source: (WTO, Tourism Highlights 2000:1)

Figure 2 shows that Europe received the largest share of international tourist arrivals between 1950 and 1999. Europe is followed by the Americas and East Asia/Pacific regions. The steady increase in international tourist arrivals and regional diversification during this period indicate that the international tourism sector has been growing rapidly.

Figure 3: International Tourist Arrivals and Tourism Receipts (2000–2022)

Source: (UNWTO Tourism Highlights, 2023)

Figure 3 shows that international tourism has been adversely affected by the global pandemic and economic crises in terms of both the number of tourists and tourism revenues. In March 2003, the SARS pandemic, which spread from Hong Kong to East Asia and the Pacific region, caused the international tourism industry to suffer a 2% and 0.4% decline in international tourism revenues and tourist arrivals, respectively. The 2008 global financial crisis led to a decrease of 78 billion USD in international tourism revenues and 37 million people in the number of tourists in 2009, with a 4% decrease compared to the previous year. The world faced a major health, social and economic crisis in 2020 due to the COVID-19 pandemic. The pandemic, which began in March 2020, has caused an unprecedented disruption in tourism, with a global lockdown and a massive drop in international travel following a drop in demand due to widespread travel restrictions put in place to contain the spread of the coronavirus. International tourist arrivals fell from 1.465 billion in 2019 to 407 million in 2020, a 72% drop. This was the lowest level ever recorded, making 2020 the worst year on record. This dramatic decline far exceeds the 4% drop experienced during the global economic crisis in 2009, reducing the number of cross-border travellers to 1990 levels. International tourism receipts fell by 63% in 2020, while export earnings from tourism (including passenger transport) fell by 62%, resulting in a loss of USD 1.1 trillion.

Table 1: Number Of International Tourists And Tourism Revenues (1990-2023 Period)

Years	90	95	2000	005	015	2019	2020	2021	2022	2023
<i>Tourist Arrivals (Million)</i>	438	534	684	804	1.189	1.465	407	456	963	1.286
<i>Tourism Revenue (Billion \$)</i>	264	405	475	680	1.196	1494	559	638	1.031	1.400

Source: (UNWTO Tourism Highlights 2009:4, 2017:4, 2023:23, 2024:4-5)

When Table 1 is analysed, the number of international tourists and tourism revenues have been in a continuous upward trend after 1990, except for the three-year pandemic period. In 1990, the number of people participating in international tourism activities was 438 million, while this figure increased to 1.465 million people in 2019. After the pandemic, 1.286 billion international tourists were registered worldwide in 2023, which corresponds to a 34% increase compared to 2022. Similarly, international tourism revenues increased from USD 264 billion in 1990 to USD

1.494 trillion in 2019. International tourism revenues totalled USD 1,4 trillion in 2023. This rate corresponds to approximately 93% of the approximately 1,5 trillion US dollars earned by destinations in 2019, the pre-pandemic period (WTO, World Tourism Barometer, 2024:5).

2.THE CONCEPT OF CRISIS

The concept of crisis, stemming from the Greek word "krisis" meaning decision-making, encompasses a broad spectrum of definitions within the literature. A crisis is characterized as a critical evaluation of adverse events that jeopardize, weaken, or undermine an organization's objectives or competitive edge. It represents an unwanted, extraordinary, unexpected, time-constrained situation that necessitates prompt decision-making and actions aimed at mitigating the negative repercussions to the organization as much as possible (Glaesser, 2007:14).

The term crisis has gained prominence in everyday discourse since the 1990s, influenced by increased transparency in global financial markets, globalization, advancements in information technology, and the evolution of financial instruments, which have added new dimensions to the crisis concept. Innovations in communication and information technologies have accelerated capital movements, while also hastening the propagation and perception of crises (Öztürk and Gövdere, 2010:379). Another perspective defines a crisis as a scenario that impacts an enterprise's high-level objectives and operational structure, posing a threat to continuity and inducing chaos that hampers the organization's ability to comprehend and respond to the crisis effectively, necessitating immediate actions (Gençtürk and Usul, 2003:125).

Crisis often described as an unstable situation requiring reform and regulation, synonymous with turbulence, chaos, and distress, denotes a disruption in normal operations in the face of psychological, political, economic, and social developments, where conventional solutions prove inadequate (Gençtürk et al., 2011:89).

Uncertainty is a prevalent feature during crisis periods, exacerbating the crisis itself. Uncertainties such as an unclear future, limited resources, and inadequacies in the organization's crisis prevention and forecasting units may evoke negative emotions like panic, pessimism, and tension among decision-making units. Insufficient information and time to address crisis-related issues can further exacerbate the situation, making crisis periods challenging and stressful for organizations, necessitating swift and effective crisis management strategies from management teams (Tutar, 2011:18; Asunakutlu et al., 2003:143).

2.1.Crisis Concept in Tourism Section

Due to the nature of social sciences, various definitions of the concept of crisis in tourism have been made in the literature. Crises in the tourism sector are the events that create the perception that the touristic region is not safe, reducing the desire of tourists to visit and thus causing a decrease in tourism demand and expenditures, leading to the inability of businesses operating in the sector to survive. Crises in the tourism sector are events that affect domestic and international tourism activities and often lead to a decline in the number of touristic consumers in the main markets. In recent years, the tourism sector has faced various types of crises. The causes and consequences of crises differ according to the nature of the crisis and some are temporary while others have a lasting impact. Continuous crises are often associated with the competition or the

stage of development of the tourism region. Such crises may require strategic transformations to strengthen or improve the region's position in the tourism industry. Temporary crises are usually caused by external causes. Natural disasters, such as tsunamis, earthquakes and volcano eruptions, can cause temporary crises in tourism regions. Similarly, epidemics, such as SARS, avian flu and Ebola, as well as terrorist attacks targeting tourists and the community, which threaten personal safety, can also cause temporary crises in the tourism sector. Both types of crisis can negatively affect the tourism sector, but permanent crises usually have long-term effects that require more detailed structural changes. Temporary crises usually have shorter-term effects and can be overcome quickly (Göral, 2014:90).

During periods of crisis in the tourism sector, there is not only a decrease in the number of congresses organised, accommodation facilities, cultural touristic trips, the number of visitors brought by travel agencies and restaurants, but also serious decreases in average expenditures by pushing individuals to save (Avcı and Küçükusta, 2013:573).

2.2.Crisis Management in Tourism

In crisis management, the ability of the organisation to act quickly and effectively against situations that adversely affect business activities and threaten the existence of the business is important. In this context, many factors such as organisational climate, effectiveness of communication, field of activity of the organisation, financial opportunities, management understanding, environmental conditions and organisational structure can be determinative (Firat and Açıkgöz, 2011:4).

A successful information management system that enables the appropriate use and sharing of information, training, awareness, new knowledge and financing during a crisis is an important element in overcoming the crisis with minimum cost. Lack of effective crisis management and processes may cause the effects of the crisis to last for years in times of major crisis, such as the explosion at the Fukushima nuclear power plant in Japan and the hurricane disaster in New Orleans. Therefore, decision support systems or knowledge-based crisis management systems are vital for tourism businesses operating at national and local level against a series of unexpected accidents and events that may occur in the sector (Jia et al., 2012:139-140).

2.2.1.Factors Causing Crisis in Tourism Sector

The crises experienced in the world negatively affect the tourism sector and the activities of the enterprises operating in the tourism sector as they reduce the income of people, touristic expenditures and demand. Due to the elasticity of demand, the tourism sector is very quickly and severely affected by war, environmental and technological disasters, terrorism, economic and financial crises, epidemics and socio-cultural crises. In addition, the fact that the demand for the sector depends on the income of the people, the remoteness of the destination, personal safety, prices of touristic services and products, personal preferences and tastes causes it to be more affected by domestic and foreign crises (Yıldız and Durgun, 2010:7-8).

In addition to these bilateral problems between countries, events that threaten the personal safety of tourists occurring in the touristic region, counter propaganda of rival countries, political

and economic instabilities arising from the internal dynamics of tourist sending countries can negatively affect touristic demand (Durgun and Gövdere, 2011:144).

2.2.1.1. Political and Legal Regulations

Political and legal regulations can positively or negatively affect the organisational and managerial functions of enterprises. Political risk factors in the country where businesses operate are an important source of crisis. New decisions to be taken by states in social, political, economic and legal fields may have significant effects on enterprises. In particular, decisions taken in the field of law can directly affect the activities of enterprises and lead to crises. For example, changes in legal regulations in a country may require businesses to reorganise their operational processes or new compliance requirements may arise. Factors such as increasing the rate of value added tax levied on touristic services and goods, footstep fee charged for entry and exit from abroad, directives on the sale and production of foodstuffs, minimum wage law practices, travel restrictions imposed by a country on citizens of other countries or its own country citizens, political intervention, legal structure are among the legal practices affecting the activities of accommodation businesses (Akıncı et al., 2012:82; Seçilmiş and Sarı, 2010:503).

2.2.1.2. Natural Disasters

Natural disasters are unfavourable events that cause a reduction or destruction of household savings and property, causing people to lose their jobs, homes and property, and reduce their savings, damaging general welfare.

The earthquake that occurred in Mexico on 19 September 1985 led to reservation cancellations up to 50% in the Mexican tourism sector and these cancellations caused a 10% decrease in the number of tourists coming to Mexico (Tanrısevdi, 2002:49-50).

Turkey is a country that experiences natural disasters very frequently. The 1999 Izmit earthquake had a devastating initial impact on the Turkish tourism sector. Turkey's main markets in Europe experienced cancellations and decreases in future bookings. The exaggerated coverage of the Izmit earthquake, as well as the warnings of the British Travel Agents Association that people travelling to Turkey should reconsider, had a serious impact on the touristic demand for Turkey. Therefore, domestic tourism between August-December 1999 showed a serious decrease of 34,81% compared to the same months of 1998. The earthquake led to a %40 contraction in demand in the Turkish tourism sector (Beirman, 2003:165-166). Table 2 below presents the number of tourists and tourism revenues to Turkey in the months before and after the earthquake and the rates of change compared to the previous year.

Table 2. Turkey’s International Tourist Arrivals And Tourism Receipt Between July And December

<i>Months</i>	<i>International Tourist Arrivals (Million)</i>		<i>Change Rate %</i>	<i>International Tourism Receipts (Billion \$)</i>		<i>Change Rate %</i>
	1998	1999	1999/1998	1998	1999	1999/1998
July	1 288 439	931 895	-27,67	834,4	618,0	-25,95
Augst	1 460 075	1 079 249	-26,08	1 431,2	863,0	-39,70
September	1 209 256	876 261	-27,54	1 192,5	696,0	-41,64

October	1 035 237	800 513	-22,67	1 133,4	696,0	-38,59
November	502 638	435 790	-13,30	512,1	313,0	-38,88
December	371 057	320 808	-13,54	296,5	225,0	-24,11

Source: (Uçar,2016:41)

As seen in Table 2, it is seen that the Marmara earthquake seriously affected the Turkish tourism sector in terms of both the number of tourists and tourism revenues. Compared to the same month of 1998, tourism revenues decreased by 40% on average in the months following the earthquake. During this period, the number of tourist arrivals decreased by approximately 20%. It should not be forgotten that the terrorist incidents of 1999 also had an impact on the serious decline in tourism revenues and the number of tourists arriving.

Similarly in Belize, where the tourism sector has an important place in the economy and a large part of the population is employed in the tourism sector, the hurricanes in 2000-2001 caused serious damages in the country and the cost caused by the hurricanes corresponded to 33% of the country's GDP (Akar, 2013:190).

Following the earthquake in China on 13 September 2017, visits to the Jiuzhaigou region decreased by 56% in 2017, 99% in 2018 and 93% in 2019. Over the same period, the Aba region's international (54%, 68% and 48%) and domestic (30%, 49% and 40%) tourist volumes also declined. The effects of the earthquake varied significantly in different months at both local and provincial level. In addition the relative importance of Jiuzhaigou in the tourism industry in Sichuan has changed significantly. Aba's tourism share also declined from 35% in 2004 to 8% in 2008 and 2% in 2017 after several major earthquakes (Zhang et al., 2021:6-7).

2.2.1.3.Economic Factors

Economic crises in international financial markets increase uncertainty in economic factors such as income level, savings, unemployment, inflation, decrease in purchasing and borrowing power, leading to a decrease in the number of tourists going on holiday and thus a decrease in tourism demand. In times of economic crisis, decreasing occupancy rates of enterprises operating in the tourism sector, increasing sectoral unemployment, losses of enterprises due to the fact that operating costs are higher than total revenues constitute a sign of crisis for enterprises in the sector (Karaçor and Garda, 2015: 903).

Economic crises are crises that have monetary effects in the tourism accommodation and travel sector such as not reaching sales targets, having problems in finding external financing sources, demand contraction, cancellation of reservations, increase in costs, etc.

2.2.1.4.Environmental and Technological Conditions

Information technologies have an important place in the tourism sector due to the importance of communication. Information technologies provide opportunities such as enabling tourists to access accurate and reliable information in a short time, improving service quality and contributing to higher customer satisfaction. The tourism industry can also suffer from the effects of environmental and technological crises. In this context, leakages, explosions and fires as a result of accidents such as Chernobyl, Union Carbide and Exxon Valdez are among the important crises affecting the environment at the regional level.

In 1984, the chemical gas leakage disaster that occurred in the Union Carbide factory in the city of Bhopal in the Madhya Pradesh state of India on the night of 2 December to 3 December caused approximately 8000 people to lose their lives and 200,000 people to suffer permanent disability (Porsuk and Yorulmaz, 2011:22-23).

On 26 April 1986, the accident at the Chernobyl nuclear power plant in Ukraine had significant effects on the surrounding countries. It has been determined that the Chernobyl nuclear accident has significantly reduced Sweden's foreign tourism activities and touristic demand for the country. In the period between June 1986 and December 1989, 1.8 million stays in foreign tourism were lost as a result of the accident. Moreover, the accident caused a monetary loss of 2.5 billion Swedish crowns in the Swedish tourism sector (Tanrısevdi, 2002:83).

The accident at the Chernobyl nuclear power plant had a significant impact on the Turkish tourism sector as it took place in a region close to Turkey and Turkey was among the countries where radioactive particles were detected. This situation led to a serious decrease in the number of tourists travelling to Turkey and in tourism revenues.

Table 3. The Number Of Tourists, Tourism Income And The Share Of Tourism Income In GDP And Exports

<i>Years</i>	<i>International Tourist Arrivals (Million)</i>	<i>International Tourism Receipts (Milion \$)</i>	<i>Ratio of Tourism Income to GDP</i>	<i>Ratio of Tourism Income to Exports</i>
1985	2 190 217	1 482,0	2,8	18,6
1986	2 397 282	1 215,0	1,6	16,3
1987	2 906 065	1 721,1	2,0	16,9

Source: (Demir, 2010:40-44)

When the table is analysed, it is seen that the Chernobyl nuclear accident did not have a negative impact on the number of tourists coming to Turkey, but it had a negative impact on tourism revenues. Tourism revenues, which was 1 billion 482 million dollars in 1985, decreased by 18% and dropped to 1 billion 215 million 117 thousand dollars in 1986. The ratios of tourism revenues to GDP and exports, which were 2,8 and 18,6 in 1985, decreased to 1,6 and 16,3 in 1986. Therefore, it can be stated that technologically-induced environmental disasters have adversely affected the tourism sector.

2.2.1.5.Socio-Cultural Factors

Socio-cultural factors affect a wide range of areas, from handicrafts and arts to the basic behaviour of individuals and societies. Tourism activities can have a positive impact by increasing cultural exchange between two different communities in a region, or by revitalising or preserving local crafts that have fallen into oblivion. In addition, negative consequences such as devaluation, criticism, belittling and commercialisation of traditional ceremonies, rituals, religious rites and unique handicrafts of the local community may be encountered. This can lead to a deterioration in the mindset of a society and reduce the positive effects of cultural change (Fletcher, 2005:226).

Cultural conflicts may arise during periods when indigenous identity is threatened by the impact of tourism activities, such as deterioration in community values and behaviour, changes in

family relations, morality and communal lifestyles. Cultural disputes may occur during periods when indigenous identity is under threat, such as disruptions in the values and behaviors of society, changes in family relations, morality and communal lifestyle due to the impact of tourism activities. People travelling to various regions and interacting with different cultures results in communication between different people. These people may differ in values, languages, cultures, ethnicities, wealth levels and lifestyles. However, due to factors such as tourists' behaviour, economic and occupational inequalities, cultural conflicts as well as economic and occupational imbalances can arise. Tourists' tendency not to respect the moral values and traditions of the local community is usually not welcomed by the local people and may cause reactions. For example behaviours such as tourists talking loudly on the streets, consuming alcohol are actions that contradict the moral values of the community. In addition, the fact that local people work in low-paid jobs while foreigners work in higher-paid and respected professions may lead to a negative perception of tourists and tourism in the society and cause socio-cultural conflicts. Socio-cultural conflicts may cause a decrease in touristic demand in the region. These conflicts may bring about negative effects such as increased social pressures, deterioration of employment conditions, increase in crime rates and increase in turmoil (Aytaç, 2008:50,53).

2.3. Major Crises Affecting the Tourism Sector

The main crises affecting the tourism sector can be listed as political crises, financial crises, terrorism-induced crises and crises threatening health.

2.3.1. Political Crises

Since tourism is an industry based on the interaction of society, environment and people, sudden changes in the politics of countries, methods of governance, military coups, politically motivated internal revolts are factors that prevent the development of tourism by affecting the touristic demand for the country or region. In various parts of the world, both the way they are governed, genocide and military coups have significantly affected the tourism demand for the country. The military coups in Fiji in 1987-2000 affected the tourism demand in the region, The military coup in 1987 caused the tourism sector in Fiji, which derives 27 % of its gross domestic product from the tourism sector and employs 20% of the total employment in the tourism sector, to decline by 35% for one year. The military coup in 2000 significantly affected the touristic demand for Fiji and there was a 26,65% decrease in the number of tourists coming to the country (Beirman, 2003:135,143).

Turkey's Öcalan crisis with Italy at the end of the 1998 tourist season led to a 69,54% decrease in the number of tourists from Italy in 1999. In 2001, the Armenian genocide issue between France and Turkey led to a 2,74% decrease in the number of tourists from France in 2002 and a 9,97% decrease in 2003. Similarly, the "one minute" crisis in 2009 led to a significant decrease in the number of tourists from Israel by 44,17% in 2009 and 65% in 2010, negatively affecting the touristic demand from Israel (Uçar, 2016:20, 21, 23).

2.3.2. Financial Crises

Economic and financial crises can be defined as uncertainties and turmoil in financial markets, which usually occur when wrong decisions and moral hazards increase and the most

efficient investment funds are not used properly. These crises occur when the deterioration in the financial system severely restricts economic activities and prevents economic growth (Mishkin, 1996:17-18).

Economic and financial crises are situations that occur in the financial markets of a country and are usually characterised by obvious symptoms such as fluctuations in exchange rates and cash shortages. Such crises can adversely affect the tourism industry by affecting not only the financial sector but also other sectors. The tourism sector can react to economic volatility in a highly sensitive way; tourists' spending tendencies may decrease, travel plans may be postponed and therefore tourism revenues may decrease (Beirman, 2003, 135-145).

Examples of such crises include the 1997 Southeast Asian financial crisis, the November 2000/February 2001 local crisis in Turkey and 2008 global financial crises. In the second half of 1997, the Southeast Asian financial crisis that broke out in Thailand caused a decline in the number of international tourists and tourism revenues. Table 4 below shows the impact of the Southeast Asian financial crisis on international tourist arrivals and tourism revenues in the East Asia/Pacific region.

Table 4. International Tourist Arrivals And Tourism Revenues To The East Asia Pacific Region Between 1996-1998

<i>Years</i>	<i>International Tourist Arrivals (Million)</i>			<i>Rate of Change %</i>		<i>International Tourism Receipts /USD Billion</i>			<i>Rate of Change %</i>	
	<i>1996</i>	<i>1997</i>	<i>1998</i>	<i>97/96</i>	<i>98/97</i>	<i>1996</i>	<i>1997</i>	<i>1998</i>	<i>97/96</i>	<i>98/97</i>
East Asia/Pacific	89	88,3	86,6	-1,1	-1,6	82	76,4	68,5	-6,8	-10,2

Source :(WTO Tourism Hightlights,1999:2-12).

As seen in Table 4, due to the 1997 Asian financial crisis, the number of international tourist arrivals to the East Asia/Pacific region fell by 1,1% in 1997 and 1,6% in 1998. Regional tourism revenues fell by 6,8 % in 1997 and 10,2% in 1998.

Table 5. International Tourist Arrivals And Tourism Revenues In Turkey Between 1999-2001

<i>Years</i>	<i>International Tourist Arrivals (Million)</i>			<i>% Change Rate</i>		<i>International Tourism Receipts (Billion \$)</i>			<i>% Change Rate</i>	
	<i>1999</i>	<i>2000</i>	<i>2001</i>	<i>00/99</i>	<i>001/000</i>	<i>1999</i>	<i>2000</i>	<i>2001</i>	<i>00/99</i>	<i>001/000</i>
Turkey	6 893	9 587	10 800	39,1	12,5	5,203	7,636	8,9	46,8	17

Source: World Tourism Organization (WTO), 2001, 2002, 2003

As can be seen from Table 5, the devaluation after the local financial markets crisis in November 2000 and February 2001 in Turkey had a positive impact on tourism revenues in 2001, leading to an increase of approximately 6% in tourism revenues and 11,41% in the number of tourists coming to the country due to the cheapening of touristic products and services compared to other competing countries.

2009, especially the first half of the year, was a challenging year under the shadow of the global financial crisis. In the aftermath of the global financial crisis in 2008, international tourist travel for business, holiday and other purposes fell by 4,2% worldwide.

Table 6. International Tourist Arrivals And Tourism Revenues By Region For The Period 2008-2009

<i>Years</i>	<i>International Tourist Arrivals (Million)</i>		<i>% Change Rate</i>	<i>% Market Share</i>	<i>International Tourism Receipts /USD Billion</i>		<i>% Change Rate</i>	<i>Market Share</i>
	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>09/08</i>	<i>2009</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>08/09</i>	<i>2009</i>
World	919	880	-4,2	100	941	852	-5,7	100
Europe	482,2	359,7	-5,7	52,2	473,7	413,0	-6,6	48,5
Asia and the Pacific	184,0	181,2	-1,6	20,6	208,9	203,7	-0,7	23,9
Americas	147,8	140,7	-4,8	15,9	188,1	165,2	-10,1	19,4
Africa	44,2	45,6	3,1	5,2	30,2	28,9	-4,4	3,4
Middle East	55,6	52,9	-4,9	6,0	41,2	39,7	-0,9	4,8

Source: (UNWTO Tourism Highlights, 2010:4)

When Table 6 is analysed, while there was a 3% increase in international tourist trips to Africa in 2009, there were decreases of 5,7% in Europe, 4,8% in America, 4,9% in the Middle East and 1,6% in Asia/Pacific. In terms of international tourism revenues, the Americas, Europe and Africa were the regions most affected by the crisis with 10,1%, 6,6% and 4,4%, respectively. In addition, world revenues decreased by -5,7% compared to 2008.

2.3.3. Crises Caused by Terrorism

Terrorism is defined as criminal and violent behaviour targeting institutions, objects and people in order to intimidate and demoralise society or a government, and for political or social purposes. Such activities usually aim to create panic and fear and can be ideologically, religiously or politically motivated (Glaesser, 2007:46).

Tourism is a highly sensitive and fragile sector to lack of security and perceptions of danger. The perceived or existing travel risks in any tourism region will affect the perception of personal security, which is one of the basic needs of tourists, and thus significantly affect the touristic demand for the country. Tourists may cancel or change their holiday plans when they perceive a risk factor that threatens their personal safety, such as terrorist incidents in the countries they are going to. This situation may lead to a decrease in the number of tourists coming to the country and a decrease in tourism activities in the region, thus damaging the tourism sector (Brown, 2015:267-268).

Terrorist acts targeting countries and tourists in different parts of the world at different times have caused fear and terror in the public opinion and caused great damage to the tourism sector. The bomb attacks of the IRA targeting the British economy and tourism in Northern Ireland in the 1985s, the attacks of the PKK terrorist organisation targeting tourism regions in Turkey since 1991, and the actions of the ETA terrorist organisation in Spain targeting touristic hotels between 1985 and 1987 have led to a decrease in the number of tourists, tourism revenues and foreign exchange inflows in these countries (Alp, 2013:10-11; Glaesser, 2007:46).

1999 Terrorist acts caused a serious decrease in the number of tourists coming to Turkey between February and July compared to the previous year.

Table 7. International Tourist Arrivals In Turkey For The Period 1999-1998

<i>Months</i>	<i>February</i>	<i>March</i>	<i>April</i>	<i>May</i>	<i>June</i>	<i>July</i>
1998	371 526	476 756	642 332	986 237	1 062 961	1 288 439
1999	371 727	409 483	426 558	691 313	784 642	931 895
% Change Rate (1999/1998)	0,05	-14,11	-33,59	-29,90	-26,18	-27,67

Source: (Uçar, 2016: 39)

When Table 7 is analysed, it is seen that the number of international visitors to Turkey decreased by 26,5% on average between February and July due to the terrorist acts that started in the second half of February.

Similarly, in Egypt, which attracts half of the tourism demand for North Africa, terrorist incidents targeting tourists from time to time have caused serious losses in Egypt's tourism revenues, the number of tourists coming to the country and the duration of their stay (Aytaç, 2008:48).

The developed countries of the world, such as the USA and the UK, are also targets of terrorist attacks. The 11 September 2001 attack on the World Trade Centre and the bomb attacks on the London Underground in July 2005 caused fear and terror in these countries. These attacks have led to a significant decrease in the number of visitors and tourism revenues.

Table 8. International Tourists Arrivals And Tourism Revenues For World And USA In 2001

<i>Years</i>	<i>International Tourist Arrivals (Million)</i>		<i>% Change Rate</i>	<i>Market Share</i>	<i>International Tourism Receipts (USD Billion)</i>		<i>% Change Rate</i>	<i>Market Share</i>
	<i>2000</i>	<i>2001</i>	<i>2001/2000</i>	<i>2001</i>	<i>2000</i>	<i>2001</i>	<i>2001/2000</i>	<i>2001</i>
World	696,8	692,6	-0,6	100	477,0	463,6	-2,8	100
United States	50,9	45,5	-10,7	6,6	82,0	72,3	-11,9	1,6

Source: World Tourism Organization, 2002

As seen in Table 8, the terrorist attacks of 11 September 2001 caused 0,6% decrease in international tourism activities and 2,8% decrease in world tourism revenues in 2001. The 11 September attacks caused 10,7% decrease in international tourist arrivals and an 11,9% decrease in international tourism revenues in the USA. As a result, acts of terrorism affect all sectors and especially sensitive and fragile sectors such as the tourism sector that produce services.

2.3.4. Health Threatening Crises

Infectious and epidemic diseases that threaten human health can cause crises in the tourism sector by negatively affecting tourists' decisions to visit certain regions or countries. The high incidence of HIV in Southeast Asia and Africa has negatively affected the touristic demand for these regions.

2.3.4.1. Foot and Mouth Disease:

In 2001, foot and mouth disease caused by bovine livestock seriously affected the British tourism sector, especially rural tourism. There was 22% decrease in the number of touristic consumers coming to England in April 2001 compared to April 2000 and 16% decrease in touristic consumer expenditures. In addition, foot and mouth disease caused a 37% decrease in the number of tourists from Japan in 2001 (Beirman, 2003:174-181).

Table 9. Tourist Arrivals And Tourism Revenues In The United Kingdom In 2000-2001

<i>Years</i>	<i>International Tourist Arrivals (Million)</i>		<i>% Change Rate</i>	<i>Market Share</i>	<i>International Tourism Receipts (USD Billion)</i>		<i>% Change Rate</i>	<i>Market Share</i>
	<i>2000</i>	<i>2001</i>	<i>2001/2000</i>	<i>2001</i>	<i>2000</i>	<i>2001</i>	<i>2001/2000</i>	<i>2001</i>
United Kingdom	25,2	22,8	-9,4	3,3	19,5	16,3	-16,7	3,5

Source: World Tourism Organization (WTO), 2002

As seen in Table 9, the number of tourists coming to the UK decreased by 9,4% and tourism revenues by 16,7% due to the foot-and-mouth and 11 September attacks (Tourism Highlights, 2002:2-3).

2.3.4.2. SARS Outbreak

The SARS outbreak, which spread from Hong Kong to Southeast Asian countries in early 2003, caused a significant decline in the tourism industry in the Asia Pacific region. In the second half of March, tourist arrivals in Hong Kong fell by 10,4% compared to the previous year. Airline companies had to cancel a number of flights. This led to recession and economic losses in the tourism industry in the region. Due to the SARS outbreak, the number of passengers travelling to Hong Kong in April 2003 decreased by 52% by road, 72% by sea and 77% by air. In March and April, an average 63 % drop in the number of tourists visiting Hong Kong was recorded due to SARS (Siu and Wong, 2004:74).

Tourism, especially air travel, has been among the sectors most affected by the SARS outbreak. Customers avoided going to places such as entertainment venues, restaurants and shops and many tourists cancelled their trips, which greatly strained the service sector. SARS posed a serious threat to tourism destinations such as Singapore, China and Hong Kong. The tourism industry of these countries is focused on services that are labour-intensive and require constant demand and changing human contact. Therefore, the SARS outbreak has deeply affected the tourism industry of these countries, causing a significant decline in the sector. The International Labour Organisation reported that the economic downturn and SARS disease led to the loss of 8 million jobs in the Asian tourism sector. Due to the SARS outbreak, there was a 70% decrease in air transport to Asian countries. There was 60% decline in Hong Kong, 40% in Singapore and South Korea, 37% in Bangkok and 36% in Kuala Lumpur (Lee and Warner, 2005:13-14).

The SARS outbreak caused a 33 % contraction in the accommodation and restaurant sector in the second quarter of 2003. Compared to the same period of the previous year, the number of tourists coming to the region decreased by 62 % (Lee and Warner, 2006:20-23).

SARS clearly left its mark on tourism performance in Asia and the Pacific in 2003. As a result, both international tourist arrivals and international tourism receipts fell by 9%. After a positive start for most countries in January and February, SARS brought declines of over 50% in the following months. Although the recovery was generally quick, most of the major destinations in Northeast and Southeast Asia ended the year with negative figures.

Table. 10. Asia And The Pacific Region And Major Destinations International Tourist Arrivals And Tourism Receipts The Period For 2002-2003

<i>Years</i>	<i>International Tourist Arrivals (Million)</i>		<i>% Change Rate</i>	<i>International Tourism Receipts (USD Billion)</i>		<i>% Change Rate</i>
	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2003/2002</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2003/2002</i>
Asia and the Pacific	131,1	119,292	-9,0	98,691	95,438	-3,3
Australia	4,42	4,35	-1,5	8,57	10,31	20,2
China	36,80	32,97	-10,4	20,38	17,40	-14,6
Hong Kong	16,56	15,53	-6,2	7,50	7,65	2,1
India	2,38	2,75	15,4	3,01	3,52	16,9
Indonesia	5,03	4,46	-11,3	5,28	4,03	-23,6
South Korea	5,34	4,75	-11,1	5,93	5,25	-11,5
Makao (Çin)	6,56	6,30	-3,9	4,44	5,30	19,5
Malasia	13,29	10,57	-20,4	7,11	5,90	-17,1
New Zeland	2,04	2,10	2,9	3,00	3,97	32,2
Philippines	1,93	1,90	-1,3	1,74	1,46	1,5
Singapur	6,99	5,70	-18,5	4,46	3,99	-10,4
Taiwan	2,97	2,24	-24,5	4,58	2,97	-35,1
Thailand	10,87	10,08	-7,3	7,90	7,82	-1,0

Source: World Tourism Organization, 2024

When the table is analysed, it is seen that the number of tourists coming to the Asia and Pacific region decreased by 9% from 131,1 million in 2002 to 119,292 million in 2003. Similarly, tourism revenue, which was US\$ 98,6 billion in 2002, decreased by 3,3% to US\$ 95,4 billion. Therefore, the SARS outbreak had a negative impact on tourism activities in the Asia/Pacific region. The data shows double-digit declines for many destinations in the two sub-regions, including Taiwan (Chinese province) (-24,5%), Malaysia (-20,4%), Singapore (-18,5%), Thailand (-7,3%), Republic of Korea (-11,1%) and China (-10,4%). Arrivals to Australia declined by 1,5%, while arrivals to New Zealand increased by almost 2,9%. In contrast, destinations in South Asia had a very successful period, with India increasing tourist arrivals by over 15,4%.

One of the crises threatening health is Ebola virus emerged in West Africa in early February 2014. The West African countries of Guinea, Liberia, Nigeria and Sierra Leone were particularly affected. The Ebola virus showed its most severe effect in Sierra Leone, Liberia and Guinea. The Ebola virus caused the deaths of 2499 people in Guinea, 3940 people in Sierra Leone and 4807 people in Liberia and negatively affected the touristic demand for West Africa in 2014-2015 (Baker, 2015:6-9).

Table 11. Sierra Leone International Tourist Arrivals And Tourism Receipts The Period For 2013-2014

<i>Years</i>	<i>International Tourist Arrivals (Thousand)</i>		<i>% Change Rate</i>	<i>Market Share</i>	<i>International Tourism Receipts /USD million)</i>		<i>% Change Rate</i>	<i>Market Share</i>
	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>14/13</i>	<i>2014</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>14/13</i>	<i>2014</i>
Sierra Leon	81	44	-46,2	0,1	59	32	37,3	0,1

Source: (World Tourism Organization May 2015)

As seen in Table 11, in Sierra Leon, where the Ebola virus killed 4708 people, the number of international visitors decreased by 46,2 per cent from 81,000 in 2013 to 44,000 in 2014. Similarly, tourism revenues decreased by 37,3% to 32 million USD (World Tourism Organization, 2015:11).

2.3.4.3. COVID-19

The tourism industry faced the biggest crisis in its history during the COVID-19 pandemic from 2020 to 2022. In 2020, the world faced a large-scale health, social and economic crisis with the COVID-19 pandemic. The pandemic, which began in March 2020, caused an unprecedented pause in the tourism industry, with travel restrictions being imposed. Strict travel restrictions imposed around the world to prevent the spread of the coronavirus have led to a massive drop in international travel, global isolation and a drop in demand. Due to the COVID-19 pandemic, hotels and tourist accommodations had to be closed temporarily or permanently, while events, festivals and tourist attractions were postponed or cancelled either due to government regulations or very low occupancy rates. Therefore, although COVID-19 affected all sectors, it affected the tourism sector more (World Tourism Organization October,2023)

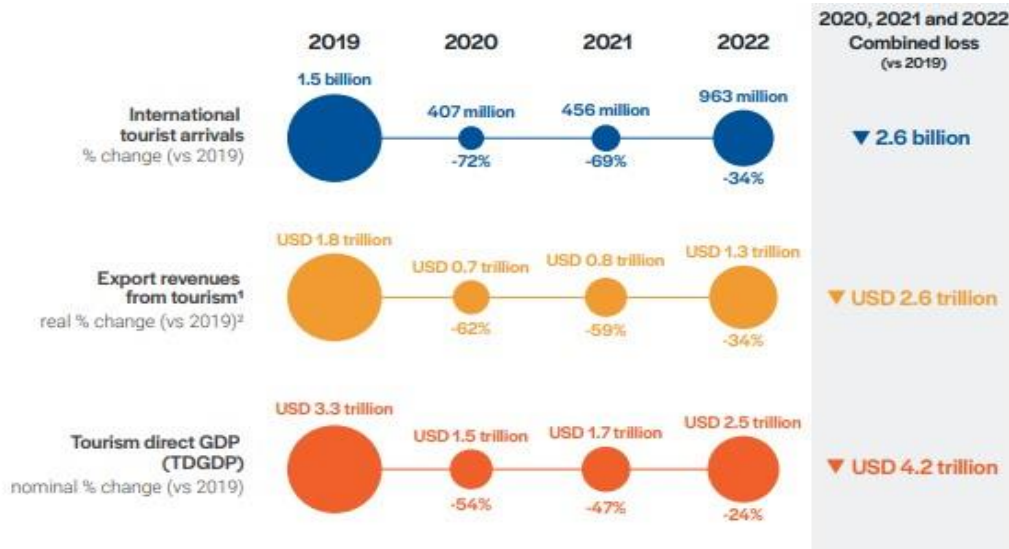
Table 12. International Tourist Arrivals To The Regions The Period For 2019-2022

<i>Years</i>	<i>International Tourist Arrivals (Million)</i>				<i>% Change Rate vs. 2019</i>		
	<i>2019</i>	<i>2020</i>	<i>2021</i>	<i>2022</i>	<i>2020/2019</i>	<i>2021/2019</i>	<i>2022/2019</i>
World	1,464	407	458	969	-72,2	-67,7	-33,8
Europe	742,1	239,6	301,3	594,9	-67,7	-59,4	-19,8
Asia and the Pacific	360,1	59,1	24,8	102,3	-83,6	-93,1	-71,6
Americas	219,3	69,6	81,7	156,2	-68,3	-62,7	-28,8
Africa	69,1	18,7	19,6	46,6	-72,9	-71,5	-32,5
Middle East	72,9	19,8	30,8	69,3	-72,9	-57,8	-4,9

Source: (World Tourism Organization October, 2023:23-28)

When Table 12 is analysed, there were dramatic decreases in international tourist arrivals in 2020, 2021 and 2022, when COVID-19 was effective, compared to 2019, the year before the pandemic. The number of international tourists, which was 1,464 billion in 2019, decreased by 72,2% to 407 million in 2020. The number of international tourists decreased by 67,7% in 2021 and 33,8% in 2022 compared to 2019. Although all regions were significantly affected by COVID-19 in terms of tourist arrivals, the most affected region was the Asia Pacific region, with a decrease of -83,6% in 2020, -93,1% in 2021 and -71,6% in 2022.

Figure 4. Impact Of Coronavirus Pandemic On Tourism, 2020, 2021 And 2022

Source: (World Tourism Organization, October,2023)

COVID-19 resulted in the loss of around 2.6 billion international arrivals during 2020, 2021 and 2022, almost twice as many as in 2019. Export earnings from international tourism fell by 62% in 2020 and 59% in 2021 compared to 2019. Although there was some improvement in 2022, it was 34% lower than before the pandemic. The total loss in export revenues from tourism is USD 2,6 trillion for 2020, 2021 and 2022, one and a half times the revenue generated in 2019. The economic contribution of tourism, measured directly by tourism gross domestic product, has halved during the pandemic period. While this rate was 3,3 trillion USD in 2019, it decreased by -54% to 1,5 trillion USD in 2020 and by -47% to 1,7 trillion USD in 2021 compared to 2019. Although this rate increased to USD 2,5 trillion in 2022, it remained 24% below the pre-pandemic period. The total loss incurred during the pandemic period reached USD 4,2 trillion.

3.LITERATURE REVIEW

Altay et al., (2013) Analysed the economic dimensions of terrorist activities in the Middle East in the context of Turkey, Egypt and Saudi Arabia. They used data on exports, imports, economic growth, tourism, foreign direct investments, unemployment and national income per capita for the period 1996-2010 by using panel data analysis method. In their study, they found that terrorism has negative effects on all macroeconomic variables analysed, especially tourism.

Akkemik and Perlaky (2023) examined the impact of COVID-19 on tourism in Turkey and Hungary. Using the traditional SAM modelling method, they found that the decrease in international tourism revenues decreased GDP by 5,9% in Hungary and 2,6% in Turkey. They also found that COVID-19 led to employment losses of 2,0% and 0,9% in Hungary and Turkey, respectively.

Avcı and Küçükusta (2013) investigated the effects of the global financial crisis on 30 travel agencies operating in Izmir. They conducted SPSS-20 statistical data analysis using 347 data collected through face-to-face interviews. In their study, they determined that new marketing policies emerged as the most important factor and were used more frequently than other practices.

In addition, they also found that adaptation to the crisis process and organisational preparation studies were also prominent.

Barbhuiya&Chatterjee (2020) examined the vulnerability of the tourism sector to different types of shocks in 22 different states of India. Using random panel regression models for domestic and foreign tourist arrivals in the period 2008-2014, they found that violent conflicts negatively affected the number of domestic tourists, but natural disasters did not. On the other hand, they found that natural disasters negatively affected international tourist arrivals but internal conflicts did not.

Baker (2015) investigated important infectious diseases that may pose a risk for tourists. Using secondary data analysis, he examined reports published by the World Tourism Organisation, the World Health Organisation, the World Bank and the US Center for Disease Control and Prevention. As a result, he found that advances in transportation have caused the rapid spread of microbial organisms and that increased travel in tourism increases the potential for the spread of infectious diseases.

Brown (2015) analysed the relative impact of prolonged negative media coverage of the Natalee Holloway incident on Aruban tourism demand. He used the number of monthly tourist arrivals to Aruba as the dependent variable and the amount of neutral and negative media coverage of the Natalee Holloway incident as the explanatory variable for the period 2005-2012. Using content analysis and least squares methods, content analysis found that negative sentiments of Arubans were framed by the media and police misconduct, while least squares regression found that prolonged negative media coverage significantly reduced the number of US tourists to Aruba

Corbet et al., (2019) examine the impact of terrorist attacks on European tourism through short-term post hoc responses of the airline industry and passengers. Using a seasonally adjusted ARMA-GARCH model with data on airline transport between 2011 and 2018, they found that business travel slowed down significantly and airline fares fell significantly due to the duty of care legislation for corporate transport.

Demir et al., (2021) examined the impact of COVID-19 on the tourism sector in terms of hotel managers. Between July-September 2020, the data obtained from face-to-face interviews were evaluated with descriptive analysis technique. In their study, it was concluded that the pandemic affected accommodation businesses in psychological, social and economic terms.

Eryilmaz and Kaya (2021) investigated the possible effects of COVID-19 on tourism regions. They examined the data collected through surveys conducted between 1-15 June 2020 by data analysis method. In their study, they determined that the participants preferred accommodation facilities before the pandemic, but tended to turn to rental houses after the pandemic. They also concluded that COVID-19 changed individuals' holiday preferences.

Haque (2015) investigated the impact of the global financial crisis on the tourism sector in Bangladesh. In his study using secondary data, he found that Bangladesh's tourism revenues decreased by 5,92% in 2009 and 3,46 % in 2010.

Kesimli (2011) investigated the effects of political crises on the tourism sector in the context of Turkey. In his study conducted with the help of literature review and secondary data, he found that political crises negatively affect the tourism sector, but these effects vary depending on the severity, size, depth and duration of the crisis.

Lee&Warner (2006) investigated the relationship between epidemics and employment and unemployment in the hospitality sector in the context of Taiwan. Using secondary data and structured interview technique, which is a qualitative research method, they found that Sars disease caused serious declines in employment, airline transport, hotel reservations and touristic demand for the region.

Manuela and Vera (2015) examined the short-term and long-term impact of the downgrading of the Philippine civil aviation system by the US FAA in 2008 and the EU's ban on Philippine carriers in 2010 on tourist expenditures, arrivals and length of stay. Using monthly data on tourism revenues, number of tourists, tourist expenditures and length of stay for the period 2000-2012, they conducted a generalised method of moments (GMM) based on the Newey-West covariance estimator and found that political failure negatively affected tourism revenues, tourist expenditures and length of stay.

Önal and Berikol (2004) examined the impact of the local crises of November 2000- February 2001 on star hotels in the Mediterranean region. Using a survey of 181 accommodation establishments, they found that the crises affected hotels negatively in some respects and positively in some respects. They found that the most important negative effects of the crisis on hotels were staff reduction, reduction in current assets and reduction in room rates.

Öztürk and Şimşek (2013) investigated the effect of political instability in Turkey on tourists' destination choice. They used T-test, ANOVA and Tukey HSD analyses with the data collected by questionnaire method. According to their findings, women and domestic tourists attach more importance to political instability. In addition, it was found that there is a linear relationship between the level of education and the importance given to political instability.

Päväluc (2020) investigated the impact of COVID-19 on the international tourism sector. Through the analysis of statistical indicators from the World Bank and the Tourism Organisation, they found that all countries and tourism destinations were negatively affected by COVID-19, but the degree of impact varied across countries and regions.

Purwomarwanto and Ramachandran (2015) analysed the tourism sector performance of the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) countries during the 2008 global financial crisis. In their study, they used quarterly data such as international tourist arrivals, regional (ASEAN) tourist arrivals, GDP and exchange rate. Using IBM SPSS-20 statistical software programme, they found that there was a short-term decline in the performance of the tourism sector in terms of the number of tourists and hotel occupancy rate in the first quarter of 2009.

Raab and Schwer (2003) examined the short and long-run volatility effect of the Asian crisis on Las Vegas gaming revenues for the period October 1983-October 1999. Using an ARCH/GARCH model, they find a significant relationship between Japanese, South Korean and

Hong Kong currencies and Las Vegas gaming revenues. They also found that Las Vegas Strip Baccarat gaming revenues were negatively affected by the Asian financial crisis in the short run.

Rossello et al., (2020) examined the impact of natural and man-made disasters on international tourism activities in the context of 171 countries. In their study using a two-sided tourism demand equation with variables such as the number of tourists, income level and population using data for the period 1995-2013, they found that different natural disasters affect tourist flows to countries and regions to varying degrees, and although they sometimes have positive effects, they generally have a negative impact on the tourism sector by reducing tourist arrivals.

Shamaileh (2013) analysed the impact of the 2008 global financial crisis on the Jordanian tourism sector. Using SPSS statistical analysis method, he found that average income and relative prices have a significant effect on tourism demand.

Siu and Wong (2004) analysed the economic impact of the SARS pandemic in Hong Kong. Based on secondary data, they find that SARS had a significant negative impact on unemployment, local consumption, restaurants, retail and air transport. However, they found that the most significant negative impact was on the demand side.

Skare et al. (2021) examined the impact of COVID-19 on the travel and tourism sector in a wide scope. Using data from 185 countries and 16 regions, they analysed annual data obtained from the World Tourism Organization with a panel structural vector auto regression (PSVAR) model. According to the results of their study, it was revealed that the impact of the COVID-19 pandemic on the travel and tourism industry was much larger and destructive.

Zhang et al (2021) examined the relationship between earthquakes and sustainable tourism development at three different spatial scales: provincial, prefectural and local in Sichuan province of China. Using time series monthly data on domestic and foreign tourist arrivals for Jiuzhaigou and Aba between January 2009 and December 2019, using time series analyses based on TBTL, ARIMA and SARIMA models, they found that earthquakes and related geological hazards have caused significant negative impacts on Jiuzhaigou's tourism industry on a local and regional scale in the short and long term.

Weber et al (2010) investigated the impact of the global financial crisis on tourist expenditure in the United Kingdom for the period 2008q3-2009q3. Using an input/output approach, they found that the global financial crisis had a negative direct impact of approximately £42 million on tourist expenditure in the UK.

CONCLUSION

The tourism industry plays a crucial role in economic development, particularly in emerging economies, by providing employment opportunities, boosting national income, addressing external deficits, and promoting regional development. However, various external factors pose significant challenges to sustainable development in tourist destinations. These factors include inter-country political issues, natural disasters, environmental and technological crises, terrorism, financial downturns, and epidemics. Such challenges can have both short-term and long-term adverse effects on the tourism sector at local and regional levels.

Tourism is a key economic sector globally, contributing substantially to local economies and serving as a significant revenue source. Nevertheless, the industry is highly susceptible to crises and disasters, as travel demand is greatly influenced by various external factors. The interconnectedness of world economies and the globalization of the tourism industry have introduced a new dynamic, making the sector more vulnerable to external disruptions. The elasticity of demand in the tourism industry renders it highly sensitive to crises such as wars, natural disasters, terrorist attacks, economic downturns, epidemics, and political instability. These crises can lead to rapid and severe impacts on the sector, prompting tourists to alter their travel plans, cancel trips, or seek safer destinations. Furthermore, crises in a specific region can have widespread or even global repercussions on tourism. Understanding the processes underlying crises and disasters, assessing their potential impacts, and devising effective crisis management strategies are essential for organizations operating in the tourism sector. The findings of this research emphasize that uncertainties have a significant impact on the revenue performance of the tourism industry. Economic and financial crises, political uncertainty, health problems and other exogenous factors may have the potential to reduce tourist flows and spending. Moreover, measures such as the implementation of targeted marketing plans for specific destinations, the creation of differentiated tourism experiences, infrastructure improvements and increased inter-industry co-operation can help the tourism sector to be more resilient to these uncertainties. Given the significant contribution of the tourism industry to the national economy, such pro-active measures should be prioritized by industry representatives and decision-makers. The goal of a longer-term and sustainable tourism is therefore a key requirement, requiring a multi-faceted and collaborative approach to protect this critical economic base in an increasingly volatile business environment.

Policymakers also need to develop a comprehensive policy framework to make the tourism sector more resilient to the challenges of various uncertainties. Firstly, it is important to establish a dedicated tourism risk management unit to proactively identify, monitor and mitigate emerging threats to the sector. This unit can lead the creation of early warning systems, emergency planning and rapid response mechanisms, enabling the sector to be more resilient and recover from disruptive events. Secondly, special fiscal incentives and tax breaks for tourism businesses can provide vital support during periods of low demand and revenue, strengthening their survival. In addition, promoting public-private partnerships in the development of robust tourism infrastructure, such as multiple transport hubs and flexible accommodation options, will strengthen the sector's adaptability. Ultimately, promoting cross-border co-operation and knowledge-sharing platforms among tourism-dependent countries can strengthen the sector's collective resilience by providing impetus for the formulation of coherent regional strategies. By adopting this comprehensive policy approach, policymakers can safeguard the long-term sustainability of the tourism industry and its critical contribution to the national economy. Future research should delve deeper into these issues to enhance our understanding of crisis management and develop more robust strategies to navigate such challenging situations.

REFERENCES

- Akar, S. (2013). Doğal Afetlerin Kamu Maliyesine ve Makro Ekonomiye Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:21, ss.185-206.
- Akkemik, K.A. and Perlaky, D. (2023). Impact Of Covid-19 On Tourism: Evidence From SAM Assesments of Hungary and Turkey, *Advances in Hospitality and Tourism Research*, 11 (1), ss.140-170.
- Akıncı, Z., Kayalar, M and Demirel, O.N. (2012). Konaklama İşletmelerinde Kriz Yönetimi: Yöneticilerin Kriz Yönetimi Yaklaşımına Yönelik Bir Uygulama, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 49, Sayı: 572, ss.79-100.
- Alp, A.İ. (2013). Terörün Ekonomik Etkileri, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi* Cilt: 4, sayı:1, ss.1-19.
- Asunakutlu, T., Safran, B and Tosun, E. (2003). Kriz Yönetimi üzerine Bir Araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5, Sayı 1, ss.141-163.
- Aymankuy, Y.Ş. (2001). Turizm Sektöründe Kriz Yönetimi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6 Aralık 2001, ss.105-118.
- Aytaç, N. (2008). ‘‘Krizlerin Otel İşletmeleri Üzerine Etkisi: Edirne İli Örneği (2000-2005)’’, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 2008, Edirne.
- Avcı, N and Küçükusta, D. (2013). Küresel Ekonomik Krizin Seyahat Acentelerine Etkileri ve Türkiye’de Kriz Yönetimi Uygulamaları, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 4, Yıl: 2013, ss.571-587.
- Baker, D. (2015). Tourism and the Health Effects of Infectious Diseases: Are There Potential Risks for Tourists? *International Journal of Safety and Security in Tourism/Hospitality*, pp.1-18.
- Barbhuiya, M.R and Chatterjee, D. (2020). Vulnerability and Resilience of the Tourism Sector in India: Effects of Natural Disasters and Internal Conflict, *Tourism Management Perspectives* 33 (2020) 10061, pp.1-13.
- Beirman, D. (2003). *Restoring Tourism Destinations in Crisis*, CABI Publishing CAB International Wallingford Oxon OX10 8DE UK.
- Brown, C.B. (2015). Tourism, Crime and Risk Perception: An Examination of Broadcast Media's Framing of Negative Aruban Sentiment in the Natalee Holloway Case and Its Impact on Tourism Demand, *Tourism Management Perspektifse* 16 (2015),2. pp.66–277.
- Corbet, S., O’Connell.J.F., Efthymiou, M., Guiomard, C and Luceyc, B. (2019). The impact of Terrorism on European Tourism, *Elsevier Annals of Tourism Research* 75 (2019), pp.1–17.
- Demir, Ç. (2010). 1980-2007 Türkiye Turizm Talebinin Ekonometrik Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı Doktora Tezi*, İzmir, ss.1-183.
- Demir, M., Demir, Ş.Ş., Dalgıç, A and Ergen, D.F. (2021). Impact of COVID-19 Pandemic on the Tourism Industry, *An Evaluation from the Hotel Managers' Perspective Journal of Tourism Theory and Research*, Volume: 7(1), 202, ss.44-57.
- Durgun, A and Gövdere, B. (2011). 2008 Küresel Krizinin Antalya Konaklama İşletmelerine Etkileri Üzerine Bir Analiz, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Uludağ* Cilt XXX, Sayı. 1, pp.139-159.
- Eryılmaz, G. and Kaya, M. (2021). Covid-19 Dönemi Öncesi ve Sonrası Turizm Destinasyonlarına Yönelik Beklentilerin İncelenmesi, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021, 4(1), ss.17-36.

- Fırat, A and Açıkgöz, İ. (2011). Konaklama İşletmelerinin Kriz Döneminde Uyguladıkları Pazarlama Stratejilerine Yönelik Bir Uygulama, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), ss.1-21.
- Fletcher, J., Cooper, C., Fyall, A., Gilbert, D and Wanhill, S. (2005). *Tourism Principles and Practice*, Pearson Education Limited Edinburgh Gate Harlow Essex CM20 2JE England.
- Gençtürk, M., Dalğar, H and Yılmaz, T. (2011). Finansal Krizlerin İşletmelerin Finansman Kararlarına Etkileri: İMKB’de İşlem Gören İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, ss.187-207.
- Gençtürk, M and Usul, H. (2003). Finansal Krizlerin Hisse Yoğunluğu Açısından Şirket Performansına Etkileri ve Bankacılık Sektöründe Bir İnceleme, *G.Ü.İ.İ.B.F Dergisi*, 3/2003, ss.125-132.
- Glaesser, D. (2007). *Crisis Management*, Linacre House, Jordan Hill, Oxford OX2 8DP, UK.
- Göral. R, (2014). Turizm Sektöründe Stratejik Kriz Yönetimine İlişkin Bütünsel Bir Çerçeve, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 32*, ss. 89-101.
- Haque, Z. (2015). The Impact of Economic Crisis on Tourism Industry: A Bangladesh Perspective, *International Research Journal of Engineering, IT& Scientific Research*, Vol. 1 No. 1, December 2015, pp. 12~23. <https://sloap.org/journals/index.php/irjeis/>
- Jia, Z., Shia, Y., Jiab, Y and Lia, D. A. (2012). Framework of Knowledge Management Systems for Tourism Crisis Management, *Elsevier, Procedia Engineering* 29 (2012,) pp.138-143.
- Karaçor, S and Garda, B. (2015) Ekonomik Kriz Döneminde Turizm Pazarlaması. *International Conference On Eurasian Economies*, ss. 902-907.
- Kesimli, İ. (2011) Turizm Perspektifinden Politik Krizlerin Ekonomiye Yansımaları, *Electronic Journal of Vocational Colleges* December 2011, pp. 25-42.
- Khan, N., Hassan, A.U., Fahad, S and Naushad,M. (2020). Factors Affecting Tourism Industry and Its Impacts on Global Economy of The World, (*March 23,2020*). pp.1-32; https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3559353
- Lee, G.O.M. and Warner, M. (2005). The Impact of The SARS Epidemic in Taiwan: Implications for Human Resources, Labour Markets, and Unemployment in The Service Sector, *Working Paper Series* 08/2005, pp.1-38.
- Lee, G.O. and Warner, W. (2006). Human Resources, Labour-Markets and Unemployment: The Impact of The SARS Epidemic on The Hotel Industry in Singapore, *Working Paper Series*, 01/2006, pp.1-40.
- Lundberg, E.D., Krishnamoorthy, M and Stavenga, K.M. (1995) *Tourism Economics* John Wiley&Sons.Inc.,605 Third Avenue, New York, NY 10158-0012, pp 1-193.
- Manuela, W.S and Vera, M.J (2015). The Impact of Government Failure on Tourism in The Philippines, *Elsevier Transport Policy* 43 (2015), pp.11-22.
- Mayer, M and Vogt, L. (2016). Economic Effects of Tourism and Its in Fluencing Factors, *DE GRUYTER ZfTW 2016; Volume* 8(2); pp.169-198.
- Mishkin, F.S. (1996). Understandig Financial Crises: A Developing Country Perspective, *National Bureau of Economic Research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138* May 1996, pp.1-65.
- Öztürk, S and Gövdere, M. (2010). Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Yıl.2010, Cilt.15, Sayı.1, ss. 377-397.

- Önal, Y.B. and Berikol, B.Z. (2004). Finansal Krizler ve Konaklama İşletmeleri Üzerine Etkilerinin Araştırılması, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, Bahar 2004, ss.47-61.
- Öztürk, Y. and Şimşek, E. (2013). Politik İstikrarsızlıkların Turistlerin Destinasyon Seçimine Etkisi Üzerine Bir Araştırma, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 1/2 (2013), ss.15-25.
- Păvăluc, C., Brînză, G., Anichiti, A and Butnaru, G.I. (2020) COVID-19 Pandemic and Its Effects on The Tourism Sector, *CES Working Papers*, Volume XII, Issue 2, pp.111-122.
- Porsuk, Ö. and Yorulmaz, F. (2011). Bhopal Kimyasal Kazası: Tarımda Daha Çok Verim İçin (Mi?), *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ocak, Şubat, Mart, ss. 22-26.
- Purwomarwanto, Y.L. and Ramachandran, J. (2015) Performance of Tourism Sector with Regard to The Global Crisis A Comparative Study Between Indonesia, Malaysia and Singapore, *The Journal of Developing Areas*, Fall 2015, Vol. 49, No. 4 (Fall 2015), pp. 325- 339.
- Raab, C. and Schwer, R.K. (2003). The Short- and Long-Term Impact of The Asian Financial Crisis on Las Vegas Strip Baccarat Revenues, *Hospitality Management* 22 (2003), pp. 37–45.
- Ritchie, W.B. (2004). Chaos, Crises And Disaster: A Stratejic Approach To Crises Management in The Tourism Industry, *Tourism Management* 25 (2004), pp.669-683. Available online at www.sciencedirect.com
- Rossello, J., Becken, S. and Gallego, M.S. (2020). The effects of Natural Disasters on International Tourism: A Global Analysis, *Elsevier, Tourism Management* 79 (2020) 104080, pp.1-10.
- Shamaileh, M.O., Dalain, A.F., Allhham, I.M and Quda, A.A. (2013). The Effects of The Global Financial Crisis on The Tourism Sector, *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol.4, No.15, 2013, pp.161-169.
- Siu, A. and Wong, R.Y. (2004). Economic Impact of SARS: The Case of Hong Kong, *Asian Economic Papers*, Volume 3 Issue1, Winter 2004, pp.62-83.
- Skare, M., Soriano, D.R. and Rochon, P.M. (2021). Impact of COVID-19 on The Travel and Tourism Industry, *Technological Forecasting & Social Change* 163 (2021) 120469, pp. 1-14.
- Seçilmiş, C. and Sarı, Y. (2010). Kriz Dönemlerinde Konaklama İşletmelerinin Kriz Yönetimi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Yıl.2010, Cilt.15, Sayı.1, ss.501-520.
- Sofronov, B. (2018). The Development of The Travel and Tourism Industry in The World, *ICCS Annals of Spiru Haret University Economic Series, Since 2000*, Issue 4/2018, pp.123-137.
- Tanrısevdi, A. (2002). Seyahat Acentelerinde Krizlere Neden Olan Dışsal/ İçsel Etkenler ve Etkileri, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, Aydın.
- Tutar, H. (2011). *Kriz ve Stres Yönetimi*, Seçkin Yayıncılık, ANKARA.
- Uçar, İ.H. (2016). 2008 Küresel Finans Krizinin Türk Turizm Sektörüne Etkisi: BİST’de İşlem Gören Turizm Şirketleri Üzerine Bir Uygulama, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, ss.1-132.
- Yıldız, Z. and Durğun, A. (2010). 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Turizm Sektörü Üzerine Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Yıl.2010, Cilt.2, Sayı.1, ss.1-15.
- Webber, D., Buccellato, T. and White, S. (2010). The Global Recession and Its Impact on Tourists’ Spending in the UK, *Economic & Labour Market Review*, Vol 4, No 8, August, 2010, pp.65-73.
- Zhang, M., Seyler, B.C., Baofeng, D., Wang, Y. and Tang, Y. (2021). Impact of Earthquakes on Natural Area-Driven Tourism: Case Study of China’s Jiuzhaigou National Scenic Spot, *Elsevier International Journal of Disaster Risk Reduction* 58 (2021) 102216, pp.1-12.

INTERNET

- Tourism Highlights, 1999; <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284403011> Date of Access; 23.04.2024
- Tourism Highlights, 2000; <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284403745> Date of Access; 25.04.2024
- Tourism Highlights, 2001; <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284406845> Date of Access 24.04.2024
- Tourism Highlights, 2003; <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284406647> Date of Access 27.04.2024
- Tourism Highlights, 2009; <https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284413591> Date of Access; 23.04.2024
- Tourism Highlights, 2010; <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284413720> Date of Access; 23.04.2024
- Tourism Highlights, 2015; <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899> Date of Access; 26.04.2024
- Tourism Highlights, 2017; <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029> Date of Access; 25.04.2024
- Tourism Highlights, 2023; [https://tourismecotedivoire.ci/wpcontent/uploads/2023/12/Tourism Highlights.pdf](https://tourismecotedivoire.ci/wpcontent/uploads/2023/12/Tourism_Highlights.pdf); Date of Access; 15.04.2024
- World Tourism Barometre, January 2024: https://webunwto.s3.eu-west1.amazonaws.com/s3fs-public/2024-01/UNWTO_Barom24_01_January_Excerpt.pdf Date of Access; 28.03.2024
- Statista Research Department 2023; <https://www.statista.com/topics/962/global-tourism/#topicOverview> Date of Access; 20.03.2024.

Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Yönetim Anlayışının Gelişimi: Stratejik Planlama Kılavuzları Üzerinden İnceleme¹

Development Of Strategic Management Approach In Turkish Public Administration: An Examination Through Strategic Planning Guides

Sezai ÖZTOP * Zehra NAMLI **

Makale Geliş Tarihi / Received : 11.12.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted : 29.05.2024

ÖZET

Türk kamu yönetiminde özellikle 2000’li yıllardan itibaren vatandaş memnuniyeti, verimlilik, etkinlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi unsurlar ön plana çıkmıştır. Tüm bu unsurları sağlamak açısından uygun bir teknik olan stratejik yönetim benimsenmiştir. Bu kapsamda Devlet Planlama Teşkilatı, kamu kurumlarını stratejik planlama konusunda yönlendirmek amacıyla 2003 yılında bir stratejik planlama kılavuzu yayınlamış ve değişik niteliğe haiz sekiz kamu kurumunda pilot stratejik planların hazırlanmasına destek vermiştir. 2003 yılındaki ilk kılavuz 2006 yılında Devlet Planlama Teşkilatı, 2018 yılında Kalkınma Bakanlığı ve 2021 yılında ise Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından geliştirilerek güncellenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği ile incelenen bu kılavuzlarla Türkiye’de stratejik yönetimin gelişimini tespit etmek amaçlanmıştır. Sonuç olarak ise Türkiye’de 2006 yılından itibaren kamu kurumları tarafından başarıyla hazırlanarak uygulamaya konulan stratejik planların gelişmesinde bu kılavuzların önemli rolü olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kavramlar: *Stratejik Yönetim, Stratejik Planlama Kılavuzu, Türk Kamu Yönetimi*

ABSTRACT

In Turkish public administration, especially since the 2000s, it has brought to the fore elements such as citizen satisfaction, efficiency, effectiveness, transparency and accountability. In order to provide all these elements, strategic management, which is an appropriate technique, has been adopted. In this context, the State Planning Organization published a strategic planning guide in 2003 in order to guide public institutions in strategic planning and supported the preparation of pilot strategic plans in eight public institutions with different qualifications. The first guideline in 2003 was developed and updated by the State Planning Organization in 2006, the Ministry of Development in 2018 and the Presidency of Strategy and Budget in 2021. These guidelines, which are examined with content analysis technique, which is one of the qualitative research methods, aim to determine the development of strategic management in Turkey. As a result, it has been evaluated that these guidelines have an important role in the development of strategic plans that have been successfully prepared and put into practice by public institutions in Turkey since 2006.

Keywords: *Strategic Management, Strategic Planning, Turkish Public Administration*

¹ Bu makale 26-28 Ekim 2023 tarihleri arasında Kırıkkale’de düzenlenen 23. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu’nda (KAYFOR23) “Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Yönetimin Gelişmesinin Kılavuzlar Üzerinden İncelenmesi” isimli başlıkla sunulan ve özeti KAYFOR23 bildiri özet kitabında yer alan bildirinin tam metin hâlidir.

* Doç. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sezai.oztop@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2656-2776.

** Arş. Gör. Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, zehranamli@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0532-953X.

GİRİŞ

Sürekli değişen çevresel koşullar ve teknolojik yenilikler hem özel sektör hem de kamu sektörü örgütlerini daha inovatif çözümler arayışına sevk etmektedir. Değişen koşullar ve teknolojik yenilikler ile sürekli artan müşteri/vatandaş talepleri, örgütleri daha hızlı ve yenilikçi çözümler geliştirmeye mecbur bırakmıştır (Es ve Öztop, 2006: 22).

Sanayi Devrimi'nin etkisiyle 20. yüzyılın başlarında geliştirilmeye başlayan yönetim teorileri, daha 21. yüzyıla varmadan çağdaş yönetim teknikleriyle güçlendirilmiştir. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde, bu çağdaş yönetim tekniklerinden Toplam Kalite Yönetimi (TKY) vasıtasıyla üretim süreçlerini iyileştiren ve çalışan memnuniyetini yükseltmeyi başaran örgütler, Stratejik Yönetim ile uzun vadeli vizyon, stratejik amaçlar, hedefler ve faaliyetler geliştirme, bunları bütçeyle ilişkilendirme ve süreç boyunca belirli aralıklarla izleme ve kontrol etme yeteneği kazanmışlardır.

Önce askeriye, sonra özel sektör işletmeleriyle ilişkilendirilen strateji kavramı ve stratejik yönetim yaklaşımı 2000'li yıllara yaklaşırken kamu yönetimlerinde de giderek artan oranda görülmeye başlamıştır (Al, 2007: 23; Yüksel, 2002: 41). Özel sektörde büyük oranda rekabet ve karlılık amaçlarına yönelik olarak kullanılan stratejik yönetim, kamu sektöründe ise kamu kurumlarının uzun vadede belirledikleri vizyona erişebilmeye yönelik olarak kısıtlı olan kaynakların etkin ve verimli kullanımını sağlayarak daha fazla kamu hizmeti sunmak ve vatandaş memnuniyetini arttırmak için planlı ve programlı hareket etmelerini sağlamaktadır.

Türk kamu yönetiminde 2000'li yıllarda yer bulmaya başlayan stratejik yönetim anlayışı 2003 yılındaki 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile mevzuata girmiştir. Kanun'dan sonra yerel yönetimlerde stratejik yönetim uygulamasına yönelik olarak 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 2005 yılında 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunlar ve arkasından çıkarılan bu kanunlara dayalı yönetmelikler merkezi yönetim ve yerel yönetim organlarının stratejik yönetim uygulamasının temel yöntemi olan stratejik plan hazırlama ile uygulamasına yönelik maddeleri içermektedir. 2006 yılında çıkarılan "Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" ile bir takvim belirlenmiş ve kamu kurumlarının bu takvime uygun olarak ilk stratejik planlarını hazırlamaları ve ilgili onay mercilerine göndermeleri gereğine işaret edilmiştir.

Kamu yönetimde daha önceden bilinmeyen stratejik planlama hazırlama yeteneğini kamu kurumlarına kazandırmak için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) görevlendirilmiştir. DPT bu amaca yönelik olarak 2003 yılında bir Stratejik Planlama Kılavuzu hazırlamış ve kurumlarla paylaşmıştır. Ayrıca DPT, pilot uygulama olarak 2006 yılında sekiz kamu idaresinin ilk stratejik planlarının hazırlanmasına rehberlik etmiştir.

Süreç içinde edinilen tecrübelerin de ışığında, 2003 tarihli ilk Stratejik Planlama Kılavuz'u (birinci sürüm) ilk olarak 2006 yılında (ikinci sürüm) güncellenmiştir. Söz konusu kılavuz, DPT'nin kapatılması ve Kalkınma Bakanlığı'nın kurulmasıyla 2018 yılında yeniden çıkarılmıştır. Ancak daha sonradan Kalkınma Bakanlığı'nın da kapatılması ve stratejik planlamaya ilişkin koordinasyonun Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'na geçmesiyle Kılavuz 2021 yılında (üçüncü sürüm) yeniden güncellenmiştir.

Türk kamu yönetiminde 2006 yılında uygulanmaya başlanan ilk stratejik planlardan, bugün uygulanan stratejik planlara kadar sağlanan gelişmede Stratejik Planlama Kılavuzlarının çok önemli

rolü vardır. Türk kamu yönetiminde sağlanan stratejik yönetim becerisinin arkasında bu planlarda kaydedilen sürekli gelişme yatmaktadır. Kamu kurumları tarafından çeşitli dönemlerde hazırlanmış olan stratejik planların DPT tarafından hazırlanan kılavuzlara uygunluğuna ilişkin olarak akademik literatürde birçok çalışma mevcuttur (bkz.: Öztop, 2007; Altan vd., 2011; Altan vd., 2013; Kerman vd., 2012, Kerman, Altan ve Öztop, 2012; Öztop, 2015, Çetinkaya, 2015, Kalkan, 2015). Bu çalışmalarda incelenen stratejik planlar gerek Kılavuza uygunluk gerekse dönemsel gelişme bakımından değerlendirilmiştir. Literatürdeki çalışmalar, 2006 yılı itibariyle hazırlanan ve uygulanan stratejik planların Kılavuzlara uygunluk ve stratejik planların genel gereklerine uyum açısından önemli gelişmeler sergilediğini göstermektedir. Kılavuzlar da aynı kalmamış, stratejik planlardaki bu gelişmeyi sağlayabilmek için zaman içinde geliştirilmiş ve güncellenmiştir.

Aşağıda sıralanan ilk üç kısımda sırasıyla 2003, 2006 ve 2021 yıllarında üç sürüm halinde yayınlanmış olan Stratejik Planlama Kılavuzları incelenmekte ve dördüncü kısımda ise bu kılavuzların içerikleri arasında bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. KAMU KURULUŞLARI İÇİN STRATEJİK PLANLAMA KILAVUZU (2003)

Kamu Kurumları İçin Stratejik Planlama Kılavuzu, 2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yayımlanmıştır. Bu kılavuzun stratejik plan hazırlayan kurumlar için yol gösterici olması hedeflenmiştir. Kılavuz giriş, stratejik planlama, durum analizi, geleceğe bakış, uygulama stratejisi ile izleme ve değerlendirme olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. Kılavuzda ilgili yerlerde örneklere yer verilmesi ve bilgi kutuları ile metnin zenginleştirilmesi dikkat çekicidir. Kılavuzun sonunda ekin yer almadığı görülmektedir.

Giriş bölümü konunun önemi, kılavuzun amacı, kılavuzun kapsamı ile stratejik planın onaylanması kullanımı ve revizyonu başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümde stratejik planlama, planlı hizmet üretimi, belirlenen politikaların program ve bütçelere dayandırılması, aktif katılımın sağlanması ve uygulamanın etkin bir şekilde takip edilmesi için temel araç olarak değerlendirilmiştir. Bu kılavuzun kamu kuruluşlarına yol göstermek için hazırlandığı vurgulanmıştır (DPT, 2003: 1). Stratejik planlama sürecinde kuruluşa yardımcı olacak şekilde makro düzeydeki planlar ve kuruluş düzeyindeki stratejik plan ilişkisi şekil aracılığıyla gösterilmiştir (DPT, 2003: 2). Kılavuzun kapsamı ele alınırken stratejik planların “Neredeyiz? Nereye ulaşmak istiyoruz? Gitmek istediğimiz yere nasıl ulaşabiliriz? Başarımızı nasıl takip eder ve değerlendiririz?” sorularına verilen cevaplarla oluşturulduğu ifade edilmiştir. Bu soruların stratejik planın hangi bölümlerine karşılık olarak getirildiği ise tabloda gösterilmiştir (DPT, 2003: 4). Stratejik planlarda kuruluşların oluşturduğu bütçe tekliflerinin DPT ve Maliye Bakanlığı tarafından değerlendirileceği ve stratejik plana uygunluğunun temel kıstas olacağı, stratejik planda yapılacak olan değişikliklerin onaylanma sürecine tabi olduğu vurgulanmıştır (DPT, 2003: 5).

Stratejik planlama bölümünde, stratejik planlamanın özellikleri sıralanmıştır. Bunlar değişimin planlanması, gerçekçilik, kaliteli yönetimin aracı olması, hesap verme sorumluluğuna temel oluşturması, katılımcı bir yaklaşımı olması, günü kurtarmaya yönelik olmaması, bir şablon olmaması, sadece bir belge olmaması ve yalnızca bütçeye ilişkin bir belge olmaması olarak ifade edilmiştir (DPT, 2003: 7-8). Bunlara ek olarak planlama ekibi oluşturulurken dikkat edilmesi gereken hususlara yer verilmiştir. Bu ekibin stratejik planlamanın ilk adımı olan durum analizi aşamasından başlayarak sürece hâkim bir yapıda kurulmasının stratejik planın başarısı için kritik bir öneme sahip olduğu değerlendirilmiştir (DPT, 2003: 10).

Durum analizi bölümü, kapsam, temel yöntem, piyasa hedef kitle ve ilgili taraflar analizi, varsayımlar, durum analizi raporlanması ve kontrolü başlıklarından oluşmaktadır. Durum analizinin kapsamı kuruluşun iç yapısının analizi, çevre analizi, kuruluşun gelecekte karşılaşılabileceği ve etkilenebileceği gelişmelerin analizi ve ilgili tarafların analizi olarak belirlenmiştir (DPT, 2003: 11). Durum analizi yapılırken kullanılacak en temel yöntem GZFT Analizi olarak ifade edilmiştir. Bu analizden yararlanılarak kuruluşun mevcut durumunun ve geçmiş performansının değerlendirilmesine ek olarak kuruluşun güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya konulduğu vurgulanmıştır. Nitekim burada temel amacın, kuruluşun mevcut performansı ve sorunları çerçevesinde potansiyellerinin belirlenmesi olduğu ifade edilmiştir (DPT, 2003: 13). Çevre analizi ile ise çevresel koşulların kuruluş için ortaya çıkardığı fırsat ve tehditler incelenmektedir. Bu analizle dünyadaki genel eğilimlerin, ilgili kuruluşun faaliyet gösterdiği alandaki değişimlerin, kalkınma planı ve programların, hükümet programları ve istikrar programları ile diğer kuruluşlarının durumunun tespit edildiği belirtilmiştir (DPT, 2003: 24). Piyasa, hedef kitle ve ilgili taraflar analizinde ise üretilen mal veya hizmetin hedef kitledeki karşılığı, dünyadaki ve ülkemizdeki piyasa koşulları, söz konusu mal veya hizmete yönelik talebin değişme eğilimleri, fiyat hareketleri, rakiplerin durumu vb. faktörlerin analizi gerçekleştirilir (DPT, 2003: 15). Stratejinin başarılı bir şekilde oluşturulabilmesi için yapılacak olan varsayımların önemi vurgulanmıştır. Nitekim bu varsayımların kuruluş içi analiz ve çevre analizi sonucunda elde edilen sosyo-kültürel faktörler, siyasi ortam, teknolojik faktörler, hukuki şartlar, makro-ekonomik faktörler ve uluslararası sistem faktörleri incelenerek geliştirildiği ifade edilmiştir. Durum analizi gerçekleştirildikten sonra elde edilen bulgular, sistematik olarak raporlanarak sorumlu kişi ve ekipler tarafından değerlendirilerek stratejik planlama sürecinin sonraki aşamalarında bu bulgulardan yararlanır (DPT, 2003: 17).

Geleceğe bakış bölümü misyon bildirim, vizyon bildirim, ilkeler bildirim, stratejik amaçlar ve hedefler başlıklarından oluşmaktadır. Kılavuzda misyon, bir kuruluşun varlık sebebi olarak tanımlanmıştır. Misyonda kuruluşun ne yaptığı, nasıl yaptığı ve kimin için yaptığına yer verildiği ifade edilmiştir. Stratejik planda yer alan misyonun planın geri kalan kısmı için temel teşkil ettiği vurgulanmıştır (DPT, 2003: 19). Vizyon ise kuruluşun geleceği olarak tanımlanmıştır. Kuruluşun farklı birimleri arasındaki birleştirici unsur olarak vizyon, bir kuruluşun uzun vadede yapmak istediği şeylerin bir anlatımı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle birden fazla işlevi yerine getiren kuruluşlarda vizyonun kritik öneme sahip olduğu ifade edilmiştir (DPT, 2003: 21). Stratejik planda yer verilen diğer bir unsur olan ilkeler ise kuruluşun temel değerlerinin ifadesi olarak tanımlanmıştır. Bu ilkelere şeffaflık, katılımcılık, eşitlik, ahlaki değerler ve kalite anlayışı örnek olarak verilmiştir (DPT, 2003: 23). Stratejik amaçlar, bir zaman dilimi içerisinde kuruluşun ulaşmayı hedeflediği sonuç olarak, hedefler ise bu stratejik amaçların gerçekleştirilmesi için geliştirilen ölçülebilir ve spesifik alt amaçlar olarak tanımlanmıştır (DPT, 2003: 24, 27). Geleceğe bakış bölümünde ifade edilen unsurların kurumlar tarafından stratejik planlarda nasıl ele alınması gerektiğine yönelik örneklere yer verilmesi dikkat çekicidir.

Uygulama stratejisi bölümü, stratejik amaç ve hedefleri gerçekleştirecek faaliyetlerin (projelerin) belirlenmesi ile uygulama stratejisi bütçe ilişkisi başlıklarından oluşmaktadır. Uygulama stratejisinin “Gitmek istediğimiz yere nasıl ulaşabiliriz?” sorusundan hareketle geliştirilmesi gereken bir unsur olduğu değerlendirilmiştir. Bu stratejinin planının tümüyle uyumlu ve etkileşime açık bir şekilde geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (DPT, 2003: 29). Bu doğrultuda misyon, vizyon, ilkeler, stratejik amaç, hedef ve faaliyetlerin organizasyonunu gösteren şekle yer verilmiştir (DPT, 2003: 30). Her bir hedefe yönelik gerçekleştirilmesi planlanan faaliyetlerin bütçe ile

ilişkisinin ortaya koyulmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bu durumun temel amacı, bütçe hazırlık sürecinde kaynak ve maliyet yapılarının ortaya konulması, harcamaların önceliklendirilmesinin sağlanması olarak belirtilmiştir (DPT, 2003: 33). Bu hedef, faaliyet, çıktı ve performans ilişkisini anlatan şekle de yer verilmiştir (DPT, 2003: 34).

İzleme ve değerlendirme bölümünde ise stratejik planın izlenmesi ve değerlendirilmesi hususunun dokümanda ortaya koyulan genel yaklaşım ve yöntemle gerçekleştirileceği vurgulanmıştır. Nitekim planın uygulama safhasında plan gerçekleştirmelerinin yıllık olarak raporlandığı, izleme ve değerlendirme faaliyetleri sonucunda geri bildirim gerçekleştirildiği belirtilmiştir (DPT, 2003: 37). Kılavuzda performans göstergeleri girdi, çıktı, verimlilik, sonuç ve kalite göstergeleri olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma çerçevesinde performans göstergelerinin oluşturulabilmesi için uygun veri ve istatistiklerin elde edilmesinin önemli olduğu ifade edilmiştir (DPT, 2003: 44).

2003 yılında yayınlanan ve bu çalışma kapsamında ilk olarak incelenen stratejik planlama kılavuzu, kamu kurum ve kuruluşları için stratejik plan hazırlama hususunda bir yol gösterici niteliktedir. Kılavuzda, başlıkla ilişkili örneklere yer verilmesi, stratejik plan hazırlığına ışık tutan ve kurumlara kolaylık sağlayan sorulara yer verilmesi dikkat çekmektedir.

2. KAMU İDARELERİ İÇİN STRATEJİK PLANLAMA KILAVUZU (2006)

Kamu Kurumları İçin Stratejik Planlama Kılavuzu'nun ikinci sürümü DPT tarafından 2006 yılında yayımlanmıştır. Kılavuzda giriş, stratejik planlama, hazırlık çalışmaları, durum analizi, geleceğe bakış, maliyetlendirme, izleme ve değerlendirme bölümü olmak üzere yedi bölüm bulunmaktadır. Kılavuzun sonunda ekler de bulunmaktadır.

Giriş bölümü, konunun önemi ve kılavuzun amacı başlıklarından oluşmaktadır. Stratejik planlama, kamu mali yönetimine etkinlik kazandıran, kurumsal kültür ve kimliğin gelişimi ve güçlendirilmesine destek sağlayan bir unsur olarak ele alınmıştır (DPT, 2003: 1). Stratejik planlamanın hukuki çerçevesi ele alınırken 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun yanı sıra 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdareleri Kanunu ile kamu kurum ve kuruluşlarına getirilen stratejik plan yapma zorunluluğu ifade edilmiştir (DPT, 2003: 2). Nitekim 2005 yılında yayımlanan 5436 sayılı Kanun'da kamu idarelerinde strateji geliştirme birimlerinin oluşturulması düzenlenmiştir (DPT, 2003: 3). Bu çerçevede kılavuzda stratejik planlamanın hukuki çerçevesi çizilmiştir. Önceki kılavuzda olduğu gibi DPT tarafından kamu kurumlarına stratejik planlama konusunda yol gösterme amacıyla hazırlandığı vurgulanmış ve stratejik planlama ile makro planlama ilişkisini görselleştiren şekle ve stratejik yönetim sürecine yer verilmiştir (DPT, 2003: 3-4). Kılavuzda stratejik planlama sürecine yönelik genel bir çerçeve çizildiği, kamu idarelerinin ana ilkeler ve kılavuzun genel yapısına bağlı olarak ana ve alt başlıkları kendi özellikleri doğrultusunda şekillendirebileceği vurgulanmıştır (DPT, 2006: 6).

Stratejik planlama bölümü, ilk yayımlanan kılavuzla aynı ifadeleri içermektedir. Durum analizi başlığı, katılımcılık, misyon, vizyon, temel değerler, beş yıllık tahmini maliyet tablosu gibi unsurlar stratejik planda yer alması gerekenler olarak sıralanmıştır (DPT, 2006: 9).

Hazırlık çalışmaları bölümünde “planın sahiplenilmesi, planlama sürecinin organizasyonu, ihtiyaçların tespiti, zaman planı ve hazırlık programı başlıkları” bulunmaktadır (DPT, 2006).

Kılavuzda stratejik planın başarılı olabilmesi için tüm çalışanların planı sahiplenmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Katılımcı bir planlama yaklaşımının benimsendiği süreçte, kuruluşun en üst yöneticisi başta olmak üzere tüm kademelerden çalışanların katılmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Stratejik planlama sürecine dahil olması gereken birimler koordinatör birim, kuruluşun üst yönetici ve stratejik planlama ekibi olarak sıralanmıştır. Stratejik planlama ekibinin kuruluşlar arasında farklılık göstermekle birlikte 8-16 kişi arasında olmasının ideal olacağı belirtilmiştir (DPT, 2006: 11-12). Stratejik planlama ekibi tarafından plan hazırlık çalışmaları kapsamında eğitim ihtiyacı, danışmanlık ihtiyacı, veri ihtiyacı ve mali kaynak ihtiyacının tespit edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (DPT, 2006: 13). Ayrıca bu bölümde stratejik planlama ekibi tarafından zaman planı ve hazırlık programı oluşturulması ele alınmıştır (DPT, 2006: 14).

Durum analizi bölümü “tarihi gelişim, yasal yükümlülükler ve mevzuat analizi, faaliyet alanları ile ürün ve hizmetlerin belirlenmesi, paydaş analizi, kuruluş içi analiz ve çevre analizi” başlıklarından oluşmaktadır (DPT, 2006). “Neredeyiz” sorusuna cevap aranan durum analizi bölümünde, stratejik planın sonraki aşamaları için kritik öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu analizin kuruluşun kendisini ve çevresini daha iyi tanımasına yardımcı olduğu belirtilmiştir (DPT, 2006: 15). Kılavuzda durum analizi gerçekleştirilirken mevcut yasal yükümlülükler ve mevzuata yer verilmesinin ve bu yükümlülüklerden bir liste oluşturulmasının gerekliliği ifade edilmiştir. Ürün ve faaliyetlerin birbiri arasındaki ilişkiler gözetilerek toplu bir hale getirilmesi, organizasyon şemasının bütünü ve faaliyetlerin tamamının gözden geçirilmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır (DPT, 2006: 16). Paydaş analizinin “paydaşların tespiti, paydaşların önceliklendirilmesi, paydaşların değerlendirilmesi, görüş ve önerilerinin alınması ve değerlendirilmesi” aşamalarından oluştuğu belirtilmiştir. Paydaşların alt gruplara ayrılmasına önem verildiği görülmektedir (DPT, 2006: 19). Kuruluş içi analiz ve çevre analizinde ise “GZFT analizinin yapılarak kuruluşun ve kuruluşu etkileyen faktörlerin sistematik bir şekilde incelendiği” vurgulanmıştır. Nitekim “kuruluş içi analizde dikkate alınacak hususlar, kuruluşun yapısı, beşerî kaynaklar, kurum kültürü, teknoloji ve mali durum” olarak sıralanmıştır (DPT, 2006: 23, 24).

Geleceğe bakış bölümü “misyon bildirim, vizyon bildirim, temel değerler, amaçlar, hedefler, performans göstergeleri ve stratejiler” başlıklarından oluşmaktadır (DPT, 2006). Bu kılavuzda geleceğe bakış bölümünde kullanılan ifadeler ilk kılavuzdaki ifadelerle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Temel değerlerin üç temel alanla ilişkili olabileceği belirtilmiştir. Bunlar kuruluşun çalışanları veya paydaşları ile ilişkili olarak kişiler, kuruluşun hizmet üretimine yönelik olarak süreçler ve kuruluşun ürettiği ürün veya hizmetin kalitesine yönelik beklentiler olarak performans şeklinde sıralanmıştır (DPT, 2006: 31). Stratejilerin belirlenmesi sürecinde ise kuruluşun kaynakları ve farklı alanlardaki becerilerinin dikkate alınmasının, hedef ve stratejilerin uyumlu olmasının gerekliliği vurgulanmıştır (DPT, 2006: 39). Bu bölümde yer alan alt başlıklarda kuruluşlar için yol gösterici olacak şekilde örneklere yer verilmiştir.

Maliyetlendirme, geliştirilen politikaların, amaç ve hedeflerin gerektirdiği maliyetlerin tespit edilmesi vesilesiyle politika tercihleri ve karar almanın rasyonelleştirilmesine katkı sunma olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bu faaliyetin amacı stratejik plan ve bütçe arasındaki bağlantıyı güçlendirme olarak ifade edilmiştir. Hesaplanan maliyetin ayrılan kaynağı aşması durumunda ise daha düşük maliyetli stratejilerin belirlenmesi, hedeflerin küçültülmesi, amaç ve hedefler için planlanan zamanlamanın değiştirilmesi veya bazı amaç ve hedeflerden vazgeçilmesi yöntemlerinin izlenebileceği vurgulanmıştır. Yıllık uygulama dilimlerinde oluşturulan performans programlarının

stratejik plan ve bütçe arasındaki ilişkide daha detaylı bir bağlantı kurulmasına katkı sunacağı ifade edilmiştir (DPT, 2006: 41-44). Bu bölümde kurumlar için uygulamayı kolaylaştıracak tablolara yer verilmesi önemli bir husustur.

İzleme ve değerlendirme bölümünde ise “izleme, planın uygulanmasının düzenli olarak takip edilmesi ve raporlanması; değerlendirme, uygulama sonuçlarının amaç ve hedeflerle karşılaştırılarak ölçülmesi, mevcut amaç ve hedeflerin tutarlılık ve uygunluğunun analiz edilmesi” olarak tanımlanmıştır. Amaç, hedef ve faaliyetler çerçevesinde sorumlu birimlerin, zaman planının ve kaynak tahsisinin yer aldığı bir eylem planı oluşturulmasının izleme ve değerlendirme sürecini kolaylaştıracığı ifade edilmiştir (DPT, 2006: 45). Kılavuzun son bölümü olan ekler bölümünde ise Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’e yer verilmiştir.

3. KAMU İDARELERİ İÇİN STRATEJİK PLANLAMA KILAVUZU (2021)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) tarafından hazırlanan Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu’nun üçüncü sürümü 2021 yılında yayımlanmıştır. Kılavuz giriş, stratejik plan hazırlık süreci, durum analizi, geleceğe bakış, strateji geliştirme: amaç, hedef ve performans göstergesi ile stratejilerin belirlenmesi, izleme ve değerlendirme, stratejik planın güncellenmesi, stratejik planın sunulması olmak üzere 8 bölümden oluşmaktadır. Kılavuzda giriş bölümünden önce tablo, şekil ve kutu listesi ile tanımlara ve sonunda da eklere yer verilmesi dikkat çekmektedir.

Giriş bölümü kamuda stratejik planlamanın önemi, kamuda stratejik planlamanın hukuki çerçevesi, kılavuzun amacı ve kapsamı başlıklarından oluşmaktadır. Kamusal ihtiyaç ve kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda kamu kurumlarının faaliyetlerini planlı bir şekilde gerçekleştirmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Kamu yönetimi ve kamu mali yönetimi reformları perspektifinde kamu idarelerinde yürütülen stratejik yönetim sürecinin kamu kurumlarının orta ve uzun vadedeki önceliklerinin belirlenmesi, bütçe hazırlık ve uygulama aşamalarında mali disiplin sağlanması, kaynakların stratejik anlamda öncelikli alanlara dağıtılması ve etkin kullanımının takip edilmesi ve hesap verme sorumluluğunun geliştirilmesine imkân tanıdığı ifade edilmiştir. 2003 yılında yayımlanan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda etkililik, ekonomiklik ve verimlilik kavramlarının birlikte ele alındığı, stratejik planlama süreci ile asgari seviyede kamu kaynağı kullanılarak hedeflenen sonuçlara ulaşıldığı belirtilmiştir (SBB, 2021: 1). Bu kapsamda planlama ve kamu yararı arasındaki ilişkiyi gösteren bir şekle yer verilmiştir. Kamuda stratejik planlamanın hukuki çerçevesi başlığında stratejik planlama ile ilgili kanun ve yönetmelikler ele alınmıştır. 5018 sayılı Kanun’da stratejik planın “kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımını içeren plan” olarak tanımlandığı ifade edilmiştir. Zaman geçtikçe ve stratejik planlamaya ilişkin deneyimler geliştikçe Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’in güncellenme ihtiyacı ortaya çıktığı, bu kapsamda yönetmeliğin yenilenecek 2018 yılında Resmî Gazete’de yayımlandığı ifade edilmiştir (SBB, 2021: 2). Aynı yıl Resmî Gazete’de yayımlanan “Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile stratejik planlama ve performans programları ile faaliyet raporlarının merkezi uyumlaştırma” rolünün Strateji ve Bütçe Başkanlığı’nın sorumluluk alanına verildiği ifade edilmiştir. Bu göreve ilişkin üç

ayrı yönetmeliğin birleştirilerek 2021 yılında Resmi Gazete’de; Kamu İdarelerince Hazırlanacak Stratejik Planlar, Performans Programları ve Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik’in yayımlandığı belirtilmiştir. Bir önceki kılavuzda da ifade edilen belediyeler ve il özel idarelerinin yanı sıra kamu iktisadi teşebbüslerinin de stratejik plan hazırlama zorunluluğunun bulunduğu vurgulanmıştır. Ayrıca 5436 sayılı Kanun gereğince kamu kurumlarında strateji geliştirme birimlerinin oluşturulduğu, 2006 yılında çıkarılan yönetmelikle bu birimlerin stratejik planlama çalışmalarının koordinasyonu görevlendirildiği ifade edilmiştir. 2020 yılında 7254 sayılı Kanun ile kamu kurumlarının, stratejik planların işleyişini izleme ve değerlendirme amacıyla sistematik, nesnel ve düzenli bir şekilde veri toplanıp analiz edilerek faaliyet raporlarının oluşturulmasının düzenlendiği belirtilmiştir (SBB, 2021: 3). Bu kılavuzun kamu kurumlarına stratejik plan hazırlık, uygulama, izleme ve değerlendirme süreçlerinde rehberlik etmesi amacıyla hazırlandığı ifade edilmiştir. Bu kapsamda; stratejik planlar ve stratejik yönetimin diğer temel bileşenleri arasında bağlantının güçlü kurulmasının, amaç ve hedefler ile kaynak kullanımında etkinlik sağlanmasının, performans değerlendirmeleri yapılırken kanıta dayalı karar alınmasının sağlanmasının, daha kaliteli bir raporlama anlayışı çerçevesinde kamu yönetiminde şeffaflık ve hesap verilebilirlik anlayışının benimsenmesine katkı sağlanmasının, amaç ve hedeflere ulaşımı etkileyecek risklerin karar sürecinde dikkate alınmasının tesis edileceği vurgulanmıştır (SBB, 2021: 4). Kılavuzda stratejik yönetim süreci “planlama sürecinin planlanması, neredeyiz? Nereye ulaşmak istiyoruz? Gitmek istediğimiz yere nasıl ulaşabiliriz? Başarımızı nasıl takip eder ve değerlendiririz?” aşamaları perspektifinde tablolaştırılmıştır (SBB, 2021: 5). Bu süreçle ilgili aktörler olarak “bakan, üst yönetici, strateji geliştirme kurulu, strateji geliştirme birimi, stratejik planlama ekibi ve harcama birimlerinin stratejik plan hazırlık süreci, durum analizi, geleceğe bakış, strateji geliştirme, izleme ve değerlendirme” aşamalarındaki rol ve sorumluluklarına yer verilmiştir (SBB, 2021: 6-8).

Stratejik plan hazırlık süreci bölümü planın sahiplenilmesi, planlama sürecinin organizasyonu ve hazırlık programı başlıklarından oluşmaktadır. Planın sahiplenilmesinin planın başarısını etkileyeceği ifade edilmiştir. Planlama sürecinin organizasyonunda katılımcı bir yaklaşımının benimsenmesinin gerekliliği vurgulanmış, bu süreçteki kişi ve kurumlar bakan, üst yönetici, strateji geliştirme kurulu, strateji geliştirme birimi, stratejik planlama ekibi, harcama birimleri ve taşra teşkilatı olarak sıralanmıştır. Taşra teşkilatlarının yalnızca bilgisi alınan değil, karar alırken danışılan ve sürecin önemli bir unsuru olan konumda bulunmasının gerekliliği belirtilmiştir (SBB, 2021: 12). Stratejik planlama ekibinin hazırlık programı çalışmaları kapsamında stratejik plan hazırlık faaliyetleri, zaman çizelgesi ve eğitim ihtiyacına yönelik değerlendirme yapıldığı ifade edilmiştir (SBB, 2021: 12). Bu sürece ilişkin ilgili birimlerin görev dağılımlarına tabloda yer verilmiştir (SBB, 2021: 13).

Durum analizi bölümü “kurumsal tarihçe, uygulanmakta olan stratejik planın değerlendirilmesi, mevzuat analizi, üst politika belgeleri analizi, program-alt program analizi, faaliyet alanları ile ürün ve hizmetlerin belirlenmesi, paydaş analizi, kuruluş için analiz, PESTLE (politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, yasal ve çevresel) analiz, GZFT analizi ile tespit ve ihtiyaçların belirlenmesi” başlıklarından oluşmaktadır. Bu kapsamda kılavuzda durum analizini gösteren bir şekle de yer verilmiştir. Kurumsal tarihçe ile kurumun ne zaman ve ne amaçla kurulduğu, kurumun yapısı ve kültürünü etkileyen gelişmelerin neler olduğu, misyon ve vizyon değişikliğine sebep olan yasal değişiklikler ile yapısal dönüşümlerin kurumun geleceğe bakışını nasıl etkilediğinin değerlendirildiği ifade edilmiştir. Sonrasında uygulanmakta olan stratejik planın hedef ve göstergeler temelinde uygulanma düzeyi, başarı ve başarısızlık sebeplerinin analiz edilmesi

gerektiği belirtilmiştir (SBB, 2021: 15). Mevzuat analizi ile idareye ilgili mevzuat çerçevesinde yüklenen görev ve sorumlulukların listesinin oluşturulmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda örnek bir tabloya yer verilmiştir (SBB, 2021: 16). Üst politika belgeleri analizinde ise kalkınma planı, Cumhurbaşkanlığı programı, orta vadeli program ve Cumhurbaşkanlığı yıllık programına ek olarak ulusal, bölgesel ve sektörel strateji belgelerinin hiyerarşik olarak düzenlenmesi ifade edilmiştir (SBB, 2021: 17). Program ve alt -program analizinde, kurumun sorumluluğu kapsamında bulunan program ve alt programların listelenerek gerçekleştirme düzeylerine ve başarı ve başarısızlık nedenlerine yer verilmesinin gerektiği vurgulanmıştır (SBB, 2021: 18). Paydaş analizinin, katılımcılığı sağlamanın bir aracı olduğu ve kurumun paydaşları tarafından sahiplenilmesinin başarı düzeyini artırdığı değerlendirilmiştir (SBB, 2021: 19). Kuruluş içi analizde ise kurumun insan kaynaklarının yetkinlik düzeyi, teknoloji ve bilişim altyapısı, kurum kültürü, mali ve fiziki kaynaklara ilişkin analizlerin gerçekleştirileceği ifade edilmiştir (SBB, 2021: 24). İnsan kaynakları yetkinliğinin analizine ilişkin iş analizi, değerlendirme, analiz ve raporlama aşamalarından oluşan bir süreç öngörülmüştür (SBB, 2021: 24). Kurum kültürü analizinin alt bileşenleri ise katılım, iş birliği, kurum içi iletişim, bilginin yayılımı, paydaşlarla ilişkiler, öğrenme, stratejik yönetim, değişime açıklık, stratejik yönetim, ödül ve ceza sistemi olarak sıralanmıştır (SBB, 2021: 26). PESTLE analizi aracılığıyla kurum üzerinde etkili olan veya olması öngörülen ekonomik, sosyo-kültürel, teknolojik, yasal ve çevresel dış etkenlerin değerlendirildiği, bu kapsamda kurumu etkileyebilecek değişiklik ve eğilimlerin tasnif edildiği ifade edilmiştir (SBB, 2021: 28). GZFT analiziyle kurumun güçlü ve zayıf yönlerine ek olarak kurum için fırsat ve tehditler de incelenmektedir. Fırsat ve tehdit analizinin PESTLE analizi sonucundan yararlanılarak gerçekleştirildiği belirtilmiştir (SBB, 2021: 29). Tespitler ve ihtiyaçların belirlenmesine yönelik olarak ise durum analizi sonucunda elde edilen bulgular tespit ve ihtiyaç olarak özetlenmiştir. Bu kapsamda tespitlerin sorun alanları, ihtiyaçların ise gelişim alanları olarak değerlendirildiği bir tablo ile analizin tamamlanabildiği ifade edilmiştir (SBB, 2021: 31).

Geleceğe bakış bölümü misyon, vizyon ve temel değerler başlıklarından oluşmaktadır. Nitekim idarenin geleceğe bakışında netlik kazanılmasının faydaları planlar arasında devamlılık sağlanması, uzun vadeli perspektif sağlanması ve tutarsızlığın önlenmesi olarak sıralanmıştır (SBB, 2021: 32). Kılavuzda misyon bildiriminin kurumun sunduğu hizmetleri ve gerçekleştirdiği faaliyetleri kapsayan çatı bir kavram olduğu ifade edilmiştir (SBB, 2021: 33). Vizyon ise kurumun uzun vadede ulaşmak istediği yeri yansıtan bir kavram olarak değerlendirilmiştir (SBB, 2021: 35). Temel değerler de kurumdaki karar alan kişilerin aldıkları kararlardaki inanç ve çalışma felsefesini yansıtan bir olgu olarak belirtilmiştir (SBB, 2021: 38).

Strateji geliştirme “amaç, hedef ve performans göstergesi ile stratejilerin belirlenmesi bölümü, amaçlar, hedefler, performans göstergeleri, stratejiler, hedef riskleri ve kontrol faaliyetleri ile maliyetlendirme” başlıklarından oluşmaktadır. Strateji geliştirme sürecinin aşamaları paydaşlar temelinde tablolaştırılarak gösterilmiştir (SBB, 2021: 40). Amaçlar genel bir ifadeyle kurumun sunduğu hizmetlerle alakalı geliştirdiği politikaların uygulanmasıyla ortaya çıkan sonuçların kavramsal ifadesi olarak tanımlanmıştır. Bu sonuçların büyük çoğunlukla vatandaş ve kurumun ihtiyaçlarının karşılanması veya sosyo-ekonomik sorunların çözülmesi ile ilgili olduğu ifade edilmiştir (SBB, 2021: 41). Hedefler ise öngörülen çıktıların belirli bir zaman diliminde nitelik ve nicelik olarak ifadesi şeklinde tanımlanmıştır (SBB, 2021: 42). Hedef belirleme aşamasında bu hedefin gerçekleşmesine yönelik risklerin analiz edilmesi ve ilgili önlemlerin alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu noktada risk iştahı ve risk kapasitesi kavramlarına yer verilmiştir. Risk iştahı,

kurumun hangi seviyenin üzerindeki riskleri kabul edemeyeceği; risk kapasitesi ise kurumun alabileceği en yüksek risk seviyesi olarak tanımlanmıştır. Nitekim risk analizi çalışmalarının stratejik planın her aşamasında yürütülmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (SBB, 2021: 51). Üçüncü kılavuzdaki en önemli yeniliklerden bir tanesi hedef kartıdır. Aşağıdaki şekilde üçüncü kılavuzda yer alan hedef kartı şablonuna yer verilmiştir.

Şekil 1. Üçüncü Sürüm Kılavuzda Yer Alan Hedef Kartı Şablonu

Amaç (A1)*							
Hedef (H1.1)*							
Amaçın İlgili Olduğu Program/Alt Program Adı**							
Amaçın İlişkili Olduğu Alt Program Hedefi**							
Performans Göstergeleri	Hedefe Etkisi (%)***	Plan Dönemi Başlangıç Değeri	1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl	4. Yıl	5. Yıl
PG1.1.1*							
PG1.1.2*							
PG1.1.3*							
Sorumlu Birim	Hedefin gerçekleşmesinden sorumlu olan tek bir birime yer verilir.						
İşbirliği Yapılacak Birim(ler)	Hedefin gerçekleşmesinden sorumlu birimin işbirliği yapacağı birim ve/veya birimlere yer verilir.						
Riskler	Hedefin gerçekleşmesini etkileyebilecek en fazla beş temel riske yer verilir.						
Stratejiler	Hedeflerin nasıl gerçekleştirileceğine yönelik en fazla beş stratejiye yer verilir.						
Maliyet Tahmini	Hedefe ilişkin toplam tahmini maliyete yer verilir.						
Tespitler	Durum analizi sonucunda elde edilen ve hedeflere gerekçe oluşturacak bulgulardan en fazla beş tanesine maddeler halinde yer verilir.						
İhtiyaçlar	Üst politika belgeleri analizinden gelen ihtiyaçlar öncelikli olmak üzere tespit edilen sorun alanlarına ilişkin yapılması gerekenlere en fazla beş madde olmak üzere yer verilir. Burada yer verilen ihtiyaçlar hedefin gerekçesini oluşturur.						

Kaynak: SBB, 2021: 46

Maliyetlendirmeye ise kurumun stratejik plan dönemi içindeki tahmini maliyetinin hesaplanması belirtilmiştir. Bu kapsamda öngörülen maliyetlendirmenin performans programı kapsamında yürütülmesinin daha doğru tahminler oluşturduğu belirtilmiştir (SBB, 2021: 53).

İzleme ve değerlendirme bölümünde, bu aşamanın sürekli iyileştirme için bir kaynak olduğu vurgulanmıştır. Bu aşamada elde edilen bulgular aracılığıyla stratejik planın incelendiği, hedeflenen ve ulaşılan sonuçların karşılaştırıldığı ifade edilmiştir. Karşılaştırma sonrası güncelleme kararının verilebileceği belirtilmiştir. Nitekim izleme ve değerlendirme aşaması planın başarılı uygulanması ve hesap verme sorumluluğu ilkesinin tahsis edilmesi için kritik öneme sahiptir. Bu aşamadaki temel sorumluluk üst yöneticidedir. İzleme ve değerlendirme sürecinde temel araç olan raporların temel özellikleri açıklık, kapsamlı ve öz olma, ilgililik ve yararlılık, güvenilirlik, tutarlılık, zamanlılık ve ekonomiklik olarak tabloda gösterilmiştir. Değerlendirme kriterleri ise ilgililik, etkililik, etkinlik ve sürdürülebilirlik olarak sıralanmıştır (SBB, 2021: 55-56).

Stratejik planın güncellenmesi, misyon, vizyon ve amaç bölümlerinin değiştirilmeden kalan plan dönemi için hedeflerde yapılan değişiklikler olarak tanımlanmıştır. Kurum tarafından güncelleme talebi kılavuzda yer alan şablona uygun olarak Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın uygun görüşüne sunulması, güncelleme ihtiyacını ortaya çıkaran yeni tespit ve ihtiyaçların belirlenmesi, Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından kamu kurumuna, güncellenen kısımlar hakkında hazırladığı değerlendirme raporunun gönderilmesi, kamu kurumu tarafından ise rapor çerçevesinde

güncellenmiş halinin Strateji ve Bütçe Başkanlığına gönderilmesi olarak ifade edilen bir güncelleme süreci ifade edilmiştir (SBB, 2021: 62).

Stratejik planın sunulması bölümünde, hazırlanan planın üst yönetici onayı alındıktan sonra Strateji ve Bütçe Başkanlığı'na gönderilmesi, Başkanlığın gerekli gördüğü düzeltmelerin yapılmasının ardından bakan onayıyla planın yürürlüğe konması şeklinde bir süreç işlediği belirtilmiştir (SBB, 2021: 64).

Kılavuzun ekinde stratejik plan hazırlığına ilişkin yayınlanan yönetmelik, mevzuat analizi, hedef kartı, performans göstergeleri, stratejik plan izleme raporu formatı gibi stratejik planın temel unsurlarına yer verilmiştir.

4. KILAVUZLARDAKİ GELİŞMENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Stratejik planlama kılavuzları, değişen şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda güncellenmiştir. Bu kapsamda güncelleme sonucunda yapılan değişiklikler kılavuzların gelişiminin takip edilmesi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında stratejik planlama kılavuzlarının 1, 2 ve 3. sürümlerinin karşılaştırılması yapılmaktadır. İlk iki stratejik planlama kılavuzu DPT tarafından hazırlanmışken üçüncü sürüm kılavuz Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır. Bu doğrultuda Devlet Planlama Teşkilatı'nın 2011 yılında kapatılmasının ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın 2018 yılında kurulmasıyla stratejik planlama ve performans programları ile faaliyet raporlarına ilişkin uyumlaştırma görevinin başkanlığa devredilmesinin kılavuzlar üzerindeki etkisi görülmektedir.

Tablo 1. Stratejik Plan Kılavuzlarını Hazırlayan Kuruluşlar

	2003	2006	2021
Hazırlayan Kuruluş	Devlet Planlama Teşkilatı	Devlet Planlama Teşkilatı	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Kaynak: DPT, 2003; DPT, 2006; SBB, 2021'den yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kılavuzlar incelendiğinde birinci ve ikinci sürüm kılavuzların doğrudan giriş bölümü ile başladığı üçüncü sürüm kılavuzun ise öncelikle tablo, şekil ve kutu listesine yer verdiği ve kılavuz içinde geçen ifadelerin tanımlarına yer verdiği görülmektedir. Her üç kılavuzda da ilk bölüm giriş bölümüdür. Giriş bölümlerinde yer alan başlıklar aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 2. Stratejik Plan Kılavuzlarının Giriş Bölümleri

	2003	2006	2021
Giriş Bölümü	Konunun Önemi	Konunun Önemi	Kamuda Stratejik Planlamanın Önemi
	Kılavuzun Amacı	Kılavuzun Amacı ve Kapsamı	Kamuda Stratejik Planlamanın Hukuki Çerçevesi
	Kılavuzun Kapsamı		Kılavuzun Amacı ve Kapsamı
	Stratejik Planın Onaylanması, Kullanımı ve Revizyonu		

Kaynak: DPT, 2003; DPT, 2006; SBB, 2021'den yazar tarafından oluşturulmuştur

Stratejik planlamanın öneminin, birinci ve ikinci sürüm kılavuzlarda benzer şekilde ele alınırken üçüncü sürüm kılavuzda detaylı bir şekilde ele alındığı tespit edilmiştir. İkinci ve üçüncü sürüm kılavuzlarda stratejik planlamanın hukuki çerçevesinin incelendiği ancak birinci sürüm kılavuzda hukuki çerçeveye yer verilmediği görülmektedir. İkinci sürüm kılavuzda 5018 sayılı Kanun, 5393 sayılı Kanun, 5216 sayılı Kanun, 5302 sayılı Kanunu, 5436 sayılı Kanun, Strateji Geliştirme Birimlerinin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ve Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik hukuki çerçeve kapsamında ele alınırken bunlara ek olarak üçüncü sürüm kılavuzda 2018 tarihli Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve 7254 sayılı Kanun'un yer aldığı görülmektedir (DPT, 2006: 2-3; SBB, 2021: 3).

Birinci sürüm kılavuzda kılavuzun amacı ve kapsamının ayrı başlıklar altında ele alındığı, ikinci ve üçüncü sürüm kılavuzlarda ise amaç ve kapsamın tek bir başlık altında değerlendirildiği tespit edilmektedir. Her üç kılavuzda da kılavuzların stratejik planlama yapan kuruluşlara yol gösterici olması amacıyla hazırlandığı vurgulanmıştır (DPT, 2003: 1; DPT, 2006: 3; SBB; 2021: 4). Ayrıca üçüncü sürüm kılavuzda program bütçe sistemine uyum sağlamak için kılavuzda güncelleme yapıldığı ifade edilmiştir (SBB, 2021: 3). Birinci ve ikinci sürüm kılavuzlarda makro düzeydeki plan-program ve stratejik plan ilişkisine yer verilirken üçüncü kılavuzda buna yer verilmemiştir. Stratejik yönetim süreci her üç kılavuzda da yerini almış olmakla beraber içeriğinde değişiklikler meydana gelmiştir. Nitekim temel olarak “Neredeyiz? Nereye ulaşmak istiyoruz? Gitmek istediğimiz yere nasıl ulaşabiliriz? Başarımızı nasıl takip eder ve değerlendiririz?” soruları temelinde oluşturulan stratejik yönetim sürecinin ikinci sürüm kılavuzun içeriğinin birinci sürüm kılavuzdan farklılaştığı, üçüncü sürüm kılavuzunda ise içeriğin genişletilip daha detaylı bir şekilde ele alındığı görülmektedir (DPT, 2003: 4; DPT, 2006: 5; SBB, 2021: 5). Nitekim üçüncü sürümde yer alan planlama sürecinin planlanması aşaması önemli bir yeniliktir. Ayrıca üçüncü sürümde, stratejik yönetim sürecindeki aktörlerin rol ve sorumluluklarının aşama aşama tabloda gösterilmesi dikkat çekmektedir (SBB, 2021: 6). Birinci sürüm kılavuzda diğer kılavuzlardan farklı olarak stratejik planın onaylanması, kullanımı ve revizyonu başlığına yer verildiği görülmektedir. Bu noktada sorumlu kuruluşların DPT ve Maliye Bakanlığı olarak ifade edildiği tespit edilmektedir (DPT, 2003: 5).

Giriş bölümünden sonraki bölüm, birinci ve ikinci sürüm kılavuzlarda stratejik planlama olarak isimlendirilmiş, ikinci sürüm kılavuzda için bölüm hazırlık çalışmaları olarak belirlenirken üçüncü kılavuzda stratejik plan hazırlık süreci olarak isimlendirilmiştir. Dolayısıyla birinci sürümde hazırlık çalışmalarına yer verilmemiş; ikinci sürümde stratejik planlama ve hazırlık çalışmaları olmak üzere iki ayrı bölüm oluşturulmuş; üçüncü sürümde ise stratejik hazırlık süreci olarak tek bir bölüm oluşturulmuştur. Aşağıda yer alan tabloda bu bölümlerin içerikleri gösterilmiştir.

Tablo 3. Stratejik Planlama Kılavuzlarının Stratejik Planlama Bölümü

	2003	2006	2021
Hazırlık Süreci		Planın Sahiplenilmesi Planlama Sürecinin Organizasyonu İhtiyaçların Tespiti Zaman Planı	Planın Sahiplenilmesi Planlama Sürecinin Organizasyonu Hazırlık Programı

Hazırlık Programı

Kaynak: DPT, 2003; DPT, 2006; SBB, 2021'den yazar tarafından oluşturulmuştur.

Birinci ve ikinci sürüm kılavuzların stratejik planlama bölümünün içeriği büyük oranda benzerdir. İkinci sürüm kılavuzda hazırlık çalışmaları bölümünde planlama sürecinin organizasyonu ele alınırken ilgili birim veya kişiler koordinatör birim, kuruluşun üst yöneticisi, stratejik planlama ekibi olarak sıralanırken üçüncü sürüm kılavuzda bakan, üst yönetici, strateji geliştirme kurulu, strateji geliştirme birimi, stratejik planlama ekibi, harcama birimleri ve taşra teşkilatı olarak ifade edilmiştir (DPT, 2006: 12; SBB, 2021: 9-12). Bu hususta üçüncü sürüm kılavuzda mevcut gelişmeler ve ihtiyaçlar doğrultusunda stratejik planlama sürecine dahil olan aktörlerin sayısının arttığı görülmektedir. Bu aktörlerin stratejik planlama sürecindeki görev ve sorumluluklarına yer verilen şekle de yer verilmesi dikkat çekmektedir.

Durum analizi, birinci sürüm kılavuzda ikinci, ikinci sürüm kılavuzda dördüncü, üçüncü sürüm kılavuzda ise üçüncü bölümde ele alınmaktadır. Aşağıda yer alan tabloda durum analizi bölümlerinin içeriğine yer verilmiştir.

Tablo 4. Stratejik Planlama Kılavuzlarının Durum Analizi Bölümü

	2003	2006	2021
	Kapsam	Tarihi Gelişim	Kurumsal Tarihçe
	Temel Yöntem	Yasal Yükümlülükler ve Mevzuat Analizi	Uygulanmakta Olan Stratejik Planın Değerlendirilmesi
	Piyasa, Hedef Kitle ve İlgili Taraflar Analizi	Faaliyet Alanları ile Ürün ve Hizmetlerin Belirlenmesi	Mevzuat Analizi
	Varsayımlar	Paydaş Analizi	Üst Politika Belgeleri Analizi
Durum Analizi	Durum Analizinin Raporlanması ve Kullanımı	Kuruluş İçi Analiz ve Çevre Analizi	Program-Alt Program Analizi
			Faaliyet Alanları ile Ürün ve Hizmetlerin Belirlenmesi
			Paydaş Analizi
			Kuruluş İçi Analizi
			PESTLE Analizi
			GZFT Analizi
			Tespitler ve İhtiyaç

Kaynak: DPT, 2003; DPT, 2006; SBB, 2021'den yazar tarafından oluşturulmuştur.

Birinci sürüm kılavuzda, durum analizinde temel yöntem olarak GZFT analizi belirlendiği görülmektedir (DPT, 2003: 12). Bu kılavuzda piyasa, rakipler ve müşteriler gibi daha çok özel sektörde kullanılan ifadelerin yer alması dikkat çekmektedir. Durum analizi sonrasında elde edilen bulguların sistematik olarak raporlanmasının önemi vurgulanmıştır (DPT, 2003: 17). İkinci sürüm kılavuzda birinci sürüm kılavuza kıyasla durum analizi bölümü daha detaylı olarak ele alınmıştır. Yasal yükümlülük ve mevzuat analizi her ne kadar birinci sürüm kılavuzda ifade edilse de bu kılavuzda kapsamlı olarak ifade edilmiştir. Paydaş analizi de ikinci sürüm kılavuzdaki yeniliklerden bir tanesidir (DPT, 2006: 19). Üçüncü sürüm kılavuz tablodan da görüleceği üzere durum analizi aşamasını en kapsamlı ve detaylı bir şekilde ele alan kılavuzdur. Uygulanmakta olan stratejik planın değerlendirilmesi, üst politika belgeleri analizi, program-alt program analizi ve PESTLE analizi üçüncü sürüm kılavuzla getirilen yeniliklerdir. Bu kapsamda ilgili analizlerin detaylı olarak ele alınması ve kurumlar tarafından yapılacak olan analizler için yol gösterici olması amacıyla ilgili

tablo ve şekillere yer verilmesi dikkat çekmektedir (SBB, 2021: 14-31). Kılavuzlar arasındaki gelişimin takip edilebilmesi için durum analizi bölümü önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Üç kılavuzda da durum analizi bölümünden sonra geleceğe bakış bölümü yer almaktadır. Geleceğe bakış bölümünün içeriği aşağıda yer alan tabloda gösterilmektedir.

Tablo 5. Stratejik Planlama Kılavuzlarının Geleceğe Bakış Bölümü

	2003	2006	2021
Geleceğe Bakış	Misyon Bildirimi	Misyon Bildirimi	Misyon
	Vizyon Bildirimi	Vizyon Bildirimi	Vizyon
	İlkeler Bildirimi	Temel Değerler	Temel Değer
	Stratejik Amaçlar	Amaçlar	
	Hedefler	Hedefler	
		Performans Göstergeleri	
		Stratejiler	

Kaynak: DPT, 2003; DPT, 2006; SBB, 2021'den yazar tarafından oluşturulmuştur.

Birinci ve ikinci sürüm kılavuzların geleceğe bakış bölümlerinin içeriği büyük ölçüde benzeşmektedir. İkinci sürüm kılavuzda ilgili başlıklara ilişkin verilen örneklerde farklı kurum ve kuruluşlara yer verilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca performans göstergelerinin ikinci sürüm kılavuzda geleceğe bakış bölümünde ele alınması önemli bir değişikliktir. Üçüncü sürüm kılavuzda diğer bölümler de olduğu gibi geleceğe bakış bölümü de daha kapsamlı ve detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Nitekim bu bölümde vizyon-misyon ilişkisinin ortaya konulması, stratejik planlama süreci aktörlerinin geleceğe bakışa yönelik görev ve sorumluluklarının gösterilmesi önemli yeniliklerdir. İkinci sürüm kılavuzda performans göstergeleri geleceğe bakış bölümünde ele alınırken üçüncü sürüm kılavuzda tıpkı birinci sürüm kılavuzda olduğu gibi geleceğe bakış bölümünde performans göstergelerine yer verilmemesi dikkat çekmektedir. Bunlara ek olarak ikinci sürüm kılavuzda vizyon, misyon vb. örnekler verilirken il özel idaresi, belediye, üniversite, merkezi idarenin taşra teşkilatları gibi farklı kamu ve kuruluşlarından yararlanılırken üçüncü sürüm kılavuzda bu çeşitliliğin görülmediği büyük çoğunlukla bakanlıklardan yararlanıldığı tespit edilmiştir.

Birinci ve ikinci sürüm kılavuzlarda geleceğe bakış bölümünde ele alınan stratejik amaç ve hedefler, üçüncü sürüm kılavuzda strateji geliştirme: amaç, hedef ve performans göstergesi ile stratejilerin belirlenmesi bölümünde ele alınmıştır. Bu hususta üçüncü kılavuzda strateji geliştirme öncesindeki analiz ve yöntemlere yer verilmesi önemli görülmektedir. Performans göstergeleri de bu bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde son olarak maliyetlendirmeye yer verilmiş ve program-plan ve bütçe ilişkisi ele alınmıştır. Bir hedefin maliyetinin hesaplanarak tahmin edilmesi, sonrasında detaylı olarak performans programı kapsamında maliyetlendirmenin yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır (SBB, 2021: 53). Maliyetlendirme hususu, birinci sürüm kılavuzda uygulama stratejisi bölümünde ele alınmakta, ikinci sürüm kılavuzda ise ayrı bir bölüm olarak incelenmektedir.

İzleme ve değerlendirme ise birinci sürüm kılavuzda son bölüm olarak beşinci bölümde, ikinci sürüm kılavuzda da son bölüm olarak yedinci bölümde, üçüncü kılavuzda ise altıncı bölümde

ele alınmıştır. Birinci sürüm kılavuzda bu bölümde izleme, değerlendirme ve performans göstergeleri incelenmektedir (DPT, 2003: 39). İzleme ve değerlendirme sonucunda geri bildirimlerin yapıldığı ifade edilmektedir. İkinci sürüm kılavuzda, izleme ve değerlendirme bölümü oldukça kısa tutulmuştur. Üçüncü sürüm kılavuzda ise izleme ve değerlendirme faaliyetlerine ilişkin üst yönetici, strateji geliştirme birimleri ve harcama birimleri tarafından süreçteki görev ve sorumluluk paylaşımı görselleştirilmiş, altı aylık dönemlerde izleme, yıllık dönemlerde ise değerlendirme faaliyetlerinin yapılacağı vurgulanmıştır. Bu kapsamda raporların özelliklerine, değerlendirme kriterlerine ve kurumlara yol gösterici olması açısından değerlendirme tablosuna yer verilmiştir (SBB, 2021: 58-60).

Üçüncü sürüm kılavuzda yer alan “stratejik planın güncellenmesi” ve “stratejik planın sunulması” bölümleri önceki kılavuzlarda yer almayan bölümlerdir. Bu bölümlerin içeriği, kılavuzlar incelenirken ifade edilmiştir.

Kılavuzların içeriğine ek olarak kılavuz sonunda yer verilen ekler de inceleme esnasında dikkat çekmektedir. Nitekim aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere birinci sürüm kılavuzda herhangi bir eke yer verilmemişken ikinci sürüm kılavuzda yalnızca Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’e yer verilmiştir. Üçüncü sürüm kılavuzda ise ekler bölümünün oldukça geniş olduğu görülmektedir. Nitekim bu eklerin ilgili kurum ve kuruluşlara yol gösterici niteliği desteklediği değerlendirilebilir.

Tablo 6. Stratejik Planlama Kılavuzlarında Ekler

	2003	2006	2021
Ekler		Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik	Kamu İdarelerince Hazırlanacak Stratejik Planlar ve Performans Programları ile Faaliyet Raporlarına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik
			Mevzuat Analizi Örneği
			Hedef Kartı Örneği
			Performans Göstergesi Örnekleri ve Değerlendirmeleri
			Stratejik Plan İzleme ile Stratejik Plan Değerlendirme Tablosu Örnekleri
			Stratejik Plan İzleme Raporu Formatı
			Güncellenen Stratejik Plan Kapağı Örneği
			Temel Performans Göstergeleri Şablonu
			Kontrol Listesi
			Eylem Planı Formatı

Kaynak: DPT, 2003; DPT, 2006; SBB, 2021’den yazar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ

Stratejik yönetimin temel aracı olan stratejik planlamanın mevzuata ilk girdiği kanun olan Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’na göre stratejik plan, “kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini ve

bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren plan” olarak tanımlanmaktadır. Türk kamu yönetiminde stratejik planlamaya geçilmesi DPT tarafından hazırlanan kılavuzların rehberliğinde gerçekleşmiştir. Türk kamu yönetiminde stratejik planların hazırlanması ve uygulanması bakımından bu kılavuzların çok önemli bir rolü olmuştur.

2003 ve 2006 yıllarındaki, birinci ve ikinci stratejik planlama kılavuzları Devlet Planlama Teşkilatı tarafından, 2021 yılında çıkarılan üçüncü kılavuz ise Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır. Hazırlayan kurumun hiyerarşideki yerinin yükselmesiyle birlikte yeni kılavuzun daha kapsamlı ve vizyoner hale geldiği görülmektedir. Buna paralel olarak son kılavuzda, stratejik planlamanın önemi daha geniş tutulmuştur. İlk kılavuzda eksik olan mevzuat bilgileri ikinci kılavuzda kanunlara değinilmesiyle giderilmiş, üçüncü kılavuzdaki ise kanunlara ilave olarak kararname ve yönetmeliklere de yer verilmiştir. Bu anlamda, hukuki niteliğin güçlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Stratejik yönetim süreci her üç kılavuzda açıklanmış olmasına rağmen her yeni kılavuzda genişletilmiş ve detaylandırılmış; üçüncü sürümde “bakan, üst yönetici, strateji geliştirme kurulu, strateji geliştirme birimi, stratejik planlama ekibi ve harcama birimlerinin” stratejik yönetim sürecindeki rol ve sorumluluklarına yer verilmiştir. Ayrıca, ilk kılavuzda yer almayan stratejik plan hazırlık sürecine sonraki kılavuzlarda detaylı yer verildiği görülmüştür. İlk iki kılavuzdaki stratejik planlamaya dair kısımlar büyük oranda aynı kalırken üçüncü sürümde stratejik planlama sürecindeki aktörler de sıralanmıştır. Son kılavuzda mevcut gelişmeler ve ihtiyaçlar doğrultusunda stratejik planlama sürecine dahil olan aktörlerin sayısının da artırılmış olduğu görülmektedir.

İlk kılavuzda durum analizi için GZFT yöntemi önerilirken, ikinci kılavuzda bu yönetime paydaş analizi de eklenmiştir. Durum analizi bakımından en kapsamlı ve detaylı kılavuz ise üçüncüsü olmuştur. Önceki kılavuzun değerlendirmesi, üst politika belgelerinin analizi, programların analizi ve PESTLE analizi gibi yenilikler gelmiştir. Detaylı açıklamalar, tablo ve şekiller eklenmek suretiyle daha anlaşılır ve yol gösterici hale getirilmiştir.

Geleceğe bakış bölümü bakımından ilk ve ikinci kılavuz arasında, performans göstergelerinin geleceğe bakış bölümünde ele alınması dışında önemli bir gelişme görülmemektedir. Üçüncü sürüm kılavuzda geleceğe bakış bölümü daha kapsamlı ve detaylı hale getirilmiştir. Vizyon-misyon ilişkisinin ortaya konulması, stratejik planlama süreci aktörlerinin geleceğe bakışa yönelik görev ve sorumluluklarının gösterilmesi sağlanmıştır. Birinci ve ikinci sürüm kılavuzlarda geleceğe bakış bölümünde ele alınan stratejik amaç ve hedefler, üçüncü sürüm kılavuzda strateji geliştirme kısmı amaç, hedef ve performans göstergesi ile stratejilerin belirlenmesi bölümünde ele alınmıştır. Ayrıca performans göstergeleri de bu bölümde yer almıştır. Hedef kartları üçüncü sürüm kılavuzdaki en önemli gelişmelerden bir tanesidir. Nitekim hedef kartları amaç, hedef, amacın ait olduğu program/alt program, amacın ilişkili olduğu program hedefi performans göstergeleri, sorumlu birim, iş birliği yapılacak birimler, riskler, stratejiler, maliyet tahmini, tespitler ve ihtiyaçların bütüncül bir şekilde tabloda görülmesine katkı sunmaktadır.

Stratejik planların maliyetlendirilmesi bakımından ilk kılavuz eksik kalmışken ikinci ve üçüncü sürüm kılavuzlarda bu eksiklik giderilmiş, maliyetlerin daha detaylı sunulabilmesi için öneriler sunulmuş ve tablolar geliştirilmiştir. İlk stratejik planlarda görülen en önemli eksikliğin maliyetlendirmeye ilişkin olduğu bilinmekteydi (Kerman vd., 2012, Kerman, Altan ve Öztop, 2012).

İlk stratejik planlarda görülen bir başka önemli eksiklik izleme ve değerlendirme bölümündeydi. Stratejik planlarda hedeflerin/faaliyetlerin performans kriterleri ve sorumluların, değerlendirme takviminin belirlenmediği görülmekteydi (Öztop, 2007; Altan vd., 2013, Öztop, 2015). Üçüncü sürüm kılavuzda ise izleme ve değerlendirme faaliyetlerine ilişkin üst yönetici, strateji geliştirme birimleri ve harcama birimleri tarafından süreçteki görev ve sorumluluk paylaşımı görselleştirilmiş, altı aylık dönemlerde izleme, yıllık dönemlerde ise değerlendirme faaliyetlerinin yapılacağı hususuna yer verilmiştir. Ayrıca, kurumlara yol gösterici olması açısından değerlendirme tablosu ilave edilmiştir.

Ayrıca, önceki kılavuzlarda yer almayan, stratejik planın güncellenmesi ve stratejik planın sunulmasına üçüncü kılavuzda yer verildiği görülmektedir. Kılavuzların içeriğine ek olarak kılavuz sonunda yer verilen ekler de gelişmiştir. İlk kılavuzda herhangi bir ek bulunmazken, ikinci kılavuzda bir yönetmelik, üçüncü kılavuzda ise çok daha fazla ek sunulduğu dikkati çekmektedir. Bu ekler sayesinde kamu kurum ve kuruluşlarının daha kapsamlı bilgiye erişmek için kaynakları öğrenebildiği değerlendirilebilmektedir.

Sonuç olarak, yukarıdaki tespitlerden de görüleceği üzere Türk kamu yönetiminde stratejik yönetimin temel aracı olan stratejik planların hazırlanması ve uygulanmasındaki başarının arkasında 2003, 2006 ve 2021 yıllarında çıkarılan kılavuzların çok önemli rolü vardır. Özellikle maliyetlendirme ve izleme değerlendirme kısımları bakımından ilk stratejik planlarda görülen eksiklikleri gidermeye yönelik olarak sonraki kılavuzlarda güncellemeler yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, stratejik planlama kılavuzları geliştikçe Türk kamu yönetiminde stratejik yönetim anlayışı da gelişmiş ve güçlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Al, H. (2007). Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ve Türk Kamu Yönetiminde Yeni Denetim Yaklaşımları. Eryılmaz, B., Eken, M. ve Şen., M. L. (Ed.) içinde *Kamu Yönetimi Yazıları: Teoride Değişim, Yeniden Yapılanma, Sorunlar ve Tartışmalar*, Ankara: Nobel Yayınları, s.1-23.
- Altan, Y., Kerman, U., Aktel, M. ve Öztop, S. (2013). Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama: Büyükşehir Belediyeleri Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), s. 111-130.
- Altan, Y., Kerman, U. ve Öztop, S. (2011). Belediyelerde Stratejik Planlama Deneyimi: Dönemsel bir Karşılaştırma. Kavruk, H. (Ed.) içinde *Kuram ve Yöntem Açısından Türkiye’de Kamu Yönetimi*, TODAİE Yayını: 367, s.803-816.
- Bozkurt, P. (2019). *Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Yönetim ve Politigi: Bir Kamu Kurumu Örneğinde*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çetin, S. (2019). *Kamu Sektöründe Stratejik Planlama*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çetinkaya Bozkurt, Ö., Kalkan, A., Öztop, S. ve Şişeci Çeşmeli, M. (2015). Strategic Management Approach in the Metropolitan Municipalities in Turkey: An Analysis on the Statements of Mission, Vision and Core Values, *Journal of Global Strategic Management*, 9(2), s.62-71.
- Demirkaya, Y. (2021). Türk Kamu Yönetiminde Planlama. Ateş., H. (Ed.) içinde *Türk Kamu Yönetimi*, Ankara: Savaş Yayınları, s.387-412.
- DPT (2003). Kamu Kuruluşları için Stratejik Planlama Kılavuzu.
- DPT (2006). Kamu İdareleri için Stratejik Planlama Kılavuzu.

- Es, M. ve Öztop, S. (2006). Yerel Yönetimlerde Stratejik Yönetim ve Planlama, *Yerel Siyaset Dergisi*, 1(5), s.20-26.
- Güven, B. M. ve Bağdigen, M. (2008). *Kamu İdarelerinde Stratejik Planlama ve Yönetim*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kalkan, A. Çetinkaya Bozkurt, Ö., Öztop, S. ve Şişeci Çeşmeli, M. (2015). Common Factors in the SWOT Analyses of Metropolitan Municipalities in Turkey, *Journal of Global Strategic Management*, 9(1), s.39-50.
- Kerman, U., Altan, Y. ve Öztop, S. (2012). Büyükşehir Belediyeleri ve İl Özel İdarelerinde Stratejik Planlama: Ankara, İstanbul ve İzmir Örneği, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1), s.89-100.
- Kerman, U., Altan, Y., Aktel, M ve Öztop, S. (2012). Belediyelerde Stratejik Planlama: Ege Bölgesi İl Belediyeleri Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), s.1-15.
- Mirze, S. K. (2014). *İşletmelerde Stratejik Planlama El Kitabı*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Öztop, S. (2007). Stratejik Planlamanın Belediyelerde Uygulanması, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi.
- Öztop, S. (2015). Periodical Comparison of Strategic Plans: Antalya Metropolitan Municipality Case, *Strategic Public Management Journal*, 2, s. 41-55.
- Peker, Ufuk (2020). *Stratejik Planlama*, İstanbul: Sokak Yayıncılık.
- SBB (2021). Kamu İdareleri için Stratejik Planlama Kılavuzu. 10.09.2023 tarihinde erişildi. http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/0QRai+Kamu_Idareleri_Icin_Stratejik_Planlama_Kilavuzu_V3_1_.pdf adresinden erişildi. Web: <http://www.sp.gov.tr/tr/>.
- Şentürk, H. (2005). *Belediyelerde Stratejik Planlama*, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Songür, N. (2011). *Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama*, Ankara: TODAİE Yayın No: 359.
- Yılmaz, K. (2002). Kamu Kuruluşları İçin Stratejik Planlama Uygulaması, *Sayıştay Dergisi*, 50-51, s. 67-86.
- Yüksel, F. (2002). Sürekli Değişen Kentsel Faktörler Karşısında Yerel Yönetimlerde Stratejik Planlama Gereği, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 11(1), s.31-41.
- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Resmi Gazete, Tarih: 24/12/2003, Sayı: 25326.
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Resmi Gazete, Tarih: 23.7.2004, Sayı: 25531.
- 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, Resmi Gazete, Tarih: 4.3.2005, Sayı: 25745.
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Resmi Gazete, Tarih: 13.7.2005, Sayı: 25874.
- 26179 Sayılı ve 26 Mayıs 2006 tarihli Resmi Gazetede Yayımlanan “Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”.
- 30344 Sayılı ve 26.02.2018 tarihli Resmî Gazete’de Yayımlanan “Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”.
- 31462 Sayılı ve 22.04.2021 tarihli Resmi Gazete’de Yayımlanan “Kamu İdarelerince Hazırlanacak Stratejik Planlar ve Performans Programları ile Faaliyet Raporlarına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmelik”.

Maliye Politikasının Eğitim ve Sağlık Harcamaları Üzerine Etkileri¹

Effects Of Fiscal Policy On Education and Health Expenditures

Aydın AKYÜZ * Eda YEŞİL **

Makale Geliş Tarihi / Received : 06.05.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted : 29.05.2024

ÖZET

Maliye politikasının amacı ekonomik istikrarın sağlanması, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır. Bu hedefler doğrultusunda devletlerin elinin altında bulunan maliye politikası araçları olarak kabul edilen bütçe, borçlanma, gelir ve harcama kalemlerini kullanarak beşerî sermayenin artırılması için birtakım adımlar atılmıştır. Çalışmanın amacı, maliye politikasının eğitim ve sağlık harcamaları üzerindeki etkisini incelemektir. Bu doğrultuda çalışmada 35 OECD üyesi ülkenin 2010- 2021 yılları arasındaki zaman diliminde büyüme, işsizlik, enflasyon, kamu borcu, kamu açığı ve cari işlemler dengesinin eğitim ve sağlık harcamaları üzerindeki etkisi statik ve dinamik panel veri yöntemiyle incelenmektedir. Çalışmanın sonunda elde edilen bulgulara göre tüm makroekonomik değişkenler ve maliye politikası değişkenlerinin eğitim ve sağlık harcamaları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kavramlar: *Maliye Politikası, Beşerî Sermaye, Panel Veri Analizi, Statik Panel Veri Analizi*

ABSTRACT

The purpose of fiscal policy is to achieve economic stability, income distribution and promote economic growth and development. According to this, various measures have been taken to increase human capital using fiscal policy instruments such as budget, debt, revenue and expenditure items available to states. The aim of this study is to examine the impact of fiscal policy on education and health expenditures. Accordingly, the study examines the impact of growth, unemployment, inflation, public debt, budget deficit, and current account balance on education and health expenditures for 35 OECD member countries over the period 2010-2021 using static and dynamic panel data methods. The findings of the study suggest that all macroeconomic variables and fiscal policy variables have a significant impact on education and health expenditures.

Keywords: *Fiscal Policy, Human Capital, Panel Data Analysis, Static Panel Data Analysis*

¹ Bu makale, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalında yürütülen ve henüz savunması gerçekleştirilmemiş olan “Maliye Politikasının Beşerî Sermaye Üzerine Etkileri” konulu tezden yararlanılarak üretilmiştir. Etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardandır.

* Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı Tezli yüksek lisans öğrencisi, ay.akyuz0693@gmail.com, **ORCID No:**0000-0002-1947-6899

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, edayesil@kku.edu.tr, **ORCID No:** 0000-0002-2525-6745

GİRİŞ

İnsanların toplu olarak bir arada yaşamasıyla bazı kurallar ve düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda bu kuralları, gerekli düzenlemeleri ve denetimleri yapacak bir üst makam olarak devlet adı altında bir kurumun oluşturulması gerektiğini savunmuşlardır. Devletler vatandaşlarına sunacakları hizmet ve mallar için vatandaşlarından aynı veya nakdi değerdeki kıymetleri istemiştir. Bu durumda devlet sunacağı mal ve hizmet için harcama yaparken diğer taraftan bu harcamalar için vatandaşlarından aynı veya nakdi değerleri toplaması için bir gelir kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletler gelir ve gider kalemlerini yönetmek için maliye politikasını uygulamaktadırlar.

Maliye politikasının önemi özellikle sanayi devriminden sonra daha da artmıştır. Çünkü insanların ihtiyaçları sanayi devrimi öncesine göre değişmiş hatta çeşitlenmiştir. Devletler bu ihtiyaçları karşılamak ve isteklere cevap vermek için ekonominin içerisinde daha fazla yer almıştır. Bu bağlamda devletler günümüze geldikçe piyasada yaşanan bazı olumsuzluklara müdahale etmek için maliye politikasını etkin bir silah olarak kullanmışlardır.

Beşerî sermayenin doğması ise maliye politikası kadar eskidir. Maslow'un da dediği gibi insanların birtakım ihtiyaçları olduğunu ve bu ihtiyaçların çoğunu karşılamak için üretimin olması gerektiğini bizlere göstermektedir. Bazı mal ve hizmetlerin üretiminin gerçekleşmesi için ise insan faktörü yani emek unsuru gereklidir. Bu doğrultuda üretimin oluşması için emek unsurunun önemi tartışılmazdır. İlerleyen dönemlerde emek unsuru bilgi, birikim ve yetenek olarak daha becerikli bireylere ihtiyaç duyacağı için devlet bu yönde gerekli adımları atacaktır. Bu noktada maliye politikası ve beşerî sermaye arasında yakın bir ilişki olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Beşerî sermaye kavramı Smith, Mill ve Marshall'ın yapmış olduğu bazı çalışmalar ile iktisat literatürüne dahil olmuştur. Bu iktisatçıların fikirleri ile günümüzde kabul edilen modern beşerî sermaye kavramı arasındaki fark oldukça büyüktür. Adam Smith'in beşerî sermaye konusundaki fikirlerinden esinlenen Denison (1962), Schultz (1968) ve Becker vd. (1990) gibi iktisatçılar günümüzde kabul edilen modern beşerî sermaye kavramının oluşmasında oldukça etkili olmuşlardır. Beşerî sermaye için kısa bir tanım yapılırsa emek tarafından sahip olunan bilgi ve kabiliyetlerin toplamının tamamı olarak tanımlanabilir (Atik, 2006:6).

Schultz'a göre beşerî sermaye, üretim sürecinde halkın kazanmış olduğu yararlı yeteneklerin toplamı olarak tanımlanmıştır (Schultz, 1968:277). Smith insan sermayesini, bir ülkedeki nüfusun kazandırılmış ve kullanılabilir kabiliyetleri ve yeteneklerinin toplamı olarak görmektedir (Birekul ve Alkın, 2019:83). Beşerî sermaye, bir bireyin kendisi için emek geliri üretme yeteneği olarak açıklanmıştır. Beşerî sermayenin gelişmesi eğitime önem verilmesi, ar-ge faaliyetlerinin desteklenmesi, kontrollü beyin göçünün geliştirilmesi ve son olarak sosyal ve aile hayatının yaşam standartlarının geliştirmesine bağlanmıştır (Bartola, 2000:1).

Klasik iktisadi düşünceye göre sermaye kavramı üretimde kullanılan makine, ekipman veya üretimde kullanılan araç ve gereçlerin üretim için önemli bir faktör olduğunu varsayarken günümüzde üretim için beşerî sermayenin sahip olduğu bilgi, birikim, beceri tecrübe ve diğer pozitif değerlerin önemli olduğu kabul edilmektedir (Karagül, 2003:81).

Geleneksel olarak eğitim veya sağlık için yapılan harcamalar sermayeye yapılan yatırımlar olarak kabul edilirken, sadece fiziksel veya finansal değil insani sermayeye de katkı sağlar. Bu bağlamda kişiden, bilgisinden, becerisinden, sağlığından veya değerlerinden ayırmanın mümkün olmadığını söylemek doğru olmaktadır (Becker, 1993:16).

1. BEŞERİ SERMAYENİN ÖZELLİKLERİ VE ÖNEMİ

İktisatçılar beşerî sermayenin özellikleri konusunda farklı görüşler belirtmektedirler. Örneğin, Stroombergen'e göre beşerî sermayenin özellikleri aşağıda tanımlanmaktadır (Stroombergen, 2002:2-3; Haykır Hobikoğlu, 2011:91):

- ❖ Beşerî sermaye bireylerin sahip olduğu, yetenekler ve tecrübelerin tamamıdır.
- ❖ Beşerî sermayede değer kişiye bağlıdır ve bir devletteki beşerî sermaye stoku o devlete yaşayan bireylerin tamamını oluşturmaktadır.
- ❖ Kişiler için eski dönemlerde gerçekleşen gelişim harcamaları, beşerî sermayenin gerçek değerini ortaya çıkarmaktadır. Beşerî sermaye için yapılan bu yatırımlar, kişinin önce kendisi, kişinin ailesi, kişinin patronu ve devlet tarafından yapılan harcamalardır.
- ❖ Beşerî sermayenin değerinin, bireyin bilgisi ve eğitimini kullanarak ileriki dönemlerde elde etmiş olacağı fayda ile paralel olduğu tahmin edilmekte ve bu şekilde ölçülmektedir.

Beşerî sermayenin ortaya çıkmasında önemli rol oynayan ve beşerî sermaye stokunu artıran faktörleri üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:45);

- ❖ Eğitim
- ❖ Sağlık
- ❖ İşgücü transferi (Beyin Göçü)

Çalışmada beşerî sermaye olarak eğitim ve sağlık harcamaları ele alınmaktadır. Beşerî sermaye konusunda eğitim, emeğin daha vasıflı bir hal almasında rol oynayan en önemli faktörlerin başında yer almaktadır. Bu sebepten dolayı bu alanda yapılan çalışmalarda eğitim ve beşerî sermaye eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Beşerî sermaye birikimine katkı sağlayan unsurlardan biri de sağlıktır. Çünkü sağlıklı nüfusa sahip ülkelerde kişinin hem eğitim alması hem de iktisadi hayatta faaliyette bulunmaları bireylerin sağlıklı olmaları ile ilgilidir. Devletlerin beşerî sermaye stokunu artıran bir faktör ise iş gücü transferidir. İş gücü transferi iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki beyin göçü diğeri ise çok fazla bir vasfı olmayan iş gücü transferidir (Atik, 2006:20-22).

Bir ülkede eğitim ne kadar kaliteli ise beşerî sermaye de o kadar kaliteli olacaktır. Çünkü eğitimle beşerî sermayenin becerisine bilgi, birikim ve tecrübeleri uzman kişiler tarafından aktarılması emeği kaliteli hale getirecektir. Sağlıklı topluma sahip ülkelerde bireyler günlük işlerini ve ekonomik faaliyetlerini rahatça yapacaktır. Geçtiğimiz yıllarda pandemi sürecinde genel olarak hem ekonomik hem de diğer alanlarda faaliyetler durma noktasına gelmiştir. Bu bağlamda beşerî sermaye stokunu artırma ile sağlık arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Diğer ülkelere yapılan iş gücü transferi veya beyin göçü de göçün yaşandığı ülkedeki beşerî sermaye stokunu artıran bir diğer husus olmuştur.

2. BEŞERİ SERMAYE LİTERATÜR

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle maliye politikasının, sonra ise makroekonomik değişkenlerin beşerî sermaye üzerindeki etkisiyle ilgili literatür çalışmalarına yer verilmektedir.

Stauvermann ve Kumar (2013) çalışmasında, (OLG) modeli kullanılarak küçük ekonomilerde devlet borcu ile karşılanan eğitim sübvansiyonlarının tüm kuşaklar için Pareto optimumuna neden olduğu anlaşılmıştır.

Tabengwa (2014) tarafından yapılan çalışmaya göre 1980- 2013 yıllarını kapsayan dönemde kamu borcu %30-40 GSYH sınırını geçtikten sonra beşerî sermaye katkısının olumsuz olduğu gözlenmiştir. Bu durumun sebebi olarak, kamu borcunun borç kanalı ödeme sonrasında kaynakların büyük bölümünü alıp götürmesi sebebiyle kalkınma, sağlık ve eğitim gibi sosyal harcamalara tahsis edilecek olan kaynaklar hükümet tarafından sınırlandırılır. Kamu borcunun %40 altında kaldığı ülkelerde kamu borcunun beşerî sermaye, kamu harcamaları ve bütçe açığı üzerindeki etkisinin daha az olduğu, borcun GSYH oranının %40 seviyesini aştığı diğer devletlerde borcun etkisinin ise beşerî sermaye ve kamu harcamalarında önemli azalmalara sebep olduğu ve kamu açığının önemli derecede arttığı gözlemlenmiştir.

Hajian (2018) yapmış olduğu çalışmada 1985-2016 yıllarını kapsayan süreçte Malezya devletine ait olan borç yükünün beşerî sermaye üzerindeki etkisini Vektör Hata Düzeltme modellemesi (VECM) ve Genelleştirilmiş Etki Tepkisi (GIR) kullanarak incelenmiştir. Bu veriler ışığında beşerî sermaye ile kamu borcu arasındaki ilişki anlamlı olmasa da pozitif etki oluşturduğunu gözlemlenmiştir.

Prunera (2003) tarafından yapılan bir araştırmaya göre bütçe açıkları olarak kabul edilen makroekonomik dengesizlikler ve verimsizlikler beşerî sermaye birikimini olumsuz etkilemektedir. Karma bir eğitim sistemi kullanılarak eğitim ve öğretim için ayrılacak olan kaynak azalacaktır. Bu durum da dolayısıyla bütçe açığını azaltacaktır. Beşerî sermaye için yapılacak olan ufak yasal değişikliklerle de bütçe açığı beşerî sermaye birikimini azaltacaktır. Dolayısıyla bütçe açığı ile beşerî sermaye stoku arasındaki ilişki doğru orantılı olmayıp aralarındaki ilişki terstir.

Jha ve Sahu (1997) çalışmasında, kıt kaynağın ve nüfus artışının çok olduğu bir ülkede beşerî sermaye birikimini teşvik etmede vergi politikalarının nasıl bir rol oynadığı dinamik uzun dönem ve statik kısa dönem değişkenleri üzerine analiz edilmiştir. Kamu tarafından eğitim için yapılacak olan yatırımların vasıflı işçilerin gelirleri üzerinden alınan vergiler ile finanse edilmesinin tarım ve sanayi sektörleri arasındaki ticaret durumunda değişikliğe sebep olduğu ve iktisadi büyümeye pozitif bir anlam kattığı gözlemlenmiştir. Çalışmanın sonucunda beşerî sermaye üzerinden alınacak bir verginin ekonomiye olumlu bir etki yaratacağı savunulmuştur.

Freire-Serén ve Marti (2013)'nin çalışmalarında, beşerî sermaye birikimi ile mükelleflerin vergiden kaçınma durumu arasındaki ilişki değerlendirilmek istenmiştir. Yapılan çalışmada bireyler için yapılacak olan beşerî sermaye yatırımı ile bireylerin vergiden kaçınma konusundaki fikirleri değişebilecektir. Beşerî sermayenin vergiden kaçınmadaki verimliliğine göre ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ise büyümeyi artırabileceği gibi azaltabileceği de sonucuna ulaşılmıştır. Bu duruma ek olarak vergiden kaçınma eyleminin yoğunluğu beşerî sermaye birikimini etkilemektedir.

Adegbite (2016) çalışmasında, 2000-2015 yıllarını kapsayan zaman diliminde eğitim vergisinin beşerî sermaye üzerindeki etkisini kısa dönemde ve uzun dönemde incelemiştir. Bu veriler ışığında Johansen eş-bütünleşme yöntemi ile Granger nedensellik testleri kullanılarak vergilerin ve beşerî sermaye arasındaki ilişki nedensellik yönü ile araştırılmak istenmiştir. Elde edilen sonuçlar, eğitim vergisinin ve diğer vergilerin beşerî sermaye gelişimi üzerindeki genel etkisinin kısa ve uzun vadede pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu açığa çıkarmıştır.

Singoro (2021) çalışmasında, 2003- 2018 yıllarını kapsayan zaman diliminde Kenya devletine ait veriler kullanılarak beşerî kalkınma endeksi ile vergi geliri üzerinde nasıl bir etki bıraktığı korelasyon ve regresyon analiz yöntemi ile incelenmiştir. Yapılan analiz neticesinde insani kalkınma endeksi ile elde edilen vergi gelirleri arasındaki ilişkinin pozitif olduğu gözlenmiştir.

Naknok (2021) tarafından yapılan bir çalışmaya göre Tayland'da yapılan bir çalışmada maliye politikası değişkenleri kullanılarak maliye politikasının beşerî sermaye üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan çalışmada 1985- 2019 zaman serisi verileri kullanılarak regresyon modelleri kullanılmıştır. İş gücü verimliliği ve bireysel gelirin beşerî sermaye üzerindeki etkisinin pozitif katsayılı ve anlamlı olduğu anlaşılmış olup kamu borcunun beşerî sermaye üzerindeki etkisi için ise negatif katsayılı ve anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Kısa dönemde kamu borcu ile bireysel gelirin beşerî sermaye birikimi üzerindeki etkisinin ise anlamlı olduğu gözlenmiştir.

Oyinlola ve Adedeji (2021) tarafından yapılan bir çalışmaya göre 1995-2014 yıllarını kapsayan 26 SSA ülkesinde beşerî sermaye ve vergi yapısının doğrudan etkileri, vergi yapısının dolaylı etkilerine ek olarak beşerî sermaye harcamaları için yapılan harcamaların birey başına düşen etkileri sabit etkiler modeli kullanılarak araştırılmıştır. Yapılan analizlerde beşerî sermaye ile büyüme arasında doğrudan ve olumlu bir ilişki bulunmuştur. Doğrudan ve dolaylı vergiler beşerî sermayenin büyümesini teşvik etmek için kullanılmalıdır.

Monday, George ve Chukwu (2022) tarafından yapılan araştırmaya göre 1980-2017 yıllarını kapsayan süreçte Nijerya'nın dolaysız vergiler ile beşerî sermaye gelişimi arasındaki ilişki ex-post facto araştırma modeli ile araştırılmıştır. Araştırma neticesinde elde edilen bulgulara göre dolaysız vergiler ve kurumlar vergisi ile beşerî sermaye arasında anlamlı bir ilişki ile karşılaşmıştır.

Çetrez (2022) tarafından yapılmış olan bir çalışmaya göre 1990-2018 yıllarını kapsayan süreçte panel veri analizi 88 gelişmiş ülke ile gelişmekte olan ülkelerin beşerî sermaye ile cari işlemler dengesi arasında uzun dönemli süreçte ilişki eşbütünleşme analizi ile analiz edilmiştir. Milli geliri yüksek olan devletlerde beşerî sermaye ile cari işlemler dengesi arasında ilişkinin uzun dönemli bir ilişki olduğu anlaşılmıştır ve bunlara ek olarak bu ilişki pozitif ve anlamlıdır. Gelişmemiş devletlerde ise beşerî sermaye ile cari işlemler dengesi arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı gözlenirken diğer bir husus ise aralarındaki ilişkinin negatif ve anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Yapılan araştırmalarda maliye politikası araçları olan kamu bütçesi, kamu gelirleri(vergiler), kamu harcamaları ve kamu borçlarının beşerî sermaye üzerinde etkileri yapılan çalışmalarda desteklenmiştir. Bu bağlamda yapılan araştırmalarda maliye politikasının beşerî sermaye üzerinde olumlu katkı sağladığını söylemek mümkündür.

İktisat literatüründe beşerî sermaye ile ilgili yapılan çalışmaların genelinde beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkileri yapılan ampirik çalışmalar ile desteklenmiştir. Bu çalışmalardan

bazıları şu şekildedir: Lucas (1988), Romer (1990), Helpman (1992), Mankiw ve diğerleri (1992), Schultz (1993), Pack (1994), Grossman ve diğerleri (1994), O'Neill (1995), Grammy ve diğerleri (1996), Cheng ve diğerleri (1997), Ramirez ve diğerleri (1997), Barro (1998) ile Bassanini ve diğerleri (2001) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda beşeri sermayenin üretimdeki verimliliği pozitif yönde etkilediği ve bu durumda ekonomik büyümeye olumlu ivmeler kattığını ifade etmişlerdir (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:43).

Mankiw, Romer ve Weil (1992) tarafından yapılan çalışmada, 1960-1985 yıllar arasındaki zaman diliminde ülkelere ait verileri Solow modeli kullanılarak fiziki sermaye yatırım ve beşerî sermaye yatırımları değişken olarak ele alınmış ve çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre beşerî sermaye ile fiziki sermaye için yapılan yatırımların işgücü başına elde edilen hasılat ile aynı oranda katkı sağladığı görülmüştür.

Lin (2003) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 1965-2000 yıllarını kapsayan dönemde fiziksel sermayedeki, işgücündeki, beşerî sermayedeki ve teknolojik ilerlemenin Tayvan ekonomisinde nasıl bir etki bıraktığı, zaman serisi modeli ile incelenmiştir. Beşerî sermaye için ele alınan husus, çalışanların ortalama olarak aldıkları eğitim süresinin baz alınmasıdır. Çalışmadan elde edilen sonuca göre eğitimin, dolayısıyla beşerî sermayenin büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Tayvan ekonomisine beşerî sermayenin katkısı %24.77, fiziksel sermayenin %22.3, iş gücünün %22.3 ve teknik ilerlemenin ise %37.27 oranındadır.

Gümüş (2004) tarafından yapılan çalışmaya göre Schultz, 1967 yılında yapılan bir çalışmada, 1900-1957 yılları arasındaki zaman diliminde ABD'nin beşerî sermaye birikim tahminlerinden yararlanılarak eğitimin ekonomik büyüme üzerinde nasıl bir etki bıraktığını tahmin etmiştir. Yapılan çalışmaya göre GSYH büyük bir kısmının geleneksel üretim faktörleri ile izahı yapılamamış arta kalan kısmı ise %36 ilkökul, %44 ortaokul ve %70 ise üniversite mezunlarının emek unsuru ile açıklamıştır. ABD'nin açıklanamayan ekonomik büyüme kısmının hemen hemen %36-70'lik kısmının beşerî sermaye faktörü ile ilişkili olduğu ve beşerî sermaye ile iktisadi büyüme arasında çok yakın bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Han ve Kaya (1999); Kar ve Ağır (2006) tarafından yapılan çalışmaya göre, Denison tarafından yapılan çalışmalarda eğitimin emek unsurunun kabiliyet ve üretkenlik seviyesini oldukça ileri bir noktaya taşıdığı ve bu nedenle de milli gelirin yükselmesinde olumlu etkiler bıraktığı ileri sürülmüştür. Denison'la aynı dönemde yaşayan Schultz'un yaptığı çalışmalarda ABD'deki büyümenin kaynağı olarak eğitimin önemli bir etken olduğu ileri sürülmüştür.

Kar ve Ağır (2006) tarafından yapılan çalışmaya göre ülkemizdeki beşerî sermaye ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi adına 1926-1994 yıllarını kapsayan süreçteki veriler, nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Sağlık ve eğitim harcamalarının gelirden aldığı payı baz alarak değişkenler arasındaki uzun vadedeki ilişkinin varlığı eşbütünleşme yöntemi ile sunulmuş ve elde edilen sonuçlara göre beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerinde etkisi saptanmıştır.

Keskin (2011) tarafından yapılan çalışmaya göre Türkiye'nin kalkınma sorunu ve beşerî sermaye arasında bir değerlendirme yapıldığı çalışmada ülkemiz ile Birleşmiş Milletler üyesi 177 ülkenin verileri kullanılarak beşerî sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki çoklu doğrusal regresyon modeline göre bir kesit incelemesi yapılmıştır. Çalışmanın sonunda regresyon

sonuçlarına göre ekonomik kalkınma için eğitim seviyesi ve okur yazarlık durumu, AR-GE harcamaları ve sağlık harcamalarının önemi vurgulamıştır.

Koç (2013) tarafından yapılan bir çalışmada 27 AB ülkesinin 2012 yılına ait verileri kullanarak beşerî sermaye ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki yatay kesit analiz yöntemi vasıtasıyla test edilmiştir. Beşerî sermaye sayesinde yeni teknolojilerin üretimine dahil olarak emek unsurunun verimliliğini artırmasıyla iktisadi büyümenin artacağı savunulmaktadır. Çalışmanın sonucunda beşerî sermaye ve iktisadi büyümenin üzerindeki etkinin anlamlı ve olumlu bir etki olduğu kanısına varılmıştır.

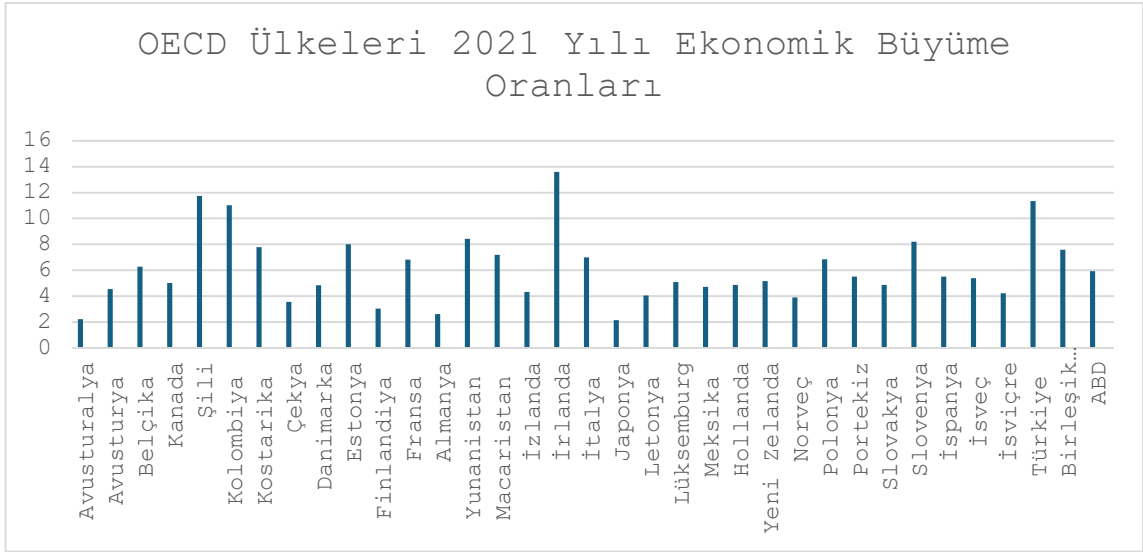
Arı (2018) tarafından yapılan bir çalışmaya göre 2015 yılına ait olan beşerî kalkınma raporunda Türkiye'nin puanı 0.767dir ve bu puanla ülkemiz orta beşerî kalkınma grubunda yer almıştır. 2015 yılında Türkiye 188 ülke arasından kendisine 71. sırada yer bulmuşken 2000 yılındaki beşerî kalkınma raporunda 39. sırada yer almıştır. Yaklaşık 15 yıllık sürede bu kadar kötüye gitmemizin nedenleri olarak diğer ülkelerin hızlı bir şekilde kendilerini geliştirmeleri dolayısıyla ülkemizin önüne geçmeleri, hesaplama tekniklerindeki değişiklikler ve ele alınan ülke sayısının değişmesi sebep olarak gösterilebilir.

Kırıkçı ve Yanar (2020) tarafından yapılan bir araştırmaya göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kurumsal unsurlar açısından beşerî sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Bu noktada 26 gelişmiş ülke ile 64 gelişmekte olan ülkenin 2002-2016 yıllarını kapsayan dönemdeki verileri reel GSYİH, demokrasi, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk, eğitim, sağlık endeksleri değişkenleri kullanılarak panel veri analizinin yöntemine göre incelenmiştir. Yapılan analizin neticesine göre gelişmiş devletlerde demokrasi, hukuk, yolsuzluk mekanizmasının denetimi, sağlık ve eğitim yani beşerî sermaye stokunu artıran bu unsurlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu anlaşılmıştır (311).

Kazancıgil (2022) tarafından yapılan çalışmada ARDL sınır testi kullanılarak Türkiye'de 1945- 2016 yılları arasında beşerî sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli ilişki detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Beşerî sermayeyi temsil eden unsurlar ise sağlık ve eğitim endeksleri olmuştur. Yapılan inceleme sonucunda eğitim endeksi ekonomik büyüme üzerinde olumlu iken sağlık endeksinin ekonomik büyüme üzerine etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

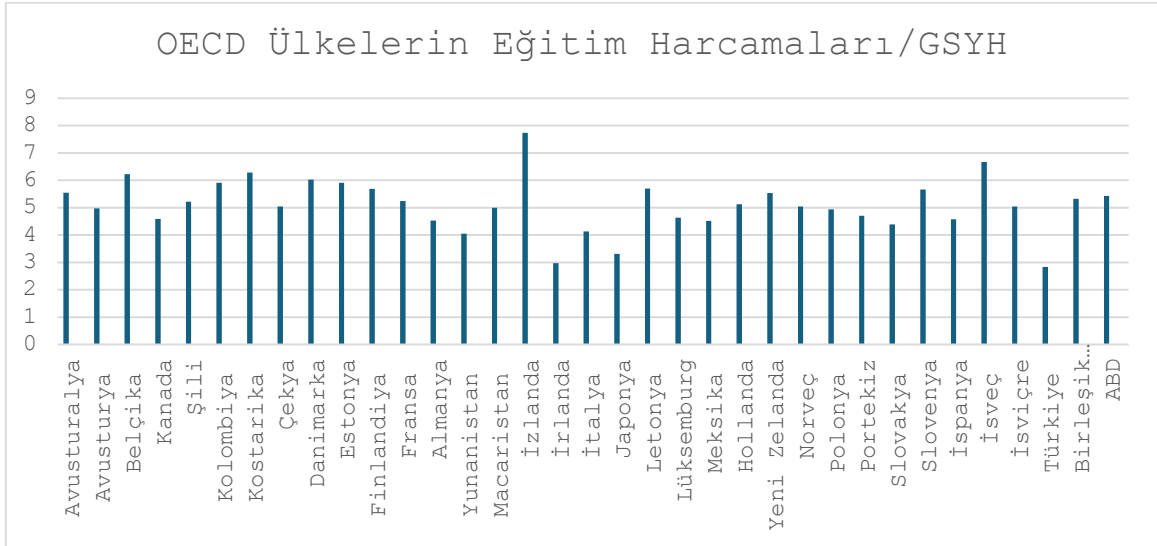
Genel olarak yapılan çalışmalarda beşerî sermayenin ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma üzerinde bıraktığı etki olumlu ve pozitif yönlüdür. Bu bağlamda eğitim, sağlık, teknoloji ve diğer faktörlerin beşerî sermayenin üretimdeki ürünün kalitesi ve beşerî sermayenin verimliliğini artırdığını ve bu durumda ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınmaya etkisinin olumlu yansıdığını söylemek mümkündür.

OECD üyesi ülkelerinin 2021 yılına ait olan ekonomik büyüme oranları, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları, kamu borcu/GSYH ve kamu açığı/GSYH oranlarının aşağıdaki grafikler ile gösterilmiştir;

Şekil 1: OECD Ülkelerinin 2021 Yılı Ekonomik Büyüme Oranları

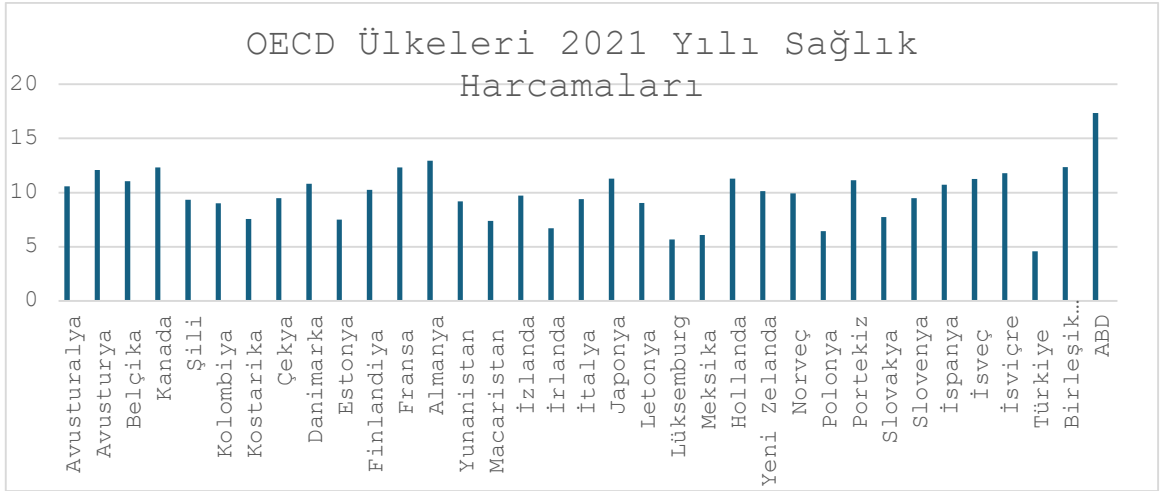
Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca oluşturulmuştur.

2021 yılında OECD ülkelerinin ekonomik büyüme oranlarına göre bazı ülkelerin büyüme oranları çok yüksek iken bazı ülkelerin büyüme oranları oldukça yüksektir. 2021 yılındaki grafiği incelediğimizde ülkelerin büyüme oranlarının dalgalı olduğu gözlenmiştir. 2021 yılında en çok büyüme yaşayan ülke yaklaşık olarak %13,5 gibi bir oran ile İrlanda olmuştur. Yine aynı yılda en az büyüyen ülke ise yaklaşık olarak %2,4 ile Japonya olmuştur.

Şekil 2: OECD Ülkelerinin Eğitim Harcamaları/GSYH

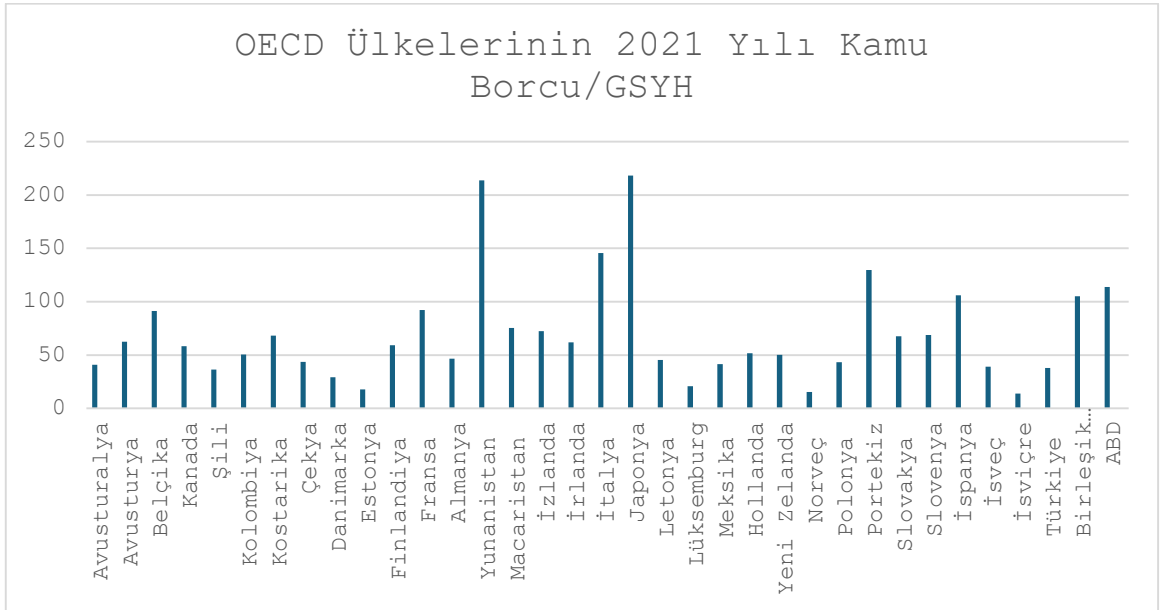
Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca oluşturulmuştur.

2021 yılında OECD üyesi ülkelerin eğitim harcama oranlarına göre ülkeler genel olarak düz bir hat üzerinde toplanmış izlenimi vermektedir. 2021 yılında eğitim harcaması yapan OECD ülkeleri arasında en az pay ayıran ülke maalesef yaklaşık olarak %2,84 gibi bir oran ile ülkemiz olmuştur. Yine aynı yılda en fazla harcama yapan OECD ülkesi yaklaşık olarak %7,73 gibi bir oran ile İzlanda olmuştur.

Şekil 3: OECD Ülkeleri 2021 Yılı Sağlık Harcamaları

Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca oluşturulmuştur.

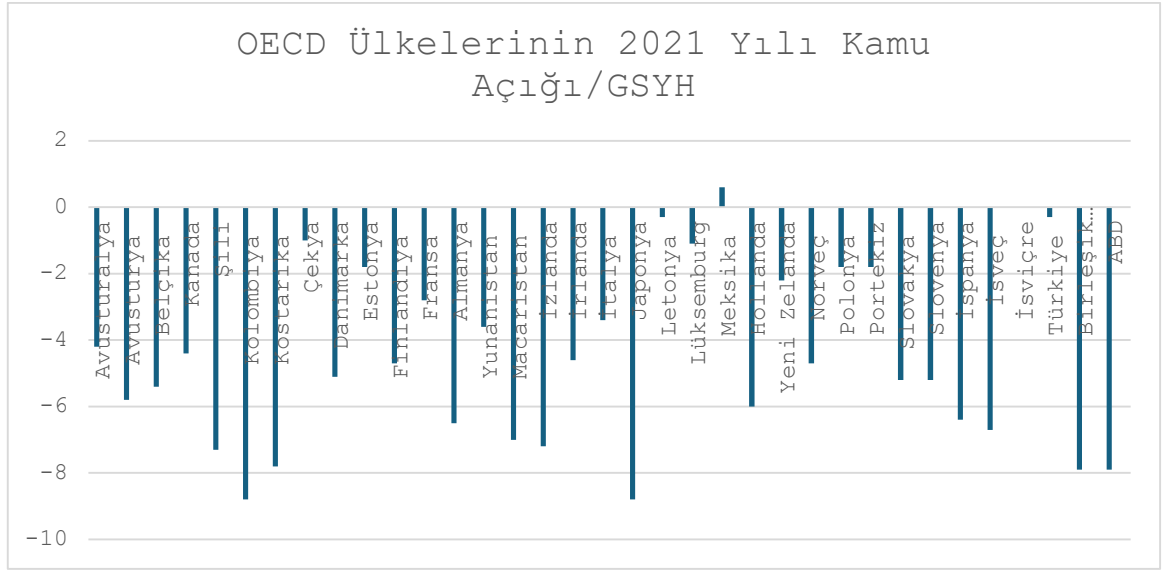
OECD ülkelerinin 2021 yılında yapmış olduğu sağlık harcamaları oranları incelendiğinde sağlık harcamaları için en fazla harcama oranına sahip olan ülke yaklaşık olarak %17,3 gibi bir oran ile ABD olmuştur. Aynı dönemde en az harcama oranına sahip olan ülke eğitim harcamalarında olduğu gibi maalesef yaklaşık olarak %4,5 gibi bir oran ile ülkemiz olmuştur.

Şekil 4: OECD Ülkeleri 2021 Yılı Kamu Borcu/GSYH

Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca oluşturulmuştur.

2021 yılında OECD üyesi ülkelerin kamu borcunun GSYH'ya oranlarına göre, bazı ülkelerin neredeyse borcu yok denecek kadar az iken bazı ülkelerin kamu borcu GSYH'nin 2 katını aşmış durumda olduğu gözlenmiştir. Bu grafiğe göre Japonya ve Yunanistan'ın Kamu borcu oldukça yüksektir. En az borç oranına sahip ülkenin ise İsviçre olduğunu söylemek mümkündür. Ülkemizin en az borca sahip ülkelerden olması da oldukça dikkat çekicidir.

Şekil 5: OECD Ülkelerinin 2021 Yılı Kamu Açığı/GSYH

Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca oluşturulmuştur.

2021 yılında OECD üyesi ülkelerin Kamu Açığı /GSYH oranlarına göre kamu açığı oranları bütün OECD üyesi ülkelerde negatif seyir halindedir. 2021 yılında en fazla bütçe açığına sahip olan ülkeler -%8,8 gibi bir oranla Kolombiya ve Japonya olmuştur. Yine aynı yılda kamu açığı olmayan ülke ise %0,6 ile Meksika olmuştur.

3.VERİ VE YÖNTEM

Maliye politikasının amacı ekonomik istikrarın sağlanması, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır. Bu hedefler doğrultusunda devletlerin elinin altında bulunan maliye politikası araçları olarak kabul edilen bütçe, borçlanma, gelir ve harcama kalemlerini kullanarak beşerî sermayenin artırılması için birtakım adımlar atılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde OECD ülkelerinin maliye politikası araçlarını kullanarak beşerî sermaye göstergesi olarak kabul edilen eğitim ve sağlık alanındaki hizmetlerinin üzerindeki etkileri statik ve dinamik panel veri analiziyle incelenmektedir. Statik panel veri analizi olarak EKK, tesadüfî etkileri ve sabit etkileri, Hausman testi, dinamik panel veri analizi olarak ise Arellano ve Bond dinamik panel veri analizi uygulanmaktadır.

Panel veri analizi hakkında literatürde çeşitli tanımlar yapılmıştır. Panel veri analizi, belirli bir dönemde periyodik zaman dilimi içerisinde gözlemlenen birden çok alanda belirlenmiş olan bir meseleyi incelemenin bir diğer bir yolu olarak kabul edilmiştir (Yaffee, 2003:1) Basit bir doğrusal panel veri modeli için en geniş hatlarıyla formüleleştirilecek olunursa formül şu şekilde olacaktır (Tüzüntürk, 2007:3):

$$y_{it} = a_{it} + \beta_{1it} + \dots + \beta_{Kit}x_{Kit} + u_{it}$$

$$i= 1, \dots, N \quad t=1, \dots, T$$

Bu modelde y açıklanan bağımlı değişkeni ifade etmektedir, x ise k adet açıklayıcı değişkeni u terimi de hata terim, olarak kabul edilmektedir. Bu denklemdeki alt indisleri ise şu şekilde

açıklanabilir. Alt indislerden i , 1'den N'e kadarki yatay kesitte boyutunu gösterirken t , ise 1'den N'e kadar ki zamansal boyutu ifade etmektedir (Tüzüntürk, 2007:3). Panel veri analizinin birden fazla analitik modeli mevcuttur. Bu modeller ise şunlardır (Yaffee, 2003:3);

- ❖ Sabit etkiler modelleri,
- ❖ Rastgele etkiler modeli,
- ❖ Sabit katsayı modelleri (Havuzlanmış Regresyon),

Sabit etkiler modeli büyük oranda rastgele etkiler modeline göre daha yaygın olarak kullanılan bir panel veri modelidir. Sabit etkiler, daha çok seviyeler arasında oluşabilecek herhangi bir ilişki varsayılmadan farklı seviyeleri öngörür (Midway, 2021:143). Sabit etkiler modelinin denklemini şu şekilde yazmak mümkündür (Demiraslan, 2020:27);

$$y_{it} = \bar{\beta} + \sigma_i + \beta_{2it}X_{ixt} + \beta_{kit}X_{kit} + a_{it}$$

Sabit etkiler denkleminde kullanılan terimler şu şekildedir (Demiraslan, 2020:27);

$$i=1,2, \dots, G \quad t=1,2, \dots, N$$

i =yatay kesit birimini t =zamansal süreci $\bar{\beta}$ =ortalama sabit terimi $a_i=i$ 'ninci birim için ortalama terim farkını

Rassal etki modellerinde, birimlere veya zamana göre oluşan değişiklikler, hata teriminin bir bileşeni olarak kabul edilmekte ve sabit etkili modellerde karşılaşılan serbestlik derecesi kaybını ortadan kaldırmaktır (Baltagi, 2005; 14). Tesadüfi etkiler modelinin denklemi şu şekildedir (Zulfikar, 2018:6);

$$y_{it} = a + \beta'x_{it} + u_i + \varepsilon_{it}$$

$$i= 1, 2, \dots, N \quad t=1, 2, \dots, T$$

Tesadüfü etkiler denklemindeki sembolleri şu şekilde açıklamak mümkündür (Zulfikar, 2018:7);

N = yatay kesit sayısını, T = Zaman periyodunu, ε_{it} = kesit ve zaman serisinde hata durumunu, u_i = birim gözlemin rastgele karakteristiği

Sabit kat sayılar modelinde hem kesişmeler açısından hem de eğilimlere atıf yapan sabit katsayıları mevcuttur. Sabit katsayılar modeline göre anlamlı bir ülke ya da zamansal boyutun herhangi bir etkisinin olmamasıdır. Elde edilmiş tüm veriler bir alanda ya da bir havuzda toplanarak klasik en küçük kareler modeli (EKK) kullanılmaktadır. Dolayısıyla sabit katsayı modeli Havuzlanmış Regresyon (POLS) modeli olarak da bilinir (Yaffee, 2003:3). Havuzlanmış Regresyon Modelini şu şekilde açıklamak mümkündür (Çetin ve Ecevit, 2010:172):

$$y_{it} = a + \sum_k^K \beta_k x_{kit} + \varepsilon_{it}$$

$$i=1, 2, \dots, N \quad t=1, 2, \dots, N$$

Sabit katsayı modeli veya havuzlanmış regresyon modeli için kullanılan formülde (Çetin ve Ecevit, 2010:172);

i = yatay kesit birimini, t = zamansal süreci, a =sabit terimi, $\beta = K \times 1$ boyutunda eğim parametre vektörünü açıklarken, $x_{it} = (N \times K)$ boyutlu bağımsız değişkenler matrisini, $y_{it} = (N \times 1)$ boyutunda bir bağımlı değişkenler vektörünü, $\varepsilon_{it} = (N \times 1)$ boyutunda hata terimleri vektörünü ifade etmektedir.

Sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler modeli arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda en çok karşılaşılan sorunlardan bir tanesi ise panel veri analizinde, uygulamasında sabit etkiler testi mi yoksa tesadüfi etkiler testi mi kullanılacağı konusunda Hausman testi yapılmaktadır. Kısacası yapılan bu Hausman testi araştırmacıya tesadüfi etkiler modelinin mi yoksa sabit etkiler modelinin mi daha verimli olacağı konusunda ya da hangi testin daha uygun olduğu konusunda hangi testi uygulaması gerektiği konusunda bir öneri sunmaktadır (Coşkun ve Güngör, 2015:342-343).

Yapılan birçok çalışma birden fazla ekonomik ilişkinin statik olmasının yanında dinamik bir zaman dilimi tarafından belirlenebileceğini göstermektedir (Yıldırım ve Kostakoğlu, 2015:47).

Geçmiş döneme ait bağımlı değişkenin cari döneme ait olan bağımlı değişkenin üzerinde nasıl bir etki olduğunu ölçme Dinamik Panel Veri modeli olarak tanımlanmaktadır (Zeren ve Ergun, 2010:76). Bağımlı değişkeni etkileyen unsurların içerisinde yer alan bağımsız değişken ya da değişkenlerin gecikmeli değerleri olma ihtimali gibi bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri de olma ihtimali mevcuttur. Bu tür modeller literatürde dinamik modeller olarak adlandırılmaktadır. Dinamik modeller için kullanılacak olan panel veri denklemini şu şekilde yazmak mümkündür (Uğur, 2009:99):

$$y_{it} = \delta y_{i,t-1} + \beta' x_{it} + \varepsilon_{it}$$

Panel veri analizi statik süreçlere uygulanabilirken dinamik süreçlerin analizi için de uygulanabilmektedir. Bu amaçla geliştirilen dinamik panel veri modelleri mevcuttur (Yıldırım ve Kostakoğlu, 2015:47). Arellano-Bond (1991) tarafından geliştirilmiş momentler yöntemi (GMM) geliştirilmiştir. Arellano- Bond (1991) geliştirilmiş momentler yöntemi denkleminin aşağıdaki şekildeki gibi yazılması mümkündür (Karaçor, Acet, Mirza ve Konya, 2019:55):

$$y_{it} = a_0 + \sum_{j=1}^n \delta_j y_{it-j} + \omega X_{it} + u_{it}$$

Genelleştirilmiş momentler denklemine göre a_0 sabit terimi, y_{it} bağımlı değişkeni, y_{it-j} bağımlı değişkenin gecikmeli değerini, X bağımsız değişkenlerden kaynaklı katsayıyı, u_{it} ise hata terimini göstermektedir (Karaçor vd., 2019:55)

Tablo 1: Değişken Tanımları

<i>Değişken</i>	<i>Değişken Tanımı ve Ölçü Birimi</i>
Bağımlı Değişkenler	
Eğitim Harcamaları	Toplam Eğitim Harcamalarının GSYH'ye Oranı
Sağlık Harcamaları	Toplam Sağlık Harcamalarının GSYH'ye Oranı
Bağımsız değişkenler	
Ekonomik büyüme	Yıllık Ekonomik Büyümenin GSYH'ye Oranı
İşsizlik	Yıllık İşsizlik Oranı
Enflasyon	Yıllık Enflasyon Oranı
Kamu borçları	Toplam Kamu Borcunun GSYH'ye Oranı
Kamu açığı	Toplam Kamu Açığının GSYH'ye Oranı
Cari işlemler dengesi	Yıllık Cari İşlemler Dengesinin GSYH'ye Oranı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Maliye politikasının beşerî sermaye üzerinde nasıl bir etki bırakacağı konusunda yapılacak analizde bağımlı değişken olarak eğitim harcamaları ve sağlık harcamaları ele alınmıştır. Diğer yandan yapılan analizde bağımsız değişkenler ise ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik, kamu borcu, kamu açığı ve cari işlemler dengesi esas alınmıştır.

4.BULGULAR

Çalışmamızın bu bölümünde 2010-2021 yıllarını kapsayan süreçte OECD üyesi ülkelerin beşerî sermayenin gelişmesine katkı sağlayan sağlık harcamaları ve eğitim harcamalarının beşerî sermayeye nasıl bir etki bıraktığı ve beşerî sermayenin gelişmesinde maliye politikasının etkisinin anlamlı mı yoksa anlamsız mı olduğu analiz edilmiştir. Yapılan analizde kullanılan modeller Panel veri analiz yöntemi olarak En Küçük Kareler Yöntemi, Sabit Etkiler Modeli, Rassal Etkiler Modeli ve diğer yandan Dinamik Panel Veri analizinde ise Arellano Bond tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) modeline göre analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmamızda Hausman Testi de uygulanmıştır.

Beşerî sermayenin gelişmesine katkı sağlan sağlık harcamaları, panel veri analizinde olan En Küçük Kareler modeli, Sabit Etkiler modeli ve Rassal Etkiler modeline göre analiz edilmiştir.

Tablo 2: Sağlık Harcamaları EKK, Sabit Etkiler Modeli ve Rassal Etkiler Modeli

<i>Bağımlı Değişken: Sağlık Harcamaları</i>			
	EKK	Sabit Etkiler Modeli	Rassal Etkiler Modeli
Büyüme	-67.1551* (-2.19)	-20.07374* (-2.21)	-21.06654* (-2.30)
İşsizlik	-157.5165*** (-6.34)	-53.97037*** (-4.39)	-57.37361*** (-4.65)
Enflasyon	-247.9633*** (-5.18)	33.67712* (1.79)	29.01463 (1.51)
Borç	10.99586*** (4.36)	22.712153*** (8.89)	21.65646*** (8.82)
Bütçe Açığı	-159.2822*** (-5.51)	-91.23118*** (-9.69)	-92.52773*** (-9.74)
Cari İşlemler Açığı	75.3068*** (2.99)	-12.86369 (-1.16)	-9.414243 (-0.84)
Sabit	9718.292*** (34.21)	7749.104*** (41.31)	7848.18*** (20.92)
N	420	420	420
F Test (P Değeri)	0.0000	0.0000	0.0000

Not:(“***, **, *”) işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyini, Parantez ise t istatistiklerini göstermektedir.

OECD ülkelerinin 2010-2021 yıllarını kapsayan 12 yıllık zaman diliminde maliye politikasının beşerî sermaye üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu panel veri analizinde sağlık harcamaları bağımlı değişken olarak alınmıştır ve sağlık harcamalarının beşerî sermaye üzerine nasıl bir etki bıraktığı incelenmiştir. En küçük kareler yöntemine göre yapılan analizde ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, kamu borcu, kamu açığı, sabit ve cari işlemler dengesinin etkisi anlamlı çıkmıştır. Yine aynı dönemde sağlık harcamalarının beşerî

sermaye üzerindeki etkisi sabit etkiler modeline göre analiz edildiğinde ekonomik büyüme, işsizlik, kamu borcu, sabit ve kamu açığı arasındaki ilişki anlamlı çıkarken sadece cari işlemler dengesinin anlamlı olmadığı gözlemlenmiştir. Sağlık harcamalarının üzerinde rassal etkiler modeline göre incelendiğinde ekonomik büyüme, işsizlik, kamu borcu, sabit ve kamu açığı arasındaki ilişki anlamlı iken enflasyon ve cari işlemler dengesinin anlamsız olduğu anlaşılmıştır.

Beşerî sermayenin gelişmesine etki eden eğitim harcamaları için panel veri analizinde olan En Küçük Kareler modeli, Sabit Etkiler modeli ve Rassal Etkiler modeline göre analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Tablo 3: Eğitim harcamalarının EKK, Sabit etkiler modeli ve Rassal Etkiler Modeli

Bağımlı Değişken:			
<i>Eğitim Harcamaları</i>			
	EKK	Sabit Etkiler Modeli	Rassal Etkiler Modeli
Büyüme	-0.04850*** (-2.87)	-0.01258 (-1.62)	-0.01476* (-1.89)
İşsizlik	-0.019228 (1.41)	0.03210*** (3.05)	0.02788*** (2.68)
Enflasyon	-0.036485 (1.39)	-0.03580** (-2.22)	-0.03641** (-2.26)
Borç	-0.06943*** (-5.01)	0.00143 (0.66)	-0.00108 (-0.55)
Bütçe Açığı	-0.00180 (-0.11)	-0.03084*** (-3.83)	-0.03099*** (-3.83)
Cari İşlemler Dengesi	0.02680* (1.94)	-0.03695*** (-3.88)	-0.03120*** (-3.31)
Sabit	6.00692*** (38.42)	4.95588*** (30.89)	5.14815*** (22.26)
N	420	420	420
F Test (P Değeri)	0.0000	0.0000	0.3666

Not:(“***, **, *”) işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyini, Parantez ise t istatistiklerini göstermektedir.

OECD ülkelerinin 2010-2021 yılları arasındaki zaman diliminde maliye politikasının beşerî sermaye üzerindeki etkileri yapılan analize göre eğitim harcamalarının En Küçük Kareler Yöntemine göre ekonomik büyüme, sabit ve kamu borcunun etkisi anlamlı çıkarken işsizlik, enflasyon bütçe açığı anlamsız çıkmıştır. Hausman Testi sonucuna göre modelde sabit etkiler modeli geçerlidir. Sabit etkiler modelindeki eğitim harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki etkisi analiz edildiğinde işsizlik, enflasyon, bütçe açığı, sabit ve cari işlemler dengesi anlamlı çıkarken büyüme ve kamu borcu anlamlı çıkmamıştır.

Çalışmamızın daha sağlıklı ve güvenilir olması için sadece dinamik panel veri analizi yöntemi de kullanılmıştır. Bu bölümde dinamik panel veri analizi yönteminde en çok tercih edilen Arellano-Bond tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Momentler Metodu ile de analiz edilmiştir.

Sağlık harcamalarının Dinamik Panel Veri analizi yöntemi olan Genelleştirilmiş Momentler Metoduna göre analizi edilmiştir.

Tablo 4: Sağlık Harcamasının Dinamik Panel Veri Analizi

<i>Bağımlı Değişken: Sağlık</i>	
	Model 1
Sağlık(T-1)	0.9067*** (20.86)
Büyüme	-57.1553*** (-15.12)
İşsizlik	-75.3643*** (-11.91)
Enflasyon	-40.3939*** (-5.40)
Borç	11.93107*** (2.93)
Bütçe Açığı	-47.1264*** (-9.37)
Cari İşlemler Açığı	-14.8737*** (-3.20)
N	350
Sargan Test	27.38263
2.Derece Otokorelasyon	-0.56325
Örnekleme	35

Not: (“***, **, *”) işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Bir aşamalı GMM tahmini sonucunda hata terimlerinin birinci farkının otokorelasyon taşıdığı boş hipotezi reddedilmekte bu durum da modelin yanlış tanımlandığını göstermektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla, çalışmamızda iki aşamalı GMM kullanılmaktadır.

2010-2021 yılları arasındaki yıllarda OECD ülkelerinin maliye politikasını kullanarak beşerî sermayeye nasıl bir etki bıraktığı konusunda dinamik panel veri analizi esas alınarak Genelleştirilmiş Momentler Metot modeline göre analiz edilmiştir. Yapılan analizde sağlık harcamaları bağımlı değişken olarak ele alınmış ve diğer faktörler bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir. Analizin sonucunda sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, kamu borcu, bütçe açığı ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin anlamlı çıktığı gözlenmiştir. Buradan maliye politikası uygulamaları olan borçlanma ve bütçe açığı hedeflerinin sağlık harcamaları üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 5’te ise maliye politikası uygulamalarının eğitim harcamaları üzerindeki etkisi Arellano Bond dinamik panel veri analiziyle değerlendirilmektedir.

Tablo 5: Eğitim Harcamaları Dinamik Panel Veri Analizi

<i>Bağımlı Değişken: Eğitim</i>	
	Model 1
Eğitim(T-1)	0.3839 *** (18.78)
Büyüme	-0.0268*** (-11.50)
İşsizlik	0.0166*** (3.75)
Enflasyon	-0.0354*** (-7.33)
Borç	0.0080*** (10.34)

Bütçe Açığı	0.0145*** (8.67)
Cari İşlemler Açığı	-0.0452*** (-15.39)
N	350
Sargan Test	30.79497
2.Derece Otokorelasyon	-1.4012
Örnekleme	35

Not: (“***, **, *”) işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Bir aşamalı GMM tahmini sonucunda hata terimlerinin birinci farkının otokorelasyon taşıdığı boş hipotezi reddedilmekte bu durum da modelin yanlış tanımlandığını göstermektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla, çalışmamızda iki aşamalı GMM kullanılmaktadır.

OECD üyesi ülkelerin 12 yıllık zaman diliminde maliye politikasının beşerî sermaye üzerinde nasıl bir etki bıraktığı konusunda yapılan dinamik panel veri analizinde kullanılan Arellano-Bond modeline göre eğitim harcamaları bağımlı değişken olarak kabul edilmiş olup diğer faktörler bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Analizin sonucunda eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, kamu borcu, bütçe açığı ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin anlamlı çıktığı gözlenmiştir. Buradan hareketle maliye politikasının eğitim harcamaları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tablonun son iki sütununda yer alan Sargan ve Otokorelasyon test istatistikleri sırasıyla kullanılan araçların uygun olduğunu ve “2. derece otokorelasyon yoktur” boş hipotezinin reddedilmediğini göstermektedir. Bu durumda dinamik panel veri tahminçileri etkin olarak çalışmaktadır.

SONUÇ

Çalışmamızda 2010-2021 yılları arasında OECD üyesi ülkelerin maliye politikasının beşerî sermaye üzerinde etkileri incelenmiştir. Yapılan çalışmada eğitim ve sağlık harcamaları bağımlı değişken olarak ele alınmış olup, enflasyon, ekonomik büyüme, işsizlik, kamu borcu, bütçe açığı ve cari işlemler dengesi ise bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir. Yapılan analizde panel veri analizi ve dinamik veri analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre panel veri analizde hem eğitim harcamalarının hem de sağlık harcamalarının anlamlı olduğu gözlenmiş olup sağlık harcamalarının anlamlılık düzeyinin eğitim harcamalarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca çalışmanın sadece tek analizi yapılmamış olup dinamik panel veri analizi ile desteklenmiştir. Arellano-Bond tahminleri esas alınarak Genelleştirilmiş Moment Metoduna göre yapılan analizde seçilmiş 35 OECD ülkesinde hem makroekonomik hem de mali göstergelerin eğitim ve sağlık harcamaları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuçlar neticesinde eğitim harcamaları ve sağlık harcamalarının beşerî sermayeye olan katkısının olumlu olduğu gözlenmiştir. Ülkelerin kalkınması ve ekonomik olarak ilerlemesi için beşerî sermaye oldukça önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak beşerî sermaye stoku korunmalıdır. Beşerî sermayenin göç etmemesinin önüne geçilmez. Yani beyin göçünün engellenmesi için uluslararası anlaşmalar sağlanarak beyin göçü vergisi getirilebilir. Beşerî sermaye sayısı korunduktan sonraki süreçte beşerî sermaye stokunun artırılması için adımlar atılmalıdır.

Eğitim ile beşerî sermaye arasındaki ilişkinin önemli olduğu daha önceki çalışmalarla ve bizim çalışmamızla desteklenmiştir. Burada önemli olan husus eğitimin niceliğinden ziyade

eğitimimin niteliğidir. Eğitim politikalarıyla eğitimin niteliğini artırmaya yönelik adımlar atılmalıdır. Bu noktada eğitimde teknik ve mesleki eğitime önem vererek üretimde doğrudan katkı sağlayacak elemanlar yetiştirilmesinin önü açılmalıdır.

Beşerî sermayenin gelişmesine katkı sağlayan bir diğer faktörün ise sağlık olduğu yaptığımız çalışma ile anlamlı hale gelmiştir. Bireylerin sağlıklı olması, rutin olarak yaptığı iş ve işlemleri yapması anlamına gelmektedir. Bu durumda üretimin devamlılığına ekonomik kazançlara yani ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktadır.

Gelişmekte olan bir ülke sınıfında bulunan ülkemiz, eğitime ve sağlığa oldukça fazla önem vererek beşerî sermaye stokunu artıracak kalifiye ve nitelikli bireyleri yetiştirmiş olacaktır. Bu bağlamda ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirip gelişmiş ülkeler kategorisinde yer almasının önü açılacaktır. Analiz sonuçları da bu noktada eğitim ve sağlığa yönelik kamu politikalarının etkili olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Adegbite, T. A. (2016). Empirical analysis of the effect of education tax on human capital Development in Nigeria. *International Journal of Research in Engineering and Applied Sciences (IJREAS)*, 6(12), 103-118.
- Arı, A. (2018). Beşerî sermayenin kalkınma üzerine etkisi. *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences*, 1(1), 28-34.
- Atik, H. (2006). *Beşerî sermaye, dış ticaret ve ekonomik büyüme*. (1. Baskı). Bursa: Ekin Kitapevi
- Baltagi, B.H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex PO19 8SQ, England 1-265.
- Bartolo, D.A. (2000). *Human capital estimation through structural equation models with some categorical observed variables*. IRISS
- Becker, G.S. (1993). *Human Capital A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. (Third Edition). Chicago and London: The University of Chicago Press
- Birekul, M. ve Alkın, R.C. (2019). Beşerî sermaye olgusu ışığında Türkiye'nin 2010'lu yıllardaki uluslararası öğrenci politikasına giriş. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 11(2), 79-92.
- Coşkun, A. ve Güngör, B. (2015). Sermaye yapısını etkileyen faktörler: panel veri analizi ile BİST sınıai sektörü üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 337-356.
- Çetin, M. ve Ecevit, E (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (2), 166-182.
- Çetrez, M. (2022). the long-run relationship between human capital and current account balances. *Electronic Journal of Social Sciences*. 21(81), 275-290.
- Demiraslan, M. (2020). *Dinamik panel veri analizi: savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü.
- Eser, K. ve Ekiz Gökmen, Ç. (2009). Beşerî sermayenin ekonomik gelişme üzerindeki etkileri: dünya deneyimi ve Türkiye üzerine gözlemler. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Freire-Serén, M. J., ve i Martí, J. P. (2013). Tax avoidance, human capital accumulation and economic growth. *Economic Modelling*, 30, 22-29.

- Gümüş, S. (2004). *Beşerî sermaye ve ekonomik kalkınma: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz (1960-2002)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.
- Hajian, H. ve Kalappan, S.R. (2018). The impact of government debt on output growth, private investment and human capital in Malaysia. *International Journal of Economics and Management*, 12 (2) 387-399.
- Han, E. ve Kaya, A.A. (1999). *Kalkınma ekonomisi teori ve politika*, Eskişehir.
- Haykır Hobikoğlu, E. (2011). Entelektüel sermayenin önemi, sınıflandırılması ve ölçme yöntemleri: kuramsal bir çerçeve. *Sosyal Bilimler Dergisi* 2011, (1), 86-99.
- Jha, R. ve Sahu, A.P (1997). Tax policy and human capital accumulation in a resource constrained growing dual economy
- Kar, M. ve Ağır, H. (2006). Türkiye’de beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: eşbütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi, 1926-1994. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 51-68.
- Karaçor, Z., Acet, H., Mirza, E. ve Konya, S. (2019). Çalışma saatlerinin işgücü verimliliğine etkisi: dinamik panel veri analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (75), 349-359.
- Karagül, M. (2003). Beşerî sermayenin ekonomik büyümeyle ilişkisi ve etkin kullanımı. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (5), 79-90.
- Kazancıgil, D. (2022). Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine bir inceleme: Türkiye örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26(1), 201-2017.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik kalkınmada beşerî sermayenin rolü ve Türkiye. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25(3-4), 125-153.
- Kırıkçı, M.B. ve Yanar, R. (2020). Kurumsal yapı, beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 19(2), 311-331.
- Koç, A. (2013). Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: yatay kesit analizi ile ab ülkeleri üzerine bir değerlendirme. *Maliye Dergisi*, (165), 241-258.
- Lin, T.C. (2003). Education, technical progress, and economic growth: the case of Taiwan. *Economics of Education Review*, 22(2003), 213–220.
- Mankiw, N.G., Romer, D. and Weil, D.N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.
- Midway, S. (2021). Data Analysis in R. https://bookdown.org/steve_midway/DAR/
- Monday, O., C George, W.C ve Chukwu, G.J. (2022). Tax revenue buoyancy and human capital development in Nigeria: The case of direct taxation. *International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation*, 3(1), 342-349.
- Naknok, S. (2021). Effect of fiscal policy on human capital in Thailand. *International Journal of Economics and Business Administration*, IX (1), 136-158.
- OECD. (2023). General government deficit (indicator). doi: 10.1787/77079edb-en (Accessed on 23 November 2023)
- OECD. (2023). General government revenue (indicator). doi: 10.1787/b68b04ae-en (Accessed on 23 November 2023)
- OECD. (2023). General government debt (indicator). doi: 10.1787/a0528cc2-en (Accessed on 23 November 2023)

- OECD (2023), General government spending (indicator). doi: 10.1787/a31cbf4d-en (Accessed on 23 November 2023)
- OECD (2023), Health spending (indicator). doi: 10.1787/8643de7e-en (Accessed on 23 November 2023)
- Oyinlola, M. A. ve Adedeji, A. A. (2022). Tax structure, human capital, and inclusive growth: A sub-Saharan Africa perspective. *Journal of Public Affairs*, 22(4), 1-15.
- Prunera, M.C.R. (2003). Deficit, human capital and economic growth dynamics. Documents De Treball De La Divisió De Ciències Jurídiques, Econòmiques I Socials, 1-51
- Schultz, T. W. (1967). *Investment in human capital, Readings in Economics*, McGraw Hill Book Company, 5th Edition, New York, 1967.
- Schultz, T. W. (1968). *Education and economic growth: return to education*. Readings in the Economics of Education. UNESCO, France
- Singoro, B. W. (2021). Effects of human development capital on tax revenue performance in Kenya. *International Journal of Business Management and Economic Research(IJBMER)*, 12(1), 1884-1892
- Stauvermann, P. J. ve Kumar, R. (2013). *Financing human capital development via government debt: a small country case using overlapping generations framework*. Munich Personal Repec Archive
- Stroombergen, A. (2002). *Rewiew of the statistical measurement of human capital*. Infometrics Consulting NewZeland
- Tabengwa, G.G.K. (2014). [Impact of shocks to public debt and government expenditure on human capital and growth in developing countries](#). [Journal of Economics and Behavioral Studies](#), AMH International, 6(1), 44-67.
- Tüzüntürk, S. (2007). Panel veri modellerinin tahmininde parametre heterojenliğinin önemi: geleneksel Phillips eğrisi üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 1-14.
- Uğur, A. (2009). *Hisse senedi getirilerinin panel veri analizi ile tahmini: İstanbul menkul kıymetler borsasında bir inceleme*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe-Finansman Bilim Dalı, Malatya
- Yaffee, R.A. (2003). A primer for panel data analysis. *Connect: Information Technology at NYU*, 8(3), 1-11.
- Yıldırım, K. ve Kostakoğlu, S.F. (2015). Ülkelerin ekonomik performansı üzerinde regülasyonun etkileri: bir dinamik panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2) 45-56.
- Zeren, F. ve Ergun, S. (2010). AB'ye doğrudan yabancı yatırım girişlerini belirleyen faktörler: dinamik panel veri analizi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 67-83.
- Zulfikar, R. (2018). Estimation model and selection method of panel data regression: an overview of common effect, fixed effect, and random effect model.
- <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
- <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
- <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>

Yön Hareketinin Arap Sosyalist Rejimlerine Bakışı¹

Yön Movement's Views On Arab Socialist Regimes

Oğuzhan AYDEMİR *

Makale Geliş Tarihi / Received : 06.03.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted : 30.06.2024

ÖZET

Bu makale 1961 yılında yayın hayatına Yön bildirisi olarak bilinen bir siyasi manifesto ile başlayan sol-Kemalist çizgideki Yön dergisi çevresinin 1950'li ve 1960'lı yıllarda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın bazı ülkelerinde iktidarı ele geçiren Arap sosyalist rejimler hakkındaki görüşlerini incelemektedir. Yön'ün fikri öncelinin 1930'lardaki Kadro hareketi olduğu sıklıkla söylenir. Dünyada en çok etkilendiği hareketler ise o dönem iktidara gelen Arap sosyalist hareketleri idi. Yön'de 1952'de Mısır'da Nasır'ın Hür Subaylar Hareketi, 1960'larda Suriye'de Baas Partisi, Cezayir'de Milli Kurtuluş Cephesi'nden sıklıkla bahsedilmiştir. Yön'ün ardılı olan Devrim gazetesinin yayınlandığı yıllarda da 1968'de Irak'ta Saddam'ın Baas Partisi, 1968'de Sudan'da Numeyri, 1969'da Libya'da Kaddafi iktidara gelmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında sosyalist dalga devam etmiştir. İdeolojik olarak sosyalizm ile milliyetçiliğin karışımı olan bu hareketlerde, ordu içinde bir grubun askeri bir darbe ile yönetime el koyup bunu bir devrim olarak kavramsallaştırması, devletleştirme ve tarım reformu uygulamaları, tek parti rejimi, geniş yetkili bir Devrim Konseyi, Batı karşıtı bir antiemperyalist söylem dikkat çeker. Bu çalışmada 1961-1967 yılları arasında yayımlanan Yön dergisinin Mısır, Cezayir ve Suriye'deki sosyalist rejimlerden etkilendikleri ve destekledikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kavramlar: Türk siyasal hayatı, Sol kemalizm, Yön dergisi, askerî darbe, Cemal Abdünnasır

ABSTRACT

This article examines the views of the left-wing Kemalist Yön magazine, which started its publication life in 1961 with a political manifesto known as the Yön Declaration, about the Arab socialist regimes that seized power in some countries of the Middle East and North Africa in the 1950s and 1960s. It is often said that the intellectual predecessor of Yön was the Kadro movement of the 1930s. The movements he was most influenced by in the world were the Arab socialist movements that came to power at that time. Nasser's Free Officers Movement in Egypt in 1952, the Baath Party in Syria in the 1960s, and the National Liberation Front in Algeria were frequently mentioned in Yön. During the years when Devrim newspaper, the successor of Yön, was published, Saddam's Baath Party came to power in Iraq in 1968, Numeyri came to power in Sudan in 1968, and Gaddafi came to power in Libya in 1969. The socialist wave continued in the Middle East and North Africa. In these movements, which are ideologically a mixture of socialism and nationalism, the seizure of power by a group within the army through a military coup and conceptualization of this as a revolution, nationalization and agricultural reform practices, a single-party regime, a Revolutionary Council with broad authority, and an anti-Western anti-imperialist discourse are noteworthy. In this study, it has been revealed that Yön magazine, published between 1961 and 1967, was influenced by and supported the socialist regimes in Egypt, Algeria and Syria.

Keywords: Turkish political life, Left-Kemalism, Yön magazine, military coup, Gamal Abdel Nasser

¹ Makale, yazarın Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Cemal Fedayi'nin danışmanlığında yazdığı "9 Mart 1971 Darbe Teşebbüsü" başlıklı yüksek lisans tezinin konusundan üretilmiştir.

* Kırıkkale Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi, oguzhana@outlook.com, ORCID No: 0000-0002-5434-0479

GİRİŞ

Türkiye’de sol/sosyalist akımlar için bir yükseliş devrine tekabül eden 1960’larda üç sol hareket öne çıkar. Bunlar; Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde temsil edilen ilk sosyalist siyasi parti olan Türkiye İşçi Partisi², sol aydın Mihri Belli öncülüğünde eski TKP kadroları içinden çıkan bir grubun kurduğu Millî Demokratik Devrim hareketi (MDD) ve 1961’de Doğan Avcıoğlu’nun kurduğu Yön dergisi etrafında gelişen Yön hareketidir (Şener, 2015:13).

Türkiye İşçi Partisi (TİP), 11 sendikanın öncülüğünde 13 Şubat 1961 günü kuruldu. Daha sonra bu kurucular, işçi sınıfı ile aydınları bir araya getirmek amacıyla aydınları partiye davet etti. Mehmet Ali Aybar partinin yeni lideri oldu. TİP, yasa teklifleri ve Anayasa Mahkemesi başvuruları ile bu dönemde grev ve toplu sözleşme yasası, çalışma mevzuatının düzenlenmesi ve sendikal reformlar için verilen çabalarda öncü oldu. Parti, 1965 genel seçimlerinde %2,83 oy alarak 15 milletvekili kazandı. Bu seçimler birçok partilide, ilerleyen yıllarda partinin iktidara gelebileceğine dair bir beklenti doğurdu. Ancak, 1968’de Çekoslovakya’nın Sovyetler Birliği tarafından işgali, partide bölünmeye yol açtı. Aybar işgale karşı idi, işgali destekleyen ve sayıca daha fazla olan kanada tepki olarak 1969’da genel başkanlıktan istifa etti. TİP, 1969’da ancak %2,56 oy alabilmişti. Millî bakiye sisteminin kaldırılması nedeniyle milletvekili sayısı 15’ten 2’ye düşmüştü (Aykol, 2022:73-75; Şener, 2015:259-263).

Millî Demokratik Devrim (MDD) hareketi ise başlangıçta Mihri Belli’nin liderliğindeki eski TKP’lilerden oluşuyordu. MDD hareketi düşünceleri benzeştiği için Yön ile paralel hareket ediyordu. Mihri Belli’nin parti üyeliği önünde kanuni engel olduğu için Belli, bir yandan da dışarıdan partiye etki ederek TİP içi muhalif bir hizip kurmuştu (Ulus, 2016:211). TİP’in 1969 seçimlerindeki başarısızlığı ve çok partili hayatın ilk 6 genel seçiminde sağcılarının baskın olduğu siyasi tablo, solda parlamenter demokrasi karşıtı fikirleri güçlendirdi. O dönem Sosyalist Devrim ve Millî Demokratik Devrim olmak üzere iki çizgi oluşmuştu. Aralarında TİP genel başkanı Mehmet Ali Aybar’ın da bulunduğu Sosyalist Devrim çizgisini savunanlar, devrime demokratik yöntemlerle ulaşılabileceğini söylüyorlardı. Millî Demokratik Devrim’i savunanlar parlamenter demokratik yöntemlerin bir aldatmaca olduğunu savunuyor, devrimin ancak silahlı mücadele ile elde

² Türkiye’nin ilk sosyalist partileri Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’dır. 10 Eylül 1920’de Bakü’de Mustafa Suphi tarafından kurulan Türkiye Komünist Partisi, Sovyetler Birliği’nin desteğiyle kurulmuş ve Komintern’in bir parçası olmuştur. 1921 yılında Türkiye’ye dönme kararı alan Mustafa Suphi ve arkadaşları, 28 Ocak 1921’de Trabzon’da Karadeniz’de bir tekneye bindirilerek Sürmene açıklarında öldürülür. Aynı dönem kurulan bir diğer parti olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası da Aralık 1920’de kurulmuş ve Ocak 1921’de kapatılarak liderleri tutuklanmıştır (Aykol, 2022: 15-17). Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi ise 22 Eylül 1919’da İstanbul’da kurulmuştur. Mart 1920’de dağılan Fırka’nın üyeleri 1920 sonlarında fırkayı yeniden kurmuş, Fırka 1925’e kadar faaliyetini sürdürmüştür (Şişmanov, 1990:70-73). Bunun yanı sıra Millî Mücadele döneminde Anadolu’da ortaya çıkan sol hareketleri engelleyebilmek ve onları kontrol altında tutmak için ve bir yandan da Sovyetler ile diplomatik ilişkileri devam ettirebilmek için, Ankara Hükümeti’nin 18 Ekim 1920’de -resmî- Türkiye Komünist Fırkası’nı (resmî TKF) kurdurduğundan da bahsetmek gerekir. Resmî TKF, Komintern’e katılma başvurusu yaptıysa da başvurusu reddedilmiştir (Aykol, 2022:48). Tek Parti döneminde sosyalist hareketler, devletin yoğun baskısı ve yasaklamaları ile karşı karşıya kalmıştır. 1925’te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, muhalif hareketler aleyhine geniş yetkiler tanımıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, sosyalist hareketleri bir tehdit olarak görmüştür. Bu dönemde Sosyalistlere yönelik baskılar, tutuklamalar ve sürgünler yaygındır. TKP, yeraltında faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır, ancak devletin yoğun baskıları nedeniyle büyük zorluklarla karşılaşmıştır. 1927, 1929 Tevkifatları 1938 Donanma Davası, 1944 Tevkifatı isimleriyle bilinen toplu tutuklama ve yargılamalar yapılmıştır (Aykol, 2022: 19-20, 55). Demokrat Parti ilk iktidara geldiğinde Nazım Hikmet gibi siyasi mahkûmları serbest bıraksa da genel olarak solun üzerindeki devlet baskısı sürmüştür. Çok partili hayata geçişle birlikte 1946-1960 döneminde iki sosyalist parti kurulmuştu:1948’de kısa sürede kurulup kapatılan, Türkiye Sosyalist Partisi ve 29 Ekim 1954 de Hikmet Kıvılcımlı’nın kurduğu Vatan Partisi. Türkiye’de sosyalist hareketler 1960 darbesi sonrası dönemde görece bir serbestlik kazanacaktır (Şişmanov, 1990:171-172).

edilebileceğini düşünüyorlardı. TİP içerisinde Behice Boran ve Sadun Aren MDD çizgisindeydi. MDD hareketinin iktidar stratejisi Yön hareketi ile benzer idi. Onlara göre Türkiye gerçek bir burjuva demokrasisi değildi. Bu tip bir az gelişmiş tarım ülkesinde burjuva parlamentarizmi, emperyalizmle iş birliği yapan gericilerin işine geliyordu (Şener, 2015:199-200). MDDciler, bu ülkelerdeki demokrasi deneyimlerini “cici demokrasi” ve “Filipin tipi demokrasi” diyerek küçümsüyorlardı. Onlara göre Türkiye’deki demokrasi tecrübesi de benzer sonuçlar doğurmuştu. Çok partili dönemdeki tüm seçimlerde sandıktan gericilik çıkmıştı (Şener, 2015:356-358). 27 Mayıs 1960’ı takip eden birkaç yıl hariç Türkiye’nin son 25 yılı karşı devrim dönemi idi (Belli, 1966:25). Belli, proletaryanın potansiyelinin MDD hareketinin öncülüğünü taşıyacak kadar güçlü olduğunu düşünmüyordu. Türk proletaryası bilinçsizdi. Üstelik, sömürücü güçlerin partilerine oy verdiği için sınıf bilincine ulaşamazdı. Belli, proletaryadan çok orduya ve subaylara önem veriyordu. "Asker-sivil aydın zümre" adını verdiği bu kesimi daha yüksek devrimci bir potansiyele sahip görüyordu (Ulus, 2016:215-217). 1969 sonrası solda legal siyaset yerine silahlı mücadele veya devrimin subaylar eliyle yapılabileceği fikirlerinin ağırlık kazandığı bu ortamda dönemin gençlik liderlerinden Doğu Perinçek Türkiye İhtilalci İşçi ve Köylü Partisi’ni (TİİKP), Deniz Gezmiş Türk Halk Kurtuluş Ordusu’nu, (THKO), Mahir Çayan Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi’ni (THKP-C) kurarak kent gerillası savaşı başlattılar (Zürcher, 2013:368-369; Ahmad, 1994:171).

Bu çalışmada incelenen Yön hareketinde de bu dönemde, "demokratik millî kurtuluş hareketi" söyleminden, parlamenter çözümleri reddeden "millî demokratik devrim" yoluyla ülkenin sosyal ve ekonomik yapısını değiştirme stratejisine doğru dönüş başlamıştı. Yön’e göre sosyalizmin romantik dönemi mutlaka kapanmalıydı. Artık, parlamenter düzen içinde anti-emperyalist bir iktidar imkânsızdı. Mevcut toplumsal yapı hâkimiyetini sürdürdükçe sosyalistlerin halkla bütünleşmesi mümkün değildi. TİP’in seçim tecrübesi romantik bir popülizmin iflasıydı (Atılgan, 2008:193-196). Türkiye'nin hızla kalkınmasını sağlayacak anti-emperyalist bir iktidarın tek yolu olarak "ihtilal" kalıyordu. Millî Demokratik Devrim’in yolunun açılması için 27 Mayıs’ta olduğu gibi askerî müdahalenin sosyal zeminini hazırlayacak muhalefeti örgütlemek gerekiyordu. Sosyal yapı değişmeden parlamenter yolla iktidara gelmek için çabalamak hayalcilikti. Avcıoğlu, parlamenter mücadeleyi esas alan tutumu devrimcilikten ayırmak için, küçümseyici bir vurgu ile “parlamentoculuk” olarak adlandırıyordu (Atılgan, 2008:200-201).

Yön-Devrim hareketinin etkilendiği birçok kaynak bulunmaktadır. İngiltere’de 7 aydın tarafından kurulan İngiliz İşçi Partisi’nin kuruluşunda rolü olan Fabian Sosyalistleri, Yön’ü etkilemiştir (Şener, 2015:82). Hareket, ilerlemenin millî kurtuluş savaşları üzerinden gelişeceğini savunan Şevket Süreyya Aydemir’in merkez-çevre bakış açısından ve Aydemir öncülüğündeki Kadro hareketinden epey etkilenmiştir. Avcıoğlu’nun tarih ve Osmanlı hakkındaki fikirlerinde ise Niyazi Berkes’in etkisi vardır. Avcıoğlu’nun etkilendiği bir diğer düşünür, sömürge durumundan henüz çıkmış milletlerin, kapitalist evreyi atlayarak, Asya Tipi Üretim Tarzı’ndan sosyalizme ulaşmalarının mümkün olduğunu savunan Yves Lacoste’tur. Yön’ün kurucusu Avcıoğlu, 1950’lerin başında Fransa’da, Başbakan Pierre Mendes France’ın meclise karşı güçlü hükümeti savunduğu fikirlerinden etkilenmiş olup bu fikirler, onun, “zinde güçler” olarak adlandırdığı ordu-aydın birlikteliği ile radikal reformlar gerçekleştirecek yönetim modelini tasarlamasında etkili olmuştur. 1950-60’lı yıllarda Mısır, Libya, Suriye, Cezayir, Irak, Sudan gibi Arap ülkeleri ve Peru gibi Latin Amerika ülkelerindeki askerî darbe ile iktidar gelen “ilerici askerî rejim” idareleri, Avcıoğlu’nun etkilendiği kaynaklardandır (Macar, 2002:66). “İlerici askerî rejim” idarelerinin yükselişte olduğu

bu dönemde Yön'e göre, Arap halkının kaderinin yabancı başkentlerde, milletlerarası konferanslarda ya da emperyalizmle iş birliği yapan gericilerin saraylarında dizildiği devirler kesin olarak geçmişte kalmıştı. Arap vatandaşı, ihtilal sayesinde, kendi kaderini kendi belirleme hakkını elde etmişti. Arap vatandaşı, kendi halkının kaderini, kendi verimli topraklarında, büyük fabrikalarında, yüksek barajlarında, büyük gücü sayesinde kendisi tayin edecekti (Yön, 1962m:11). Yön'e göre bu halklar yavaş fakat şuurulu bir biçimde yeni bir ufka doğru yol alıyorlardı. Bu yeni ufuk her toplumun kendi yapısına uygun bir sosyalizm idi. Bu yön sömürgecilik, sefahat ve teknik geriliklerden kurtulmak anlamına gelerek gücünü, sosyal adalet, milliyetçilik ve halkçılıktan alıyordu. Bu yeni akımda dikkat edilecek noktalardan biri henüz genç olan sosyalizmin milliyetçilikle birlikte gelişmiş olmasıydı (Yön, 1962a:16).

Bu çalışmada, Yön hareketinin etkilendiği kaynaklardan biri olan Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki askerî sosyalist rejimlere Yön dergisinin bakışı incelenecektir. İlk bölümde, Yön dergisinin 1961-67 yılları arasındaki tüm sayılarını tarama sonucunda, derginin en çok ilgilendiği ülkeler olduğu tespit edilen Mısır, Cezayir ve Suriye'nin 1950'lerin başından 1967 yılına kadar olan kısa tarihî sürecinden bahsedilecek, sonraki bölümde Yön'ün genel ideolojik çerçevesinin ışığında bu rejimler hakkındaki fikirleri incelenecektir. Bu çalışma, Yön dergisinin yayımlandığı 1961-1967 arası yıllar ve dergide bu dönemde hakkında kayda değer miktarda haber ve yorum yer alan Mısır, Suriye ve Cezayir ile sınırlıdır. Dergi 1967'de yayın hayatına son verdikten sonra, Yön hareketinin mensupları, 1968'de iktidara gelen Irak Baas'ı, 1969'da Libya'da başa gelen Muammer Kaddafi ve aynı yıl Sudan'da iktidarı ele geçiren Numeyri cuntaları hakkında da benzer görüşlerini ifade etmeyi sürdürmüştür. Yön çevresi, fikirlerini eyleme dökebilmek için Cemal Madanoğlu liderliğindeki cunta ile temas kurarak 1971'de bir darbe planına teşebbüs etmiştir. Makalenin dördüncü bölümünde, derginin yayın hayatına son verdikten sonraki dört yıllık dönemde (1967-71) Yön hareketinin faaliyet ve görüşlerinden özetle bahsedilecektir.

Bu çalışmada kullanılan araştırma yöntemi nitel araştırma yöntemidir. Nitel araştırma yöntemi, sosyal ve beşerî bilimlerde yaygın olarak kullanılan, derinlemesine ve detaylı bilgi elde etmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda, çalışma, Yön hareketinin 1961-1967 yılları arasında yayımlanan dergilerinde yer alan makaleler, yazılar ve bildirimler gibi birincil kaynakların sistematik ve kapsamlı bir analizine dayanmaktadır. Araştırmada, Yön dergisinin Arap sosyalist rejimlerine yönelik görüşlerini ve bu görüşlerin ideolojik temellerini anlamak amacıyla içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Dergideki makaleler, yazılar ve bildirimler tematik olarak incelenmiş, bu temalar doğrultusunda Yön hareketinin Mısır, Cezayir ve Suriye'deki sosyalist rejimlere bakışı ortaya konulmuştur. Ayrıca, nitel analiz kapsamında tarihsel ve bağlamsal veriler de dikkate alınarak Yön hareketinin dönemin siyasi ve sosyal dinamikleriyle ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu yöntem, Yön dergisinin ideolojik duruşunu ve Arap sosyalist rejimlerine bakışını daha derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde anlamayı mümkün kılmıştır.

1. YÖN DERGİSİ (1961-1967)

Yön'ün kuruluşu 1957 yılının sonlarında iki genç akademisyen Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal'ın tanışmasıyla başlar. Yükseköğrenimini Paris'te Siyasal Bilimler Enstitüsü'nün ekonomi bölümünde tamamlayan Avcıoğlu'nun dünya görüşünün şekillenmeye başladığı bu yıllarda birçok üçüncü dünya ülkesi bağımsızlık savaşlarıyla sosyalizm yanlısı rejimler kuruyordu. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde araştırma asistanı olan ve burada İktisadi Planlama Üzerine

Siyasi Mekanizma başlıklı doktora tezini yazmakla meşgul olan Mümtaz Soysal ile tanıştı ve onunla yakınlık kurdu. Bu yıllarda muhalif aydınlar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne eklenmiş ve Forum, Akis, Kim, Ulus gibi dergiler etrafında kümelenmişti. Avcıoğlu da kendini bu grubun içinde buldu. Metin Toker'in davetiyle geçtiği Akis'te İsmet İnönü ile tanıştı ve İnönü'nün takdiri ile CHP Araştırma Bürosu'na da davet edildi. CHP Araştırma Bürosu'nda yaptığı bütün çalışmaları kalkınma sorununa odaklanmıştı. 1959 yılına gelindiğinde Forum'un fikrî temellerini hazırlayıp formüle ettiği talepler siyasi ifadesini CHP'nin 14. Kurultay'ında buldu (Atılğan, 2008:36-48). 1961 Anayasası ile gelen çift meclislilik, Anayasa Mahkemesi, Hâkimler Yüksek Kurulu, parti üyesi olmayan cumhurbaşkanı gibi yeniliklerin CHP'nin darbeden bir yıl önce demokratik bir düzene geçiş için şart olarak sunduğu ilkeler olan İlk Hedefler Beyannamesi ile benzerliği dikkat çekiciydi (Tanör, 2012:355-356).

İlhan Selçuk, Avcıoğlu ile 1958'den beri bir dergi çıkarma düşüncesinde olduklarını fakat 27 Mayıs öncesi sosyalist bir yayının yaşamasının imkânsız olduğunu anlatır. Yön, 20 Aralık 1961'de yayımlanmaya başlamış ve ilk sayılarında Yön Bildirisi'ni yayımlamışlardır. Yön hareketinin manifestosu niteliğindeki bu bildiriye çoğunluğu, akademisyen müfettiş, mühendis, öğretmenlerden oluşan kamu görevlisi 1042 kişi imzalamıştır (Özdemir, 1993:47-52). Yön Bildirisi'ne göre çağdaş medeniyet seviyesine erişmenin yolu ancak ekonomik kalkınmadan ve millî üretim düzeyini yükseltmekten geçiyordu. Batı'nın üretim düzeyine yaklaştığımız sürece Atatürk'ün Batılılaşma hedefine ulaşılabilirdi. Üretim arttıkça, toplumsal yapı değişecek akılcı düşünce kitlelere yayılacaktı (Yön, 1961:12-13). Yön, Haziran 1963'te sıkıyönetim tarafından kapatıldı. Muhtemelen 21 Mayıs 1963'te Albay Talat Aydemir'in darbe girişimiyle direkt bağlantısı olmasa da düşünceleriyle ve siyasi çizgisiyle darbe teşebbüsünde etkili olduğu düşünülmüştü. 25 Eylül 1964'te yeniden yayına başlayan Yön, 30 Haziran 1967 tarihli 222. sayısına kadar yayını sürdürdü (Özdemir,1993:53-56; Hürkan, 2006:43-46).

Yön hareketine göre; Türkiye'nin temel sorunu iktisadi kalkınmaydı. Politik bunalım ekonomik bunalımın bir neticesiydi. Bundan dolayı Türkiye'ye yön verebilecek kesimler hızlı ekonomik kalkınmayı sağlayacak Atatürkçü çizgide bir program çerçevesinde bir araya gelmeliydi. Emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı veren çoğu az gelişmiş ülkede olduğu gibi Türkiye'de ekonomik kalkınmayı sağlayacak yegâne yol sosyalizmdi. Sosyalizm; Kemalizmin devletçilik, milliyetçilik, halkçılık ve inkılapçılık ilkelerinin en tabii neticesiydi. Yapılması gereken şey bu ilkeleri günün koşullarına göre yeniden tarif etmektir (Atılğan, 2008:52).

2. ARAP SOSYALİST HAREKETLERİ

Yön'ün ilgi gösterdiği hareketler içinde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki sosyalist akımlar başı çekiyordu. Yön dergisinin tüm sayıları incelendiğinde bu ülkeler içerisinde en çok Nâsır tarafından yönetilen ve özellikle 1961-64 döneminde yoğun sosyalist reformların yapıldığı Mısır ve 1961'de bağımsızlığını yeni kazanan ve sosyalist bir yön izlemeye karar veren Cezayir vardır. Bunların dışında da Baas iktidarı altında olan fakat üst üste gerçekleşen rejim içi darbelerle bir hükümet buhranı yaşayan Suriye'den de kayda değer şekilde bahsedilmiştir. Bu bölümde bu üç ülkenin 1950'lerin başından Yön'ün son yayınlandığı yıl olan 1967'ye kadarki tarihinden kısaca bahsedilecektir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere ile Mısır arasında, Mısır'ın hâkimiyet haklarına sınırlamalar getiren 1936 anlaşmasının revize edilmesi isteklerine İngiltere'nin yanaşmamasından kaynaklı bir ihtilaf baş göstermekteydi. Meclise egemen olan büyük toprak sahibi idareci zümreye karşı toplumdaki tepki artıyordu. Aynı şekilde Kral Faruk da şahsi yaşamı ve 1948-1949 Arap-İsrail savaşı mağlubiyeti nedeniyle tepkilerin odağındaydı. Bunun bilincinde olan Faruk halkın güvenini kazanmak için bir dizi siyasi hamle başlattı. Ocak 1950'de rakibi Nahhas'ın geri dönmesine izin vererek Vefd Partisi'nin seçim galibiyeti almasının yolunu açtı. Faruk-Nahhas iş birliği ilk iş olarak 1936 anlaşmasını iptal etti. Bununla da yetinmeyerek sabotaj ve gerilla saldırıları yapan Müslüman Kardeşler, komünistler gibi grupları el altından destekledi. Bu gruplar İngiliz ordusunu hedef aldı. Bu çatışmalar sürerken İngiliz güçlerinin İsmailiye'de 50 polisi öldürmesi tarihe Kara Cumartesi adıyla geçen bir halk isyanına neden oldu. İngiliz mallarının yanı sıra Mısır'daki egemen zümrenin simgeleri olarak değerlendirilen ticaret merkezleri, sinemalar, gece kulüpleri gibi mekânlar hedef alındı. Güvenlik güçleri olaylara geç müdahale edebildi ve bu güvenlik zafiyeti nedeniyle Faruk ve Nahhas birbirlerini sorumlu tuttu. Faruk, Nahhas hükümetini görevden aldı. Yerine atadığı Ali Mahir'in iktidarı beş hafta sürdü. Kısa bir zaman diliminde 4 farklı hükümet değişmesi Hür Subaylar'ı rejimi devirmek için cesaretlendirdi. Sembolik bir lider ve saygın bir kişi olarak düşündükleri Tümgeneral Muhammed Necib'e teklifte bulunarak Şubat 1952'de Hür Subaylar Yürütme Komitesi'nin başına getirdiler (Cleveland, 2008:336-338; Mansfield, 2012:344-347).

Kral Faruk'u deviren Hür Subaylar 1940'lardan itibaren Albay Cemal Abdünnâsır öncülüğünde başlarda dokuz sonradan on dört kişilik bir yürütme kurulu etrafında gizlice teşkilatlandılar (Cleveland, 2008:338). İdeolojiden ziyade vatansever hisler etrafında bir araya gelmişlerdi (Dupont vd., 2016:317). Hür Subaylar yürütme organı olarak Devrim Komuta Konseyi (DKK) kurdular. DKK, ilk olarak muhaliflerini hedef alıp iktidarını pekiştirmeye karar verdi (Cleveland, 2008:339). Kral Faruk sürgüne gönderildi ve yakın çevresi ile Vefd yöneticileri casusluk gibi suçlamalarla tutuklanıp hapse mahkûm edildi. 1953 Ocak ayında bütün siyasi partiler kapatıldı. Geçici anayasa ile iktidar üç yıl süreyle DKK'ye verildi (Mansfield, 2012:347-348). Necib, cumhurbaşkanı ve başbakan; Nasır içişleri bakanı oldu. Diğer DKK mensuplarına hükümette bakanlık verildi. Askerler devletin kontrolünü tam olarak ele geçiriyorlardı. 1946-1952 dönemi devlet idarecilerine siyaset yasağı getirilmesi tepkilerin odağındaki eski yönetici sınıfın yerini toplumun başka kesimlerinin doldurmasına olanak verdi. Kapatılan siyasi partilerin yerini Kurtuluş Hareketi ismiyle kurulan parti dolduracaktı. Rakiplerin saf dışı bırakılmasında sıra Cumhurbaşkanı Necib'e gelmişti. Önceden düşünüldüğü gibi sembolik bir cumhurbaşkanı olmayan ve Nasır ile fikri ayrılıkları olan Necib, Kasım 1954 ayında Müslüman Kardeşler ile ilişkilendirilerek ev hapsine alındı. Müslüman Kardeşler ihtilalde payı oluşu için yeni rejimde hak iddiası olan kimi Hür Subaylar ile ilişki içinde bir gruptu. Bir Müslüman Kardeşler mensubunun 1954'te Nâsır'a suikast girişiminde bulunması Nâsır'a iktidar için en büyük rakibi ve ülkenin en büyük halk hareketi olan bu grubu temizleme fırsatı verdi. Müslüman Kardeşler yasaklandı, 6 lideri idam edildi, binlerce mensubu hapsedildi (Cleveland, 2008:340-341; Mansfield, 2012:349).

Nasır ilk iş olarak toprak reformu yasası çıkardı. Artık bir kişi en çok 200 feddan³ toprağa sahip olacak ve fazlasını devlet ve 5 feddandan az toprak sahipleri paylaşacaktı. Böylece toprak sahibi hâkim sınıfın etkinliği azaltılacaktı. Nâsır'ı cumhurbaşkanlığına getirip geniş yetkiler veren

³ 1 feddan yaklaşık 4200 metrekaredir.

1956 tarihli yeni anayasa ile 350 sandalyelik parlamento kuruldu. Nâsır meclise seçilecek milletvekili adaylarını denetleyerek onaylayacaktı. Ülkenin tek partisi konumundaki Kurtuluş Hareketi yerini Millî Birlik'e bıraktı (Mansfield, 2012:348-349; Cleveland, 2008:342).

Nâsır, Temmuz 1954'te İngiltere'ye 1936 tarihli anlaşmanın değiştirilerek yirmi ayda askerlerini çekmesini kabul ettirmeyi başardı (Dupont vd., 2016:318). Üs, İngiliz firmalarıyla mukavele yapılarak sivil bir kadroya 7 yıllığına kiralandı. Son Britanya askerleri 31 Mart 1956'da ayrıldı (Mansfield, 2012:351). Nâsır, diplomasi yoluyla önemli bir zafer elde etmişti (Cleveland, 2008:343). Mısır, Asvan'da yeni bir baraj yapmaya karar verdi. ABD ve İngiltere ile 70 milyon dolarlık bir anlaşma imzalandıysa da sonradan Mısır, kendi ekonomisinin bu çapta bir proje için yetersiz olduğunu söyleyerek anlaşmadan vazgeçti. Nâsır, 1952 darbesinin 4. yıl dönümü etkinliğinde devasa bir halk kitlesine Süveyş Kanal Şirketi'ni millileştirdiğini ve kanaldan elde edilecek gelirin Batılıların reddettiği kalkınma projelerinde değerlendirileceğini duyurdu. Batı emperyalizminin simgesi Süveyş Kanalı'na el konulması, Arap dünyası ve az gelişmiş ülkelerde dikkat çekerken ABD ve İngiltere'yi de öfkelenirdi (Cleveland, 2008:345; Mansfield, 2012:363-364). İngiltere Başbakanı Anthony Eden, bu kararı hırsızlık olarak gördüğünü söyledi (Cleveland, 2008:346). İsrail 29 Ekim 1956'da Sina'yı işgal etti. Hemen ardından Britanya ve Fransa, Mısır'a ve İsrail'e çatışmayı bitirmelerini talep eden bir ultimatoma verdi. İsrail kabul ederken, Mısır geri çevirdi. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız güçleri Mısır havaalanlarını bombaladı ve Port Said'e çıkartma yapıp şehrin kontrolünü ele aldılar ve Kanal boyunca doğuya ilerlediler. Dünya kamuoyunun karşı olduğu bu işgal ABD'nin girişimleriyle durdu. ABD, İngiliz askeri depolarının idaresini Mısır'a bırakarak İsrail'in çekilmesini sağladı. Nâsır, İngiliz ve Fransız mülklerine el koyup binlerce İngiliz ve Fransız'ı sınır dışı etti (Mansfield, 2012:365-366). Nâsır, Mısır'ın askeri mağlubiyetini diplomatik bir zafere çevirerek Arap dünyasındaki desteğini pekiştirdi (Cleveland, 2008:347; Hourani, 2013:427). Arap dünyasında evlere Nâsır'ın resimleri asılıyor (Dupont vd., 2016:332), Kahire radyosunun Arapların Sesi kanalı tüm Arap toplumlara Nâsır'ın görüşlerini duyuruyordu (Mansfield, 2012:370).

Nâsır için Süveyş Krizi, Mısır'a yönelik esas tehdidin Sovyetlerden ziyade Batı'dan geldiğinin kanıtıydı. Bu durum ABD ile Mısır'dan askerî bir destek alan Suriye arasında bir gerginliğe yol açtı. İki devlet ittifaktan öte birleşik bir devlet kurmaya karar verdiler. 1 Şubat 1958 tarihinde Mısır ve Suriye birliği Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) adıyla birleşti. BAC için Mısır'ın politik rejimi esas alındı. Baas dâhil tüm Suriye partileri kapatılarak Mısır'ın tek partisi Millî Birlik'e bağlandı (Dupont vd., 2016:333). Birleşme talebi komünistlerin muhtemel bir darbesinden çekinen ve birleşmenin bunu önleyeceği inancındaki Suriye Baas Partisi'nden gelmişti (Cleveland, 2008:349). Arap milletini tek devlet çatısında birleştirmeyi ülkü edinen Baas düşüncesi ve Nâsır'ın liderliğinin Arap ülkelerini birliğe çekebileceğini, Mişel Eflak'ın fikirlerinde bahsettiği Arap yeniden doğuşunu hayata geçirebileceğini temenni ediyorlardı (Cleveland, 2008:362-363). Fakat birleşmenin üzerinden çok süre geçmeden uyumsuzluklar baş gösterdi. Nâsır, Suriye hakkında az bilgiye sahipti. Mısır'a nazaran daha zengin, az nüfuslu ve kozmopolit olan Suriye idare edilmesi güç bir ülkeydi. Nâsır, iki Suriyeliyi başkan yardımcısı görevine getirse ve birkaç Suriyeli ismi bakan olarak görevlendirmiş olsa da yönetim kademelerine büyük oranda Mısırlıları atadı, yürütme ve yasama erklerini büyük ölçüde kendi kontrolünde tuttu. Suriye'deki toprak sahipleri, ticaret ve iş dünyası Mısır tarafından sosyalizme ve toprak reformuna zorlanmasına karşıydı (Mansfield, 2012:374-375). Suriye'yi yönetmeye gelen Mısırlıların küstahlıkları Suriyelileri rahatsız ediyordu.

Bir Suriyeli general o günleri, "Suriye'deki her Mısır subayı, sanki Cemal Abdünnâsır gibi davranıyordu," şeklinde anlatacağı (Cleveland, 2008:349). Birleşik Arap Cumhuriyeti deneyimi 28 Eylül 1961'de Suriyeli subayların darbesiyle sona erdi (Mansfield, 2012:376). Bütün Arap devletlerine açık olan Birleşik Arap Cumhuriyeti Lübnan, Ürdün ya da Irak'ın katılımını sağlayamadığı gibi Suriye'yi de birlikte üç yıl tutabilmişti. Mısır, BAC adını 1971'e dek kullanmayı sürdürecekti (Dupont vd., 2016:337).

Suriye'de ortaya çıkan Baas ideolojisi Ortodoks Hıristiyan Mişel Eflak ve Sünni Müslüman Salahaddin el-Bitar'ın 1930'larda Paris'teki öğrencilik günlerinde milliyetçilik ile sosyalizmin bazı unsurlarının sentezlenmesiyle ortaya atılmıştı. Suriye'ye dönüp 1946'da Baas Partisi'ni kurdular. Partinin ideoloğu olan Eflak Arap milletinin tek bir devlette birleşmesi idealini savunuyordu (Cleveland, 2008:361-362). Başlarda neredeyse bir münazara kulübü gibi kurulmasına rağmen iki genç öğretmen Eflak ve Bitar genç kuşakta kayda değer bir taraftar kitlesi edindi. Mecliste az sandalyesi varsa da orduda önemli kademedeki subaylarla irtibatı vardı. 1956'dan itibaren bütün hükümetlerde görev almaya başladılar (Mansfield, 2012:369). Yukarıda bahsedilen Mısır ile denenen Birleşik Arap Cumhuriyeti tecrübesi üç yıl içinde başarısızlıkla sonuçlandı. Birlikten ayrılışın ardından Suriye'de üst üste Baas içi darbeler yaşanacaktı. 1963'teki darbeden itibaren Suriye'de araştırmacılar tarafından "Neo-Baas" olarak adlandırılan bir akım baş gösterdi. Bu akım Eflak ve Bitar'ı Arap Birliği lehinde Suriye halkının ideallerinden vazgeçmek ve İsrail ile mücadelede yetersiz kalmakla itham ediyor ve yoğun olarak kırdan, ordudan, Dürzi ve Nusayri azınlıktan destek görüyordu (Dupont vd., 2016:339). 1966'da Mısır'la anlaşmaya başlayan Suriye'ye daha radikal olan Nasır'dan hoşlanmayan "Neo-Baas" çizgisi ordudaki gücüne dayanarak darbe yaptı (Mansfield, 2012:386). Baasçılıkta artık Arap birleşme projelerinin sonuna geliniyordu. 1966 darbesiyle partinin Irak ve Suriye hizipleri tamamen ayrılmış kendi yollarını izlemeye başlamıştı. Suriye Baas'ı Nusayri azınlığı baskın olduğu bir Esed diktasına, Irak Baas'ı Sünni azınlığın baskın olduğu bir Saddam diktasına dönüştü. Arap dünyasının birliği için kurulan Baas, tam tersi istikamette yol aldı (Dupont vd., 2016:340).

1961'de Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin dağılmasından sonra Nâsır, sosyalizmin bir kısım unsurların esas alarak yeni bir siyasi ve ekonomik program geliştirip ismini "Arap sosyalizmi" koydu. Sosyalist reformların çoğu 1961-1964 döneminde yapıldı. Uluslararası şirketler, bankalar, ithalat şirketleri millileştirildi. Sanayii önceleyen beş yıllık kalkınma planı açıklandı. 1960'larda tekstil, gıdada sanayi üretimi arttı. Yeni bir toprak reformuyla 1961'de bir aile 100 feddan toprak sahibi olabilecekti. Suriye'nin birlikten ayrılışını Suriye burjuvazisinin rahatsızlığına bağlayan Nâsır, bunun bir benzerini Mısır burjuvasının da yapabileceğini düşünüp önleyici bir tedbir olarak binden fazla en varlıklı aile mülklerine el koydu. Arap sosyalizminin açık bir biçiminde ideolojik çerçevesini çizmek için sendikaları, meslek örgütlerini ve diğer kanaat önderleri ile Millî Halk İktidarları Kongresi'ni topladı. 1962'de 30.000 kelimelik Millî Yasa açıklandı. Bu yasa, Yugoslav tipi Marksçılıktan, Avrupa refah devleti sosyalizminden ve Mısır ve Arap-İslâm kültüründen etkilenimler taşıyordu. Millî Yasa, Mısır'ı Arap devriminin önderi olarak değerlendiriyordu. Mısır'a atfedilen devrimi Arap dünyasına yayma, Arap ülkelerindeki gerici unsurlarla mücadele rolleri diğer Arap ülkelerinin tepkisini çekti. Mısır'ın tek partisi konumundaki Millî Birlik'in yerini bu tarihten itibaren Arap Sosyalist Birliği (ASB) adındaki yeni bir yapı üstlenecekti. Nâsır gücü paylaşmaya yanaşmıyordu ve çoğu yetkiyi kendinde toplamıştı. Meclis ve siyasi parti teşkilatlanma bu sebeple göstermelik kalıyordu. Nasır idaresi için 'güdümlü demokrasi' ve 'yumuşak yürekli diktacılık' gibi

nitelemeler yapıldı. 1966'da ASB genel sekreteri, amaçlarının 'kitlelere doğru rehberlik yapmak' olduğunu duyurmuştu ki bu da halkın siyasi katılımının ancak rejimin tepeden denetlemesiyle genişleyebileceği anlamına geliyordu (Cleveland, 2008:351-355; Mansfield, 2012:377-379).

Cezayir'in bağımsızlık sonrası sosyalizme yönelme sürecinden bahsedilecek olursa, 1954'te Cezayirliler Millî Kurtuluş Cephesi'ni (FLN) kurmuş ve Fransa'dan bağımsızlığın ilk fitilini ateşlemişlerdi. Bağımsızlık savaşı 1957'de askerî anlamda en hararetli dönemine girdi. Eylemlerini Fas, Tunus ve Kahire'den komutan eden FLN, 1958'de Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'ni (GPRA) ilan etti. Dünyadan aldığı diplomatik desteklerle müzakereler icra etti. Bu sırada Fransa'da bir rejim değişikliği oldu ve De Gaulle 1958'de cumhurbaşkanına geniş yetkiler veren bir anayasayla yeniden cumhurbaşkanlığına seçilerek Beşinci Cumhuriyet'i ilan etti. De Gaulle'ü yeniden başa getirenler nüfuzunu Cezayir'deki Fransız etkisini güçlendirmek için kullanacağını düşünse de De Gaulle Cezayirlilerle müzakere yoluna gitti (Hourani, 2013:430-432). 1958'de Fransa'da başa geçen Charles de Gaulle, Cezayir'i kaybetmemek için bazı reformlar yapsa da Millî Kurtuluş Cephesi bağımsızlık mücadelesinin sürdürdü. Bu sırada Afrika'daki sömürgeler ardı ardına bağımsızlıklarına kavuşuyordu. Fransa, Cezayirli milliyetçi liderler ile Haziran-Temmuz 1960'ta görüşmeler yaptı. Millî Kurtuluş Cephesi içinde çeşitli ihtilaflar ortaya çıktı ve bir neticeye varılmadan dağılan Ağustos 1961'taki Trablus kongresinin ardından geçici hükümetin liderliğine sosyalist eğilimli Yusuf bin Hadde geldi. 18 Mart 1962'de anlaşmaya varıldı, ateşkes ilan edildi. 1 Temmuz 1962 tarihli referandumda halkın yüzde 91'i bağımsızlık lehine oy kullandı (Dursun, 2023).

Mart 1962'deki Evian Antlaşmaları ile Cezayir bağımsızlığını ilan etti. Bağımsızlık savaşı sırasında dondurulan fikir ayrılıkları ve hizipçilik bağımsızlık ilanı sonrası gün yüzüne çıktı. Cezayirli önderler 27 Mayıs-7 Haziran 1962'de Libya'nın Trablus kentinde yeni kurulan ülkenin siyasi ve iktisadi programını belirlemek için toplandığında Ahmet bin Bella, GPRA başkanı Yusuf bin Hadde iki siyasi rakip olarak karşı karşıya gelmişti. Bella, GPRA'nın yerine Siyasi Büro kurarak iktidar mücadelesinde bir hamle yaptı. 1 Temmuz 1962'deki halk oylaması ile 6,034 milyon oydan 5,994 milyon kişinin kabul oyu ile bağımsızlık onaylandı (Stone, 1997:43; Stora, 2001:121-124). Yusuf bin Hadde ise Bella'ya karşı GPRA'yı Kabiliye'nin başkenti Tizi Vuzu'da kurdu. Hadde'nin güçlü Milli Kurtuluş Ordusu (ALN) başkomutanı Huvari Bu Medyen'i görevden alması Bu Medyen'in Bella'ya destek açıklamasına neden oldu. Hadde, karşısında birleşen ittifakın karşı konulamaz olduğunu düşündü ve 28 Temmuz'da Siyasi Büro'yu tanıdı. Büro ve GPRA, Millî Meclis seçimleri için 196 adaylık bir listeye üzerinde mutabakata vardı. Ancak Bella, muhalif komutanlarının mukavemetiyle karşılaştı. 30 Ağustos-4 Eylül arasındaki çatışmalarda 15 bin kişi öldü. İsyanın bastırılması Bella'nın, Hadde'yi dışarıda bırakan yeni bir Millî Meclis aday listesi hazırlayarak GPRA'yı daha da dışlamasına olanak verdi. Halkın %99,5'i listeyi onayladı. 25 Eylül'de toplanan Meclis Ferhat Abbas'ı cumhurbaşkanı ve Bin Bella'yı başbakan olarak seçti. 8 Eylül'deki halk oylaması ile kabul edilen anayasa ile Cezayir, FLN'nin tek yasal siyasi parti olduğu sosyalist tek parti rejimi olarak yeni yolunu çizdi (Stone, 1997:44-45). Tek parti rejimi yavaş yavaş pekişiyordu. Yeni hükümette son GPRA'dan tek bir üye bile yoktu. Cezayir Komünist Partisi 29 Kasım 1962'de, Muhammed Budiaf'ın Sosyal Devrim Partisi (PRS) Ağustos 1963'te kapatıldı. 17 Mayıs 1963'te Albay Huvari Bu Medyen başbakan yardımcılığına getirildi. 14 Ağustos'ta Ferhat Abbas, Bella'nın yeni anayasa planına muhalif olduğundan Kurucu Meclis'in işlevsizleştiğini düşündüğünden Cezayir başbakanlığından istifa etti. Yeni anayasa 28 Ağustos'ta meclis tarafından 8

Eylül'de ise halk oylaması ile kabul edildi. 15 Eylül 1963'te Ahmed bin Bella, cumhurbaşkanı seçildi (Stora, 2001:131-133).

Bağımsızlık sonrası ülkenin gelir kaynaklarının yaklaşık yarısını sağlayan 900 bin Avrupalı Cezayir'i terk etti (Stora, 2001:124). 12 Mart 1963'te Ahmed bin Bella, Avrupalıların ülkeyi terk etmesi sonucu boş kalan sanayi ve tarım işletmelerinin kamulaştırıldığını duyurdu (Stora, 2001:133). Aynı yıl Cezayir ile Fas arasında bir sınır çatışması baş göstermişti. Fas, demir cevheri zengini Gara Cebille başta olmak üzere Batı Cezayir Sahra'sının önemli bir kısmında hak iddiasında bulununca Ekim 1963'te Hassi-Beyda ve Tincub civarında silahlı çatışmalar çıktı. Bu savaş Etiyopya'nın 29-30 Ekim 1963'teki Bamako Konferansı'ndaki arabuluculuğu ile anlaşmaya varılan bir ateşkes ile 5 Kasım'da statükoya dönüşle sona erdi (Stora, 2001:135; Stone, 1997:47).

Bin Bella, savunduğu ideoloji ve rejimin oturmasında siyasi rakiplerini saf dışı etmenin ve kendi otoritesini sağlamlaştırmanın önemli olduğunu düşünüyordu. Bu kapsamda rakiplerini ötekileştirdi kilit mevkilere kendi adamlarını getirdi. Bella'nın anayasa tekliflerine muhalefet eden Siyasi Büro başkanı Muhammed Hıdır, Mart 1963'te İsviçre'ye sürgüne yollandı. Sosyalist Devrim Partisi'ni kurmak için FLN'den ayrılan Muhammed Budiaf 25 Haziran 1963'te tutuklandı. Birçok muhalif kendi inisiyatifi ile geri çekilmeyince görevden alındı veya tutuklandı (Stone, 1997:46; Stora, 2001: 139-140). Bir diğer muhalif Hocine Ait Ahmed'in Sosyalist Güçler Cephesi (FFS) 29 Eylül'de direniş ilan etti. Bella, Ait Ahmed'i Fas ajanı olmakla suçladı. Şubat 1964'te FFS, Bella'ya suikast girişimi dâhil saldırılarda bulundu. Bir yandan da Siyasi Büro üyesi Albay Muhammed Şabani silahlı isyan başlattı. Şabani Eylül 1964'te idam edildi. Bella rejimi öyle bir hâl almıştı ki yalnızca dar bir destekçi grubuna dayanıyordu. İktidarın dar bir grubun elinde yoğunlaşması ve kayda değer bir siyasî tabanın yokluğu kontrolünü tam olarak ele geçiremediği genelkurmay karşı savunmasız bıraktı (Stone, 1997:47-49). Savunma Bakanı Bû Medyen, 1964'ün sonlarında Bella'yı alaşağı etmek için bir darbe hazırlığına başladı. 19 Haziran 1956 sabah saat 1.30'da yapılan askerî darbe ile Ahmed bin Bella tutuklandı. İnsanlar sokaktaki tankları Gillo Pontecorvo'nun yönettiği ve 1966 Venedik festivalinde Altın Aslan ödülünü alacak olan Cezayir Savaşı filminin çekimleri olduğunu zannetmişti. Çok az kişi Bella'nın devrilmesinin yasını tuttu. Bella, 1979'a kadar hapiste kalacaktı (Stora, 2001:141; Stone, 1997:50; St John, 1968:290).

Albay Bû Medyen, icra yetkisini üstlenecek darbeye rol alan küçük subay grubunun çekirdeğini oluşturduğu Devrim Konseyi'ni kurdu. Bu Medyen, muhtelif odaklardan yönelebilecek muhalefeti onları hükümete dâhil ederek engelledi. FLN'nin Siyasi Büro'sunun tüm üyelerine sandalye teklif etti. Konseyde darbeye katılan komutanlara ek olarak genelkurmay başkanı, görevdeki ve eski dokuz vilayet komutanı ve Bella hizbinin iki eski mensubu yer alıyordu. Bu Medyen, aynı anda cumhurbaşkanı, başbakan ve savunma bakanlığı koltuğuna oturdu (Stone, 1997:50-51; Stora, 2001:141-144).

3. YÖN HAREKETİNİN GÖRÜŞLERİYLE ARAP SOSYALİST REJİMLERİ

Yön hareketinin siyasi çizgisi incelendiğinde Yön yazarlarınca kullanılan batıcılık, milliyetçilik, sosyalizm, laiklik, halkçılık, bağımsızlık, kalkınma gibi kavramların birbirini tamamlayan ve adeta birbirinin içine geçmiş kavramlar olduğu görülür. Yön hareketi Soysal'ın deyimiyle "insanın insan tarafından, milletin milletler tarafından sömürülmesine, devletlerin özel çıkarlar için devletlere saldırmasına" karşıdır. Bu nedenle batılılığı ve batıcılığı, Batı'dan bağımsız

olmak, milliyetçiliği de devrimci olmak şeklinde yorumladılar. Yön'e göre milliyetçilikten yoksun bir batıcılık millî ihanettir. Avcıoğlu'na göre, milliyetçi iç ve dış kapitalizmin önüne dikilen insandır. Milliyetçiliğin ilk ve vazgeçilmez şartı tam bağımsızlıktır (Özdemir, 1993:191-192). Çağımızda tam bağımsızlık sosyal devrim vasıtasıyla olur. Sosyal devrim ise ancak tam bağımsızlık çerçevesinde uygulanabilir. Avcıoğlu, millî ve sosyal hareketin bir fermuarın dişleri gibi birbirine kenetlendiğini söyler (Avcıoğlu, 1967b:3). Avcıoğlu için az gelişmiş memleketler arasında bulunan Türkiye'de, özgürlük ve sosyal adalet çerçevesinde hızlı kalkınmayı başaracak tek yol sosyalizmdir (Avcıoğlu, 1962b:3). Devletçilik, toplumcu bir felsefenin ayrılmaz bir parçası, onun bir icra aracı olması bakımından ehemmiyet taşır. Devletçilik, toplumun adalet duygusunu incitmeden sermaye biriktirmenin ve kalkınmanın yegâne yoludur (Aren, 1962a:15). Avcıoğlu'na göre demokrasi eğer halkın hâkimiyetine dayanan bir rejimse, halkçılığı ana prensiplerinden biri olarak gören sosyalizmin, gerçek anlamda bir demokrasiyle sorunu olmaması gerekir. Tarihteki bütün ekonomik modeller arasında halkı ön plana alan tek sistem sosyalizmdir. Diğer alternatifler halka ve halkın refahına hep dolaylı yollardan gitmekte; mesela, bazı kişilerin zenginleşme isteklerinden ve kâr niyetlerinden nihayetinde toplumun da faydalanmasını ispata çalışmaktadırlar. Sosyalizm ise böyle dolaylı yollara sapmadan iktisadi hayatın işleyişinde halkla doğrudan bağlantılar kurmakta, her işi topluma göre ve toplum için ayarlamaktadır. O hâlde, karşılaştırıldığında, gerçek anlamında bir demokrasi ile sosyalizm aynı şeydir (Soysal 1962:3).

3.1. Devrimci Millî Kalkınma

Avcıoğlu'na göre üç tip kalkınma yolu vardır: Proletarya hegemonyası temeline dayanan komünist kalkınma yolu, tutucular koalisyonunun bileşeni olan sınıflara dayanan Amerikan tipi kalkınma ve tutucular koalisyonu haricindeki geniş bir kitle hareketine dayanan millî devrimci kalkınma yolu. Millî devrimci kalkınma, proletarya hegemonyası olmadığı için birinci yoldan, tutucular koalisyonuna karşı bulunduğu için de ikinci yoldan ayrılmaktadır. Genellikle küçük burjuva çevrelerden gelen milliyetçi aydınlar bu kalkınma türünde ön plandadır. İki tipe de, ama daha çok Amerikan tarafına kayması muhtemel bu kalkınma tipi, anti-empyralist savaş sonrası elde edilen millî bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla birlikte hakiki bir bağımsızlık haline gelmesi için elzemdir. Bu kalkınma yolu ana hatlarıyla şöyledir (Avcıoğlu, 1976:1091-1092): Kamu sektörü iktisatta daimî bir pozisyona sahiptir. Kamu sektörünün büyüme hızı özel sektörden hızlıdır. Bu nedenle kamu sektörü bütün ekonomide egemen duruma gelmektedir. Stratejik olarak nitelenebilecek bazı üretim kolları devletin elindedir. Bu alanlarda kamu sektörü hâkimiyeti hızlı bir biçimde icra edilmektedir. Bu şekilde tekelci karakterdeki yerli ve yabancı sermayenin alanı daraltılmaktadır. Orta çağ kalıntısı sınıfların tasfiyesi ve tarımsal kalkınma için köklü bir toprak reformu zorunludur. Sanayileşme, temel sanayilerin kurulmasına ve kamu sektörü egemenliğine dayalı olmalı ve planlı olarak iktisadi bağımsızlığını sağlam temellere oturtmak amacını taşımalıdır. Kaynakların mali ve fiziki planlamasına dayanan geniş kapsamlı ve gerçekleştirilmesi zorunlu plan bu kalkınmanın türünün önemli bir aracıdır. Ekonomik bağımsızlık kalkınmanın vazgeçilmez koşuludur. Ekonomik bağımsızlığın inşası için toplumsal yapı değişikliğini sağlayacak biçimde kökü dışarıda toplumsal odakları etkisizleştirmek gerekir. Bunun için de bütün ilerici ve milliyetçi güçler Millî Cephe'de iktidar savaşına girip galip gelmelidir. Millî Cephe iktidarı, evvela 1954 tarihli petrol ve yabancı sermayeye ilişkin kanunları kaldırmalı ve yabancı şirketleri tasfiye etmelidir. Dış yardımlar reddedilmeli ve borçları uzun vadeli bir borçlanma planına bağlanmalıdır. Siyasi, ekonomik ve mali düzlemde bütün bağımlı ilişkiler tasfiye edilmelidir. Dış ticaretin belli başlı kalemleri devletleşmelidir. Kalkınmanın bu temel koşulları sağlandıktan sonra yapısal iktisadi

dönüşümlere uygun halkçı devletçi ve devrimci bir ekonomi politikası mümkün olacaktır. Bu düzen sanayileşmeye yönelik iç ve dış tehditlerden kurtarılmış bir millî özel sanayinin yeşermesine ve daha çok sermaye ve yatırım imkânına yol açacaktır (Avcıoğlu, 1965a:8-9). Sadun Aren'e göre kalkınmada plancılık esas olmalıdır. Plancılık yalnızca işlerin daha sağlıklı yönetilmesini sağlayan bir yöntem olarak görülmemelidir. Plancılık, bugüne değin iktisadın işleyişine veya yerleşmiş yöntemlere terkedilmiş olan bazı önemli kararların artık açık ve bilinçli bir biçimde alınmasına bizi zorlamaktadır (Aren, 1962b:7).

Orta Doğu'da kalkınma politikalarının temel enstrümanı toprak reformu yasalarıydı. Mısır'da 1952'de, Irak ve Suriye'de 1958'de, İran'da 1962'de yürürlüğe konan bu politikalar tedricî bir biçimde icra edildi (Dupont vd., 2016:348). Mısır'da Nâsır iktidara geldiğinde toprak sahiplerinin %4'ü, ülkenin tarım arazisinin %35'ine, öte yandan toprak sahiplerinin %94'ü ise tarım arazilerinin %35'ine sahipti. Kişi başı ortalama olarak ilk kategoridekiler 170 feddan, ikinci kategoridekiler 0,8 feddana sahipti (Cleveland, 2008:336). Nâsır iktidara gelir gelmez çıkardığı yasa ile kişi başı tarım arazisini 200 feddanla sınırladı. Fazlasını ise devlet ve 5 feddan altı toprak sahipleri paylaşacaktı. Çiftçilerin yalnızca onda biri bundan yararlansa da tarımsal gelirden büyük bir düşüş olmadığından diğer ülkelere örnek oldu ve yıllardır siyasi ve iktisadi reformların önünde set olan toprak sahiplerini zayıflattı (Mansfield, 2012:348-349; Cleveland, 2008:342; Dupont vd., 2016:348). İktidarın ilk yıllarında sosyalizmi ideolojiden ziyade pragmatik saiklerle benimseyen Nâsır, 1962'de sosyalizmin kimi unsurlarını Arap-İslam kültürü ile sentezlediği "Arap sosyalizmi" ismini taktıkları ideolojiyi duyurdu (Cleveland, 2008:351). Nâsır ilk yıllarında özel sermayeye kimi teşvikler verse de Mısır yatırım sermayesi için cazip değildi. Para bulmakta güçlük yaşayan Nâsır, Mısır'ın tesislerinin çoğunu almaya yöneldi. Nâsır'ın ekonomisi sınıf çatışması temelli bir Marksizm değil, para bulma gereksinimine dayanan bir devlet kapitalizmiydi. 1961-1964 dönemi çıkan kararnamelemler ile yabancı şirketler, bankalar, sigorta şirketleri, ithalat şirketleri vb. pek çok şirket millîleştirildi. Bir iktisadi planlama kurumu oluşturuldu. Mısır 1960'da ilk 5 yıllık kalkınma planını ilan etti. Sanayii merkeze alan bu planla 1960'larda tekstil ve gıdada sanayi üretimi ciddi miktarda arttı. Bazı ihtişamlı dev projeler ve Helvan'daki demir-çelik fabrikası, gelirden daha çok zararla sonuçlandı. Bir diğer olumsuz yön, kamu sektörünün işlettiği sanayide siyasi kadrolaşma ve rekabetin yokluğundan kaynaklanan verimsizlik (Cleveland, 2008:352). Nâsır ayrıca 1961'de yeni bir toprak reformu yasası daha çıkararak bir toprak sahibinin azami 100 feddan toprak sahibi olmasını kararlaştırdı. Bu sayı 1969'da 50 feddan ile sınırlandı. Yapılan tüm toprak ıslahatları, tarım arazisinin yalnızca %12'sini tutsa da toprak sahipliğinde kayda değer iyileşmeler yaşandı. 1964 itibarıyla 5 feddan altı küçük ölçekli araziler toplam arazilerin %55'ini, 5-50 feddan arası orta ölçekli araziler %33'ünü, 50 ila 100 feddan arası büyük ölçekli araziler %12'sini oluşturuyordu. Kırsalda yoksulluk devam ediyor olsa da küçük toprak sahibi köylülerin durumları düzeldi (Dupont vd., 2016:348; Cleveland, 2008:353). Sosyalist temaların iyice belirginleştiği Millî Yasa'daki millî kelimesi Arap milletine atıf yapıyordu. Kast edilen önce tek bir ülkede tesis edilen sosyalizmin Arap ülkeleri ve az gelişmiş memleketlere bulaşarak yayılması amacıydı. Komünizme ve Marksizm-Leninizme bir alternatif olmayı amaç edinen Arap sosyalizmi, ondan farklı olarak sınıf çatışmasını, tarihsel materyalizmi, proletarya diktatörlüğünü kabul etmez ve milliyetçilik ile iç içe geçmiştir (Dupont vd., 2016:343-344).

Cezayir'in bağımsızlık ilanının ardından ülkenin siyasi ve ekonomik yönetiminde etkisi olan 300 bin kişi dâhil yaklaşık 900 bin Avrupalı ülkeden ayrıldı. Bu Avrupalılar ülkenin gelir

kaynaklarının yarısını, ithalatın yaklaşık %60'ını, yerli üretimin ise %40'ını teşkil ediyordu. 1959'dan 1964'e kadar belirgin bir sermaye kaçıışı oldu (Stora, 2001:124). 12 Mart 1963'te Ahmed bin Bella, Avrupalıların ülkeyi terk etmesi sonucu boş kalan sanayi ve tarım işletmelerini ve Avrupalılara ait mülkleri kamulaştırdı. Bella, bir Millî Tarım Reformu Ofisi (ONRA) kurdu. 1965'te özyönetimli tarım sektörü 5.711.332 dönümü yani hemen hemen tüm tarım arazilerin kapsıyordu. Sanayi ve ticaret alanında, Avrupalılardan kalan işletmeler ve Fransız şirketlerine ait bazı küçük işletmeler özyönetim sistemi altına alındı. Dış ticareti büyük ölçüde Millî Ticaret Ofisi (ONACO) adında bir kamu kurumu idare ediyordu. Özyönetimli işletmeler ilke olarak doğrudan demokrasiye tâbiydi. Devlet, ticari mülkün sahibi iken işçiler işletmeyi idare eden bir icra kurulu oluşturuyordu. Bu kurul, devletin atadığı yönetici icra kurulunun merkezî planlama hedeflerine aykırı olabilecek herhangi bir kararını veto etme hakkına sahipti (Stora, 2001:133-134). Cezayir'in özyönetim teknikleri ilk olarak 1950'lerde Yugoslavya'da uygulanmıştı. Yugoslavya'daki özyönetim bir Marksist parti tarafından uygulanıyordu ve Cezayir'in aksine tarım sektöründen daha fazla sanayi sektöründe uygulandı (St John, 1968:295). Bu Medyen hükümeti iktidarının ilk yıllarında madenleri, bankacılığı, sigorta ve imalat sektörlerini ve son olarak petrol ve gaz sektörlerini millileştirerek Cezayir ekonomisinin kontrolünü ele geçirme yönünde büyük dönüşümlere imza attı (Stone, 1997:55).

Yön'ün sosyalist kalkınma politikaları uygulayan söz konusu ülkeler hakkındaki görüşlerinden bahsedilecek olursa; Avcıoğlu'na göre, Nâsır'ın hedefi Arap sosyalizmi yoluyla Arapları birleştirmektir. Başka bir deyişle Nâsır'a destek vermek sosyalizme yönelen bir Arap dünyasına destek vermektir. Nâsır, vatanını küresel kapitalizmin boyunduruğundan kurtarmış yabancı ve yerel şirketleri ve dış ticareti devletleştirerek ve toprak reformları ile feodaliteyi tasfiye ederek Mısır'ı kapitalist olmayan bir gelişme yolunun temellerini atmıştır. Bunun ile birlikte Avcıoğlu, tasfiye edilen kapitalist sınıfın yerini asker ve sivil bürokrasi aldığı için rejimin işçi, köylü, emekçi temelini zayıf olduğunu ekler. Ona göre bürokrasinin hâkimiyeti kırılınca Mısır gerçek sosyalizm yoluna girecektir (Avcıoğlu, 1963:3). Bürokrasi kalkınma ve devletçilik ilkelerini desteklese dahi "devrimci hedeflere set koyan bir fren" işlevi görebilir. Bunun çaresi de işçi ve köylünün temsil edildiği sosyalist bir partinin varlığıdır. Sosyalistlerde bile Araplara yönelik bir küçümseme duygusu olduğundan ve Nâsır'ın, Hitler'in kötü bir taklidiymiş gibi gösterildiğinden yakınan Avcıoğlu, aslında Nâsır ve etrafındaki küçük burjuva kökenli milliyetçi ve inkılapçı grubun Atatürk'e benzer bir bağımsızlık ve kalkınma mücadelesi verdiğini söyler. Nâsır'ın harp okulunda Atatürk'ün hayatını okuyarak politikaya ilgi duymaya başladığını iddia eden Avcıoğlu'na göre Mısırlı devrimciler politik bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla taçlandırmak için kaçınılmaz biçimde sosyalizme yönelmiştir (Avcıoğlu, 1966:8-9). Nâsır, Millî Yasa başlıklı sosyalist programı başarıyla icra edebilirse Orta Doğu'nun ezilen ve sömürülen kitleleri Nâsır'ın takipçisi olacaktır (Yön, 1962j:17). Melih Tümer, Mısır'da Nâsır iktidarının başlamasından itibaren istikrarlı bir biçimde millî kaynakların kullanımında kamu yatırımlarının artıp özel yatırımların düştüğüne dikkat çekip toprak reformu ve devletleştirme politikalarından övgüyle bahseder. Nâsır, iktisadi planlama ile kalkınma hedeflerine daha hızlı erişecektir, çalışma saatlerinin azaltılmasıyla istihdamı artırmayı, işçi ücretlerini artıran tedbirlerle sosyal adaleti sağlamayı, çalışanları şirketlere ortak yaparak verimliliği artırmayı amaçlamaktadır (Tümer, 1961:19). Berkes, Mısır'da Nâsır idaresinin seyrini anlattığı yazısında Nâsır reformlarının hazır bir ideolojik reçeteye göre değil toplumun içinde bulunduğu şartların zoruyla olduğunu, devrimi yapanların başlangıçta sosyalist değil idealist yurtseverler olduğunu söyler. Başlangıçta özel sermayeyi teşvike umut bağlayan Nasır'ı şartlar önce

toprak ıslahatına ve 1961’de sosyalizm yoluna itmiştir. Berkes, devrimcilerin toplumun zorunluluklarını realist görme yeteneğini takdir eder (Berkes, 1966b:10-12).

Yön’e göre Nâsır, BAC döneminde Suriye’de toprak ıslahatı yapmış, özel şirketleri millileştirmiş, zenginleri yüksek vergilere bağlamış, ekonomik hayatı daha adil kurallara bağlamıştı, bunun üzerine Suriye’de ayrıcalıklarını kaybeden sömürücü bir azınlık, orduyu Mısır ve Suriye’yi ayıran bir darbe yapmaya kışkırtmıştı (Yön, 1962ç:14). Mısır’la birliği destekleyen ve yeniden birleşme talep eden Suriyeliler ise Nâsır’ın sosyalizm yolunda attığı adımlara hayranlık duyan işçi liderleri ve genç subaylar idi (Yön, 1962ı:16). 1962’de, son 10 yıldaki yedi darbeye şahit olan rejim bunalımı içindeki Suriye bir arayış içindeydi. Suriye’nin ihtiyacı, sonu gelmeyen rejim buhranları ve hükümet darbeleri değil köklü bir iktisadi reform yapacak gerçek bir devrimdi (Yön, 1962d:11).

Cezayir’in bağımsızlığa yeni kavuştuğu günlerde kurulan Yön dergisi ilk sayılarında Cezayir’deki gelişmelere sık sık yer vermiş ve genç cumhuriyete tavsiye ve temennilerde bulunmuştur. Bağımsızlık sonrası genç cumhuriyetin devlet yapısı ve ideolojik eğilimin tartışıldığı, FLN içindeki anlaşmaların baş gösterdiği günlerde Yön, “*Evian Anlaşmalarının yorum ve uygulanması, çeşitli şahıs ve eğilimlerin iktidar arzusunu ve ülkedeki iktisadi ve sosyal buhran merkezini ‘kapitalizmin mi, yoksula sosyalizmin mi?’ teşkil ettiği sorusunun sorulduğu bir savaşın çeşitli yönlerinden başka bir şey değildir*” diyecekti (Blasig, 1962:13). Millî Kurtuluş Cephesi’nin ülkenin geleceğe dair iktisadi ve sosyal çabaları bugünden planlamaya çalışmasının hayranlık uyandırıcı olduğunu dile getiren Yön’e göre; Cezayirli proleter bir millettir, geçmişte Cezayir’in iktisadi, sosyal ve idari hayatına Cezayir’e yerleşen bir milyon Avrupalı hâkimdi ve 8 milyon Cezayirli ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyordu. Arazinin büyük bir kısmı sanayi ve ticari kapitalistlerin elindeydi. Millî Kurtuluş Cephesi bu varlıklı yabancı sınıfı tasfiye etmedikçe Cezayir halkı hiçbir zaman hak sahibi haline gelmeyecektir. Buna ulaşmanın bir yöntemi olarak da bütün şartlar Cezayir’i sosyalizme itmektir. Yön’e göre Cezayirli liderlerin girişecekleri sosyalist reform hareketleri Orta Doğu ve Afrika tarafından Atatürk Türkiye’sinin rol model oluşuna benzer biçimde örnek alınacaktır (Avcioğlu, 1962c:3). Cezayir’in ilerde karşılaşacağı temel meseleler böyle bir kalkınma davası idi (Yön, 1962e:15). Bu kalkınma teferruatlı planların hazırlanması yöntemi ile mümkündü (Yön, 1962i:15). Planlı kalkınma için bir kurum kurulmalı ve yeni yazılacak anayasanın sosyalist niteliğinin dozunu tayin etmeli, sosyalist ilkelerin somut tanımları yapılmalıydı (Yön, 1962k:13). Cezayir, sanayiye dayalı kalkınması için gerekli parayı Fransa ile ihracat yaparak veya yabancı sermayeye başvurarak değil az gelişmiş memleketlere en uygun formül olan sosyalizm ile bulmalıydı (Yön, 1962e:15). Yön’e göre Bella da Bu Medyen de “gerçek bağımsızlığın sosyalist bir yön izlemesiyle mümkün olacağı” kanaatinindedir. İki de köklü reformlar ve toprak reformu ile gerçek bağımsızlığın kazanılacağı düşüncesindedir. Cezayir’i kuranlar, Türkiye de dâhil toprak ıslahatı yapmak isteyip de başarısızlığa uğramış olan ülkelerin deneyimlerini tetkik etmiş, Cezayirli devrimcilerin hangi noktalara dikkat etmesi gerektiğini belirlemiştir (Yön, 1962b:16). Yön’e göre Bella, Avrupalıların terk ettiği geniş arazi ve fabrikaların idaresini işçilere vererek ihtilaleci bir karar almıştı (Yön, 1963b:13). Yön, Bella için “*Halkçı idarenin başkanı halkın güvenine sahip*” yorumunda bulunur (Yön, 1963c:11-12).

3.2. Din ve Sosyalizm

O dönem Orta Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında sosyalizme yönelen ülkelerdeki ideolojik çizgi incelendiğinde Marksist bir sosyalizmden ziyade sosyalizmin ve milliyetçiliğin kimi

unsurlarının harmanlandığı, seküler olmakla beraber İslam'ın millî kültürün vazgeçilmez bir unsuru kabul edildiği yerel bir sentez görülür. Bu ülkeleri bu bağlamda incelemeye Mısır'dan başlamak gerekirse; kimi araştırmacılar Nâsır'ı Atatürk'e benzetir. Bağımsızlıkçı ve reformcu yönleriyle bu benzetme haklılık payı içerse de Nâsır'ın din ile kurduğu ilişki Atatürk'ten farklıydı. Nasır, Mısır'da İslam etkisini düşürmek yerine devlet kontrolüne alarak yeni rejimin hizmetinde kullanmak istemiştir. Mısır ulemasının dinî eğitimini aldığı El-Ezher Üniversitesi'ni kendi çıkarları doğrultusunda reforme etti. Dinî vakıfları kontrol altına aldı, şeriat mahkemelerini kaldırdı. Cuma hutbelerinde yeni rejimin propagandası yapıldı. 1961 sosyalist reformlarının ardından, İslamiyet ile Arap sosyalizmi arasındaki benzerlikler hakkında fetvalar verildi. 1962'de yayımladıkları bir kitapta, "Arap sosyalizmi adaletin şeriatı ve Allah'ın şeriatıyla yönlendirilmiştir" demişlerdi. Rejim başka bir deyişle, İslam dinine karşı görünmeden İslami otoritelerin özerk güç alanını azaltmaya çalışıyordu (Cleveland, 2008:356-357). Suriye'de iktidara gelen Arap milliyetçiliği ve Arap sosyalizminin bir karışım niteliğindeki Baas ideolojisi tek Arap milletinin varlığı ve Arap birliğini inşa etme ideali temelindeydi. Baas ideolojisinin üç kurucusundan biri Mişel Eflak Ortodoks Hıristiyan olmasına rağmen İslam'ı Baas ideolojisinin temel ögesi yapmıştı. İslamiyet'i Arap medeniyetinin vazgeçilmez bir ögesi, Arap ruhunun bir ifadesi olarak görüp kültürel atıflar yapıyordu (Cleveland, 2008:362). Cezayir'in yeni rejiminin ideolojik eğilimi bağımsızlık savaşı dönemi söylemlerinden, 1962 Trablus konferansı tartışmalarına, İslam öğretilerinden, Arap milliyetçiliklerine, Sovyet bloğunda eğitim görmüş Cezayirli entelektüellerin sosyalizmine uzanan çeşitli, siyasi, iktisadi ve kültürel etkilerin bir senteziydi (Stone, 1997: 52-54).

Mısır'ın yeni anayasasında devletin dini İslam'dı ve Mısır, Arap milletinin bir parçası olarak ilan ediliyordu (Mansfield, 2012:367). Nâsır, *Devrim Felsefesi* adıyla yayımladığı eserde ülkesinin "Afrikalı ve özellikle de Müslüman bir çembere eklenmiş bir Arap çemberinin merkezine" koymuştu (Dupont vd.,2016:319-320). Yön'de yayımlanan Pierre d'Istria imzalı "Arap sosyalizminin kaynakları" başlıklı yazıya göre demokrasiyi 18. yüzyıl filozofları icat etmediği gibi sosyalizmi de Marksizmin icat etmediği, sosyalizmin Arap kökenlerinin bin senelik bir geçmişteki Doğu ihtilâl hareketlerine dayandığı savunulur (d'Istria, 1962:15). Yön, Nâsır'ın şu sözlerini aktararak Marksizm ve Arap sosyalizmi arasındaki farkı vurgular (Yön, 1962f:17):

"Marksizm-Leninizm dinsizdir, hâlbuki bizim sosyalizmimiz Allah'ı tanır. Marksizm-Leninizm gericilerin diktatörlüğü yerine proletaryanın diktatörlüğünü getirir. Bizim sosyalizmimiz bütün halkın demokrasiye geçişini öngörür. Bundan başka Marksizm sömürücü sınıfın şiddet yoluyla tasfiyesinin ister. Biz ise meselelerimizi kan dökmeden çözmek arzusundayız."

"Arap memleketlerinde hatta İslam ülkelerinde sosyalizmle karşılaşp da milliyetçilik ve din meseleleri ile de karşılaşmanın imkânı yoktur" (Berkes,1966a:10-12) diyen Berkes, Nâsır Mısır'ının din politikasını "ne din güdücülüğü ne din düşmanlığı" olarak tanımlayarak Kemalist rejimin din politikasına benzetir. Ona göre yeni Mısır, eski yani Atatürk Türkiye'si'ne; yeni Türkiye, eski yani Kral Faruk dönemine benzeme yönünde ilerlemektedir (Berkes, 1966b s. 10-12). Berkes'in köşesinde fikirlerine yer verdiği Mısırlı siyasetçi Tefvik el Hekim, Mısır'ın kendi toplumunun şartlarına uygun sosyalizm anlayışını şöyle açıklar (Berkes, 1966c:10-12):

"Sosyalizm bu toplumumuzu çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek için düşündüğümüz bir yöntem ve rejimdir. Bundan ötürü o, Rusya'da veya Çin'de uygulanan sosyalizmden farklıdır. Hem nitelik bakımından hem amaçlar bakımından. İkinci söyleyebileceğim şu: Sosyalist liderlerimiz

toplucu ihtilal yolu ile değiştirilebileceğine inanmıyorlar. Onun için bu sosyalizm, ılımlı bir sosyalizmdir. Bir hamlede toplumsal sınıfları yok etmeyen, halkı devrim uğruna ezmeyen baskıya sokmayan bir rejim. Mesela halkın din alışkanlıklarına hücum etmiyor.”

Bu dönemde bazı Arap politikacı ve yazarların Yön’de köşe yazıları yayımlanır. Cezayir Turizm Bakanı Ömer Uzegan, “İmam Ali: İnsan Haklarının Babası” başlıklı yazısında Cezayir sosyalizminin “kökü dışarıda fikirler” olarak etiketlenmesini “iflas etmiş şeytanca bir teşebbüs” olarak niteler. Cezayirli devrimciler “millî bağımsızlık cihadı” ve “sosyalizm uğruna savaşı” birlikte yürütmüştür. Cezayirli devrimcilerin savundukları fikirler ithal değil “Muhammed doktrininin insancı ilkeleridir” (Uzegan, 1965:12). Cezayirli politikacı ve yazar Beşir Hacı Ali’nin Yön’de yayımlanan “Sosyalizm ve Din” başlıklı yazısında, burjuva feodal çevrelerin kitlelerin dinî duygularını kullandığını ancak inançlı bir işçinin sosyalizm ve İslam’ı bir tuttuğunu yazar. Ona göre mümin veya değil devrimci tanımına işaret eden şey sınıf çatışmasına karşı aldığı pozisyonudur (Hacı Ali, 1964:12). Mısırlı yazar Muhammed Uda’nın Yön’de yayımlanan “Müslümanlık ve Sosyalizm” başlıklı yazısına göre İslam bütün insanların eşit olduğunu, müminlerin eşitsizlik ve adaletsizliği sona erdirmek için çabalamalarını emreder. İslam bilimsel sosyalizm ile gelişmesini tam anlamıyla bulur. Marx bilimsel sosyalizm tabirini dinsiz bir sosyalizm anlamında değil ondan önceki ütopyik sosyalizmlerden ayırt etmek için kullanmıştır. Bilimsel sosyalizm komünizmin tekelinde olmayıp kendini devrimci gören herkesin ortak değeridir (Uda, 1964:12). John François Kahn’ın Yön’de yayımlanan “Sosyalizm ve İslamlık” başlıklı yazısında; Sosyalizm ve İslam’ı sentezleyen Mısır, Cezayir gibi rejimlerin yükselişinin İslam-sosyalizm ilişkisinin irdelenmesine yol açtığını belirtir. Yazıda eski Cezayirli bakan Tefik el Medeni’nin şu sözü aktarılır (Kahn, 1965:8):

“İslamlığın, ekonomik ve sosyal esaretin ve sömürmenin her biçimine karşı olduğuna inanıyoruz. İslamlık millileştirmeden ve özellikle (Mecelle’ye bakınız) toprakaltı servetlerinin ve büyük mülklerin millileştirilmesinden yanadır. İslamlık büyük servetlerin kişilerin elinde birikmesine ve mübarahacılığa karşıdır, küçük özel mülkiyete saygı gösterir, mirasa saygı gösterir ve şüphesiz ki Tanrı’ya inancı savunur.”

Yön Yayınları’nın, Fransız bir sosyalist olan ve İslam’a ihtida eden düşünür Roger Garaudy’nin *Sosyalizm ve İslamiyet* kitabını çevirerek yayımlaması dikkat çekicidir. Yön, Garaudy ile Müslüman toplumlarda ve İslam’da sosyalizm olduğunu göstererek sosyalizmin Türklere ve Müslümanlara uzak olmadığını ortaya koymaya çalışıyordu (Macar, 2002:166). Garaudy, Yön’de yayımlanan “İslam Sosyalizmi ve Marksizm” başlıklı yazısında; Batı’nın değerlerin tek yaratıcısı olmadığını, Cezayir milletinin kendi millî ve dinî şartları çerçevesinde kendine özgü bir sosyalizm ortaya koyduğunu söyler (Garaudy, 1965:8-9). Yön, sık sık dinler ve sosyalizm arasında paralellik kuran yazılar da yayımlamıştır. Erdoğan Alkan’ın “Dinler ve Sosyalizm” başlıklı yazısında dört kutsal kitap; Tevrat, Zebur, İncil ve Kuran incelendiğinde öngörülen sosyal kuralların sosyalist bir toplum düzeni inşa etmeye çalıştığının görüleceğini yazmıştır. Alkan’a göre Kur’an zengine karşı fakirin hakkını korumayı amaçlar. Allah’ın verdiği rızıktan başkalarının yararlandırılması amaçlanır ve bunun için zekât, sadaka, nafaka gibi toplumsal kurumlar inşa edilir (Alkan, 1962:18). Cahit Tanyol’un “İslam’ın Cenneti Sosyalizmdir” başlıklı yazısına göre adaletin tesisi önündeki engel mülkiyet ilişkisidir ve İslam’da mülkiyet Allah’a ait olup şahıslar mülkünü kendisine değil onun işletme ve yararlanma hakkına sahiptir. Allah’ın mülkü miras yoluyla kimseye intikal edemez. Toprak Allah’a aittir ve İslam toprağın özel mülkiyete geçmesini reddeder, toprak Allah’ın

yeryüzündeki adaletini temsil eden devletindir. Allah'ın vadettiği cennet sosyalist bir cennet olup buraya ulaşmanın yegâne yolu sosyalizmin temel ilkesi olan herkese hakkını vermektir (Tanyol, 1965:7). Neşe Derviş'in "İsa sosyalist miydi?" başlıklı yazısına göre, ilk Hristiyanlarda her şey müşterektir. Şahsi kazanç ve servet ortak hazineye teslim edilir, toplumun ihtiyaçlarına göre sarf edilirdi. İsa'nın yaşadığı zaman ortamı içinde insanın ileri sürdüğü fikirler, halka yönelen ve zengin mütegalibenin ekonomik baskısından kurtulmak isteyen bir tutumun bariz işaretlerini taşımaktaydı (Derviş, 1962:9).

Mihri Belli, E. Tüfekçi müstear adıyla yazdığı yazıda Arap sosyalizminin desteklenmesi gerektiğini söyler, çünkü anti-emperyalist bir işlev görmekte ve komprador sermayeye ve feodaliteye karşı bir çizgidedir. Niyazi Berkes'in sosyalizme yönelen bir ülkede hâkim olması gereken laiklik havasına bu ülkelerde rastlayamadığı şeklindeki tespitine ise Belli, bir halkın içinde bulunduğu gelişme evresini dikkate almadan yapılan değerlendirmelerin hatalı olacağını söyleyerek cevap verir. Belli'ye göre; iktisadi ve toplumsal konularda olduğu gibi ideolojik alanda da bir halk için o halkın gelişmesinin mümkün kıldığı ölçüde ileri adımlar atılabilir, bu hâli dikkate almadan daha ileri sıçramaya kalkılırsa tarihî gelişime uyumsuz bir duruma düşülür. Belli, "din halkın afyondur" savını Marx'ın henüz 25 yaşında iken Feuerbach'ın etkisi altında ileri sürdüğünü 65 yaşında ölümüne kadar bir daha yinelemediğini söyler. Marks'ın devrimci teoriye katkısı olan tarihsel metot gereği her gerçeği kendi tarihsel şartları içinde değerlendirmek gerektiğini, tarihte ileri halk hareketlerinin birçok kez dinin ortodoks yorumuna karşı yenilikçi bir yorum olarak belirlediğini savunur (Tüfekçi, 1966:9-10). Yön'de yayınlanan "İleri Askeri Rejimler ve Marksist Teori" başlıklı yazıda sosyalizm ile idare edilen ülkelerde din meselesi üzerine araştırmalar yapan Dagunenko'ya atıf yapılır. Dagunenko, dinî muhafazakârlığı yoğun toplumlarda kitlelerin, dini genel evrime kaynaştırma (entegre) mecburiyeti konusunda ısrarcıdır. Ona göre; dindar olsun veya olmasın kitleler öncelikle maddi durumlarının iyileşmesini ve ülkelerinin hızlı kalkınmasını isterler. Millî kurtuluş mücadelelerinde din genellikle birleştirici işlev gördüğünden din devrimci mücadele konusunda müspet bir rol oynayabilir. Yeter ki nihayetinde dini devrimci grupların aleyhine kullanmasınlar. Sosyalist ekonomi ile kazanılan ekonomik ilerlemeler ile bu olasılık düşecektir. Aynı yazıda Yön, Orta Doğu'nun ileri düzey demokrasiler arasında olmamasına rağmen Küba hariç en ileri ve rabitalı kapitalist olmayan gelişme tecrübelerinin bu coğrafi alandan çıktığına dikkat çeker. Yön'e göre, Arap sosyalizmi uzun yolculuğun sonunda evrenselliğe açık bir yol olabilecektir (Yön, 1966a:8-10).

3.3. "Askerî Devrim", Tek Parti Rejimi ve Devrim Konseyi

Yön'ün referans verdiği rejimler incelendiğinde subaylara ve orduya atfedilen devrimci ve ilerici bir rol, askerlerin öncülük ettiği bir devrim, özellikle devrimden sonraki geçiş dönemlerinde geniş yetkilerle donatılan ve asker kökenli kişilerin çoğunlukta olduğu bir devrim konseyi, halkın otoriter rejime rızasını üretme amaçlı bir siyasi parti, bu tek parti rejimine dayalı bir idare ve çok partili demokratik rejim karşıtlığı göze çarpmaktadır.

Yön hareketi Marksizmin klasik sınıf çatışması tezinin takipçisi değildir. Kalkınmanın en büyük problem olduğu kanısındaki Yön yazarları için çözüm ne liberalizm ne de Marksist sosyal ve iktisadi teorilerdir. Marksistlerin iddia ettiği gibi dönüştürücü kuvvet işçi sınıfı olamaz. Az gelişmiş ülkelerde esas dönüştürücü güç "zinde güçler"dir. Toplumsal kalkınma zinde güçlerin tepeden ve hızlı bir şekilde icra edeceği devrimlerle olur. Yön hareketi düşüncelerinde yıllar ilerledikçe orduya

biçilen rolün önemi de giderek artacaktır. Yön yazarlarına göre millî devrimci kalkınmaya ve iktisadi bağımsızlık savaşına öncülük edecek kuvvet ve yeteneğe sahip yegâne zinde güç ordu olmalıdır (Altun, 2004:569). İlhami Soysal'a göre Türk Ordusu, Osmanlı'nın son dönemlerinden beri yeni düzenin öncüsü olmuş, her ilerlemenin savunucusu ve kollayıcısı olmuştur. Avcıoğlu'na göre mütevazı ve yoksul ailelerin çocuklarından oluşan ordu ülkenin ilerleme hamlelerinde dayanılacak en güvenilir güçtür. Memleketin batılılaşma hamlelerinde ordu daima ilerici cephe içerisinde saf tutmuştur. Günümüzde de ilerici cephenin anayasadan bile sağlam güvencesi ordudur (Özdemir, 1993:174-177). Ordunun millî menfaat adına hareket ettiği iddiası toplumdaki diğer grupların aynı yöndeki iddialarından daha inandırıcıdır. Bir ülkenin silahlı kuvvetleri kadar bağımsızlığı, egemenliği ve eşitliği sembolize eden başka bir millî müessesesi yoktur. Sonradan orduya verilen millî savunma görevi ordunun milliyetçilikle kaynaşmasını zorunlu kılmıştır. Bu duygular orduda bir kutsal emanet inancı yaratmıştır. Fakat her ne kadar askerlerin sivil parti faaliyetlerine katılmaları önlense de yine de çeşitli ideolojiler silahlı kuvvetlere nüfuz ederler. Bunda ordunun bünyesinden gelen şahsi münasebetlerin gizli kapaklı olmaya elverişli oluşunun payı vardır (Tuncay, 1962:11).

Mısırlı yazar Enver Abdülmalik, Yön'de yayımlanmış "Ordu ve Kalkınma" başlıklı yazısında askerî rejimler veya askerinin hâkim olduğu rejimlerde iki farklı tip mevcut olduğunu söyler. Birinci tip sosyal hedeflidir, modernleşme amaçlı ikinci tipte millî birliği gerçekleştirme hedefi baskındır. Nâsır'ın Mısır'ı sosyal hedefli askerî rejim tipinin tam bir örneğidir. Mısır tarihin tanıdığı en eski merkezî yetkili devlet ve en eski millî birlikteliğine sahip devlet olmakla da kalmıyordu. Nâsır, Mehmet Ali'den beri 150 yıldır sürüp giden ekonomik ve kültürel bir yeniden doğuşun içindeydi. Millî birlik zaten gerçekleşmişti, ortada millî birliği sağlama diye bir mesele yoktu (Abdülmalik, 1963:13).

Cezayir Devlet Başkanı Bu Medyen'in politikaları aynı zamanda ordunun siyasette ve kamusal yaşamın diğer alanlarında daha doğrudan bir rol oynamasını destekliyordu. Ordu, Cezayir Bağımsızlık Savaşı ruhunun ve Cezayir millî kimliğinin en üst düzeyde tezahürü olarak değerlendirilen ayrı bir grup haline geldi. Kendi içinde çokça gruplaşmalar olsa da Cezayir Ordusu, Cezayir siyasi elitleri içindeki kalıcı hizipçiliğin ve kayırmacılığın üstünde milletin birliğini temsil eden siyaset üstü bir organ olmayı başarmıştı. Devlet propagandası ve eğitim yoluyla yapılan endoktrinasyon ile ordunun bu konumu pekiştirildi (Stone, 1997:54). 19 Haziran 1965 darbesi ile askerî rejim daha da belirginleşti. Neredeyse tamamen askerî bir yapı olan Devrim Konseyi'ne geniş yetkiler verilerek siyasi liderlik ciddi şekilde kontrol altına alındı (St John, 1968:291). Devrim Konseyi devletin en yüksek organıydı. Bu Medyen bu Konseyin başkanı, aynı zamanda Ordu Komutanı ve Cezayir Devlet Başkanıydı. Konseyin rolünü kurumlar üstünde kontrol olduğunu açıklamıştı. Hükümet, çoğunlukla sivil kadrolardan teşkil olsa da Devrim Konseyi'nin kontrolü altındaydı (St John, 1968:292).

1965'te Cezayir'de Bu Medyen'in Bin Bella'ya darbesinin ardından Avcıoğlu, Cezayir ordusunun solcu bir ordu olduğunu, Bin Bella'nın kapitalizmin temsilcileri olan Yusuf bin Hadde, Ferhat Abbas, Hıdır, Bitat gibi isimleri ordu sayesinde tasfiye edebildiğini otojestiyon (özyönetim), müsadere ve millileştirmeler gibi önemli ekonomik reformları ordunun tam desteği ile gerçekleştirdiğini söyler. Doğan Avcıoğlu'na göre devrimci bir partinin yokluğu işçi ve köylünün sosyalizmin en büyük handikabı olan memur burjuvazinin ağırlığı altında ezilmesine yol açar ve

devrimci faaliyetlere daha az katılmalarına neden olur. Ahmet bin Bella devrimci bir partinin desteği ile orduya karşı bir denge kuramamış ve iktidardan uzaklaştırdığı eski müttetikleri ile uzlaşma aramışsa da başarısız olmuştur. Bu da iktidarı, ülkedeki tek örgütlü güç olan orduya kaptırmasına neden olmuştur (Avcıoğlu, 1965b:5).

Yön'de yayımlanan "Suriye'de askerî sosyalizm" başlıklı Baas'ın askerî kanadının sivil kanadına karşı giriştiği darbeyi değerlendiren yazıya göre, Suriye uzun süredir ilerici subaylar ve aydınlar ile büyük toprak ve ticaret burjuvazisi arasında bir mücadele yaşamaktadır. Bu mücadele ilerici aydın ve subayların burjuvaziyi tasfiyesi ile sonuçlanmış gibi görünmektedir. İleri askerî rejim işçi sınıfına daha fazla dayanma ihtiyacı hissetmiş, yakın zamandaki bir darbe teşebbüsü silahlı işçi birliklerinin olduğu bir harekât ile bastırılmıştır (Yön, 1966b:10).

Yön dergisi orduya ilerici roller atfettiği gibi aynı zamanda da radikal bir tek partili rejim savunucusudur. Avcıoğlu'na göre çok partili sistem, toplumun yerine eşrafın iktidarının tesis etmiş olduğu devrimci grupları ve düşünceleri ise tasfiye etmiştir. Çok partili sistem Batı ülkelerinde köklü reformlara olanak sağlarken Türkiye'de muhafazakârlığın bekçisi olmuş, tutucu güçleri iş başına getirmiş, üstelik devrimci zümreleri ve fikirleri tasfiye etmiştir (Avcıoğlu, 1962a:3). Avcıoğlu'na göre çok partili rejim Atatürk inkılaplarına bir çeşit reaksiyon olarak meydana gelmişti. Liberal demokrasi az gelişmiş ülkelerde gericiliğin aracı oluyordu. Ancak suç insanoğlunun uzun mücadeleler sonucu kurduğu bu politik sistemlerde değil ülkenin sosyal yapısındaydı (Özdemir, 1993:245-247). Yön yazarı Taner Timur, "Az gelişmiş Memleketler ve Genel Oy" başlıklı yazısında köylülerin ağaların istediği şekilde oy kullanmaya yönlendirilmesiyle muhafazakâr ve statükocu güçlerin reform isteyen kentli aydının karşısına yıkılmaz bir set teşkil ettiğini iddia eder. Genel oy kuralının Batı ülkelerindeki ilerici rolünü Türkiye'de oynayamadığını savunan Avcıoğlu'na göre "Halk, halk düşmanlarının peşindedir ve halkçı zinde kuvvetlere karşıdır". Mümtaz Soysal, 1965 seçimlerindeki AP galibiyetini "kitleler kendilerini eninde sonunda ezecek olan bu iktidarı neden işbaşına getirmişlerdir" diye sorar. Ona göre; "Ekonomik ve sosyal yapısı hala ortaçağ kalıntıları olan sanayi devrimlerinin temel sarsıcı değişikliklerinden geçmemiş Türkiye gibi bir ülkede büyük halk kitlelerini sadece sözle ve yazıyla uyandırmanın imkânı yoktur. (...) Halkın yararına olduğu çoktan ispatlanmış formüller bu insanların dillerinde daha doğrusu ekonomik kaldıraçlarda çoktan komünistlik din ve aile düşmanlığı, gâvurluk, vatan hainliği haline sokulmuştur" (Özdemir, 1993:238-239).

Taner Timur, demokrasinin temeli olan genel oy esasının, sosyal yapısı ikilik arz eden ülkelerde demokratik olmayan bir sonuca yol açtığını savunur. Bu tarz memleketlerde birincil grup üyeleri çoğunlukta, ağalar ise azınlıktadır ancak genel oy hakkı, ağaların oyunu çoğaltan bir işlevdedir. Çünkü köylülerin çoğunun siyasi katılımı ağanın istediği doğrultuda olmaktadır. Bu şekilde, yapısal reformlar talep eden aydının karşısına yıkılmaz bir set örülmüş olur. Birincil grup, alışılmış düzenini değiştirmek istemeyen geleneksel hayat biçiminin sürdürmek dışında bir talebi olmayan karakterde olurken şehirli aydın vatandaş düzeni değiştirmek ister fakat genel oy esasının ortaya çıkardığı tablo buna geçit vermez (Timur, 1962:17). Kışlalı'ya göre, Batı memleketlerinde politik sistem, sosyal ve ekonomik yapıdaki değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştı. Evvela sınıflar ortaya çıkmış, bunlar arasında bir denge kurma ihtiyacı demokrasi rejimini ortaya çıkarmıştır. Az gelişmiş memleketlerin ise tam tersine "politik düzenin sosyal yapıyı değiştirmesi" diye tarif edebileceğimiz bir ihtiyacı vardır. Sınıf şuurunun olmadığı bir toplumda demokrasi tatbik edilmeye

kalkışılırsa toprak ve ticaret ağalarının egemen olduğu bir düzen gelişir. Az gelişmişlik çemberinin kırılması için egemen sınıfın çıkarlarına ters düşecek şekilde düzenin değişmesi gerekir (Kışlalı, 1966:16). Avcıoğlu, kuvvetler ayrılığı konusunda ise bir güçlü hükümet savunucusudur. Ona göre planlı kalkınmanın önünü açtığı için ilerici bulduğu 1961 Anayasasının gerici olan tarafı, Anayasa Mahkemesi, millet meclisi ve senatodan oluşan çift meclis sistemi ve yürütme erkinin elini kolunu bağlayan birçok detaydır (Avcıoğlu, 1967a:3).

Mısır'daki Nâsır rejiminin yapısı incelenecek olursa, Hür Subaylar, 1940'tan beri silahlı kuvvetler içinde gizlice bir biçimde teşkilatlanmış, yüz civarında subaydı (Dupont vd., 2016:317). 1952'de Kral Faruk'u devirerek iktidarı ele geçirdiğinde icra organı işlevinde bir Devrim Komuta Konseyi (DKK) kurdular. DKK, önce tüm siyasi partileri kapattı ve yerine ülkenin tek partisi olarak Kurtuluş Hareketi'ni kurdu. Bu parti ile DKK, işçiler öğrenciler gibi toplumsal grupların kontrolünü hedefliyordu (Cleveland, 2008:339-340). 1956'daki yeni anayasa ile bakanlar kurulu ve parlamento kuruldu. Nâsır, bakanlıkları ve kilit yönetim mevkilerini DKK üyesi asker kökenli arkadaşlarına verdi (Mansfield, 2012:367). Beklenen etkiyi yaratmayan Kurtuluş Hareketi'nin yerini rejimin yeni tek partisi olan Millî Birlik'e bıraktı. Nâsır'ın lideri olduğu icra kurulu Millî Birlik'ten parlamentoya girmek isteyen adayları gösterecek hepsini denetimden geçirecekti (Cleveland, 2008:342). 1 Şubat 1958'de Mısır ve Suriye'nin birleşmesiyle kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti için Mısır'ın politik rejimi esas alındı. Birleşmeyi talep eden Baas dâhil Suriye partileri kapatıldı. Millî Birlik, BAC'ın tek partisi oldu (Dupont vd., 2016:333). BAC'ın Suriyeli bir grup subayın darbesi ile 1961'de dağılmasından sonra 1962'de ilan ettiği Millî Yasa ile Millî Birlik'in yerini Arap Sosyalist Birliği (ASB) aldı. ASB en altta düzeydeki köylerdeki, fabrikalardaki, teşkilatların yer aldığı, bölge ve eyaletler seviyesinde Nâsır'ın lideri olduğu icra kuruluna kadar yükselen piramit şeklinde bir yapıydı (Mansfield, 2012:377-378). Tek parti rejimi ile ülkeyi yöneten ASB, 1960'ların sonunda 5 milyon üyeli bir kitle tabanlı siyasi parti olmuştu. ASB'nin lideri Nâsır'dı ve kilit yönetim kademelerinde eski askerler vardı. Rejime halk desteği oluşturmayı amaçlayan ASB; selefleri olan Kurtuluş Hareketi ve Millî Birlik'ten daha başarılıysa bile, tek parti rejimi partilerinin doğasında olan hantallık, kayırmacılık ve yozlaşmalar yüksekti. 1964 Anayasası ile milletvekillerinin yüzde 50'sinin işçi ve köylü olması şartı gibi kurallar gelse de meclis fiilî olarak cumhurbaşkanının kararlarını onaylayan göstermelik bir mekanizma olduğu için bu reformlar göz boyamadan ibaretti (Cleveland, 2008:354).

Yön'ün, Mısır'ın 1962 tarihli bir ideoloji ve strateji belgesi olan Millî Yasa'nın demokrasi konusunda yeni görüşler getirdiğini belirttiği bir bölümünü okurlarıyla paylaştığı yazısında vurguladığı noktalar dikkat çekicidir. Millî Yasa'ya göre eğer ekonomik güç, sömürücü kapitalizmin elindeyse o ülkede ancak "yalancı demokrasi"den söz edilebilir. Yalancı demokrasi de bir ihtilal için en büyük tehdittir. Toprak ağasının istediğine oy atılacağından tarım işçisine verilen oy hakkı da aldatmacadan ibarettir. Vatandaşlar eğer sömürünün tüm biçimlerinden kurtulur, millî servetten hakça bir pay alır ve geleceğine gölge düşüren tüm kaygılardan arınırsa gerçek anlamda seçimlerde oy hürriyetine sahip olurlar (Yön, 1962n:10-12). Yön'e göre Nâsır, Batı'nın çok-partili parlamenter rejimlerine asla itibar etmemekte (Yön, 1963a:13) ve siyasi partilerden hoşlanmamaktadır. Çünkü bir komünist parti Moskova'nın, bir gerici parti de yabancı kapitalizminin kuklası olacaktır. Hâlbuki toplumun çıkarı tek ve aynıdır. Nâsır, eğer bozuk ahlaklı kimselerle yabancıların uşakları bir tarafa bırakılırsa meclisin bütün üyelerinin sosyalist tedbirler üzerinde anlaşmaya varacağına inanmaktadır (Martin, 1962:19). Yön, toplumun "zinde kuvvetlerini" temsil ettiğini söylediği Arap Sosyalist

Birliği'nin parti içi demokrasiyi sağlamak için bir kolektif liderlik olacağını iddia eder (Yön, 1962f:17). Yine Yön, Nâsır'ın "Bağımsızlığa yeni kavuşmuş memleketlerde ideoloji partileri lüzumlu mudur, değişik ideolojileri olan partiler arasındaki mücadelelerin faydasına inanıyor musunuz?" sorularına cevabını nakletmiştir (Yön 1962g:16):

"Birleşik Arap Cumhuriyeti sosyal bir gelişim safhası geçirmektedir. Biz memlekete derebeylik düzeyine tasfiye ile uğraşırken derebeyliğini savunan ve sermaye diktatörlüğünü geri getirmeye çalışan bir partinin faaliyetine müsaade etmek mantıksızlık olur. Biz bugün halkın %95'ine sosyal adalet götürme işine öncelik tanıyoruz. Hâlbuki daha önce bu halk sosyal adaletten yoksundu. Milleti teşkil eden bütün gruplara millî birlik içinde toplayan fikirlerin başımızın üstünde yeri vardır"

"Milliyetçilik Karşısında Emperyalizm" başlıklı yazıda Yön, tek partili rejimi şu ifadelerle savunur (Yön; 1967:8-11):

"Mesela bağımsızlığına yeni kavuşmuş bir ülkede, bir hükümet etrafında, ülkenin sosyal-ekonomik yapısından emperyalizm ve sömürgeciliği söküp atma azmiyle birleşmiş bir halk cephesi toplanmışsa, bu rejime bir siyasi parti halinde muhalefet etmede kimlerin çıkarı olacaktı? Bu özel tarihî şartları hiçe sayarak, demokrasi adına çok partili sistemi empoze etmeye çalışanlar, aslında, emperyalizmi bir beşinci kol halinde örgütlendirmenin özlemini çekmiyorlar mı? "Çok partili sisteme geçsek, karşımızdaki parti CIA partisi olur" diyen Başkan Nâsır acaba tamamen haksız mı? Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra bir 'mandacılar partisi'ne müsaade etseydi ne olurdu?"

Yön'ün referans verdiği bir diğer tek parti rejimi formundaki idare Cezayir'deki Millî Kurtuluş Cephesi (FLN) rejimiydi. Cezayirliilerin 1954'te kurduğu FLN, kendisini 1958'de "Cezayir Cumhuriyeti'nin Geçici Hükümeti" (GPRA) ilan etti; dünyanın her tarafında destek aldı ve müzakereler yürüttü (Hourani, 2013:430-431). 25 Eylül 1962'de Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti ilan edildikten sonra tek parti sistemi düşüncesi yavaş yavaş kök salmaya başladı. Cezayir Komünist Partisi 29 Kasım 1962'de yasaklandı. Artık FLN'nin kendi safları dışında rakibi yoktu. Muhammed Budiaf'ın Sosyal Devrim Partisi (PRS) Ağustos 1963'te kapatıldı. FLN dışındaki tüm parti örgütleri, halk arasında bir bölünmeye, inşa edilmekte olan devletin temellerinde bir çatlağa işaret etmekle suçlandı. "Halk" ile FLN temsilcileri arasında en ufak bir mesafe bile olamazdı. Her şey Cephe içinde oynanacaktı. FLN, büyük ölçüde meşruiyetini bağımsızlık savaşının yakın geçmişinden alıyordu. Demokratik meşruiyete sahip değildi (Stora, 2001:131).

Yön, Cezayir'in bağımsızlığını yeni kazandığı dönemde sık sık gelişmelere yer vermiş özellikle yeni devletin yöneleceği rejim şeklinin mahiyeti ve Ahmed bin Bella ve Yusuf bin Hadde arasındaki iktidar mücadelesi hakkında sıklıkla görüş bildirmiştir. Yön, bağımsızlığın ilk aylarında milliyetçilerin daha ziyade askerî hüviyete sahip geçici hükümetlerin, Cezayir'in gerçek meselelerine cevap verebilecek bir siyasi partinin nüvesini meydana getirmek zorunda olduğunu, Bin Bella'nın ise beş lider arasında en göz doldurana olduğunu yazar (Yön, 1962c:14). Yön'e göre Cezayir Millî Kurtuluş Cephesi'nin referandumdan sonra yapılacak olan Kurucu Meclis seçimlerine katılmak üzere kendisini bir siyasi partiye dönüştürmesi, ülkenin kurucu kadrolarındaki mevcut görüş ayrılıklarını keskinleştirerek ortaya çıkaracaktır (Yön, 1962g:15). Ahmed bin Bella'nın toprak reformu ve diğer reformlarda Castro'yu örnek alacağını açıkladığına dikkat çektiği yazısında Yön, onun köklü reformlara ihtiyaç duyan genç devleti birdenbire çok partili siyasi hayatın yakından

bilinen etkilerinden korumak istediğini, “millî iradenin serbest tezahürünü önleyen istismar düzeni” yıkılmadan çok parti sisteminin uygulanmasına taraftar olmadığını belirtir. “*Yeni Cezayir devletinin geleceği çok partiyle değil tek partiyle güven altına alınmalıdır*” sözünün altını çizer. Bella ve Hadde'nin gerçek bir çatışmaya girecekleri konu Ağustos ayında yapılacak genel seçimlere Millî Kurtuluş Cephesi'nin siyasi parti olarak katılmasıdır. Yön “son derece kuvvetli olan ve rakibinden daha kültürlü ve görüş sahibi” diye nitelediği Bin Bella'nın solcu olarak damgalansa da mücadeleden galip geleceği kanaatindedir (Yön, 1962h:16).

Yön hareketi sosyalizmin zararlı ve millî güvenliği tehdit eden bir fikriyat sayılmaması gerektiğini, gerçekte sosyal adaleti inşa etme amaçlı bir ideoloji olduğuna dikkat çeker. Koyu bir anti-komünist söylemin olduğu o yıllarda Yön hareketi, sosyalizm ile komünizmin aynı olmadığı ancak sosyalizm vasıtası ile komünizmin önüne geçilebileceği iddiasındadır (Altun, 2004:563; İpekçi, 1962:7). Yön'e göre sosyalizmin komünizmin panzehiri olduğu Cezayir Komünist Partisi'nin 29 Kasım 1962'de kapatılması ile bir kere daha doğrulanmıştır. Bu kararın “*Cezayir'de komünist partiye yer yoktur çünkü Cezayir sosyalist bir yönetimle kalkınacaktır.*” gerekçesiyle alındığını belirtmiş ve kararın 1962 Haziran ayında Trablusgarp'ta yapılan millî ihtilal konseyi toplantısında ana hatları çizilen programa uygun olarak alındığının, tek parti yönetiminde komünist de olsa diğer partilere yer olmadığını altını çizmiştir (Yön, 1962o:14). Yön, Economist dergisinin Nâsır sosyalizminin Orta Doğu'da komünizme karşı bir set teşkil ettiği savını aktarıp Sovyet bloku basınının bu tip bir sosyalizme yönelik saldırılarına da dikkat çekmişti (Çamlı, 1962:15).

4. YÖN'DEN DEVRİM'E

Yön dergisi 1967'de yayın hayatına son verdikten iki yıl sonra Avcıoğlu, “*Türkiye'nin yönünü belirledik, sıra devrim yapmaya geldi*” diyerek Devrim gazetesini çıkarmaya başlamıştı. Mısır, Suriye ve Cezayir rejimlerinin yanı sıra Devrim gazetesi döneminde Irak'ta Baas Partisi'nin Libya'da Kaddafi'nin Sudan'da Numeyri'nin yaptığı askerî darbeler ve kurdukları rejimlere sıkça referans verildi (Atılgan, 2008:223-224). Devrim'in yazı işleri müdürü Hasan Cemal, o dönem Doğan Avcıoğlu'nun kütüphanesinde Baas ideolojisinin kurucuları Mişel Eflak ve Salah Bitar'ın kitapları olduğunu aktarır (Cemal, 2013:113). Devrim'in 8 Eylül 1969 tarihli sayısında Sudan'da askerî darbe ile iktidara gelen Hür Subaylar rejiminden şöyle bahsediliyordu: “*İhtilal Konseyi'nin 39 yaşındaki başkanı Numeyri, ilerici hareketin amacını şöyle belirliyordu: 'Batı tipi demokrasi yönetimi bizde iflas etmiştir. Kurmak istediğimiz sistem, ilerici asker ve sivillerden oluşacak ve halka dayanacaktır.' Görüldüğü gibi Sudan ordusunun vatansever subayları, çok partili sistemin ülkenin sorunlarına bir çözüm yolu getirmediğine sadece emperyalizm ve onunla bütünleşmiş sınıf ve tabakaların egemenliğine yol açtığı kanısını taşımaktadırlar. Bunun içim iktidara el koymuşlardır. Ülkeyi kalkınma rayına oturtacak yolun, asker-sivil tüm ilerici ve devrimci güçlerin kenetlenmesinden geçtiğini savunmaktadır.*” Yine, Devrim'de Üçüncü Dünya ülkelerinde ordunun oynadığı devrimci role ilişkin Profesör Mirsky'nin şu yorumu yer almıştır: “*Mısır ve Suriye örneğinde olduğu gibi, Libya'da da genç subaylar devrimci bir güç olarak harekete geçmişlerdir. Libya ve Sudan'daki darbeleri yapanların çoğu Batılı askerî okullarda, İngiliz Kraliyet Askeri Kolejinde okumuşlardır. Fakat bu tutucu askerî kuruluş bile onları İngiliz modeli saygıdeğer askerî bürokratlar haline getirememiştir. Örgütlü bir sivil muhalefet olmadığından devrimci dönüşümlerin ilk aşamasında ordu yine bir bütün olarak ilerici güçlerin yanında yer almıştır. Peru'daki askerî yöneticilerin aldıkları tedbirlerden de anlaşılacağı gibi, ordu Latin Amerika'da da gericilerin güvenilir bir dayanağı olmaktan çıkmaktadır.*” (Cemal, 2013:215-216). 7 Nisan 1970, 16 Haziran

1970 ve 3 Kasım 1970'de Devrim gazetesinde Devrimci Ordu Gücü imzalı isimsiz bildirimler yayımlanır. (Hürkan, 2006:61-62). Bu bildirimler geç subayları kıskırtarak darbe ortamı hazırlamak amacıyla kaleme alınan sahte bildirimlerdi (Cemal, 2013:40-41).

Yön-Devrim hareketi, işledikleri ihtilalci fikirleri eyleme dökmek için önce Orhan Kabibay, daha sonra Cemal Madanoğlu liderliğindeki cunta ile temasa geçti. 9 Mart 1971'de gerçekleştirilmesi planlanan darbe kapsamında harekât sonrası rejim şekline dair bir “devrim dosyası” Doğan Avcıoğlu tarafından Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'a Ocak 1971 ayında iletilmişti (Cemal, 2013:58; Alatl, 2002:282). Söz konusu anayasa taslağı incelendiğinde Yön'de yıllarca referans verilen Arap sosyalist rejimlerden çokça izler barındırdığı görülmektedir. Mısır ve Cezayir'deki zayıf bir meclise karşı güçlü ve geniş yetkili çoğunlukla asker kadrolu Devrim Konseyi mekanizması dikkat çekmektedir. Taslakta yasama yetkisinin Devrim Konseyi ve Devrim Meclisi tarafından yürütme görevinin Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu tarafından, yargı yetkisinin ulus adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı belirtiliyordu. Devletin en yüksek karar organı olarak tanımlanan Devrim Konseyi, “1971 devrimiyle Türk halkı, Türk gençliği ve Türk Silahlı Kuvvetleri adına yönetimi devralmış bulunanlar arasından gelen” üyelerden oluşacaktı. Konseyin başkanı devrim eylemindeki en kıdemli komutandı. Konsey kendi üyeleri arasından seçimle ikinci başkan ve genel sekreter seçiyordu. Devrim Konseyi Genel Sekreteri'nin görevi devrim ilkelerinin gözetim ve denetiminde ve yasama görevlerinin yürütülmesinde kolaylık sağlamak idi. Konsey üyeliği istisnai haller dışında hayat boyu sürecekti. Devrim Meclisi'nin, “devrimin oluşumuna fikir ve eylemleri ile katkıda bulunmuş, devrim bilincine sahip olduğu Devrim Konseyi'nce saptanan, yetenekleri ile devrime ve ülkenin kalkınmasına yararlı oldukları anlaşılan sivil ve asker, en çok yüz elli kişiden” kurulacağı öngörülmüyordu. Yasama organının Devrim Konseyi ve Bakanlar Kurulu ile ilişkilerini Devrim Meclisi Genel Sekreterliği düzenleyecekti. 1971 Devrim eylemini yürüten en kıdemli komutan Cumhurbaşkanı olacak, Başbakan, Devrim kurulu üyeleri arasından seçilecekti. Devrim Anayasası'na göre ülkeyi Devrim Partisi adında tek parti yönetecekti. Partinin amacı anayasada “Devrimi hedefinden saptırmayacak ve Atatürk ilkelerini çağdaş düşünce ve bilim ışığında yorumlayarak uygulamayı ülkü edinmek” olarak tarif ediyordu. Devrim Partisi kuruluncaya kadar, bu görevi Devrim Örgütü adında bir oluşumun üstleneceği ve Devrim gününe kadar, ulusal çıkarlara aykırı tutum ve davranışlarda buldukları saptananlarla; Devrim güvenliğine ve Devrime karşı her ne şekilde olursa olsun, söz, yazı ve basının diğer araçları ile veya başka şekilde karşı gelenleri yargılamak amacıyla, Devrim Konseyi Genel Sekreterliği'ne bağlı özel Devrim mahkemeleri kurulacağı geçici maddelerde belirtilmişti. Devrim anayasasında ekonomik hükümler de önemli yer tutuyordu. “Temel sanayi, ulaştırma, enerji ve doğal kaynaklar ve ormanlar Devletin mülkiyetindedir. (...) Dış ticaret, bankacılık ve sigortacılık Devletleştirilir. Devlet, iç ticaret alanında da, toplum yararının gerektirdiği tedbirleri alır. (...) Ekonominin tümünü kapsayan ve bağlayan plan esastır” (Atlal, 2002:393-418). Taslak hazırlanırken Mısır Anayasası ve Baas Partisi tüzüğü dâhil muhtelif ülkelerin metinlerinden yararlanılmıştı. Devrim Konseyi'nin muhtemel yapısı üzerine iki fikir var idi. Konsey üyelerinin bütünüyle askerlerden oluşması görüşünü karacı ve havacıların çoğu, Konseyin sivil ve askerlerden oluşmasını denizci grup ve karacı ve havacıların küçük bir kısmı destekliyordu. Nihayetinde Devrim Konseyi'nin tamamen askerlerden oluşması gerektiğinde karar kılındı. Belirlenen 50 üyeden 38'i karacı 11'i havacı 7'si denizci idi (Atlal 2002:446-447, Takkeci, 1973:151).

Ne ilginçtir ki, 9 Mart'ta planlanan darbenin akamete uğramasında da Mısır siyasetine bir atıf vardı. 9 Mart 1971'de saat 17.00'de Muhsin Batur'un odasında Kara Kuvvetleri Komutanı Org.

Faruk Gürler dâhil 10 generalin katıldığı cunta toplantısı vardır (Alatlı, 2002:23-24). Toplantıda Gürler'in devlet başkanlığına, kendisinin ise başbakanlığa getirileceğini söyledikten sonra Batur, toplantıdaki en kıdemli asker pozisyonunda olan Gürler'den son kararı vermesini ister. Toplantıda gergin ve kararsız olduğu ve sık sık terlediği gözlenen Gürler, “*General Necib olmak istemiyorum*” der. General Muhammed Necib, Cemal Abdünnâsır'ın başını çektiği Kral Faruk'u deviren Hür Subaylar'ın darbeden sonra cumhurbaşkanlığına getirdiği ve iki yıl sonra tasfiye ettiği “göstermelik lider” idi. Gürler'in tereddütlü tavrı toplantının sonuçsuz sona ermesine neden oldu (Hale, 2014:237-238; Gürkan, 1986:226). Toplantıda yer alan Tümgeneral Celil Gürkan'a göre Batur, darbe planının arkasındadır fakat Gürler'in isteksizliği Batur'u vazgeçirir (Gürkan, 1986:252). Sonuçsuz 9 Mart toplantısından üç gün sonra, 12 Mart 1971'de, ordunun sol görüşlü kanadını temsil eden Faruk Gürler ve Muhsin Batur, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç liderliğindeki diğer kanatla uzlaşacak. Bir ara formül olarak radikal bir darbe yerine bir muhtıra vererek Süleyman Demirel hükümetini devirecek ve meclisi kapatmadan partiler üstü reformcu bir hükümet kurduracaktır. Avcıoğlu, 12 Mart muhtırasının hemen ardından yazdığı “Parlamentoculuğun Takkesi Düştü” başlıklı yazıda yaşananları iyimserlikle izlediğini belirterek şu yorumda bulunacaktır: “*Emperyalizm ve işbirlikçileri, Türkiye'de bir Ordu müdahalesinden neden ürkmektedirler? Çünkü emperyalizm bilmektedir ki, geniş gövdesiyle milliyetçi olan ordular, eninde sonunda antiemperyalist bir rotaya otururlar. ABD'nin bizi ayrılmaz bir parçası saydığı Ortadoğu'ya bir bakalım: 1952 Mısır, 1953 Irak ve Suriye darbelerinin teşvikçisi ve hatta hazırlayıcısı ABD olmuştur. Ama milliyetçi subaylar, kısa bir sürede ABD'nin hiç hoşlanmadığı antiemperyalist bir tutumu benimsemişlerdir. Cezayir'den Libya'dan tutunuz da Sudan'a kadar, Ortadoğu'daki bütün askerî rejimler milliyetçidirler ve halkçılardır. Öteki bütün rejimler ise, başta Tunus olmak üzere, gericedirler ve emperyalizmin uydusudurlar. Peru'da sandıktan çıkmış olan orta sol hükümet, emperyalizmin sevgilisiydi: onu deviren milliyetçi-devrimci askerî hükümet ise hasmıdır.*” (Avcıoğlu, 2006:859-862). Ancak darbeden 40 gün sonra THKP-C'nin İsraili diplomat Efraim Elrom'u kaçırıp öldürmesiyle Yön-Devrim hareketi mensuplarını da kapsayan Balyoz harekâtı adında büyük çaplı sol karşıtı bir tutuklama harekâtı başlayacak, böylece 12 Mart döneminin seyri solun lehinden aleyhine dönecekti.

SONUÇ

Yön dergisine göre, kalkınma üç ana yolla sağlanabilir: komünist kalkınma, Amerikan tipi kalkınma ve millî devrimci kalkınma. Millî devrimci kalkınma, proletarya hegemonyası olmadığı için komünist kalkınmadan, tutucular koalisyonuna karşı olduğu için Amerikan tipi kalkınmadan ayrılmaktadır. Bu modelde, milliyetçi aydınlar ve küçük burjuva sınıfları ön plandadır. Kamu sektörünün öncülüğünde, ekonomik bağımsızlık ve köklü toprak reformlarıyla gerçekleştirilen planlı sanayileşme temel unsurlardır. Nasır'ın Arap sosyalizmi bu kalkınma modeliyle örtüşmektedir. Nasır, toprak reformları, devletleştirme ve ekonomik planlamayla Mısır'ı bağımsız bir ekonomik yapıya kavuşturmayı hedeflemiştir. Cezayir ise bağımsızlık sonrası Avrupalıların terk ettiği işletmeleri kamulaştırarak özyönetim sistemiyle tarım ve sanayide köklü dönüşümler gerçekleştirmiştir. Yön dergisi, bu kalkınma modellerini olumlu bulmakta ve diğer Orta Doğu ülkelerine örnek teşkil edeceğini savunmaktadır. Millî Kurtuluş Cephesi'nin Cezayir'de uyguladığı politikalar da Yön tarafından desteklenmiş ve Türkiye'nin de benzer reformlar yapması gerektiği vurgulanmıştır. Bella ve Bu Medyen'in reformcu yaklaşımları ve sosyalist politikaları Yön dergisinde takdirle karşılanmıştır. Dergi, Cezayir'in kalkınma yolunda sosyalist bir çizgide

ilerlemesinin Orta Doğu ve Afrika ülkeleri için model teşkil edeceğini savunmaktadır. Cezayir'in bağımsızlık sonrası politikaları, toprak reformu ve sanayileşme çabaları Yön tarafından övgüyle karşılanmıştır. Avcıoğlu'na göre, Nâsır'ın hedefi Arap sosyalizmi yoluyla Arapları birleştirmek ve kapitalist olmayan bir gelişme yolu inşa etmektir. Ancak, bürokrasi ve askerî sınıfın hâkimiyeti aşılmadıkça gerçek sosyalizme geçişin mümkün olmadığını vurgular.

Mısır, Suriye ve Cezayir'deki din ve sosyalizm ilişkisinde, sosyalizmin yerel kültürel unsurlar ve İslam ile harmanlanmış bir biçimde uygulandığı görülür. Mısır'da Nasır, dinin etkisini azaltmak yerine İslam'ı devlet kontrolüne alarak kullanmayı tercih etmiştir. Baas ideolojisi, Suriye'de Arap birliğini inşa etme amacını taşıırken, İslam'ı Arap medeniyetinin bir ifadesi olarak kabul eder. Cezayir'de ise bağımsızlık mücadelesi ve sosyalizm, İslam öğretileriyle sentezlenmiştir. Yön dergisi, sosyalizmin Arap ve İslam dünyasında kök salmasını desteklemiş ve bu bağlamda Arap sosyalizminin İslam ile uyumlu olduğunu savunmuştur. Aralarında Mısırlı, Cezayirli politikacı ve yazarların da olduğu yabancı yazarların Yön'de yer verilen yazıları aracılığıyla sosyalizmin Marksizm-Leninizmden farklı olarak dini dışlamadığı, sosyalizmin İslam'ın insancı ilkeleriyle uyumlu olduğu, İslam'ın sosyal adaleti desteklediği ve sosyalizmin de bu ilkelere uygun olduğunu, Batı'nın değerlerin tek yaratıcısı olmadığı ve İslam ülkelerinin kendi özgün sosyalizmlerini geliştirebileceği, dinin devrimci mücadelede birleştirici bir işlevi olduğu, din ve sosyalizm arasında paralellikler olduğu, kutsal kitaplardaki sosyal kurallarının sosyalizmi andıran bir toplum düzeni oluşturmayı amaçladığı fikirleri sıkça işlenmiş, bununla topluma sosyalizmin Türklere ve Müslümanlara yabancı bir düşünce olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. Yön'e göre Arap sosyalizminin anti-emperyalist rolü desteklenmelidir. Orta Doğu'nun ileri demokrasiye sahip ülkeler arasında bulunmamasına rağmen, Küba hariç, kapitalist olmayan en önemli ve bağlantılı gelişme deneyimleri bu bölgeden çıkmıştır. Arap sosyalizmi, nihayetinde evrenselliğe açık bir yol olma potansiyeline sahiptir.

Yön hareketi, subayların ve ordunun devrimci ve ilerici bir rol üstlendiği, askerî liderlerin geniş yetkilerle donatıldığı ve tek parti rejimlerinin savunulduğu rejimlere olumlu referanslar vermektedir. Yön, Marksistlerin iddia ettiği gibi işçi sınıfını değil, "zinde güçler" olarak nitelendirdiği orduyu kalkınmanın temel aktörü olarak görmektedir. Orduya millî devrimci kalkınma ve iktisadi bağımsızlık savaşında liderlik yapma rolü biçen Yön yazarları, ordunun millî menfaatler adına hareket ettiğini ve ilerici hamlelerde güvenilir bir güç olduğunu savunmaktadır. Örneğin, Mısır'da Nasır'ın sosyal hedefli askerî rejimi ve Cezayir'de Bu Medyen'in ordunun siyasetteki rolünü artıran politikaları öne çıkarılmaktadır. Yön, çok partili sistemin muhafazakâr güçlerin iş başına gelmesine yol açtığını ve devrimci fikirleri tasfiye ettiğini iddia ederek, radikal bir tek parti rejimini savunmaktadır. Ayrıca, demokratik yapının az gelişmiş ülkelerde gericiliğin aracı olduğunu ve yapısal reformlar için otoriter bir rejimin gerektiğini ileri sürmektedir. Nâsır rejiminde olduğu gibi, ekonomik ve sosyal adaleti sağlamak için tek parti sisteminin gerekli olduğuna inanmakta ve bu sistemin emperyalizme karşı millî birliği güçlendirdiğini savunmaktadır. Yön hareketi, sosyalizmin komünizmin panzehiri olduğu ve sosyal adaleti inşa etme amacına hizmet ettiği görüşündedir. Sonuç olarak, Yön hareketi ordunun ilerici rolünü vurgularken, tek parti rejimlerini desteklemekte ve az gelişmiş ülkelerde kalkınma için otoriter yönetimleri önermektedir. Yön'ün bu görüşleri, "ilerici" askerî darbeler ve tek parti yönetimleriyle şekillenen devlet yapılarının, gelişmekte olan ülkelerde halkın çıkarlarını korumadaki etkinliğini ve gerekliliğini savunan bir çerçeve sunar. Yön-Devrim hareketinin giriştiği ancak başarısızlıkla sonuçlanan 9 Mart

cuntasının darbe sonrası devlet düzenini anlatan taslak anayasa ve devlet teşkilatı şemaları, güçlü ve geniş yetkili Devrim Konseyi ve zayıf meclis yapısını öngörüyordu, bu yapı Mısır ve Cezayir'deki modele benziyordu. Devrim Konseyi'nin tamamen askerlerden oluşması gerektiği kararı, bu ülkelerin askeri rejimlerinden ilham alınarak oluşturulmuştu. Devrim Anayasası, ekonominin devletleştirilmesini ve planlı ekonomiyi öngörüyor, temel sanayi ve doğal kaynakların devletin mülkiyetinde olmasını belirtiyordu.

“Sol Kemalizm” tabiri 1980 sonrası kullanılmaya başlanmakla beraber Kemalizmin sol yorumlarının tarihi genellikle 1930'da Kadro dergisi hareketi ile başlatılır. 1960'lardaki Yön hareketinin fikrî önceli olduğu konusunda genel bir kabul olan Kadro'nun kurucusu Şevket Süreyya devrim sürecinin sona ermediği, devrimin düşünsel unsurlarının derinleşip halkın bilincinde yerleşebilmesi için bir düşünce sisteminde derlenmesi gerektiği savunmaktaydı. İktisadi devletçiliği kapitalizm ve komünizm harici üçüncü yol olarak önermişlerdi (Alpkaya, 2009:477-478; Tekeli ve İlkin, 2008:603). Yön dergisi de doktriner olmayan, esnek ve pragmatik bir ideoloji olan Kemalizmi doktrine ederek bir düşünce sistemine dönüştürmeyi amaçlamıştır. Dış politikadan eğitime, ekonomiden kalkınma politikalarına pek çok görüşlerini ortaya koyarak siyaset yelpazesinin solundan Kemalizmi sistemli bir biçimde doktrinleştirmeye çalışmıştır. Yön hareketi, modern siyasi tarihteki Marksizm ideolojisi gibi veya Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkmış Jön Türkler gibi düşünce ve aksiyonun iç içe geçtiği bir harekettir. Entelektüel bir fikir çevresi olmakla yetinmeyip toplumu ve ülkeyi değiştirmeyi de amaçlamışlardır. Hedefledikleri bu radikal değişimi planlarken etkilenim kaynaklarından biri de darbeler veya bağımsızlık savaşlarıyla sol bir rejime yönelen Üçüncü Dünya'daki az gelişmiş ülkelerdi. Mısır, Cezayir ve Suriye özelinde yapılan bu çalışmada, Yön hareketinin; tek parti rejimi, çoğunlukla asker üyelerden oluşan güçlü bir Devrim Konseyi ve zayıf meclise dayanan otoriter ve militer bir idare, toprak reformu, millileştirmeler, iktisadi planlamaya dayalı bir sosyalist kalkınma ve Batı karşıtı anti-emperyalist tutum bağlamında söz konusu rejimlerin politikalarını son derece müspet bulduğu hatta rol model olarak gördüğü ortaya koyulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdülmalik, E., (1963), “Ordu ve Kalkınma”, Yön, sayı 77, s. 13
- Ahmad, F., (1994), *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980*, İstanbul: Hil Yayıncılık
- Alatlı, E., (2002), *09 Mart 1971 “Antiparlamentarist-Baasçı” Darbe Girişimi*, İstanbul: Alfa Kitap
- Alkan, E., (1962), “Dinler ve Sosyalizm”, Yön, sayı 40, s. 18
- Alpkaya, F., (2009), “Bir 20. Yüzyıl Akımı: Sol-Kemalizm”, Gültekingil, M., Bora, T., (Ed.) içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 2 Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 477-481
- Altun, F., (2004), “Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Siyasi Tarihi, cilt 2, sayı, s. 551-575
- Aren, S., (1962a), “Devletçilik ve Ötesi”, Yön, sayı 6, s. 15
- Aren, S., (1962b), “Plan Meselesi”, Yön, sayı 19, s. 7
- Atılgan, G., (2008), *Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*, İstanbul: Yordam Kitap
- Avcıoğlu, D., (1962a), “İnönü'nün konuşmaları”, Yön, sayı 6, s. 3
- Avcıoğlu, D., (1962b), “Niçin Sosyalizm?”, Yön, sayı 7, s. 3
- Avcıoğlu, D., (1962c), “Sosyalist Cezayir”, Yön, sayı 15, s. 3

- Avcıoğlu, D., (1963), “Amerika ve Arap Sosyalizmi”, Yön, sayı 61, s. 3
- Avcıoğlu, D., (1965a), “Kalkınmaya Götüren Yol”, Yön, sayı 95, s. 8-9
- Avcıoğlu, D., (1965b), “Bin Bella’dan Sonra”, Yön, sayı 117, s. 5
- Avcıoğlu, D., (1966), “Çağımızda Ekonomik Bağımsızlık Mücadelesi: Mısır Örneği”, Yön, sayı 189, s. 8-9
- Avcıoğlu, D., (1967a), “Plan”, Yön, sayı 221, s. 3
- Avcıoğlu, D., (1967b), “Son Söz”, Yön, sayı 222. s. 3
- Avcıoğlu, D., (1976), *Türkiye’nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın - İkinci Kitap*, İstanbul: Tekin Yayınevi
- Avcıoğlu, D., (2006), *Atatürkçülük, Milliyetçilik, Sosyalizm*, İstanbul: İleri Yayınları
- Aykol, H., (2022), *Bölüne Bölüne Büyümek: Türkiye’de Sol Örgütler*, Ankara: Phoenix Yayınevi
- Belli, M., (1966), *Millî Demokratik Devrim*, İstanbul: Aydınlik Yayınları
- Berkes, N., (1966a), “Arap Dünyası Uyanıyor mu?”, sayı 158, Yön, s. 10-12
- Berkes, N., (1966b), “Arap Dünyası Uyanıyor mu?”, sayı 159, Yön, s. 10-12
- Berkes, N., (1966c), “Arap Dünyası Uyanıyor mu?”, sayı 162, Yön, s. 10-12
- Blasig, W., (1962), “Cezayir’de sosyalizm: FLN’in Ana programı”, Yön, sayı 42, s. 13
- Cemal, H., (2013), *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul: Doğan Kitap
- Cleveland, W. L., (2008), *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev. M. Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı
- Çamlı, İ., (1962), “Suriye: Ekonomik ve sosyal derinliklere inmek lazım”, sayı 19, s. 15
- D’Istria, P., (1962), “Arap Sosyalizminin Kaynakları”, Yön, sayı 16, s. 25
- Derviş, N., (1962), “İsa Sosyalist mi?”, Yön, sayı 35, s. 9
- Dupont, A-L.; Mayeur-Jaouen, C.; Verdeil, C., (2016), *Ortadoğu Tarihi: 19. Yüzyıldan Günümüze* (Çev. A. Meral), İstanbul: Doğu Batı Yayınları
- Dursun, D., "Cezayir", TDV İslâm Ansiklopedisi, 24.10.2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezayir#4-somurge-donemi> adresinden erişildi.
- Garaudy, R., (1965), “İslam Sosyalizmi ve Marksizm”, Yön, sayı 117, s. 8-9
- Gürkan, C., (1986), *12 Mart’a Beş Kala*, İstanbul: Tekin Yayınevi
- Hacı Ali, B., (1964), “Sosyalizm ve Din” Yön, sayı 81, s. 12
- Hale, W., (2014), *1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Alfa Yayınları
- Hourani, A., (2013), *Arap Halkları Tarihi* (Çev. Y. Alogan), İstanbul: İletişim Yayınları,
- Hürkan, S., (2006), *Üç Dergi, Üç İnsan: Akis, Devrim, Yankı; Toker, Avcıoğlu, Kışlalı*, İstanbul: Simemis Yayınları
- İpekçi, A., (1962), “Sosyalizm, Komünizmin zehiri mi, panzehiri mi?”, Yön, sayı 5, s. 7
- Kahn, J. F., (1965), “Sosyalizm ve İslamlık”, Yön, sayı 97, s. 8
- Kışlalı, A. T., (1966), “Batı Tipi Demokrasi ve Azgelişmiş Ülkeler”, Yön, sayı 165, s. 16
- Macar, E., (2002), “Doğan Avcıoğlu”, Gültekingil, M., Bora, T., (Ed.) içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 2 Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 162-179
- Mansfield, P., (2012), *Ortadoğu Tarihi* (Çev. Ü. H. Yolsal), İstanbul: Say Yayınları
- Martin, K., (1962), “Nâsır, Mısır Sosyalizmini anlatıyor”, Yön, sayı 7, s. 19.
- Özdemir, H., (1993), *1960’lar Türkiyesinde Sol Kemalizm: Yön Hareketi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Soysal M., (1962), “Demokrasi Anlayışımız”, Yön, sayı 30, s. 3.
- Stone, M., (1997), *The Agony of Algeria*. New York: Hurst & Company
- St John, P., (1968), “Independent Algeria from Ben Bella to Boumédiène: I. The Counter-Revolution and Its Consequences”, *The World Today*, 24 (7), s. 290-296

- Stora, B., (2001), *Algeria 1830-2000 A Short History*. Ithaca and London: Cornell University Press
- Şener, M., (2015), *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*, İstanbul: Yordam Kitap
- Şişmanov, D., (1990), *Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi: Kısa Tarih (1908-1965)*, İstanbul: Belge Yayınları
- Takkeci, S., (1973), *12 Mart Belgeleri: Madanoğlu Cuntası - İddianame*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Tanör, B., (2012), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Tanyol, C., (1965), “İslam’ın Cenneti Sosyalizmdir”, *Yön*, sayı 130, s. 7
- Tekeli, İ.; İlkin, S., (2008), “Kadro ve Kadrocuların Öyküsü”, Gültekingil, M., (Ed.) içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 8 Sol*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 600-622
- Timur T., (1962), “Az Gelişmiş Memleketlerde Genel Oy Yön”, sayı 5, s. 17
- Tuncay M., (1962), “Ordunun Politikadaki rolü”, *Yön*, sayı 50, s 11
- Tüfekçi E., (1966), “Doğu’da Olmak Nedir?”, *Yön*, sayı 147, s. 9-10
- Tümer, M., (1961), “30 Milyonluk orduda 40 bin yaralı”, *Yön*, sayı 1, s. 19
- Uda, M., (1964), “Müslümanlık ve Sosyalizm”, *Yön*, sayı 82, s. 12.
- Ulus, Ö. M., (2016), *Türkiye’de Sol ve Ordu (1960-1971)*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Uzegan, Ö., (1965), “İmam Ali: İnsan Haklarının Babası”, *Yön*, sayı 111, s. 12
- Yön, (1961), “Bildiri”, sayı 1, s. 12-13
- Yön, (1962a), “Asya Sosyalizminin Milliyetçi Kaynağı”, sayı 12, s. 16
- Yön, (1962b), “Cezayir”, sayı 14, s. 16
- Yön, (1962c), “Cezayir”, sayı 16, s. 14
- Yön, (1962ç), “Suriye”, sayı 16, s. 14
- Yön, (1962d), “Suriye”, sayı 17, s. 11
- Yön, (1962e), “Cezayir”, sayı 20, s. 15
- Yön, (1962f), “Mısır”, sayı 24, s. 17
- Yön, (1962g), “Cezayir”, sayı 29, s. 15
- Yön, (1962ğ), “Nâsır’ın Hedefleri”, sayı 29, s. 16
- Yön, (1962h), “Cezayir”, sayı 31, s. 16
- Yön, (1962ı), “Suriye”, sayı 34, s. 16
- Yön, (1962i), “Cezayir”, sayı 35, s. 15
- Yön, (1962j), “Arap Birliği”, sayı 38, s. 17
- Yön, (1962k), “Cezayir”, sayı 39, s. 13
- Yön, (1962l), “Cezayir”, sayı 40, s. 10
- Yön, (1962m), “Az gelişmiş ülkelerde tek çıkar yol, sosyalizm”, sayı 45, s. 11
- Yön, (1962n), “Geri kalmışlık ile gelişme arasındaki çatışma, dünya barışı için tehlikedir”, sayı 49, s. 10-12
- Yön, (1962o), “Cezayir”, sayı 51, s. 14
- Yön, (1963a), “Arap Birliği”, sayı 67, s. 13
- Yön, (1963b), “Cezayir”, sayı 71, s. 13
- Yön, (1963c), “Cezayir”, sayı 74, s. 11-12
- Yön, (1966a), “İlerici Askerî Rejimler ve Marksist Teori”, sayı 172, s. 8-10
- Yön, (1966b), “Suriye’de Askerî Sosyalizm”, s. 187, s. 10
- Yön, (1967), “Milliyetçilik Karşısında Emperyalizm”, *Yön*, sayı 217, s. 8-11
- Zürcher, E. J., (2013), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları

Tarım İşletmelerinde TMS 16 ve VUK Kapsamında Amortisman İşlemlerinin Değerlendirilmesi ve Muhasebe Uygulamaları

Evaluation of Depreciation Transactions and Accounting Applications in Agricultural Enterprises within the Scope of TAS 16 and TPL

Prof. Dr. Abitter ÖZULUCAN * Prof. Dr. Zeki DOĞAN **

Makale Geliş Tarihi / Received : 05.05.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted : 30.06.2024

ÖZET

Günümüzde teknolojinin her geçen gelişmesi ile birlikte, tarımsal faaliyetlerde de geçmişe göre çok daha fazla amortisman tabi varlıklardan yararlanılmak zorunda kaldığı bir gerçektir. Örneğin; toprağın sürülmesi, temizlenmesi, iyileştirilmesi, ekilmesi, dikilmesi, işlenmesi, sulaması, gübrelemesi, ilaçlaması ile birlikte budama, hasat, ambalajlama, depolama, süt sağım, hayvanlara yem/su verme, faaliyetlerin uzaktan kontrolü, nakliye ve daha pek çok iş, makine ile yapılmaktadır. Tabii ki bu durum tüm işletmelerde olduğu gibi tarımsal faaliyetlerde bulunan işletmelerde de amortismanın önemini artırmaktadır. Tarım işletmelerinde de maddi duran varlıklar canlı varlıklar gibi kısıtlı bir ömre sahiptir. Başka bir ifadeyle söz konusu bu varlıkların işletme faaliyetlerinde sürekli olarak kullanılmaları ekonomik, teknik, fiziki ve yasal nedenlerle mümkün değildir. Bu nedenle; ilgili maddi duran varlığın maliyetinin faydalı ömrü boyunca gidere dönüştürülebilmesi, varlığın yenilenebilmesi için otofinansman sağlanabilmesi, kimi zaman mamul/hizmet üretim maliyetlerinin kimi zaman da dönem giderlerinin doğru tespit edilebilmesi, ilgili varlıkların bilançodaki değerinin doğru ifade edilebilmesi ve özellikle temel mali tabloların iç ve dış paydaşların alacakları kararlara nesnel bir dayanak teşkil edilebilmesi için amortisman konusu asla göz ardı edilmemesi gereken bir uygulamadır. Bu çalışmada öncelikle; amortisman kavramı, amortisman ayırmayı gerekli kılan nedenler, amortismanın önemi, amortisman ile ilgili yaklaşımlar açıklanmıştır. Çalışmanın amacı, TMS 16 ve VUK'un amortisman konusunda yaklaşımlarını/bakış açılarını karşılaştırmak ve dolayısıyla benzer ve farklı yönlerini ortaya koyabilmektir. Bu nedenle TMS 16 ve VUK'un amortisman konusundaki yaklaşımlarını karşılaştırmak için detaylı sayılabilecek ölçekte tablo düzenlenmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısmında ise; tarım işletmelerinde TMS 16 ve VUK açısından karşılaştırmalı amortisman uygulamalarına, söz konusu amortisman uygulamalarının TMS 12'ye göre vergi etkisine ve Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı'na göre yevmiye kayıtlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kavramlar: TMS-16 Maddi Duran Varlıklar Standardı, VUK ve TMS'de Amortisman, Tarım İşletmelerinde Amortisman.

ABSTRACT

It is a fact that today, with the advancement of technology, it is necessary to use more depreciable assets in agricultural activities than in the past. For example; Plowing, cleaning, improving, sowing, planting, processing, irrigation, fertilizing, spraying of the soil, as well as pruning, harvesting, packaging, storage, milking, feeding/watering animals, remote control of activities, transportation and many other works can be done by machinery. is being done. Of course, this situation increases the importance of depreciation in businesses engaged in agricultural activities, as in all businesses. In agricultural enterprises, tangible assets have a limited life, like living assets. In other words, it is not possible to use these assets continuously in business activities due to economic, technical, physical and legal reasons. Because; The ability to convert the cost of the relevant tangible asset into an expense throughout its useful life, to provide auto-financing for the renewal of the asset, to determine the product/service production costs and sometimes the period expenses correctly, to express the value of the relevant assets in the balance sheet correctly, and especially to ensure that the basic financial statements are prepared for the receivables of internal and external stakeholders. Depreciation is an application that should never be ignored in order to provide an objective basis for decisions. In this study, first of all; The concept of depreciation, the reasons why depreciation is necessary, the importance of depreciation, and approaches to depreciation are explained. The aim of the study is to compare the approaches/perspectives of TAS 16 and VUK on depreciation and thus to reveal their similar and different aspects. For this reason, a table has been prepared on a fairly detailed scale in order to compare the approaches of TAS 16 and VUK regarding depreciation. In the further part of the study; Comparative depreciation practices in agricultural enterprises in terms of TAS 16 and VUK, the tax effects of these depreciation practices according to TMS 12, and journal entries according to the Draft Chart of Accounts in Compliance with Financial Reporting Standards are included.

Keywords: TMS-16 Tangible Assets Standard, Depreciation in TPL and TAS, Depreciation in Agricultural Enterprises

* Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, abitter42@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4157-8218

** Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, zekidogan7@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3328-7565.

GİRİŞ

Amortisman, tüm işletmelerde olduğu gibi tarım işletmelerinde de gerek birim ve toplam maliyetlerin gerekse dönem giderlerinin doğru olarak saptanabilmesi ve başta bilanço ve gelir tablosu olmak üzere mali tabloların gerçeğe uygun değerlerle düzenlenebilmesi için asla göz ardı edilmemesi gereken bir uygulamadır. Tarım işletmelerinde gerek direkt olarak üretim faaliyetlerinde gerekse üretim dışı faaliyetlerde uzun süreyle kullanılan taşıyıcı bitki olarak nitelendirilen meyve ağaçlarının dikili olduğu bahçeler, işletmenin kendisinin tesis ettiği yollar, su yolları (*kanallar, arklar*), binalar, alet (*mibzer gibi*), makineler (*süt sağım makinesi gibi*), tesisler, cihazlar (*robotlar gibi*), taşıtlar (*traktör, dronlar -insansız hava aracı-gibi*), uzun ömürlü kullanılan ev eşyaları (*demirbaşlar*), plantasyonlar, üretim amacıyla işletmede tutulan/yetiştirilen hayvanlar gibi varlıklar amortismanına tabi tutulur. Söz konusu bu türden varlıklar zamanla aşınma, yıpranma, demode olma, verimlilikten düşmeye maruz kalırlar. Bu varlıkların kimileri üretime doğrudan katkı verirken, kimileri de dolaylı olarak katkı verirler.

Nakit çıkışı gerektirmeyen, otofinsman sağlayan, işletmenin sürekliliğine katkı veren ve mali tabloların gerçeğe uygun olarak düzenlenmesini destekleyen amortisman konusu, tüm sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe de inovasyon ve eğitim çalışmalarının artması ve akıllı tarım uygulamalarına geçilmesi ile birlikte daha da önemli hale gelmiştir. Bu nedenle de günümüzde, tarım işletmelerinin rekabet güçlerini artırabilmeleri için dijital teknolojiye ve makineleşmeye olan ihtiyaçları her zamankinden daha fazladır. Tarım sektöründe de ulusal ve uluslararası ölçekte rekabet edebilmek, küresel rekabetçilik endeksinde ön sıralarda yer alabilmek için bu sektörde faaliyet gösteren tüm işletmelerin maliyetlerini ve dönem giderlerini minimize ederek doğru saptamaları, verimliliklerini artırmaları ve ürün kayıplarını en aza indirmeleri gerekmektedir. İşte işletmelerin günümüzde bu amaca ulaşmalarına katkı sağlayan en önemli gider kalemlerinden birisi de amortisman giderleridir. Bu sayede gerçeğe uygun, ihtiyaca uygun, karşılaştırılabilir, anlaşılabilir, güvenilir ve evrensel ölçekte geçerliliği olan bilgi ortaya konulabilecektir. Ülkemizde Yeni Türk Ticaret Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile birlikte ilgili tarım işletmelerinin de TMS'ye göre mali tablo düzenleme yükümlülükleri zorunlu hale gelmiştir. TMS 16'nın mevcut amortisman uygulamalarına çok önemli sayılabilecek nitelikte yenilikler getirdiği görülmektedir. Özellikle ülkemizde faaliyet gösteren işletmelerin çok önemli bir kısmının geleneksel anlayış ile tarımsal faaliyette buldukları, dijital tarım (*Tarım 4.0¹*) ve sanal evren teknolojisinin (*metaverse teknolojisi*) yavaş yavaş tarımsal faaliyetlerde yer alması ile birlikte, söz konusu bu işletmelerin gerçeğe uygun birim ve toplam maliyeti hesaplamaları ve gerçeğe uygun dönem giderlerini saptamaları açısından amortisman giderlerinin dikkate alınması daha da önemli hale gelmiştir. Bu nedenle TMS 16 ile VUK'un amortismanına bakış açılarını karşılaştırabilmek için bu çalışma kaleme alınmıştır. Çalışma esas itibarıyla üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde; amortisman kavramı ve amortisman ayrılmasını gerekli kılan etmenler, amortismanın önemi, kapsamı ve amortisman yaklaşımlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde; TMS 16 ve VUK açısından amortisman uygulamaları teorik olarak çok yönlü karşılaştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise; Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı esas alınarak tarım işletmelerinde TMS 16 ve VUK açısından karşılaştırmalı muhasebe uygulamalarına ve bu uygulamaların vergi etkisine değinilmiştir.

¹ "Tarım 4.0, dronlar, robotlar, nesnelerin interneti, dikey çiftlikler, yapay zeka ve güneş enerjisinin kullanıldığı bir sistemi ifade eder." (Kılavuz ve Erdem, 2019: 154).

1. AMORTİSMAN KAVRAMI VE AMORTİSMAN AYRILMASINI GEREKLİ KILAN ETMENLER, AMORTİSMANIN ÖNEMİ VE YAKLAŞIMLARI

1.1. Amortisman Kavramı ve Amortisman Ayrılmasını Gereklî Kılan Etmenler

Duran varlıkların üretim ve üretim dışı işletme faaliyetlerinde (*mal ve hizmet üretimi/tedariki, idari amaçlar gibi*) kullanılmaları nedeniyle değerlerinde meydana gelen azalma, amortismanın konusunu teşkil eder. Söz konusu bu kavram gerek TMS, gerek VUK, gerekse muhasebe literatüründe benzer şekilde tanımlanmıştır.

TMS'ye göre amortisman (Md. 6); “Bir varlığın amortismanına tabi tutarının, yararlı ömür süresince sistematik olarak dağıtılmasını ifade eder.”. Amortismanına tabi tutar ise, varlığın maliyetinden veya maliyet yerine geçen diğer tutarlardan (*tespit edilebiliyorsa*) bugünkü kalıntı/hurda değerinin düşülmesiyle hesaplanır.

VUK'da amortisman (Md. 313); işletmede bir yıldan fazla kullanılan ve yıpranmaya, aşınmaya veya kıymetten düşmeye maruz bulunan gayrimenkuller ile gayrimenkul gibi değerlendirilen varlıkların (*alet, edevat, mefruşat, demirbaş gibi*) tespit edilen değerinin, bu Kanun hükümlerine göre yok edilmesi olarak ifade edilmiştir.

Amortisman, “Amortismanına tabi bir varlığın maliyet tutarının ya da başka bir ifadeyle kayıtlı değerinin, o varlığın faydalı ömrü süresince gidere dönüştürülmesi işlemidir. Başka bir ifadeyle amortisman, ilgili varlığın yıpranma, aşınma, yok olma, demode olma payına verilen addır.” (Özulucan, 2021a: 463). Ya da amortisman; söz konusu duran varlıkların kayıtlı bedelinde faydalı ömrü boyunca, kademeli ve kalıcı bir azalmayı göstermek için yapılan bir işlemdir. Sonuçta varlığın değerinde tespit edilen bu azalma, işletmenin maliyetinin/giderlerinin artması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla işletmeler, ilgili duran varlıkların faydalı/ekonomik ömürlerinin sınırlı olması ve zamanla eskimesi, yıpranması, demode olması ve ekonomik/verimli ömrünü tamamlaması nedeniyle duran varlıklarının kayıtlı bedellerini (*tespit edilebiliyorsa bugünkü hurda değerini düşükten sonra - TMS'ye göre-*) dönemsellik kavramı gereğince gidere dönüştürürler. Söz konusu giderler, duruma göre üretim maliyeti ile ilişkilendirilebileceği gibi, dönem gideri olarak da kaydedilebilir. Bu uygulama, varlığın işletmede hangi amaçla kullandığı ile doğrudan ilişkilidir.

Amortismanına tabi bir varlığın ekonomik ömrünü sınırlayan bu nedenle de amortisman ayrılmasını gereklî kılan etmenler aşağıda özetlenmiştir.

- a. Fiziki yıpranma (*fiziki ömür/yıpranma, aşınma, bozulma, eskime gibi*),
- b. Teknolojik yıpranma/demode olma (*teknik ömür*),
- c. Ekonomik yıpranma (*üretim verimliliğinin yitirilmesi/moda değişimi gibi*) (Tokay, 2002: 78),
- d. Tabii aşınmalar (*paslanma, tabii afetler gibi*),
- e. Hukuki sürenin sona ermesi (*yapılan anlaşmaların bitmesi/örneğin, kiralanan varlığın kira süresinin bitmesi gibi*.) (Küçüksavaş, 2005: 404) şeklinde sıralanabilir. Yukarıda belirtilen nedenlerin biri, birkaçı ya da tamamının gerçekleşme olasılığı vardır.

İlgili varlığın; yıpranması, aşınması, bozulması, eskimesi, olağanüstü olaylar nedeniyle yararlanılamayacak duruma gelmesi, bakım-onarımın ve parça değişiminin zamanında ve gerektiği biçimde yapılamaması teknik etkenler aynı zamanda da fiziki etkenler arasında yer alır. Duran varlığın üretimde yetersiz duruma düşmesi, teknolojik gelişmeler, moda ve benzeri etkenler, sosyal

ve kültürel gelişmeler ekonomik (*iktisadi*) etkenleri belirleyen unsurlar arasında yer alır. Bunların yanı sıra amortisman ayrılmasına süreli ilişkiler de neden olabilir. Bunlar arasında; kuruluş çalışmalarının belirli bir süre ile sınırlandırılması, varlığın tükenmesi (*madenler, taşocağı, kömür ocağı gibi*), yasal kısıtlamalar gibi (Güvemli, 1989: 21-34).

1.2. Amortismanın Önemi

Günümüzde, sanayileşme ile birlikte dijitalleşme ve teknolojinin de çok hızlı bir şekilde gelişimini sürdürmesi ile birlikte, işletmelerin varlıkları içerisinde (*özellikle ürün, mamul ve hizmet üreten işletmeler başta olmak üzere*) amortisman tabii varlıkların bilanço içindeki payı (*tutarı*) her geçen gün artmaktadır. Tabii ki bu durum; beraberinde gerçeğe uygun, karşılaştırılabilir ve anlaşılabilir bilgi ortaya koyma adına, işletmeler için amortismanın önemini de artırmaktadır. Sonuçta işletmelerin ürün/mamul/hizmet maliyetleri ve dönem giderleri içerisinde amortismanın payı da geçmişe göre her geçen gün daha da artmaktadır. Bu nedenle amortisman giderlerinin çok hassas (*sadece fiziki ve ekonomik ömrü değil, teknolojik ömrü de gözetilerek*) hesaplanması ve asla göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Aksi takdirde muhasebe aracılığı ile ortaya konulan bilgilerin geçerliliği ve işletme ile ilgili iç ve dış paydaşların alacağı kararların doğruluğu/isabeti kesinlikle sorgulanacaktır.

Esas itibarıyla sermayenin korunması (*yani geçici bir özkaynak unsuru olması*) ve işletmenin verimlilik kapasitesinin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla ayrılan amortismanın hem bilgi muhasebesi hem de vergi muhasebesi açısından tarım işletmeleri de dahil olmak üzere tüm işletmelere sağladığı direkt ve endirekt faydaları/avantajları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

- İlgili duran varlığın kayıtlı/maliyet bedelinin dağıtımını sonucunda hesaplanan birim üretim maliyetlerinin ve dönem giderlerinin doğru hesaplanabilmesi ve doğru fiyatlandırılması için önemlidir (*Fakat amortisman tutarı, mevcut vergi mevzuatı ve uygulamalar esas alındığında varlıkların piyasa değeri/paranın zaman değeri göz ardı edilerek kayıtlı/maliyet bedeli üzerinden hesaplandığı için, hesaplanan giderlerin gerçeğe uygun olmadığı da açıktır.*).
- Gerçek veriler ile dönem kar/zararın tespit edilebilmesi ve dolayısıyla ticari ve mali karın (*vergi matrahının*) doğru hesaplanabilmesi ve sermaye bütünlüğünün korunabilmesi için önem arz eder (*Yani işletmenin genel karlılığının tayininde amortismanın stratejik bir araç olması*).
- Amortismanın sağladığı vergi avantajı nedeniyle işletmenin nakit akışının tayin edilebilmesi ve mali istikrarın sağlanmasına katkı sağlaması (*Amortisman, nakit çıkışı gerektirmeyen bir giderdir. Yani amortisman, işletmenin nakit akışını negatif değiştirmez.*).
- Otofinansmanın, işletmeye ayrı bir yük unsuru olarak ortaya çıkan faiz giderlerinin yok edilmesi/azaltılması gibi bir fonksiyonu da vardır. Otofinansmanın bir yararı da işletmeleri yabancı sermaye kullanmanın olası sakıncalarından (*örneğin; yabancı sermaye sağlayan kurumlar bazı durumlarda işletmenin yönetim işlevine müdahale edebilmekte, kaynaklarına teminat koyabilmektedir.*) da uzak tutmaktadır (Çetin, 2020:24). İşte amortisman, otofinansman yoluyla işletmede varlıkların dolayısıyla işletmenin sürekliliğinin ve rekabet gücünün korunabilmesi için de önemlidir (*Böylece üretim miktarının artması ile birlikte fiyatlar genel seviyesinin düşmesine, ihracatın artmasına ve dış ticaret açığının azalmasına katkı sağlanabilecektir.*). Özellikle tarımsal risklerin (*üretim riskleri, ekolojik riskler, pazar*

riskleri ve yapısal riskler) (Çetin, 2020: 46) ve sabit varlıkların toplam varlıklar içinde değerinin yüksek olması nedeniyle tarım işletmeleri için amortisman, otofinansman yoluyla sermayeyi güçlendirmek ve söz konusu risklerin daha iyi yönetilebilmesi açısından büyük öneme sahiptir.

- e. Amortisman yoluyla işletmede yıllara sair olarak tutulan fon, ilgili varlığın yenilenmesine kadar işletmede yatırım veya işletme giderlerini finanse etmek için kullanılacaktır. Bu durum, işletmenin eğer yabancı kaynak kullanıyorsa, yabancı kaynak kullanım maliyetini (*finansman giderlerini*) azaltacak, başka bir ifadeyle özkaynak yapısını güçlendirecektir. Sonuçta bu uygulama işletmenin borçlanma maliyetlerini düşürdüğü gibi, üretim maliyetlerini ve dönem giderlerini azaltacaktır.
- f. Amortisman, işletme bütçesinin tespiti ve dolayısıyla alınan yeni kararların diğer yatırımlara olan direkt ve endirekt etkilerinin tayin edilebilmesi için dikkate alınmalıdır.
- g. İzlenen amortisman politikası, ayrılan amortisman tutarını değiştirir. Amortisman giderleri nedeniyle edinilen otofinansmanın işletmeye sağladığı vergi avantajı, kimi zaman ilgili varlığın yenilenmesi için yeterli olur kimi zaman da (*enflasyon ve varlığın kullanım süresinin tam olarak önceden bilinmemesi gibi nedenlerle*) olmaz. Bu durum, işletme sermayesinin artırılmasına veya yeni kaynak tedarik edilmesine neden olur. Dolayısıyla, sabit ve işletme sermayesinin planlanabilmesi için (Akgüç, 1995: 114) amortisman üzerinde durulması gereken bir konudur.
- h. Mali tablolar (*özellikle bilanço, gelir tablosu ve satılan mallar/mamuller maliyeti tablosu gibi*) aracılığı ile ortaya konulan ve mali tabloları direkt/endirekt etkileyen bilgi kalitesinin artırılabilmesi için amortisman uygulamaları asla göz ardı edilmemelidir.
- i. Amortisman, ilgili varlıkların teknolojik ömrünün, verimlilik düzeyinin, ekonomik ömrünün ve net defter değerinin tespit edilebilmesi ve dengenin (*düzenleyici hesaplar aracılığı ile*) sağlanabilmesi için önemlidir.
- j. Amortisman, geleceğe yönelik yeni duran varlık (*yenilenmesi/bakımı/değişimi*) yatırım kararlarının alınabilmesi veya mevcut varlık ile devam edip/edilmeyeceğine ilişkin kararların alınabilmesi ve bu noktada planlamanın yapılabilmesi için göz ardı edilmemelidir.
- k. Borçlanma ve özkaynak yapısının tayin edilebilmesi için (*Yani kaynak optimizasyonunun sağlanabilmesi*) amortisman konusu mutlaka dikkate alınmalıdır.
- l. Amortisman, işletmenin gerçeğe uygun (*cari*) marka değerinin belirlenebilmesi için göz önünde bulundurulmalıdır.
- m. Amortisman, ilgili duran varlıkların net bilanço değerinin doğru olarak ifade edilebilmesi ve dolayısıyla mali tabloların şeffaflığı açısından asla göz ardı edilmemelidir.
- n. Amortisman, işletmenin kredibilitésinin ve borçlanma maliyetinin belirlenmesinde göz önünde bulundurulmalıdır.
- o. Amortisman konusunun muhasebenin kuramsal ilkelerine ve esaslarına uymak açısından (*TMS, Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri, Muhasebenin Temel Kavramları, Tahakkuk İlkesi gibi*) dikkate alınma zorunluluğu vardır.

1.3. Amortisman Yaklaşımları

Amortismanın; farklı tanımlanması, farklı amaçların olması ve farklı bakış açısı ile değerlendirilmesi nedeniyle farklı amortisman yaklaşımları ortaya atılmıştır. Bunlar (Sevilengül, 2020: 402, 403);

- a. **Değerleme Yaklaşımı:** İlgili duran varlığın; ilk yıl için aktifleştirildiği tarih ile dönem sonu değerinde, sonraki yıllar için dönem başı değeri ile dönem sonu değerinde aşınma, yıpranma, demode olma gibi nedenlerle varsayıma dayalı olarak hesaplanan değer azalışıdır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, ilgili varlığın bilançoda net defter değeri ile ifade edilebilmesi için **kayıtlı bedelinin düzeltilmesi** söz konusudur.
- b. **Tüketim Yaklaşımı:** Tüm işletmelerin duran varlık edinmelerindeki temel amaç, ilgili duran varlığı üretim ya da üretim dışı faaliyetlerde faydalı ömrü boyunca kullanmaktır. Yani duran varlıklar işletme faaliyetlerinde mal ve hizmet üretiminde kullanılan stoklar olarak kabul edilirler (Küçüksavaş, 2005: 404). Bu nedenle duran varlık edinmekle işletmeler **fayda stoku** yapmış olmaktadır. İşte bu yaklaşım söz konusu stokun, varlığın faydalı ömrü boyunca tüketildiğini varsayar.
- c. **Yenileme Yaklaşımı:** Kayıtlı bedeli üzerinden amortisman hesaplanan varlık, faydalı/ekonomik ömrünü tamamladığında yenilenmek zorundadır. Aksi takdirde işletmelerin ekonomik hayatta kalıcı olmaları mümkün değildir. Bu nedenle bu yaklaşım amortismanı, varlığın yenilenmesi için bir araç olarak kabul eder. Çünkü, amortisman giderleri sağladığı vergi avantajı nedeniyle işletmelerin (*ilgili varlıkları yenileme amacıyla*) *fon biriktirmesine (kaynak/otofinansman)* katkı verir.
- d. **Dağıtım Yaklaşımı:** Bu yaklaşım amortismanı, varlığın kayıtlı bedelinin yani maliyetinin (*hurda değerinin olmaması veya dikkate alınmaması koşuluyla*) faydalı ömrü boyunca gidere dönüştürülmesi ya da *maliyetin varsayıma dayalı olarak yıllara paylaştırılması* olarak kabul eder.

Yukarıda ifade edilen yaklaşımların hiç birinin tek başına amortismanın amacını tam olarak ortaya koyduğu söylenemez. Tüm yaklaşımların kendi içinde amortismanın bir yönünü öne çıkardığı görülmektedir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, amortisman ayırmakla işletmeler hem varlığın kayıtlı bedelini net değer ile ifade etmekte hem varlığı satın almakla elde ettikleri fayda stokunu yıllara yayarak tüketmekte hem sağlanan vergi avantajı nedeniyle işletmede fon biriktirmekte hem de maliyeti yıllara yayarak gidere dönüştürmekte. Aslında bu yaklaşımların her biri, amortismanın farklı amacını öne çıkartan bir bütünün parçasıdır. Bu yaklaşımlardan; TMS'nin “değerleme yaklaşımı”nı, VUK'un ise “dağıtım yaklaşımı”nı benimsediği görülmektedir. Çünkü Standartlarda esas ilke, gerçeğe uygun bilginin raporlanmasıdır. Bu nedenle hem bilançonun hem de gelir tablosunun gerçeğe uygun değerler üzerinden raporlanabilmesi için, değerleme yaklaşımı ön plana çıkarılmıştır. VUK (*ve diğer ilgili mevzuatlar*) vergi odaklı bir yaklaşımı esas almıştır. Dolayısıyla amortisman giderlerinin içinde bulunulan dönemde ayrılması gerekmektedir. Yani döneme ait gelirler ile döneme ait giderlerin karşılaştırılması ve vergi matrahının buna göre tayin edilmesi zorunludur. Bu nedenle de ilgili varlığın maliyet tutarı, yıllara yayılarak (*isteğe bağlı olarak*) giderleştirilebilmektedir.

2. TMS 16 VE VUK AÇISINDAN AMORTİSMAN UYGULAMALARININ TEORİK OLARAK KARŞILAŞTIRILMASI

Bu bölümde amortisman ile ilgili yapılan karşılaştırmalar hem tarım işletmeleri hem de tarım dışı işletmeler için geçerlidir. Tarım işletmelerine özgü muhasebe uygulamaları ise ayrıca belirtilmiştir.

Tablo 1: Amortisman İşlemlerinin TMS 16 ve VUK açısından karşılaştırılması

	TMS 16	VUK
<i>Amortismanın ayrılma zorunluluğu açısından;</i>	Zorunludur (Bkz. Md. 43-62). Çünkü Standarda göre hem dönem giderlerinin hem de üretim maliyetlerinin gerçeğe uygun değer üzerinden saptanıp, mali tabloların ilgili kalemlerinin gerçeğe uygun değeri üzerinden ifade edilme zorunluluğu vardır.	İsteğe bağlıdır (<i>ihtiyaridir.</i>). Fakat literatürde “Vergi mevzuatı açısından işletmelerin amortisman ayırması zorunludur. Ancak ayrılan amortismanların gider olarak dikkate alınması ihtiyaridir.” şeklinde görüş de yer almaktadır (Taşyürek, 2023: 118). Çünkü Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği’ne göre amortisman ayırmak zorunludur. Vergi matrahının doğru saptanabilmesi için amortisman ayrılmalıdır. Ayrıca maliyet esasını benimseyen vergi mevzuatının ruhu ve gerçeğe uygun vergi matrahının dolayısıyla vergi tutarının hesaplanabilmesi için amortisman uygulaması göz ardı edilmemelidir.
<i>Maddi duran varlıklara amortisman ayrılabilmesi için;</i>	İlgili varlıkların; mal veya hizmet üretimi veya arzında kullanılmak, başkalarına kiraya verilmek veya idari amaçlar çerçevesinde kullanılmak üzere elde tutulması ve bir dönemden daha fazla kullanımının öngörülmesi gerekir (Bkz. Md. 6).	İşletmede bir yıldan fazla kullanılan, yıpranmaya, aşınmaya veya kıymetten düşmeye maruz kalan varlıklar ile 269. maddeye göre gayrimenkul gibi değerlendirilen varlıklar amortismanına tabi tutulabilir (Bkz. Md. 313).
<i>Amortismanın ayrılma tarihinin başlangıcı açısından;</i>	Varlık kullanılabilir duruma getirildiği zaman amortisman ayrılmaya başlanır. Örneğin yönetim tarafından istenilen yer ve duruma getirildiği zaman başlar (Bkz. Md. 55). Yani ilgili varlığın fiili olarak kullanılmaya zorunluluğu yoktur. Varlığın fiili olarak kullanıma hazır olması, amortisman ayırmak için yeterlidir.	Amortisman süresi, (<i>Faaliyetleri kısmen veya tamamen binek otomobillerinin kiralınması veya çeşitli şekillerde işletilmesi olanların bu amaçla kullandıkları binek otomobilleri hariç olmak üzere, işletmelere ait binek otomobilleri dışında</i>) ilgili varlıkların aktifte girdiği yılın (<i>dönemin</i>) ilk gününden itibaren başlar (Bkz. Md. 320).
<i>Amortismanına tabi maddi duran varlıkların neler olduğu hususunda;</i>	Amortismanına tabi varlıkların neler olduğu açıkça belirtilmemiştir. Ancak mal veya hizmet üretimi veya arzında kullanılmak, başkalarına kiraya verilmek veya idari amaçlar çerçevesinde kullanılmak üzere elde tutulan ve bir dönemden daha fazla kullanımı öngörülen fiziki kalemlerinin maddi duran varlık olduğu belirtilmiştir (Bkz. Md. 6). Dolayısıyla yukarıda belirtilen nitelikleri taşıyan maddi duran varlıklar amortismanına tabi tutulacaktır. Arazi, arazi ve binalar, makinalar; gemiler; uçaklar; motorlu taşıtlar, mobilya ve demirbaşlar, ofis gereçleri ve taşıyıcı bitkiler (Bkz. Md. 37).	Amortismanına tabi maddi duran varlıklar aşağıdaki gibi ifade edilmiştir. - Gayrimenkuller, - Gayrimenkullerin mütemmim cüzüleri ve teferruatı, - Tesisat ve makineler, - Gemiler ve diğer taşıtlar, - Alet edevat, mefruşat, - Demirbaşlar (Bkz. Md. 269, 313).
<i>Edinilen bir varlığın maddi duran varlık olarak kayıtlanabilmesi için (alt limit) değeri konusunda;</i>	Alt limit yoktur.	Alt limit, her yıl enflasyona bağlı olarak yenilenmektedir. Eğer edinilen varlığın maliyet bedeli o yıl (<i>2024 yılı için KDV hariç 6.900 TL’dir.</i>) için belirlenen tutarı aşmaz ise, söz konusu tutar doğrudan dönem gideri olarak kaydedilebilir ya da aktifleştirilebilir.
<i>İlgili varlığın parça parça ya da tamamının bir bütün olarak amortismanına tabi tutulabilmesi açısından;</i>	“Bir maddi duran varlık kaleminin, toplam maliyetine göre önemli bir maliyeti olan her bir parçası ayrı ayrı amortismanına tabi tutulur.” (Bkz. Md. 43). Örneğin; asansör, ısıtma ve soğutma tesisatı, havalandırma tesisatı, kalorifer tesisatı gibi varlıklar için katlanılan giderler ayrı ayrı amortismanına tabi tutulur.	İlgili maddi duran varlığın bir bütün olarak amortismanına tutulması gerekir.
<i>Amortismanına tabi tutarın hesaplanmasında, varlığın bugünkü hurda değeri (metal kalıntı değeri gibi) değerinin dikkate alınması açısından;</i>	-Tahmin edilebiliyorsa, varlığın bugünkü hurda değerinin dikkate alınarak amortisman matrahının ve dolayısıyla amortisman tutarının hesaplanması gerekir (Bkz. Md. 6, 53). - Hurda değeri tahmin edilemiyorsa, hurda değeri dikkate alınmadan yani kayıtlı değer üzerinden amortisman hesaplanacaktır (Bkz. Md. 6). - Hurda değerinin her yıl gözden geçirilmesi ve değişikliklerin dikkate alınması zorunludur (Bkz. Md. 51).	Hurda değeri dikkate alınmaz. Çünkü VUK’ta böyle bir düzenleme mevcut değildir. Dolayısıyla ilgili maddi duran varlık maliyet (<i>kayıtlı</i>) değeri üzerinden amortismanına tabi tutulur (Bkz. Md. 269).

Faydalı ömrün tayini (değiştirilebilmesi) açısından;	Faydalı ömür işletme tarafından tayin edilir. Gerekli olduğunda her yıl gözden geçirilmesi değişikliklerin dikkate alınması zorunludur (Bkz. Md. 51 ve 57). Bu nedenle amortisman süresi değiştirilebilir.	Faydalı ömür Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından tayin edilir. İşletme tarafından değiştirilmesi mümkün değildir. Gerekli olması durumunda (<i>olağanüstü durumlarda</i>) izin alınarak faydalı ömür değiştirilebilir.
İşletme faaliyetinin tamamen durdurulması durumunda amortisman hesaplanması açısından;	Amortisman tabi bütün varlıklar için gün bazlı amortisman hesaplanması gerekmektedir. Dolayısıyla ilgili duran varlıklar için faaliyetin tamamen durdurulduğu tarihe kadar kıst amortisman uygulanmalıdır.	VUK'a göre, "Vergiye tabi olmayı gerektiren muamelelerin tamamen durdurulması ve sona ermesi işi bırakmayı ifade eder." (Bkz. Md. 161). "Amortisman ayırma, faaliyetin devamı şartına bağlıdır. Faaliyetin durdurulması halinde amortisman ayrılamamaktadır. Ticari, zirai ve mesleki faaliyette mükellefiyet, vergiye tabi işlemlerin tamamen sona erdirilmesine kadar devam etmektedir. Vergiye tabi işlem deyimine, işletme aktifindeki duran varlıkların satışı veya işletmeden çekilmesi dahildir. Faaliyetin durdurulmasından sonra, vergiye tabi işlemlerin tamamen sona ermesine kadar geçen devrede amortisman hesaplanmaktadır." (https://www.objektifymm.com.tr/icerik/makaleler/amortisman-ve-uygulamaları). Erişim Tarihi: (20.04.2024).
Amortisman matrahının tayininde maliyet ve yeniden değerlendirme yöntemlerinin seçimi yönünden;	İşletmeler varlıklarını değerlemede maliyet veya yeniden değerlendirme yöntemlerinden birini kullanabilmektedirler (Bkz. Md. 29-31). Varlık, maliyet değeri üzerinden aktifleştirildikten sonra ilgili dönem/dönemlerin sonunda tekrar değerlemeye tabi tutulmaktadır. Eğer amortisman haricinde varlıkta daha fazla bir değer kaybı varsa, bu fazlalık için ayrıca değer düşüklüğü zararı olarak işlem yapılır. Yeniden değerlendirme yönteminde ise amortisman ayrıldıktan sonra varlığın defter değeri yeniden değerlendirme artış oranı kadar artırılmaktadır. Bu yöntemde hem değer artışları hem de değer azalışları kayıt altına alınabilmektedir. (https://jafas.org/articles/2018-4-2/5_Amortisman_FULL_TEXT.pdf). Erişim Tarihi: (21.04.2024).	Varlık için kapasite, ömür veya değer artırıcı bir harcama yapılmadığı ve finansal tablolar herhangi bir nedenle düzeltmeye tabi tutulmadığı sürece varlığın maliyet değerinde bir değişiklik olmamaktadır.
Faydalı ömrün belirlenmesinde;	"Yararlı ömür" ya da "üretim birimi ve çalışma süresi" esas alınır (Bkz. Md. 6 ve 56).	Madenler hariç, faydalı ömür sadece "yıl" olarak belirlenmiştir (Bkz. Md. 315).
Amortisman oranının tayini açısından;	Mükellefler tahmin ettikleri faydalı ömür dikkate alarak amortisman oranını tayin ederler. Başlangıçta tahmin edilen süre, dönemsel olarak gözden geçirilmelidir. Yapılan tahminde farklılık tespit edilmesi durumunda ise, cari ve gelecek dönemler için amortisman oranında (<i>faydalı ömür dikkate alınarak</i>) düzeltme yapılacaktır (Bkz. Md.6, 56 ve 57).	Mükelleflerin amortisman oranını tayin etme gibi hakları yoktur. Faydalı ömür her bir varlık için Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından belirlenir (Bkz. 333 ve 339 Sıra No.lu VUK Genel Tebliği). Bu süre mükellef tarafından değiştirilemez. Ancak VUK Md. 317'de belirtilen olağanüstü durumlar gerçekleştiğinde, mükellefin Hazine ve Maliye Bakanlığına başvurusu sonucunda bu süre sadece ilgili Bakanlık tarafından değiştirilebilir. Burada ilgili Bakanlık varlığın kalan ekonomik kullanım süresini dikkate almaktadır (Bkz. Md. 318).
Azalan bakiyeler yönteminde oranın tayin edilmesi açısından;	Azalan bakiyeler yönteminde, normal amortisman yöntemine göre belirlenen oranın iki katı esas alınmasına rağmen, oranın herhangi bir üst sınırı yoktur (Bkz. Md.62).	Normal amortisman yöntemine göre belirlenen oranın iki katı alınır. Fakat bu oran % 50'yi geçemez (Bkz. Md. 315).
Kullanılabilecek amortisman hesaplama yöntemleri açısından;	-Normal amortisman yöntemi, -Azalan bakiyeler yöntemi, -Üretim miktarı yöntemi. Mükellefler, varlığın gelecekteki ekonomik yararlarına ilişkin olarak işletme tarafından uygulanması beklenen tüketim modelini yansıtabilecek şekilde yukarıda belirtilen yöntemleri herhangi bir kısıt olmaksızın serbestçe uygulayabilirler (Bkz. Md. 60, 62).	VUK'da (Md. 315) esas itibarıyla (<i>maden işletmeleri dışında - Md. 316</i>) normal ve azalan bakiyeler yöntemlerinin tercih edilebileceği ifade edilmiştir. Normal amortisman yöntemi bilanço esasına ve işletme hesabı esasına göre defter tutan mükelleflerin her ikisi tarafından kullanılabilir. Ancak azalan bakiyeler yöntemi sadece bilanço esasına göre defter tutan mükellefler tarafından kullanılabilir (Bkz. VUK, Md. 315). Fakat VUK'a göre (Md. 317) gerekli koşulların gerçekleşmesi durumunda olağanüstü amortisman yöntemi de kullanılabilir.
Vade farkının (krediler ile ilgili faizin) maddi duran varlıkların (MDV'nin) maliyetine	Özellikli varlıklar hariç ilgili duran varlığın maliyetine vade farkı dahil edilemez (Bkz. Md. 23).	Dönem sonuna kadar olan vade farkları maliyete eklenir ve amortisman yoluyla gidere dönüştürülür. Daha sonraki dönemler için hesaplanan farkların dönem gideri kaydedilmesi ya da maliyete eklenmesi ihtiyaridir (Bkz. Md. 262 ve Sarıgül, 2020: 409, 410).

eklenebilmesi açısından;		
Lehte oluşan kur farklarının MDV'nin maliyetiyle ilişkilendirilmesi açısından;	Özellikli varlık ise, maliyetle ilişkilendirilir. Finansman giderleri özellikli varlıklar dışında kalan MDV'lerde maliyetle ilişkilendirilmeyip doğrudan dönem gideri olarak izlendiği için, olumlu kur farklarının da dönem geliri olarak kaydedilmesi gerekmektedir.	Aktifleştirme işleminin gerçekleştiği dönemin sonuna kadar olan kısım maliyetle ilişkilendirilir. Sonraki dönemler için maliyetle ilişkilendirilmesi ya da kambiyo geliri olarak kaydedilmesi ihtiyaridir. Ayrıca sonraki dönemlerde seçimlik olarak kullanılan hakkın tutarlı olarak uygulanmasına devam edilecektir (Detaylı bilgi için bkz. 334 Sıra No.lu VUK Genel Tebliği ve Sarıgül, 2020: 409, 410).
Azalan bakiyeler yöntemini uygulayabilecek işletmeler açısından;	TMS/TFRS'ye göre defter tutan ve finansal tablolarını hazırlayan işletmelerin tamamı uygulayabilir (Bkz. Md. 62).	Sadece bilanço esasına göre defter tutan işletmeler kullanılabilir (Bkz. Md. 315).
Kıst amortismanının uygulanması açısından;	"Bir varlığın amortismanına tabi tutulması, varlık kullanılabilir olduğunda, örneğin, yönetim tarafından istenilen yer ve duruma getirildiği zaman başlar." (Bkz. Md. 55). Dolayısıyla gün bazlı hesaplama yapılır. Yani kıst amortisman uygulamasına, duran varlıklar için amortisman ayrılmaya varlığın kullanılabilir hale geldiği tarihte başlanır.	Sadece işletmelere ait binek otomobillerine özgü olmak üzere (<i>faaliyetleri kısmen veya tamamen binek otomobillerinin kiralanması veya çeşitli şekillerde işletilmesi olanların bu amaçla kullandıkları binek otomobilleri hariç</i>) aktifte girdikleri hesap dönemi için ay kesri tam ay sayılmak suretiyle kalan ay süresi kadar amortisman ayrılır (Bkz. Md. 320). Yani söz konusu binek otomobilleri için amortisman ayrılmaya, aracın alındığı ayın kaçıncı günü olduğu önemsenmeksizin ilk gününden itibaren başlanır. Diğer varlıklar için "dönem/yıl bazlı" amortisman hesaplanması zorunludur.
Kıst amortisman uygulamasında ilk yıl ayrılmayan amortisman tutarının (artık değer) dikkate alınabileceği dönem açısından;	İlk yıl ayrılmayan amortisman tutarı, varlığın faydalı ömrünün bittiği dönemi takip eden yılın gideri olarak dikkate alınır. Sonuçta önceden belirlenen süre, yıl bazında tamamlanmış olur (Örnek için bkz. Örtün, Kaval ve Karapınar, 2019: 216, 217).	".... Amortisman ayrılmayan süreye isabet eden bakiye değer, itfa süresinin son yılında tamamen yok edilir." (Bkz. Md. 320).
Kullanılan amortisman yönteminin değiştirilebilmesi açısından;	Muhasebe Standartlarına göre, gelecekte ekonomik faydaların beklenen tüketim şeklinde önemli bir değişiklik olursa, yeni üretim şekli esas alınarak amortisman yöntemi değiştirilebilir (Bkz. Md. 61). Bu konuda herhangi bir kısıtlama yoktur.	Normal amortisman yönteminden (<i>hiçbir durumda</i>) azalan bakiyeler yöntemine geçilemez. Fakat, azalan bakiyeler yönteminden, normal amortisman yöntemine geçiş yapılabilir (Bkz. Md. 320). Fakat yasal koşulların gerçekleşmesi durumunda Hazine ve Maliye Bakanlığının izni ile sözü edilen her iki yöntemden olağanüstü yönetime geçişte yasal bir kısıt yoktur.
Amortisman yaklaşımı açısından;	"Değerleme Yaklaşımı" kabul edilmiştir.	"Dağıtım Yaklaşımı" kabul edilmiştir.
Duran varlıkların kullanım süresi açısından;	Bir dönemden daha fazla kullanımı öngörülmesi gerekir (Bkz. Md. 6).	İşletmede 1 yıldan uzun süre kullanılabilir olması ya da yararlanabilecek nitelikte olması gerekir (Bkz. Md. 313).
Boş arazi ve arsalar için amortisman ayrılabilmesi açısından;	Boş arazi ve arsalar amortismanına tabi tutulamaz. Standartta göre arsa ve binalar birlikte satın alınsa bile ayrılabilir varlık kabul edildikleri için ayrı ayrı muhasebeleştirilir. Bazı istisnalar dışında (<i>taş ocakları ve toprak doldurmak için kullanılan alanlar gibi</i>) (Bkz. Md. 58). Yani Standart sınırsız ömre sahip olan ve değeri azalmayan (<i>hatta çoğu zaman artan</i>) arsaların amortismanına tabi tutulamayacağını açıkça ifade etmiştir.	Boş arazi ve arsaların herhangi bir yıpranmaya, aşınmaya veya kıymetten düşmeye maruz kalmadığı varsayılarak amortisman ayrılmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Fakat boş arazi üzerine işletme tarafında inşa edilmiş ettirilmiş olan her nevi yollar ve harklar ve tarım tesisleri amortismanına tabi tutulur." (VUK Md. 314).
Amortisman giderlerinin mali kara etkisi yönünden;	TMS açısından (<i>vergi mevzuatı esas alınarak</i>) ticari kar üzerinden mali karın hesaplanması gibi bir durum söz konusu değildir. Fakat ticari karın hesaplanmasında gider olarak dikkate alınır.	Vergi mevzuatına göre kanunen kabul edilebilir nitelikte olan amortisman giderleri mali karın tespitinde karı azaltan bir unsur olarak dikkate alınır. Kanunen kabul edilebilir nitelikte olmayan amortisman giderleri (<i>döneminde ayrılmayan veya fazla ayrılan amortisman giderlerinde olduğu gibi</i>) muhasebeleştirilse bile, mali karın tespitinde (<i>tekraren</i>) vergi matrahını artırıcı bir unsur olarak kabul edilir.
Amortismanına tabi duran varlığın maliyet bedelinin bilinmemesi durumunda amortisman matrahı;	Bu konuda net hüküm yoktur. Fakat TMS'nin temel ilkesi/ruhu dikkate alındığında işletme tarafından ilgili varlığın gerçeğe uygun değeri tespit edilmeli ve tespit edilen değer üzerinden amortisman ayrılmalıdır.	Amortismanına tabi varlığın maliyet bedeli bilinmiyorsa ya da maliyet bedeli ile değerleme yapılması mümkün değilse, VUK'a göre söz konusu varlık bina ve arazi ise vergi değerleriyle, diğerleri ise emsal değerleri ile değerlemeye tabi tutulacak (Bkz. Md. 289) ve dolayısıyla bu değer üzerinden amortisman hesaplanacaktır.

Amortisman giderlerinin ertelenmiş vergi varlığı/yükümlülüğü ile ilişkisi açısından;	VUK'a göre hesaplanan amortisman tutarı, TMS'ye göre hesaplanan amortisman tutarından fazla ise TMS 12 esas alınarak "ertelenmiş vergi yükümlülüğü", tam tersi durumda ise "ertelenmiş vergi varlığı" hesaplanır. Örneğin, kanunen kabul edilmeyen giderler (<i>vergi cezaları, trafik cezaları, fazla ayrılan amortisman tutarı gibi</i>), ertelenmiş vergi varlığına neden olan unsurlar arasında yer alır.	Vergi mevzuatında "ertelenmiş vergi" kavramına yer verilmemiştir. Dolayısıyla VUK'a göre herhangi bir konuda ertelenmiş vergi alacağı ve yükümlülüğü (<i>borcu</i>) hesaplanamaz.
Taşıyıcı bitkilerin amortismanına tabi tutulması yönünden;	Taşıyıcı bitkiler amortismanına tabi tutulur (Bkz. Md. 3/b, 6 ve 37). Çünkü ürününden uzun süre yararlanılan ve sınırlı ömre sahip olan örneğin kiraz, fındık, zeytin, ceviz, portakal bahçeleri duran varlık olarak kabul edilmiştir.	Tarım işletmelerinde vücuda getirilen meyvelik, dutluk, fındıklık, zeytinlik ve güllükler ile incir bahçeleri ve bağlar gibi tarım tesisleri amortismanına tabi tutulur (Bkz. Md. 314).
Binalara amortisman ayrılması açısından;	Arsa ve binalar birlikte alınsalar bile ayrı olarak muhasebeleştirilirler. Arsalar sınırsız ömre sahip oldukları için (<i>taş ocakları gibi istisnalar dışında</i>) amortismanına tabi tutulmazlar. Oysa binalar sınırlı yararlı ömürleri oldukları için amortismanına tabi tutulurlar. Yani arsanın değeri hiçbir koşulda binanın amortisman matrahını değiştirmez (Bkz. Md. 58).	Arsa ve üzerindeki yapının toplam değeri binanın maliyetini oluşturur. Dolayısıyla hesaplanan bu tutar üzerinden amortisman ayrılır.
İmalatı, inşaatı ya da montajı tamamlanmamış MDV'lere amortisman ayrılabilmesi açısından;	Bu türden varlıklar henüz kullanılabilir durumda olmadıkları için amortisman ayrılamaz (Bkz. Md. 55).	Amortisman ayrılamaz. Örneğin, yapılmakta olan bir yatırım için amortisman ayrılması mümkün değildir. Ancak inşaat tamamlandığında amortisman ayrılabilir. Aynı şekilde montajı gereken bir duran varlık edinilmiş ise, bu varlık montajı tamamlandıktan sonra kullanılabilir duruma geliyorsa, montajın tamamlandığı yıl sonuna kadar oluşan diğer maliyet unsurlarının da alış bedeline eklenmesi ve oluşan bedel üzerinden amortisman ayrılması gerekmektedir. (https://www.e-denet.com/amortisman-uygulamasina-iliskin-pratik-bilgiler/icerik/169).
Satın alınmış fakat fiilen teslim alınmamış duran varlıklara amortisman ayrılabilmesi açısından;	Bir varlığın amortismanına tabi tutulması, varlık kullanılabilir olduğunda, örneğin, yönetim tarafından istenilen yer ve duruma getirildiği zaman başlar. Bu nedenle ilgili varlık fiilen işletmenin mülkiyetinde olsa dahi kullanılabilir durumda olmadığı için amortisman ayrılamaz.	Fiilen işletmenin mülkiyetinde olduğu için ayrılabilir. Çünkü "Amortisman süresi, kıymetlerin aktive girdiği yıldan başlar...." (Bkz. Md. 320).
Amortisman kayıtlama yöntemi açısından;	"Bir maddi duran varlık kalemi varlık olarak muhasebeleştirildikten sonra, finansal tablolarda maliyetinden birikmiş amortisman ve varsa birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki değeri ile gösterilir." (Bkz. Md. 30). Dolayısıyla bilgi muhasebesini öne çıkartan Standartların anlayışı da dikkate alındığında endirekt kayıt yönteminin tercih edilmesi gerekir.	Hesaplanan amortisman tutarlarının hesaplarda ayrıca gösterilmek şartıyla ilgili buldukları değerlerden doğrudan doğruya indirilmesi veya pasifte ayrı bir karşılık hesabında toplanması mümkündür (Bkz. Md. 321). Yani direkt ya da endirekt kayıt yönteminin kullanımı mükelleflerin istğine bırakılmıştır.
Amortismanına tabi varlığın değerini (maliyetini) artıran örneklerin, arazi açma, toprağı ağaç ve kayalardan temizleme, topraktan ibaret su ve drenaj kanalları, teraslar gibi meliorasyon-iyileştirme- tesis giderleri gibi (Çetin ve Tipi, 2020: 40) yani kapasite artışı ya da verimlilik artışına neden olan giderlerin maliyetle ilişkilendirilmesi açısından;	Bir işletme bu ilke çerçevesinde, maddi duran varlıklarla ilgili bütün maliyetleri oluştuğu tarihteki değerleriyle muhasebeleştirir. Bu maliyetler, bir maddi duran varlık kaleminin ilk elde etme veya inşa edilmesi aşamasında oluşan ve sonradan; ekleme, kısmi yenileme ve bakım için katlanılan maliyetleri içerir (Bkz. Md. 10).	"Maliyet bedeli, iktisadi bir kıymetin iktisap edilmesi veyahut değerinin artırılması münasebetiyle yapılan ödemelerle bunlara müteferri bilimum giderlerin toplamını ifade eder." (Bkz. Md. 262). Bu nedenle söz konusu harcamaların maliyete eklenmesi ve amortisman yoluyla gidere dönüştürülmesi söz konusudur. Katlanılan giderin ilgili varlığın ömrünü ya da fonksiyonunu artırmasına göre maliyetin giderleştirilme süresi değişecektir.

Noter, mahkeme, komisyon ve tellaliye, emlak alım, kıymet takdiri, özel tüketim gibi bu türden giderlerin amortismanına tabi tutulabilmesi açısından;	Bu türden giderler maddi duran varlıklarla ilişkilendirildikleri ölçüde elde etme maliyetine dahildirler. Yani söz konusu giderler dönem gideri olarak kaydedilemeyecektir (Örten, Kaval ve Karapınar, 2019: 212).	“İktisadi kıymetin iktisap edilmesi veya değerinin artırılması ile doğrudan ilgili; resim ve harçlar, noter, tapu, mahkeme, değer tespiti, danışmanlık, komisyon ve ilan giderleri,” ilgili varlığın maliyet bedeline dahil edilir (Bkz. Md. 262).
İktisadi ve teknik bakımdan bir bütün oluşturan duran varlıklarda amortisman yönteminin seçimi açısından;	Seçilen yöntem tutarlı olarak uygulanmalıdır. Ancak seçilen yöntemin değiştirilmesi gerçeğe uygun bilgi ortaya koyma adına gerekli ise, amortisman yöntemi değiştirilmelidir. Ancak değişikliğin etkileri ve nedeni mutlaka (<i>mali tablolarında</i>) açıklanmalıdır (Bkz. Md.60-62).	İlgili varlıkların toplam bedeli amortismanına tabi tutulur (Bkz. Md. 313). Bütünlük teşkil eden bu varlıklar için amortisman hesaplama yöntemlerinden (<i>normal amortisman yöntemi ya da azalan bakiyeler yöntemi</i>) birisi uygulanır. (Bkz. Md. 320). Örneğin; bir otel işletmesinde yatak, battaniye, yorgan, yastık, çarşaf gibi varlıklar bütünlük arz ederler.
Amortisman hesaplanmasında gruplama yapılması yönünden;	Bir maddi duran varlık kaleminin önemli bir parçasının sahip olduğu yararlı ömür ve amortisman yöntemi ile aynı kalemin bir başka önemli parçasının sahip olduğu yararlı ömür ve amortisman yöntemi aynı ise, parçalar amortisman giderinin belirlenmesinde gruplandırılabilir (Bkz. Md. 45). Bu durumda zaten amortisman giderleri toplam olarak değişmemiş olacaktır.	Değeri içinde bulunulan (<i>cari</i>) yıl için belirlenen haddi aşmayan varlıkların bedeli amortismanına tabi tutulmayarak doğrudan doğruya gider yazılabilir. İktisadi ve teknik bakımdan bütünlük arz edenlerde bu had birlikte dikkate alınır (Bkz. Md. 313). Yani örneğin; bardak, çatal, kaşık, spatula, bıçak, kepçe gibi bütünlük arz eden bu tür varlıklar gruplama yapılarak amortismanına tabi tutulabilir.
Üretimi/imalatı yapılan duran varlıklarda amortisman değerinin belirlenmesi açısından;	Maliyet bedeli esas alınır (Bkz. Md. 6).	“İnşa edilen binalarda ve gemilerde, imal edilen makina ve tesisatta bunların inşa ve imal giderleri, satın alma bedeli yerine geçer.” (Bkz. Md. 271).
İz bedeli ayırabilme açısından;	Mükellefler her yıl ilgili varlığın yararlı ömrünü/üretim miktarını ve dolayısıyla amortisman oranını ve tutarını kendileri tayin etmektedirler. Bu nedenle TMS’de iz bedelinden bahsedilmemiştir.	Amortismanına tabi varlık için yararlı ömrü sonunda kullanmaya devam edilme kararı alınır, söz konusu varlık sembolik tutar üzerinden aktifte izlenmeye devam edilir. Vergi mevzuatı açısından böyle bir uygulama yapılmasında sakınca yoktur.
Yenilenmek amacıyla satılan maddi duran varlıklardan elde edilen kar tutarının amortisman giderleri olarak mahsup edilebilmesi açısından;	Böyle bir uygulamaya yer verilmemiştir.	İlgili koşulların sağlanması durumunda söz konusu kar tutarı finansal kiralama yoluyla edinilenler de dahil olmak üzere (a) bendindeki esaslar dahilinde iktisap edilen (<i>edinilen, elde edilen</i>) bir veya birden fazla varlığın bu Kanun hükümlerine göre ayrılacak amortismanlarına mahsup edilir. (Bkz. Md. 329).
Mükellefin işini hesap dönemi kapatmadan bırakması durumunda amortisman ayrılması;	Gün bazlı amortisman ayrılmalıdır.	“Vergiye tabi olmayı gerektiren muamelelerin tamamen durdurulması ve sona ermesi işi bırakmayı ifade eder. İşlerin her hangi bir sebep yüzünden geçici bir süre için durdurulması işi bırakma sayılmaz.” (Bkz. Md. 161). “Bu durumda işin bırakıldığı tarihte hesap dönemi sona ermiş sayılır ve yıllık amortisman ayrılır.” (Öngen, 2000: 300).
MDV’nin kısmen veya tamamen yenilenmesi durumunda yenilenen parçaların amortismanına tabi tutulması ve çıkartılan parçanın ilgili varlığın toplam defter değerinden düşülmesi açısından;	Değer artırıcı harcama ayrı bir varlık olarak amortismanına tabi tutulur. Çıkartılan parçanın değeri ise ilgili varlığın toplam defter değerinden düşülür. Dolayısıyla bu uygulama ayrılacak amortisman tutarını azaltır. Sonuçta faydalı ömür ve dolayısıyla amortisman oranı mükellef tarafından tayin edilir. (Bkz. Md. 13, 70).	Yapılan söz konusu harcamalar aktifleştirilerek amortismanına tabi tutulur (Bkz. Md. 262). Ancak yapılan harcamanın ilgili varlığın ömrünü veya fonksiyonunu artırmasına göre amortisman süresi değişmektedir. Eğer yapılan harcama duran varlığın değerini, kapasitesini, fonksiyonunu artırıyor, ek harcama kalan amortisman süresinde amortisman yoluyla giderleştirilir. Yapılan harcama ilgili varlığın ömrünü artırıyor, ilk maliyet yani kayıtlı bedel normal sürede, ek maliyet ise artan sürenin sonuna kadar amortisman yoluyla gidere dönüştürülür. Çıkartılan parçanın değeri ise dönem geliri olarak kaydedilir. Dolayısıyla bu uygulama ayrılacak amortisman tutarını değiştirmez.
Amortismanına tabi varlığın maliyeti tamamen itfa edilmediğinde, varlık	Amortisman ayırma işlemi, varlık tamamen itfa olmadıkça, atıl bırakıldığında ya da kullanımdan kaldırıldığında durmaz (Bkz. Md. 55). Dolayısıyla bu durumda yani ilgili varlık fiili	Amortisman ayırabilmek için varlığın işletmenin aktiflerinde kayıtlı ve kullanılabilir olması gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu bu tür varlıklar için amortisman ayırmaya devam edilebilir

atıl bırakıldığında ya da kullanımdan kaldırıldığında amortisman;	kullanılabilir olduğu sürece amortisman ayrılmaya devam edilecektir.	<i>(Sonuçta ilgili varlık her geçen gün teknolojik yönden daha fazla demode olmaktadır. Bu durum amortisman ayırma nedenlerinden bir tanesidir.)</i> VUK'da belirtilen nedenler ile ekonomik, teknik ve fiziki ömrünü tamamlayan ilgili duran varlıklar süresi dolmadan kullanımdan çıkartılmak zorunda kalırsa, Hazine ve Maliye Bakanlığının izni ile olağanüstü amortisman yöntemine göre % 100 oranına kadar amortisman ayrılabilir (Bkz. Md. 317). “Kullanılmaya hazır halde bulunan maddi duran varlıklar, dönem içerisinde kullanılmamış olsalar dahi amortisman tam olarak hesaplanacaktır.” (Sarıgül, 2020: 419). Çeşitli nedenlerle kullanımdan çekilse de MDV'ler için amortisman ayırmaya devam edilir (Bkz. Md. 313 ve Örtün ve Karapınar, 2007: 165).
Finansman giderlerinin aktifleştirilebilmesi ve dolayısıyla amortismanına tabi tutulabilmesi açısından;	Bir maddi duran varlık kaleminin maliyeti yani kayıtlı bedeli, muhasebeleştirme tarihindeki peşin fiyattır. Eğer ödeme belirli bir süre sonunda yapılacaksa, özellikli varlıklar hariç, finansman giderleri maliyete eklenmez. Başka bir ifadeyle özellikli varlıklar dışındaki varlıklar peşin değeri ile kayıtlıdır için, amortisman matrahı ilgili varlığın peşin değeridir. Dolayısıyla hesaplanan finansman giderleri dönem gideri olarak mali tablolara yansıtılır (Bkz. Md. 23).	İlgili iktisadi kıymetin envantere alındığı hesap döneminin sonuna kadar olan faiz giderleri ve kur farkları ilgili varlığın maliyetine eklenir. Daha sonraki döneme ait söz konusu giderler ihtiyari olarak ya aktifleştirilir ya da dönem gideri olarak kaydedilebilir (VUK Md. 262). Bu durumda maliyetle ilişkilendirilen finansman giderleri amortismanına tabi tutulur.
Kiralanan bir yer için katılan özel maliyetlerin kayıtlanması açısından;	Standartta özel maliyetlere ilişkin herhangi bir açıklama yoktur. Fakat özün önceliği esas alındığında sonuçta özel maliyet adı altında yapılan harcama karşılığında işletmenin elde ettiği varlıklar, maddi duran varlığın yapısal özellikleri ile aynıdır. Dolayısıyla TMS'ye göre özel maliyetlerin 25 Maddi Duran Varlıklar hesap grubunda izlenmesi gerekir. Halen uygulamada da SPK'ya raporlama yapılırken özel maliyetler, maddi duran varlık olarak raporlanmaktadır (Detaylı bilgi için bkz. Kıymetli Şen, 2013: 29). Bu nedenle amortisman konusunda diğer MDV'ler gibi karşılık hesabı kullanılır (257 Birikmiş Amortismanlar).	Maddi olmayan duran varlık kabul edilir. Diğer maddi olmayan duran varlık hesapları için kullanılan karşılık hesabı kullanılır (268 Birikmiş Amortismanlar).
Binek otomobillerinde KDV açısından;	KDV'ye ilişkin herhangi bir açıklama yoktur. KDV'nin maliyete eklenmesi durumunda ilgili maliyet tutarı amortisman yoluyla giderleştirilecektir (Bkz. Md. 6).	KDV tutarı, gider olarak kaydedilebileceği gibi maliyete de eklenebilir. Maliyete eklenmesi durumunda amortisman matrahı artacağı için, ilgili KDV tutarı yıllara yaygın olarak amortisman yoluyla giderleştirilecektir (Taşyürek, 2023: 113).
Amortismanın dikkate alınacağı dönemde veya cari yılda ayrılması durumunda;	Bu konuda VUK'da olduğu gibi net bir açıklama yoktur. Fakat “Bir varlığın amortismanına tabi tutarı yararlı ömrü boyunca sistematik olarak dağıtılır.” (Bkz. 16 Md. 50). “Bir varlığın amortismanına tabi tutulması, varlık kullanılabilir olduğunda, örneğin, yönetim tarafından istenilen yer ve duruma getirildiği zaman başlar.” (Bkz. Md. 55). “Bir varlığa ilişkin gelecekteki ekonomik yararlar, işletme tarafından esas olarak kullanım süresince tüketilir” (Bkz. Md. 56). Söz konusu bu (ve diğer bazı) maddeler ve TMS'nin ruhu esas alındığında amortismanın cari dönemde hesaplanması gerekmektedir. Ayrılmaması durumunda sonraki yıllarda geçmişe yönelik düzeltme yapılmalıdır. Yani ilgili varlığın yararlı ömrü tahmin edilmeli ve ilk kez mali tablolara alındığı tarihten itibaren uygulanıyormuşçasına geçmişten itibaren düzeltme yapılması gerekmektedir (https://any.partners/tms-ve-bobi-frsde-amortisman-uygulamalarinda-dikkat-cekken-konular/ Erişim Tarihi: (26.04.2024).	Her yılın amortismanı ancak o yıla ait değerlemede dikkate alınabilir. Amortismanın herhangi bir yıl ayrılmamasından veya ilk uygulanan orandan düşük bir hadle hesaplanmasından dolayı amortisman süresi uzatılmaz (Bkz. Md. 320). Yani dönemde ayrılmayan veya eksik ayrılan amortisman giderleri sonradan ayrılrsa dahi kanunen kabul edilmeyen gider olarak mali karın tespitinde dikkate alınacaktır.

<i>Amortisman hiç ayrılmadığında veya eksik ayrıldığında, ilgili duran varlığın sonradan satılması durumunda, satış karının nasıl hesaplanacağı konusunda;</i>	Geçmişe yönelik amortisman konusunda düzeltme yapılmalı ve satış karı hesaplanan amortisman giderleri de dikkate alınarak belirlenmelidir.	Amortisman seçimlik bir haktır. Döneminde kullanılmayan bu hakkın sonradan kullanılması mümkün değildir. Maliye İdaresi ve Danıştay'ın bu konuda kararları ayındır. Söz konusu kararlara göre bu durumda ilgili varlık için satış karı kayıtlı bedel ile satış bedeli arasındaki olumlu farktır. Yani geçmişe yönelik hesaplanan amortisman tutarının satış bedelinden düşülerek dikkate alınması mümkün değildir. (https://burhaneray.com/makaleler/detail/amortisman-ayirmama-veya-eksik-amortisman-ayirma-uygulamasinin-sonuclari). Erişim Tarihi: (17.10.2021).
<i>Amortisman süresini doldurmuş bir duran varlığın yeni kurulan bir işletmeye sermaye olarak konulması durumunda amortisman ayrılması açısından;</i>	İlgili varlığın mükellef tarafından gerçeğe uygun değerinin tespit edilmesi (<i>kalıntı değer de dikkate alınarak</i>) ve bu değer üzerinden amortisman ayrılması gerekir.	İlgili varlığın takdir edilen değeri üzerinden yani emsal bedeli üzerinden amortisman ayrılabilir (Akgüç, 1995: 123). Fakat söz konusu giderin vergi mevzuatı açısından kabul edilebilir bir gider olabilmesi için, tespitin Takdir Komisyonu tarafından yapılması gerekir.
<i>Amortismanın karşılık ayrıldıktan veya ayrılmadan önce hesaplanması konusunda (Özulucan ve Temel, 2021b; 19).</i>	Amortisman, değer düşüklüğü zararı muhasebeleştirildikten sonra varsa kalıntı değeri de dikkate alınarak amortisman hesaplanır (Bkz. TMS 36, Md. 63).	VUK'a göre amortisman tabi varlıklar için karşılık ayırmak mümkün değildir.
<i>Geçici dönemde amortisman yönteminin seçimi açısından;</i>	Standartlarda geçici dönemden bahsedilmemiştir. Fakat işletmelerin varlığın gelecekteki ekonomik yararlarına ilişkin olarak işletme tarafından uygulanması beklenen tüketim modelini yansıtacak şekilde seçtikleri amortisman yöntemini değiştirmelerinde herhangi bir kısıt yoktur (Bkz. Md. 60, 62).	Amortisman uygulamasında yıllık olarak seçilen usulün geçici vergi dönemlerinde değiştirilmesi mümkün değildir. Benzer şekilde, mükellefler ilk defa aktifte aldıkları varlıklar için geçici vergi açısından seçtikleri amortisman usul ve oranını yıllık olarak uygulamak zorundadırlar (https://www.edenet.com/amortisman-uygulamasina-iliskin-pratik-bilgiler/icerik/169).Erişim Tarihi: (23.04.2024).
<i>Hesap dönemi değişikliği durumunda amortisman ayrılması;</i>	TMS'de gün bazlı amortisman hesaplamak esastır.	Normal hesap döneminden özel hesap dönemine geçilmesi ya da özel hesap döneminden normal hesap dönemine geçilmesi söz konusu olursa, geçiş sırasında 12 aydan daha kısa bir zaman dilimi yani kıst dönem ortaya çıkacağından, hesap dönemi değişikliği durumlarında da kıst amortisman uygulamasına gidilmektedir (Emre ve Bekar, 2011: 82).
<i>Amortisman tabi varlığın satılması durumunda amortisman;</i>	Gün bazlı amortisman hesaplama ilkesi geçerli olduğu için, satıldığı tarihe kadar amortisman hesaplanacaktır.	VUK'da devir ve trampa işlemlerinin satış hükmünde olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla amortisman tabi varlığın satılması durumunda satıldığı tarihe kadar amortisman hesaplanabilir (Bkz. VUK Md. 328).

Kaynak: (Özulucan ve Temel: 2021b: 12-23)

3. TARIM İŞLETMELERİNDE TMS 16 VE VUK AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI MUHASEBE UYGULAMALARI VE BU UYGULAMALARIN VERGİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Bu bölümde tarım sektöründe sıkça karşılaşılan ve üzerinde durulması gerekli görülen bazı konular, teori ve uygulamanın yakınlaştırılabilmesi amacıyla örneklerle açıklanmıştır.

Örnek 1: “A” Tarım İşletmesinde kullanılan mibzere ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir.

-Kayıtlı bedeli: 60.000 TL

-Satın alındığı tarih: 01.10.2023

-Faydalı ömrü: 5 yıl

-Kullanıldığı yer: Üretim departmanı

- Kullanılan amortisman yöntemi: Azalan bakiyeler yöntemi.

a1. TMS 16'ya göre amortisman tablosunun düzenlenmesi²;

Yıl Sayısı	Yıllar	Maliyet Bedeli (TL)	Oran (%)	Gün Sayısı	Yıllık Amort. Tutarı (TL)
1.	2023	60.000	40	92	6.049
2.	2024	53.951	40	365	21.580
3.	2025	32.371	40	365	12.948
4.	2026	19.423	40	365	7.769
5.	2027	11.654	40	365	4.662
6.	2028	6.992	100	273	6.992

a2. VUK'a göre amortisman tablosunun düzenlenmesi

Yıl Sayısı	Yıllar	Maliyet Bedeli (TL)	Oran (%)	Gün Sayısı	Yıllık Amort. Tutarı (TL)
1.	2023	60.000	40	365	24.000
2.	2024	36.000	40	365	14.400
3.	2025	21.600	40	365	8.640
4.	2026	12.960	40	365	5.184
5.	2027	7.776	100	365	7.776

a3. 31.12.2024 tarihinde amortisman giderlerinin (önce TMS 16'ya göre sonra VUK'a göre hesaplanan rakamlar dikkate alınarak) endirekt kayıt yöntemine göre kaydedilmesi;

730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ 730 01 Amortisman Giderleri 258 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	6.049 /24.000	6.049 /24.000
---	---------------	---------------

a4. 31.12.2024 tarihinde vergi etkisinin³ hesaplanması;

Yıl Sayısı	Yıllar	TMS 16'ya Amortisman Tutarı (TL)	VUK'a Göre Amortisman Tutarı (TL)	Fark Tutarı (TL)	Vergi Etkisi (TL)
1.	2023	6.049	24.000	- 17.951	17.951 x 0,25 = 4.487,75 Ertelenmiş vergi yükümlülüğü
2.	2024	21.580	14.400	7.180	7.180 x 0,25 = 1.795 Ertelenmiş vergi varlığı
3.	2025	12.948	8.640	4.308	4.308 x 0,25 = 1.077 Ertelenmiş vergi varlığı
4.	2026	7.769	5.184	2.585	2.585 x 0,25 = 646,25 Ertelenmiş vergi varlığı
5.	2027	4.662	7.776	- 3.114	3.114 x 0,25 = 778,5 Ertelenmiş vergi yükümlülüğü
6.	2028	6.992	-	6.992	6.992 x 0,25 = 1.748 Ertelenmiş vergi varlığı

² Bu tabloda bazı rakamlar yaklaşık olarak ifade edilmiştir.

³ Vergi oranı % 25 kabul edilmiştir.

TMS'ye göre gün bazlı kıst amortisman uygulandığı için, 2023 yılında 6.049 TL amortisman gideri hesaplanmıştır. Oysa VUK'a göre işletmenin duran varlıkları arasında yer alan binek otomobilleri⁴ dışında yıl bazlı amortisman hesaplandığı için, yıllık amortisman tutarı 24.000 TL'dir. Aradaki fark tutarı olan 17.951 TL üzerinden TMS 12'ye göre (*giderin az hesaplanmasından kaynaklanan gelir nedeniyle*) vergi yükümlülüğü (*borcu*) ortaya çıkmaktadır. Bu tutar ise 4.487,75 TL'dir. Örnek uygulamada vergi yükümlülüğünün hesaplandığı diğer bir yıl ise 2027 yılıdır. 2027 yılında hesaplanan vergi yükümlülüğü tutarı 778,5 TL'dir. Diğer yıllarda (2024, 2025, 2026 ve 2028) ise TMS 16'ya göre VUK ile kıyaslandığında daha çok amortisman gideri hesaplandığı için, ertelenmiş vergi varlığı ortaya çıkmaktadır. Örnek alınan yıllarda ertelenmiş vergi yükümlülüğü tutarı 5.266,25 TL (4.487,75 TL + 778,5 TL) iken, aynı şekilde ertelenmiş vergi varlığı tutarı yine 5.266,25 TL (1.795 TL + 1.077 TL + 646,25 TL + 1.748 TL) olarak hesaplanmıştır. Yıllara göre vergi yükümlülüğü ve vergi varlığı oluşmasının nedeni, TMS 16'ya göre gün bazlı amortisman hesaplanması ve ilk yılda ayrılamayan amortisman tutarının amortisman süresinin bittiği yılı takip eden yılda gider gösterilebilmesi iken, VUK'a göre yıl bazlı amortisman hesaplanması ve önceden belirlenen sürenin değiştirilememesinden kaynaklanmaktadır. Örnekten de anlaşıldığı gibi TMS 12 esas alındığında; VUK'a göre amortisman giderinin fazla olduğu yıllarda "ertelenmiş vergi yükümlülüğü" TMS'ye göre amortisman giderinin fazla olduğu yıllarda ise "ertelenmiş vergi varlığı" ortaya çıkmaktadır.

a5. Ertelenmiş vergi yükümlülüğü (2023 yılı için) oluştuğunda yapılması gereken yevmiye kaydı

.../.../...	692 SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER ERTELENMİŞ VERGİ GELİR-GİDER ETKİSİ 489 ERTELENMİŞ VERGİ YÜKÜMLÜLÜĞÜ	4.487,75	4.487,75
-------------	--	----------	----------

a6. Ertelenmiş vergi varlığı (2024 yılı için) oluştuğunda yapılması gereken yevmiye kaydı;

.../.../...	289 ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI 692 SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER ERTELENMİŞ VERGİ GELİR-GİDER ETKİSİ	1.795	1.795
-------------	--	-------	-------

- Örnek 2:** "A" Tarım İşletmesinde kullanılan balya makinesine ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir.
- Kayıtlı bedeli: 480.000 TL
 - Satın alındığı tarih: 01.09.2023
 - Faydalı ömrü: 4 yıl

⁴ Söz konusu binek otomobilleri için VUK'a göre ay bazlı amortisman hesaplanmaktadır.

- Kullanıldığı yer: Üretim departmanı

- Balya makinesi faydalı ömrü boyunca 1.000.000 adet balya yapımında kullanılacaktır.

- İçinde bulunulan yılda 80.000 adet balya yapılmıştır.

- Amortisman giderinin hesaplanmasında TMS'ye göre; "üretim miktarı yöntemi"⁵, normal amortisman yöntemi ve azalan bakiyeler yöntemi kullanılmıştır. VUK'a göre; normal amortisman yöntemi ve azalan bakiyeler yöntemi kullanılmıştır.

a1. Amortisman giderinin hesaplanması;

	<i>TMS/Üretim miktarı yöntemine göre (TL)</i>	<i>TMS/Normal amortisman yöntemine göre (TL)</i>	<i>TMS/Azalan bakiyeler yöntemine göre (TL)</i>	<i>VUK/Normal amortisman yöntemine göre (TL)</i>	<i>VUK/Azalan bakiyeler yöntemine göre (TL)</i>
2023 yılı amortisman gider tutarı	<u>38.400</u> (480.000 x 0,08 ⁶)	<u>40.000</u> (480.000 x 0,25=120.000) (120.000 /12 Ay) x 4 Ay	<u>80.000</u> (480.000 x 0,50=240.000) (240.000 /12 Ay) x 4 Ay	<u>120.000</u> (480.000 x 0,25 = 120.000)	<u>240.000</u> (480.000 x 0,50 =240.000)

Yukarıda yapılan hesaplamalardan da anlaşıldığı üzere 2023 yılında en fazla vergi avantajı sağlayan yöntem, VUK'a göre hesaplanan azalan bakiyeler yöntemidir. Çünkü hesaplanan amortisman gider tutarı 240.000 TL'dir. En dezavantajlı uygulama ise TMS'ye göre uygulanabilen üretim miktarı yöntemidir. Çünkü bu yöntemde gider 38.400 TL ile en düşük rakamdır. Fakat unutulmamalıdır ki bu bakış açısı vergi yönünden sağlanan avantajdır. Bilançoda varlıkların net büyüklüğünün dolayısıyla toplam varlıklar açısından amortismanın en düşük olduğu yöntem yapılacak bazı mali analizler (örneğin; karşılaştırmalı tablo analizi, yüzde ve rasyo analizi gibi) açısından avantaj sağlarken, en yüksek olduğu yöntem dezavantajlı konuma geçecektir.

Örnek 3: "A" Tarım İşletmesinin varlıkları arasında yer alan ve idari amaçla kullanılan binalara ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir.

- Aktifleştirme tarihi: 01.10.2023,
- Aktifleştirme bedeli: 1.000.000 TL,
- Bina maliyeti içinde arsanın payı: % 40,
- Binanın faydalı ömrü: 5 yıl,
- Kullanılan amortisman yöntemi: Normal amortisman yöntemi.

a1. TMS'ye göre bina maliyetinin (amortisman matrahının) belirlenmesi ve amortisman tutarının belirlenmesi;

- 1.000.000 TL x 0,40 = 400.000 TL (Arsa payının hesaplanması),
- 1.000.000 TL – 400.000 TL = 600.000 TL (Bina maliyetinin hesaplanması),

⁵ Bu yöntemde amortisman tutarı dolayısıyla faydalı ömür, ilgili varlığın beklenen kullanım ya da üretim miktarı esas alınarak belirlenir.

⁶ 80.000 Adet / 1.000.000 Adet = % 8

- $(600.000 \text{ TL} \times 0,20 / 12 \text{ Ay}) \times 3 \text{ Ay} = 30.000 \text{ TL}$ (2023 yılı amortisman gider tutarı).

“TMS 16’ya göre, arsaların faydalı ömrü belirlenemediği için, amortismanına tabi tutulmazlar. Bina değeri içinde arsanın payı hesaplanmalı, toplam bina bedelinden arsanın payı çıkartılmalıdır. Arsanın bina içindeki payı saptanırken, emlak beyannamelerindeki bina ve arsa bedelleri, iskan belgeleri ya da varsa ekspertiz raporları dikkate alınarak oranlar hesaplanmalı ve bu oranlar esas alınarak, arsanın değeri saptanmalıdır.” (Özulucan, 2019: 271).

a1.1. Arsa bedelinin binanın maliyetinden çıkartılması;

.../.../...	250 ARAZİ VE ARSALAR	252 BİNALAR	400.000	400.000
-------------	----------------------	-------------	---------	---------

a1.2. Maliyetin düzeltilmesi sonrası amortisman ayrılması;

.../.../...	770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ 770 07 Amortisman Giderleri 258 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	30.000	30.000
-------------	--	--------	--------

a2. VUK’a göre amortisman tutarının belirlenmesi;

- $1.000.000 \text{ TL} \times 0,20 = 200.000 \text{ TL}$

VUK’a göre binanın kayıtlı bedeli içinde arsa payı da dahil olduğu için, arsa ve inşa edilmiş olan binanın birlikte bedeli amortismanına tabi tutulmaktadır⁷.

Yukarıda yapılan hesaplamalar sonucunda TMS 16’ya göre binaların kayıtlı bedeli bilançoda 570.000 TL ($600.000 \text{ TL} - 30.000 \text{ TL}$) gözükcek, arsa da dikkate alındığında duran varlıkların toplam bedeli 970.000 TL ($570.000 \text{ TL} + 400.000 \text{ TL}$) olarak hesaplanacaktır. Oysa VUK’a göre binaların toplam bedeli 800.000 TL ($1.000.000 \text{ TL} - 200.000 \text{ TL}$) gözükcektir. Bu hesaplamalar sonucunda VUK’a göre vergi avantajı sağlanırken, aynı zamanda TMS 12’ye göre de vergi yükümlülüğü hesaplanacaktır. TMS 16’ya göre yapılan hesaplamada ise, duran varlıkların bilançodaki toplam bedeli, VUK’a göre yapılan hesaplama ile kıyaslandığında daha yüksek çıkacaktır. Bu durum, yapılacak mali analizler sonucunda işletmenin kredibilitesini olumlu etkileyecektir.

Örnek 4: “A” Tarım İşletmesinde tarım işçilerinin taşınması amacıyla midibüs satın alınmıştır. Midibüse ilişkin bilgiler, aşağıdaki gibidir.

- Satın alma tarihi: 7 Aralık 2023,
- Peşin satın alma bedeli: % 10 KDV dahil 211.200 TL,

⁷ Arsaların bedeli kahir ekseriyetle (çoğunlukla) artmaktadır. Artan bir varlığa amortisman uygulanması birim maliyetlerin/dönem giderlerinin doğru hesaplanmasına ve dolayısıyla mali tabloların gerçeğe uygun olarak düzenlenmesine engel teşkil eder.

- Midibüsün bugünkü hurda değeri: 52.000 TL,
- Faydalı ömür: Vergi yasalarına göre 5 yıl,
- Aracın yıllık kullanılacağı mesafe göz önüne alınarak yapılan hesaplamaya göre faydalı ömür: 8 yıl,
- Kullanılan amortisman yöntemi: Azalan bakiyeler yöntemi.

a1. TMS 16'ya göre amortisman; oranının, matrahının ve tutarının belirlenmesi;

Azalan bakiyeler yöntemine göre yapılacak hesaplamalar aşağıdaki gibidir.

- Normal amortisman yöntemine göre amortisman oranı: $1/8 \text{ yıl} = \% 12,5$,
- Azalan bakiyeler yöntemine göre amortisman oranı: $\% 12,5 \times 2 = \% 25$,
- $211.200 \text{ TL} / 1,10 = 192.000 \text{ TL}$ (*KDV hariç midibüsün değeri yani kayıtlı değeri*),
- $192.000 \text{ TL} - 52.000 \text{ TL} = 140.000 \text{ TL}$ (*Amortisman tabi değer = Kayıtlı değer – Bugünkü Hurda değeri*),
- $140.000 \text{ TL} \times 0,25 = 35.000 \text{ TL}$ (*1 yıllık amortisman gideri*),
- $35.000 \text{ TL} / 365 \text{ gün} = 95,89 \text{ TL}$ (*1 günlük amortisman gideri*),
- $95,89 \text{ TL} / \text{Gün} \times 25 \text{ Gün} = \underline{2.397,25 \text{ TL}}$ (*Cari yılın amortisman gideri*).

a2. VUK'a göre amortisman; oranının, matrahının ve tutarının belirlenmesi;

Azalan bakiyeler yöntemine göre yapılacak hesaplamalar aşağıdaki gibidir.

- Normal amortisman yöntemine göre amortisman oranı: $1/8 \text{ yıl} = \% 12,5$,
- Azalan bakiyeler yöntemine göre amortisman oranı: $\% 12,5 \times 2 = \% 25$,
- $211.200 \text{ TL} / 1,10 = 192.000 \text{ TL}$ (*KDV hariç midibüsün değeri yani kayıtlı değeri*),
- $192.000 \text{ TL} \times 0,25 = \underline{48.000 \text{ TL}}$ (*Cari yılın amortisman gider tutarı*).

Her iki düzenlemeye göre yapılan hesaplamalar karşılaştırıldığında, TMS 16'ya göre hem kıst amortisman uygulamasının esas alınma zorunluluğu hem de bugünkü hurda değerinin düşülmesi nedeniyle hesaplanan amortisman giderleri VUK'a göre yapılan hesaplamaların yaklaşık olarak % 5'i ($2.397,26 \text{ TL} / 48.000 \text{ TL}$) kadardır. Bu durumda cari yılda işletme TMS 12'ye göre vergi yükümlülüğü hesaplayacaktır.

Örnek 5:⁸ Denizlerde balıkçılık faaliyetinde bulunan “A” İşletmesinin duran varlıkları arasında yer alan gemiye ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir.

⁸ Bu örnek Özulucan, 2019: s. 282 ve 307'den alınmıştır. Ayrıca farklı bir örnek için bkz. Kamu Gözetim Kurumu A Grubu Soruları, 11 Kasım 2018.

¹⁰ İşletme maddi duran varlık kaleminin bazı parçalarını ayrı olarak amortisman tabi tuttuğu kapsamda, kalemin kalan kısmını da amortisman tabi tutar. (Bkz. TMS 16, Md. 46).

- Geminin toplam kayıtlı bedeli: 800.000 TL,
- Geminin faydalı ömrü: 25 yıl,
- Motorun faydalı ömrü: 20 yıl,
- Motorun kayıtlı bedeli: 100.000 TL,
- Yardımcı jeneratör ve güverte makinelerinin faydalı ömrü: 10 yıl,
- Yardımcı jeneratör ve güverte makinelerinin kayıtlı bedeli: 80.000 TL,
- Geminin aktifleştirildiği tarih: 01.07.2023,
- Kullanılan amortisman yöntemi: Azalan bakiyeler yöntemi.

a1. TMS 16'ya göre 31.12.2023 tarihinde tarım faaliyetinde kullanılan; gemi, motor, yardımcı jeneratör ve güverte makineleri için amortisman tutarının hesaplanması;

aa1. Gemi için amortisman matrahının, oranının ve tutarının hesaplanması;

- 800.000 TL – 180.000 TL = 620.000 TL (Amortisman tabi değer),

(Geminin kayıtlı bedeli 800.000 TL'dir. Fakat geminin motoru, jeneratörü ve güvertesi toplam 180.000 TL olduğu için, burada amortisman tabi tutulacak değer 620.000 TL'dir.)

- Normal amortisman yöntemine göre hesaplanan amortisman oranı: $1 / 25 \text{ Yıl} = \% 4$,
- Azalan bakiyeler yöntemine göre hesaplanan amortisman oranı: $0,04 \times 2 = \% 8$,
- $620.000 \text{ TL} \times 0,08 = 49.600 \text{ TL}$ (1 yıllık amortisman tutarı),
- $49.600 \text{ TL} / 2 = \underline{24.800 \text{ TL}}$ (2023 yılında ayrılacak amortisman tutarı),

(Geminin aktifleştirildiği tarih 01.07.2023 olduğu için, yıllık amortisman tutarı 2'ye bölünmüştür.)

aa2. Motor için amortisman matrahının, oranının ve tutarının hesaplanması;

- Motorun kayıtlı bedeli 100.000 TL'dir.
- Normal amortisman yöntemine göre hesaplanan amortisman oranı: $1 / 20 \text{ Yıl} = \% 5$,
- Azalan bakiyeler yöntemine göre hesaplanan amortisman oranı: $0,05 \times 2 = \% 10$,
- $100.000 \text{ TL} \times 0,10 = 10.000 \text{ TL}$ (1 yıllık amortisman tutarı),
- $10.000 \text{ TL} / 2 = \underline{5.000 \text{ TL}}$ (2023 yılında ayrılacak amortisman tutarı)

(Motorun aktifleştirildiği tarih 01.07.2023 olduğu için, yıllık amortisman tutarı 2'ye bölünmüştür.)

aa3. Yardımcı jeneratör ve güverte makineleri için amortisman oranının ve tutarının hesaplanması;

- Yardımcı jeneratör ve güverte makinelerinin kayıtlı bedeli 80.000 TL'dir.
- Normal amortisman yöntemine göre hesaplanan amortisman oranı: $1 / 10 \text{ Yıl} = 0,10$,
- Azalan bakiyeler yöntemine göre hesaplanan amortisman oranı: $0,10 \times 2 = \underline{0,20}$,
- $80.000 \text{ TL} \times 0,20 = 16.000 \text{ TL}$ (1 yıllık amortisman tutarı),

- $16.000 \text{ TL} / 2 = 8.000 \text{ TL}$ (2023 yılında ayrılacak amortisman tutarı),

(Yardımcı jeneratör ve güverte makinelerinin aktifleştirildiği tarih 01.07.2023 olduğu için, yıllık amortisman tutarı 2'ye bölünmüştür.).

Bir işletme, maddi duran varlık kaleminin başlangıçta muhasebeleştirilmiş olan tutarını, önemli parçalara ayırır ve her bir parçayı ayrı olarak amortismanına tabi tutar (Bkz. TMS 16, Md. 44). Bu maddeden de anlaşıldığı üzere, bir varlığın önemli parçaları ayrı ayrı amortismanına tabi tutulur. Çünkü her bir parçanın ömrü (örnekte de olduğu gibi) farklı olabilir. VUK'da olduğu gibi, ilgili varlığa bir bütün olarak amortisman ayrılması, Standardın anlayışına uygun değildir. Bu nedenle, verilen örnekte ilgili varlıklar ayrı ayrı amortismanına tabi tutulmuştur.

a2. VUK'a göre 31.12.2023 tarihinde gemi için amortisman tutarının hesaplanması;

- Geminin (toplam) kayıtlı bedeli 800.000 TL'dir.
- Normal amortisman yöntemine göre hesaplanan amortisman oranı: $1 / 25 \text{ Yıl} = \% 4$,
- Azalan bakiyeler yöntemine göre hesaplanan amortisman oranı: $0,04 \times 2 = \% 8$,
- $800.000 \text{ TL} \times 0,08 = 64.000 \text{ TL}$ (Yıllık amortisman tutarı).

Her iki düzenlemeye göre yapılan hesaplamalar sonucunda TMS 16'ya göre 2023 yılı için hesaplanan toplam amortisman tutarı 37.800 TL ($24.800 \text{ TL} + 5.000 \text{ TL} + 8.000 \text{ TL}$) iken, VUK'a göre 64.000 TL olarak hesaplanmıştır. Farkın nedeni TMS 16'ya göre her bir önemli parça ayrı ayrı faydalı ömre sahip olduğu için değişik amortisman oranları üzerinden kıst amortisman uygulamasına göre hesaplama yapılmıştır. Oysa VUK'a göre ilgili varlığın toplam değeri üzerinden defaten hesaplama yapılmıştır.

Örnek 6: “A” Tarım İşletmesinin üretim faaliyetlerinde kullanacağı traktör ile ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir.

- Peşin fiyatı: 900.000 TL
- Vade ve vadeli fiyatı: 5 yıl ve 1.500.000 TL (Veresiye satın almıştır.),
- Satın alma tarihi: 01.03.2023,
- Faydalı ömür: 5 yıl
- Yıllık faiz tutarı: Ortalama 120.000 TL,
- Kullanılan amortisman yöntemi: Normal amortisman yöntemi,
- KDV göz ardı edilmiştir.

a. TMS 16 'ya göre muhasebeleştirme işlemleri;

a1. Traktörün satın alınmasına ve cari yıl sonunda (31.12.2023) faiz giderlerinin tahakkukuna ilişkin yevmiye kayıtları;

	.../.../...		
254 TAŞITLAR		900.000	
328 ERTELENMİŞ VADE FARKI GİDERLERİ		600.000	
	336 DİĞER ÇEŞİTLİ BORÇLAR		
	336 02 Senetsiz Borçlar		1.500.000
	/		

.../.../...	100.000	100.000
780 FİNANSMAN GİDERLERİ 328 ERTELENMİŞ VADE FARKI GİDERLERİ (120.000 TL / 12 Ay) x 10 Ay = 100.000 TL		
/		

aa2. Amortisman matrahının belirlenmesi ve yıllık amortisman tutarının hesaplanması;

- Traktör özellikli varlık olmadığı için amortisman matrahı ilgili varlığın peşin bedeli olan 900.000 TL'dir.

- $900.000 \text{ TL} \times 0,20 = 180.000 \text{ TL}$ (1 yıllık amortisman gideri),

$180.000 \text{ TL} / 12 \text{ Ay} \times 10 \text{ Ay} = 150.000 \text{ TL}$ (Cari yıl amortisman gideri).

b. VUK 'a göre muhasebeleştirme işlemleri;

ba1. Traktörün satın alınmasına ilişkin yevmiye kaydı;

.../.../...	1.500.000	1.500.000
254 TAŞITLAR	336 DİĞER ÇEŞİTLİ BORÇLAR 336 02 Senetsiz Borçlar	
/		

ba2. Amortisman matrahının belirlenmesi ve yıllık amortisman tutarının hesaplanması;

- Traktörün amortisman matrahı: İlgili varlığın vadeli bedeli olan 1.500.000 TL,

- $1.500.000 \text{ TL} \times 0,20 = 300.000 \text{ TL}$ (Cari yıl amortisman gideri).

Hesaplamalardan da anlaşıldığı gibi TMS 16'ya göre vade farkı maliyete eklenmemiştir. Ayrıca kıst amortisman uygulanmıştır. Oysa VUK'a göre satın alma bedeli içinde vade farkları vardır ve yıllık olarak amortisman hesaplanmıştır. Bu nedenle TMS 16'ya göre cari yıl amortisman giderleri 150.000 TL⁹, VUK'a göre 300.000 TL hesaplanmıştır. Aradaki fark tutarı olan 150.000 TL TMS 12'ye göre ertelenmiş vergi yükümlülüğüne neden olacaktır.

SONUÇ

Tüm sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe de sanayileşmenin ve beraberinde teknolojik gelişmelerin sonucunda amortisman tabi varlıkların toplam varlıklar içindeki tutarı ve oransal önemi her geçen gün artmaktadır. Tabii ki bu gelişmeler kimi zaman üretim maliyetlerini kimi zaman da dönem giderlerini yükseltmektedir. Bu durum; bir taraftan işletmenin mamul/hizmet satış bedelini, brüt kar marjını, mali karını ve ödeyeceği vergi tutarını diğer taraftan da doğal olarak mali tablolarda yer alan verileri etkilemektedir.

Tarım işletmeleri için de önemli sayılabilecek bir oto finansman yöntemi olan amortisman uygulamaları; maalesef ülkemizde faaliyette bulunan birçok tarım işletmesinin amortisman işlemlerini göz ardı etmesi, vergi mevzuatına göre uygulamanın zorunlu olmaması ve dolayısıyla meslek mensuplarının çoğunlukla bu konuda isteksiz olması ve tarım sektöründe faaliyet gösteren

⁹ Faydalı ömür 2027 yılında bitecektir. TMS 16'ya göre ilk yılda (2023) ayrılmayan 150.000 TL tutarındaki amortisman giderleri 2028 yılında giderleştirilecektir.

işletmelerin çoğunun küçük ve orta ölçekli aile işletmesi olması (*yani kurumsallaşmış işletmeler arasında yer almamaları*) gibi nedenlerle muhasebe literatüründe hak ettiği yeri alamamıştır. Bu nedenle de gerçeğe uygun faaliyet sonucu saptanamamakta ve dolayısıyla mali tablolar aracılığıyla doğru bilgi sunumu yapılamamaktadır. Sonuçta bu yaklaşım, işletmelerin fiktif karlar hesaplamalarına ve sürekliliklerine olumsuz etki yapacaktır.

TMS 16 ve VUK hükümleri incelendiğinde, benzer ve farklı uygulamaların olduğu, daha farklı ifadeyle TMS 16'nın Türkiye muhasebe uygulamalarına önemli katkılar sağladığı görülmektedir: Bunun temel nedeni *VUK'un “vergi odaklı”, TMS'nin ise “gerçeğe uygun bilgi ortaya koyma odaklı”* olmasıdır. Tüm işletmeler için geçerli olduğu gibi tarım işletmelerini de aynı şekilde etkileyen TMS 16'nın yerleşik muhasebe uygulamalarına getirdiği bu farklılıkları esas itibariyle aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- a. Amortisman işleminin zorunlu olarak yapılacak olması,
- b. Özellikle varlıklar dışında borçlanma maliyetlerinin ilgili varlıkların maliyeti yerine dönem gideri olarak kaydedilmesi,
- c. Amortismanın hesaplanmasında; yılı, üretim miktarını/çalışma süresini baz alan “üretim miktarı yöntemi”nin uygulanabilmesi,
- d. Kalıntı (*hurda*) değerini sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi durumunda, net bugünkü bedelinin hesaplanarak matrahtan düşülebilmesi (*hurda değeri bilinmiyor veya önemsiz ise dikkate alınmaz.*),
- e. İlgili maddi duran varlık kullanıma hazır olduğunda amortisman ayrılma zorunluğu,
- f. Faydalı ömrün mükellef tarafından serbestçe belirlenebilmesi. Dolayısıyla amortisman oranının ekonomik/faydalı ömür dikkate alınarak serbestçe güncelleştirilebilmesi,
- g. Binanın maliyeti içinde yer alan arsa bedelinin vergi matrahına dahil edilememesi,
- h. Bütün maddi duran varlıklar için “gün bazlı” kıst amortisman hesaplanma zorunluluğunun olması,
- i. İlk yıl ayrılmayan amortisman tutarı, varlığın faydalı ömrünün bittiği dönemi takip eden ilgili aylarda dikkate alınma zorunluluğu,
- j. Kullanılan amortisman hesaplama yöntemlerinin herhangi bir kısıtlama olmaksızın serbestçe değiştirilebilmesi,
- k. Önemli (*büyük*) ve ekonomik ömrü farklı olan parçaların ayrı ayrı amortisman tabii tutulması,
- l. Amortisman ayırma konusunda ilgili varlığın bedelinde alt limitin konulmaması,
- m. Azalan bakiyeler yönteminin kullanılması konusunda amortisman oranında üst limitin olmaması,

Bu ve benzer uygulamaların ulusal muhasebe literatürüne çok olumlu katkı sağladığı açıktır. Bu sayede hem ilgili işletmenin özellikle finansal durumunu ve finansal performansını iç ve dış paydaşlara gerçeğe uygun bir şekilde yansıtılması hem de uluslararası nitelikte/geçerliliği olan bilginin takdimi söz konusu olmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada her iki düzenlemenin (*TMS 16 ve VUK*) esasları teorik ve uygulamalı olarak ayrıntılı bir şekilde ayrı ayrı ele alınarak karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan uygulamalar ile cari yıl amortisman giderlerinin nasıl değiştiği ve bunlarında

TMS 12'ye göre işletmenin vergi yükümlülüğünü ve vergi varlığını nasıl etkilediği tarım sektöründen seçilen örnekler çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca muhasebe kayıtlarının yapılmasında hem mevcut Tekdüzen Hesap Planı'nın bazı konularda yetersiz olması hem de uzunca sayılabilecek bir süredir taslak olarak literatürde yer alan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı'nın hayata geçirilebilmesini teşvik edebilmek amacıyla söz konusu bu Taslak Hesap Planı'ndan yararlanılmıştır.

Sonuç olarak tarım işletmelerinin içinde buldukları genel ve faaliyete özgü çok ciddi risklerin (*iklim, üretim, fiyat, teknolojik, politik ve piyasa gibi konularda*) olması nedeniyle bu tür işletmelerin devamlılığı açısından amortisman konusunda çok daha fazla duyarlı olmaları gereklilikten öte zorunludur. Bu zorunluluk aynı zamanda dronlar, robotlar, nesnelerin interneti, dikey çiftlikler, yapay zeka ve güneş enerjisinin kullanıldığı bir sistemi ifade eden Tarım 4.0.'ı uygulayan, küresel rekabetçilik endeksinde özellikle inovasyon ve eğitim alanında üst sıralarda yer alan, başarılarını tarım sektörüne akıllı tarım uygulamaları ile yansıtmış olan ve tarımsal ürün ve teknolojilerinde önemli birer ihracatçı konumuna da gelen Tayvan, İsrail ve Hollanda gibi ülkeler ile tarımsal hasatta rekabet edebilmek için (*ürün veriminin artmasına, maliyetin azalmasına, daha az ürün kaybına, su, yakıt ve gübrenin minimum kullanımı gibi konularda*) kaçınılmazdır. Bu nedenle yukarıda zikredilen ülkeler ile rekabet edebilmemiz ve tarımda rekabetçi bir ülke olabilmemiz için teknolojik gelişmelerin bire bir ülkemizde de uygulanması, bu uygulamaların dönem ve üretim maliyeti ile doğru olarak ilişkilendirilebilmesi ve doğru raporlama yapılması zorunludur. Dolayısıyla tarım sektöründe mikro ölçekte işletmelerimizin, makro düzeyde ülkemizin geleneksel hesaplama usulleri ile uluslararası arenalarda rekabet edebilmesi mümkün değildir. Bu nedenle yerleşik muhasebe uygulamalarının mümkün olduğunca amortisman konusunda söz konusu Standardın hükümlerini dikkate alması hem ulusal hem de uluslararası ölçekte gerçeğe uygun, anlaşılabilir ve karşılaştırılabilir bilginin ortaya konulması anlamına gelmektedir. Ayrıca vergi mevzuatına göre bazı uygulamaların (*binek otomobilleri hariç yıl esasına göre amortisman ayrılması, kalıntı değerinin hiçbir durumda dikkate alınmaması, binaların maliyeti içine arsanın dahil edilmesi, farklı ömre sahip varlıkların parça olarak dikkate alınmaması, üretim miktarı yönteminin tüm varlıklar için tercih edilememesi gibi.*) muhasebenin temel anlayışı ile örtüşmemesi açısından da TMS 16 hükümleri ile VUK'un mümkün olduğunca uyumlaştırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgüç, Ö., (1995). *Mali Tablolar Analizi*, İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
- Çetin, B., (2020). *Tarımsal Finansman*, Bursa: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çetin, B. ve Tipi, T., (2020). *Tarım Muhasebesi Uygulamalı Örneklerle*, Bursa: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Levent, E. ve Bekar, M., (2011). Amortisman Kavramı, Maddi Duran Varlıklarda Amortisman ve Özellik Arz Eden Hususlar. *Vergi Raporu Dergisi*, 43, 75-86.
- Güvemli, O., (1998). *Amortismanlar Yeniden Değerleme ve Uygulamaları*, İstanbul: Avcıol Basım-Yayın.
- Kamu Gözetim Kurumu A Grubu Soruları, 11 Kasım 2018.
- Kılavuz, E. ve Erdem, İ., (2019). Dünyada Tarım 4.0 Uygulamaları ve Türk Tarımının Dönüşümü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 133-157.
- Küçüksavaş, N., (2005). *Finansal Muhasebe*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Öngen, S., (2000). *Vergi Muhasebesi*. Ankara: Yaklaşım Yayınları.

- Örten, R. ve Karapınar, A., (2007). *Türkiye Muhasebe Standartları ile Uyumlu Dönemsonu Muhasebe Uygulamaları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Örten, R., Kaval, H., ve Karapınar, A. (2019). *Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları Uygulama ve Yorumları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özulucan, A., (2019). *Teori ve Uygulamalarla Türkiye Muhasebe Standartları Test Kitabı (Soru-Açıklamalı Cevap)*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Özulucan, A., (2021a). *Tekdüzen Hesap Planı'na ve Türk Ticaret Kanunu'na Göre Hazırlanmış Şirketler Muhasebesi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Özulucan, A., ve Temel, E. (2021b), Türkiye Muhasebe Standartları ve Vergi Usul Kanunu Açısından Amortisman Uygulamalarının Karşılaştırılması. *Vergi Dünyası Dergisi*, 41(484), 6-24.
- Sarıgül, S. (2020). *Vergisel Yönleriyle Genel Muhasebe*. Ankara: Vergi Müfettişleri Derneği.
- Sevilengül, O.. (2020). *Genel Muhasebe*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şen Kıymetli, İ. (2013). Maddi Duran Varlıklar (TMS 16) Standardının Üretim İşletmelerinde Satışların Maliyetine Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 21-36.
- Taşyürek, F. (2023). *Muhasebe ve Vergi Mevzuatı*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tokay, H. (2002). *Muhasebe Kuramı ve Vergi Mevzuatı Açısından Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıklar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Vergi Usul Kanunu
TMS 12 Gelir Vergileri Standardı
TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardı
https://jafas.org/articles/2018-4-2/5_Amortisman_FULL_TEXT.pdf. Erişim Tarihi: (21.04.2024).
<https://www.e-denet.com/amortisman-uygulamasina-iliskin-pratik-bilgiler/icerik/169>. Erişim Tarihi: (23.04.2024).
<https://www.objektifymm.com.tr/icerik/makaleler/amortisman-ve-uygulamaları>. Erişim Tarihi: (20.04.2024).
<https://any.partners/tms-ve-bobi-frsde-amortisman-uygulamalarında-dikkat-çeken-konular/>. Erişim Tarihi: (26.04.2024).
<https://burhaneray.com/makaleler/detail/amortisman-ayirmama-veya-eksik-amortisman-ayirma-uygulamasinin-sonuclari>. Erişim Tarihi: (17.10.2021).

Türk Kamu Yönetiminde İç Denetçilik Kurumunun Sorunları: Bakanlıkların Merkezî Teşkilatlarında Bir Alan Araştırması¹

Problems of the Internal Audit Institution in Turkish Public Administration: A Field Research in the Central Organizations of Ministries

İslam KÖSEOĞLU*

ÖZET

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren özel sektörde uygulama alanı bulan iç denetim 2007 yılında Türk kamu yönetiminde hayata geçirilmiştir. Bu tarihten itibaren hem teoride hem de pratikte önemli ilerlemeler kaydetmesine rağmen beklenen etkiyi de gösterebilmiş değildir. İç denetimden beklenen performansın alınmaması birçok nedene bağlanabilir. Bu çalışmanın temel amacı, Türk kamu yönetiminde iç denetçilerin sorunlarını tespit etmektir. Bu bağlamda bakanlıkların merkezî teşkilatlarında çalışan iç denetçiler araştırmanın evreni olarak belirlenmiştir. Çalışmada bakanlıkların merkezî teşkilatlarının seçilme nedeni iç denetim mekanizmalarının bütün bakanlık birimlerinde kurulmuş ve bu birimlerdeki iç denetçi sayısının diğer kamu idarelerindeki denetçi sayısından fazla olmasıdır. Belirtilen amaç doğrultusunda bakanlıkların merkezî teşkilatlarında iç denetim birimlerinde görev alan 72 iç denetçiye 19 ifadeden oluşan iç denetçilik sorunlarına yönelik anket formu uygulanmış olup elde edilen bulgular SPSS 23 programında yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda iç denetçilik ile ilgili çeşitli sorunlar tespit edilerek bir dizi öneri sunulmuştur.

Anahtar Kavramlar: *Türk Kamu Yönetimi, İç Denetim, İç Denetçi, Alan Araştırması.*

ABSTRACT

Internal auditing, which has been implemented in the private sector in Turkey since the 1980s, was implemented in the Turkish public administration in 2007. Although it has made significant progress both in theory and practice since that date, it has not been able to show the expected effect. Failure to obtain the expected performance from internal audit can be attributed to many reasons. The main purpose of this study is to identify the problems of internal auditors in Turkish public administration. In this context, internal auditors working in the central organizations of ministries were determined as the population of the research. The reason for choosing the central organizations of ministries in the study is that internal audit mechanisms have been established in all ministerial units and the number of internal auditors in these units is higher than the number of auditors in other public administrations. In line with the stated purpose, a survey form consisting of 19 statements regarding internal auditing problems was applied to 72 internal auditors working in internal audit units in the central organizations of ministries, and the findings were interpreted in the SPSS 23 program. As a result of the research, various problems related to internal auditing were identified and a series of suggestions were presented.

Keywords: *Turkish Public Administration, Internal Audit, Internal Auditor, Field Research.*

¹ Bu çalışma İslam KÖSEOĞLU’nun (2023), “Türkiye’de İç Denetim ve İç Denetimin Bakanlık Teşkilatlarında Uygulamasına Yönelik Bir Alan Araştırması” isimli doktora tez çalışmasının bir bölümünden türetilmiştir.

* Dr. Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, islam.koseoglu@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2557-4501

GİRİŞ

İç denetim, kuruluşların faaliyetlerini, iş süreçlerini ve yönetim sistemlerini değerlendirme, kontrol etme ve geliştirme amacıyla gerçekleştirilen bir süreçtir. Günümüz iş dünyasında, iç denetim işlevi kuruluşların yönetiminde ve risk yönetiminde kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, iç denetimin bu önemli konuma gelmesi uzun bir gelişim sürecine dayanmaktadır.

İç denetimin gelişim süreci, antik çağlardan günümüze kadar uzanmaktadır. Antik çağlarda, ticaretin ve işletmelerin artmasıyla birlikte iç kontrol ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ancak, modern anlamda iç denetim kavramı, 20. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. İlk olarak, şirketlerin finansal raporlama süreçlerini denetlemek için iç denetçiler atanmıştır. Zamanla, iç denetimin rolü genişleyerek, risk yönetimi, uyumluluk ve iş süreçlerinin iyileştirilmesi gibi alanları kapsamıştır.

İç denetimin gelişim süreci, belirli ilkelerin ve standartların benimsenmesiyle de şekillenmiştir. Bağımsızlık, tarafsızlık, yetkinlik, objektiflik ve dürüstlük gibi ilkeler, iç denetimin temel taşları olarak kabul edilmiştir. Bu ilkeler, iç denetim süreçlerinin güvenilirliğini ve etkinliğini sağlamak için gereklidir.

Teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla birlikte, iç denetim süreçleri de önemli ölçüde değişmiştir. Otomasyon, yapay zekâ, veri analitiği gibi teknolojiler, iç denetim süreçlerini daha verimli hâle getirmekte ve riskleri daha etkin bir şekilde yönetmeyi sağlamaktadır. Ancak, bu teknolojik ilerlemelerin beraberinde getirdiği yeni zorluklar ve güvenlik riskleri de göz ardı edilmemelidir. Bu gelişmeler karşısında gelecekte, iç denetimin daha da önem kazanması ve gelişmesi beklenmektedir. Küresel ekonomik belirsizlikler, hızla değişen regülasyonlar ve teknolojik ilerlemeler kuruluşları iç denetim süreçlerini güçlendirmeye yönlendirecektir. Bu nedenle, iç denetim profesyonellerinin sürekli olarak kendilerini güncellemeleri ve yenilikleri takip etmeleri gerekmektedir.

İç denetim olgusu Türkiye’de ilk olarak 1980’li yıllardan itibaren özel sektörde uygulama alanı bulmuştur. Söz konusu olgunun kamu yönetimi serüveni ise 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanun’unun (KMYKK) kabul edilmesi sonrasında 2007 yılında fiilen başlamıştır. Bu çalışmada kamu sektöründe on beş yılı aşkın süredir uygulama alanı bulan iç denetçilik müessesesinin mevcut sorunlarına odaklanılmıştır.

1. İÇ DENETİMİN TEORİK ÇERÇEVESİ

İç denetimin kökeni, kesin bir başlangıç tarihine işaret etmese de, tarih boyunca sürekli evrim geçirmiş ve organizasyonların büyümesi ve karmaşıklaşmasıyla birlikte iç denetim artan bir gereklilik hâline gelmiştir (Selimoğlu ve Özbek, 2018: 78). Sanayi devriminin etkisiyle, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere’de başlayarak Kuzey Avrupa, Kuzey Amerika ve daha sonra dünya geneline yayılan bir süreçte, işletmelerin yapıları ve yönetimi önemli ölçüde değişmiştir. Bu dönemde, büyük şirketlerin kurulmasıyla birlikte uzmanlaşmış personel ihtiyacı arttı ve bilimsel yönetim metotları gereklilik hâline geldi (Hodges, 1997: 5). Bu bağlamda, iç denetim ve iç kontrol gibi uygulamaların temellerinin, modern iç denetimin olgunlaşmasına kaynaklık eden süreçlerle birlikte sanayi devrimi sonrasında atıldığı söylenebilir. Modern iç denetim faaliyetinin temelleri, 20. yüzyılın başlarında New York Menkul Kıymetler Borsası’nın kuruluşuyla bağlantılı olarak atıldı. 1929 Ekonomik Buhranı’nın ardından, ABD’de 1933’te Menkul

Kıymetler Yasası ve hemen ardından 1934'te Menkul Kıymetler Borsası Yasası çıkarılarak Birleşik Devletler Menkul Kıymetler Borsa Komisyonu (U.S. Securities and Exchange Commission- SEC) kuruldu (Moller, 2009: 18). Bu yasalar, şirketler üzerinde dış denetim baskısını artırarak önemli yenilikler getirdi. SEC'in şirketlere mali tablolarının bağımsız denetçiler tarafından onaylanması zorunluluğu getirmesi, şirketlerin iç denetim birimlerini kurmaları için zemin hazırladı (Şimşek, 2020: 19).

Modern iç denetim adına önemli bir adım, 1941'de Uluslararası İç Denetim Enstitüsü'nün (The Institute of Internal Auditors -IIA) kurulmasıyla gerçekleşti. Bu tarihten itibaren iç denetim, uluslararası düzeyde kabul gördü ve özel sektör organizasyonlarında yaygınlaştı (Tufan ve Görün, 2013: 117). IIA'nın 1947'de yayınladığı "İç Denetçinin Sorumlulukları Beyanı" iç denetimin şirketlerdeki kontrollerin varlığını ve etkinliğini inceleyen ve değerlendiren bir faaliyet olduğunu vurguladı. Bu beyan, daha sonraki yıllarda yapılan güncellemelerle iç denetimin faaliyet alanını genişletmiştir (Çoşkun ve Köseoğlu, 2024: 90).

ABD'de 1974-1977 yılları arasında yaşanan siyasi ve sosyal çalkantılar, "Yolsuzluk ve Rüşveti Önleme Yasası"nın (*Anti-Corruption and Bribery Law*) çıkarılmasına yol açtı. Bu yasa da yer alan muhasebe ve iç kontrol sistemleriyle ilgili maddeler, iç ve dış denetçiler üzerinde etkili oldu. Özellikle, yasanın iç kontrol sisteminin sorumluluğunu yönetimlere devretmesi, önemli bir değişiklik olarak kabul edildi (Selimoğlu ve Özbek, 2018: 27).

İç denetim mesleğinin gelişiminde önemli bir dönüm noktası, 2000'li yıllarda Enron, WorldCom ve diğer şirketlerde meydana gelen muhasebe ve denetim skandallarıyla yaşandı. Bu skandallar, finansal tablolardaki hataların ve bağımsız denetçilerin gerçekten ne kadar bağımsız olduklarının sorgulanmasına yol açtı. Bu olayların ardından, ABD'de 2002 yılında Sarbanes Oxley yasası çıkarıldı. Çıkarılan yasa, kurum üst yönetiminin sorumluluklarını netleştirmeye ve bağımsız denetçilerin veremeyecekleri danışmanlık hizmetlerine odaklanmaya yönelikti. Yasa bağımsız denetçilerin sunabileceği danışmanlık hizmetlerine sınırlamalar getirerek Halka Açık Şirketlerde Muhasebe Gözetim Kurulu'nun (*Public Company Accounting Oversight Board - PCAOB*) kurulmasını ve denetim standartlarının bu kurul tarafından belirlenmesini sağladı. Ayrıca denetim firmalarının PCAOB tarafından denetlenmesi gibi bir dizi düzenlemeyi içeriyordu (Sarbanes Oxley Yasası, 2002). Bu yasa, finansal raporlama ve denetim uygulamalarında önemli değişikliklere öncülük ederek iç denetim mesleğinin standartlarını ve güvenilirliğini artırdı.

İç denetim mesleğinin gelişimi çerçevesinde, çeşitli kurumlar ve birlikler tarafından yapılan tanımlamaların evrimini incelediğimizde, bu tanımların zamanla nasıl değiştiğini ve iç denetimin kapsamının nasıl genişlediği görülmektedir.

IIA'nın ilk tanımı, 1947'de iç denetimi muhasebe, finans ve işletme faaliyetlerinde yürütülen bağımsız değerlendirme uygulamaları olarak tanımladı (IIA, 2017). Ancak, 1978'deki ikinci tanımında, iç denetimin organizasyonun faaliyetlerini incelemek ve değerlendirmek için kurulan bağımsız bir değerlendirme fonksiyonu olarak tanımlandığı görüldü. Son olarak, IIA'nın 1999'daki güncel tanımında, iç denetimin bir kurumun faaliyetlerini geliştirmeyi ve onlara değer katmayı amaçlayan bağımsız ve objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyeti olduğu belirtildi. Bu tanımlamalardan hareketle, iç denetimin zaman içinde muhasebe odaklı bir yaklaşımdan, daha geniş

bir yönetim odaklı perspektife doğru nasıl evrildiğini göstermektedir (Coşkun ve Köseoğlu, 2024: 87-88).

Avrupa Birliği'nin (AB) iç denetim tanımı ise, iç denetimin, yöneticilerin idari yapı içindeki unsurlardan güvence alması için iç kontrol amaçlarını yeterli düzeyde sağlayıp sağlamadığını belirtir. Bu tanımlama, iç denetimin idari yapıdaki işleyişi denetleyerek güvence sağladığını vurgular (Yeşilyurt, 2014: 15).

Avrupa İç Denetim Enstitüleri Konfederasyonu (ECIIA)'nın tanımı ise iç denetimin bir kurumun tüm faaliyetlerini kapsadığını ve risk değerlendirmesine dayandığını belirtir. İç denetimin, kurumun karşı karşıya olduğu risklerin belirlenmesi, tanımlanması ve bu risklerle mücadele konularında etkinlik ve amaca uygunluğunun sağlanması üzerine odaklandığı ifade edilir (Bilge ve Kiracı, 2010: 7).

Yukarıda ifade edilen tanımlar, IIA'nın tanımı etrafında şekillenmiştir. Örneğin, Türkiye'de kamu yönetimi için yayımlanan 5018 sayılı Kanun'daki iç denetim tanımı, iç denetimin kamu idaresinin çalışmalarına değer katmak ve yönetim süreçlerini geliştirmek amacıyla yapılan bağımsız, nesnel güvence sağlama ve danışmanlık faaliyeti olduğunu belirtir. Aynı şekilde, iç denetimin kamu idaresinin yönetim ve kontrol yapılarının değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için sürekli ve disiplinli bir yaklaşımla yapıldığı ifade edilir.

2. TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE İÇ DENETİM PRATIĞİ

Küreselleşmenin etkisiyle 1990'lı yıllarda özel sektörün kamu yönetimindeki değişimlere olan etkisi artmıştır. Özel sektörde başarılı bulunan modeller, kamu sektöründe de denenmeye başlanmıştır. Özellikle Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD), kamu yönetiminde yapısal ayarlamaların ekonomik performans için önemli olduğunu vurgulamıştır. İşaret edilen değişim öncelikle gelişmiş ülkelerde başlamıştır (Sterck ve Bouckaert, 2006: 49). Yeni Zelanda, İsveç, ABD gibi ülkeler, kamu mali yönetim ve bütçeleme sistemlerinde yapısal değişikliklere gitmişlerdir. Bu reformlar arasında performans esaslı yönetim anlayışına geçiş, tahakkuk esaslı muhasebe ve hesap verebilirlik gibi yeni sistemlerin yanı sıra farklı bir denetim anlayışının geliştirilmesi de bulunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler de bu değişimden etkilenmiştir. AB üyesi gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye batıyla iş birliğini artırarak kamu yönetiminde reformlar yapmışlardır. Türkiye örneğinde, 2002'deki hükümet değişikliğiyle birlikte kamu yönetimine yönelik reformlar hız kazanmıştır (Arslantaş, 2018: 267-268). Bu süreçte Türk kamu yönetimi, AB, OECD ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşların talepleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bağlamda 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK), Sermaye Piyasası Kanunu (SPK), Bankacılık Kanunu (BK) ve Yeni Türk Ticaret Kanunu (TTK) reform niteliğindeki çalışmalar arasındadır (Gözel, 2003:198-199). 5018 sayılı Kanun gibi reform niteliğindeki çalışmalar, iç kontrol, risk yönetimi ve iç denetim sistemlerinin kurulması ve etkin bir şekilde işletilmesini öngörmektedir (Sabuncu, 2018: 784).

24 Aralık 2003 tarihinde yayımlanan 5018 sayılı Kanun Türk kamu mali yönetimi ve kontrol sistemine önemli bir dönüşüm getirmiştir. Bu kanun, 1 Ocak 2006 tarihinde yürürlüğe girerek

Türkiye'deki kamu yönetiminin yapılanmasında önemli değişikliklere yol açmıştır. Özellikle iç denetim konusunda Türk kamu yönetiminde önemli bir dönemeç olmuştur (Köseoğlu, 2023: 106).

5018 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle birlikte, Türkiye'deki kamu yönetimi sahnesinde iç denetim birimlerinin kurulması süreci başlamıştır. Bu kanunun ardından Türk kamu yönetiminde iç denetim, kurumların faaliyetlerini etkin bir şekilde izlemek, iç kontrol mekanizmalarını güçlendirmek ve riskleri yönetmek gibi önemli bir rol üstlenmiştir (KMYKK, 63.md.). Günümüze kadar iç denetim birimlerinin kurulması ve geliştirilmesi konusunda önemli adımlar atılmış ve Türkiye'nin kamu mali yönetiminde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (Coşkun ve Pank Yıldırım, 2021: 129).

5018 sayılı kanun kamu yönetiminde iç denetimi İç Denetim Koordinasyon Kurulu (İDKK), kurumlardaki İç Denetim Birimi (İDB) ve üst yöneticiler üzerinden yürütür. İDDK 5018 sayılı Kanun'un 67. maddesine göre Hazine ve Maliye Bakanlığına bağlı ve 7 üyeden oluşan bir kuruldur. Kurul üyelerinin atanması, cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle üst düzey kamu yöneticilerinin atanması hükümlerine göre düzenlenmiştir.² Kurulun çalışma, usul ve esaslarıyla ilgili hususlar bağlı bulunduğu Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından çıkarılan yönetmelikte düzenlenmiştir. Kurulun görevleri 5018 sayılı Kanun'un 67. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:

- ✓“İç denetime ilişkin denetim ve raporlama standartlarını belirlemek, denetim rehberlerini hazırlamak ve geliştirmek.
- ✓Uluslararası uygulamalar ve denetim standartlarıyla uyumlu risk değerlendirme yöntemlerini geliştirmek.
- ✓Kamu idarelerinin denetim birimleri ile işbirliğini sağlamak.
- ✓Yolsuzluk veya usulsüzlüklerin ortadan kaldırılması için gerekli önlemlerin alınması konusunda önerilerde bulunmak.
- ✓Risk içeren alanlarda iç denetçilere program dışı özel denetim yaptırılması için kamu idarelerine önerilerde bulunmak.
- ✓İç denetçilerin eğitim programlarını düzenlemek.
- ✓İç denetçiler ile üst yöneticiler arasında görüş ayrılığı bulunması hâlinde anlaşmazlığın giderilmesine yardımcı olmak.
- ✓İdarelerin iç denetim raporlarını değerlendirerek sonuçlarını konsolide etmek suretiyle yıllık rapor hâlinde Hazine ve Maliye Bakanına sunmak ve kamuoyuna açıklamak.
- ✓İç denetçilerin atanmasına ilişkin diğer usulleri belirlemek.
- ✓İç denetçilerin uyacakları etik kuralları belirlemek.”

² Bknz. Resmî Gazete Tarihi: 10.07.2018 Resmî Gazete Sayısı: 30474/ 3 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Üst Kademe Kamu Yöneticileri İle Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi).

İDKK'nın çalışma yapısı ve çalışma usul ve esasları Hazine ve Maliye Bakanlığının 5018 sayılı Kanun'a dayanarak düzenlemiş olduğu yönetmelikle yerine getirilir. Bu yönetmelikte İDKK'nın misyonu daha geniş bir bakış açısına kavuşmuştur. Kurulun yetkileri, kurulun toplanması, karar nisabı ve gündemi bu yönetmelikte düzenlenerek aşağıdaki şekilde hüküm altına alınmıştır.

İDKK'nın yetkileri(İç Denetim Koordinasyon Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (İDKKÇUEHY), *Resmî Gazete*: 08.10.2005/25960, md./7):

- ✓ “Görev alanı ile ilgili konularda tebliğ, rehber ve kararlar yayımlamak,
- ✓ Kurula yapılan başvuruları değerlendirmek ve sonuçlarını izlemek,
- ✓ Gerekliğinde çalışma ve ihtisas grupları oluşturulmasını kararlaştırmak,
- ✓ Oy hakkı olmaksızın teknik yardım almak ve danışmak amacıyla uzman kişileri toplantılara davet etmek,
- ✓ İç denetimle ilgili etüt, inceleme, araştırma ve diğer çalışmalar ile istatistikî verileri değerlendirerek, gerekli görülenleri yayımlamak,
- ✓ İç denetim birimleri ve iç denetçiler tarafından saklanacak bilgi ve belgeleri belirlemek,
- ✓ Görevinin gerektirdiği tüm bilgi ve belgeleri kamu idarelerinden istemek yetkilerini haizdir”.

İDKK'nın toplanması, karar nisabı ve gündemi şu şekilde işlemektedir (İDKKÇUEHY, md./12); Kurulun toplanma tarihini başkan belirler. Ayrıca Başkan, en az iki üyenin talebiyle yedi gün içinde ve bu iki üyenin belirlemiş olduğu gündemle toplantıya çağrılır. Kurul en az dört kişiyle başkan veya başkan vekilinin başkanlığında toplanır. Toplantılarda çekimsiz oy kullanılmaz. Toplantıların yeri, başlama saati ve gündemi başkan tarafından belirlenir. Toplantıya dair hususlara ilişkin değişiklikler, gündemle ilgili belgeler toplantıdan en az iki gün önce üyelere gönderilir. Toplantı sırasında toplantıya katılan üyelerin talebiyle toplantı gündemi kurul kararıyla değiştirilebilir. Kurulun oy birliğine dayanan kararlarında bu kararın alınmasına yönelik teknolojik imkânlarla uzaktan katılım sağlanabilir.

İDKK'nın mevcut durumu çeşitli yönlerden eleştiri almıştır. İDDK'nın mevcut yapısını koruması durumunda iç denetimin yaygınlığını ve gelişimini engelleyeceği, eleştirilerden ilkinin oluşturmaktadır. İç denetimin kurumların işlevlerine göre gelişme göstermesi gerektiği ve İDKK'nın belirlemiş olduğu sınırlar içinde kalmasının bunu engellediği yönünde yorumlar yapılmaktadır (Bilge ve Daşkaya, 2015: 110-111). İDKK'ya yönelik ikinci eleştiri ise idari yapı ve kurumsal yetkinliğin iç denetimin gelişimi açısından yetersiz kaldığı yönündedir (Uzun ve Usta, 2021: 37).

Türk kamu yönetiminde iç denetim pratiğinde İDB'ler önemli bir yer teşkil eder. Kamu kurumlarında üç ve üzeri iç denetçi çalışıyor ise İDB kurulur. Kurulan İDB başkan, başkan

yardımcısı ve iç denetçilerden oluşur. İDB'ler doğrudan üst yöneticiye bağlıdır. İDB'ler 5018 sayılı Kanun başta olmak üzere ikincil ve üçüncül düzey³ mevzuata göre çalışır.

Türk kamu yönetiminde iç denetim pratiğinin önemli bir ayağı da üst yöneticilerdir. Üst yöneticiler iç denetçileri doğrudan atar. İç denetimin yürütülmesinde kilit görev görürler. İç denetçiler üst yöneticiden doğrudan talimat alarak iç denetim planlamasını yapar ve yürütür. Üst yöneticinin iç denetime karşı tutumu iç denetimin bağımsız, tarafsız, objektif ve nesnel güvence faaliyeti çerçevesinde yapılmasına katkı sağlar.

Türk kamu yönetiminde iç denetim 2007 yılında fiilen başlamasından itibaren günümüze kadar önemli ilerleme kaydetmiştir. Bu gelişmeyi kuruluş(örgütlenme), uluslararası standartlara uyum ve dijitalleşmeye geçiş dönemi olarak üç farklı döneme ayırmak mümkündür (Coşkun ve Köseoğlu, 2024: 145). Kuruluş dönemi iç denetimin örgütsel şeklinin oluşturulduğu dönemdir. Bu dönemde iç denetim mevzuatının önemli bir kısmı oluşturulmuştur. İkinci olarak ise uluslararası standartlara uyum dönemi ise IIA tarafından geliştirilen standartlara göre Kamu İç Denetim Standartları (KİDS) oluşturulmuştur. Yine bu dönemde uygulama rehberleri ve Kamu İç Denetçileri Meslek Ahlak Kuralları ve İç Denetim Kalite Güvence ve Geliştirme Programı gibi çalışmalar yapılmıştır. Kamu yönetiminde iç denetimin son aşaması ise 2014 yılında kamu idarelerinde İç Denetim Yazılımı'nın (İÇDEN) kullanılmasıyla başlayan dijitalleşmeye geçiş sürecidir. Bu süreçte özellikle bilgi teknoloji denetiminin önemi artmış ve denetim evreninin belirlenmesi ve risk yönetim süreçlerinde bilgi teknolojilerinden ve devamında gelişen yapay zekâ teknolojilerinden yararlanma yoluna gidilmiştir (Kükreer ve Kavak, 2020: 93; Coşkun, 2022: 15-16).

Türk kamu yönetiminde iç denetim, dış denetimin (Sayıştay) gölgesinde kalmış bir denetim türü olarak varlığını devam ettirmektedir. Kurumlarda iç denetçi atanma zorunluluğunun bulunmaması, iç denetçilerin müdahaleci tutumu ve dış denetim kadar iç denetime önem vermemeleri yapılan akademik çalışmalarda ortaya konulmuştur. Mevzuatta belirtilen şekilde iç denetim faaliyetinin yürütülmesi durumunda dış denetimin bir hazırlığı olarak yönetime büyük fayda sağlar. Bu bağlamda dış denetim ve iç denetim standartları benzerlik göstermektedir.

3. TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE İÇ DENETÇİLİK KURUMUNUN SORUNLARINA YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

Araştırmanın bu bölümünde anket formu yardımıyla veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerden katılımcıların kişisel ve mesleki bilgilerine ve iç denetçilik sorunlarına yönelik analizler yapılarak çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İç denetim, Türk kamu yönetimi içerisinde nispeten yeni bir uygulama olarak kabul edilmektedir. Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, iç denetimle ilgili yapılan çalışmaların genellikle özel sektör odaklı olduğu, kamu yönetimi alanında ise bu çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, kamu yönetimi alanında iç denetimin nasıl uygulandığı ve ilgili tarafların tutumları konusunda daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan sınırlı sayıdaki araştırmalar, kamu yönetiminde iç denetçilik kurumuna yönelik sorunların belirlenmesinde

³ Bknz.: <https://www.hmb.gov.tr/idkk-mevzuat>

bilimsel bilgiye ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu çalışma kapsamında bakanlık teşkilatları gibi en kapsamlı merkezî idare yapılarındaki iç denetim uygulamalarının incelenmesi, Türk kamu yönetiminde iç denetçiliğin sorunları hakkında bilimsel bilginin artmasına katkı sağlayacaktır.

3.2. Araştırmanın Anakütlesi (Evreni) ve Örneklemi

Araştırmanın ana kütesini, bakanlıkların merkezî teşkilatlarında görev yapan iç denetim birimi başkanlıklarında çalışan toplam 226 kişi oluşturmuştur. Bu 226 kişinin iç denetim mesleği içindeki dağılımı ise “iç denetim birimi başkanı”, “iç denetim birimi başkan yardımcısı” ve “iç denetçi” pozisyonları şeklinde belirlenmiştir. Araştırma sürecinde, evrenin tamamına erişim izni verilmemesi gibi bazı zorluklarla karşılaşıldığından, örnekleme başvurulmuştur. Bilimsel çalışmalarda örneklem büyüklüğünü hesaplamak için çeşitli formüller geliştirilmiştir. En yaygın kullanılan örneklem formüllerinden biri, Naing ve diğerlerinin (2006: 9-14) çalışmasında sunulan formüldür.

$$= \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1)+t^2pq}$$

Yukarıdaki formül, araştırma evreninin sayısal olarak bilindiği durumlarda örneklem büyüklüğünün hesaplanması için geliştirilmiştir. Bu formülde, N “evrendeki eleman sayısını”, t “belirli serbestlik derecesinde” ve saptanan hata payında t tablosundan bulunan kritik değeri, p “incelenecek olayın gerçekleşme olasılığını”, q “incelenecek olayın gerçekleşmeme olasılığını” ve d ise “olayın gerçekleşme olasılığına göre yapılmak istenen \pm sapmayı” ifade eder.

Araştırmada, N değeri bakanlıkların merkezî teşkilatlarında çalışan iç denetim birimi başkanı, iç denetim birimi başkan yardımcısı ve iç denetçi sayısı olan 226 kişi olarak belirlenmiştir. Araştırmada α değeri 0,10 yanılma düzeyinde N-1 serbestlik derecesi ile t kritik değeri 1,65 olarak belirlenmiştir. Çalışmada olayın gerçekleşme ve gerçekleşmeme olasılıkları 0,50 ve gerçekleşme olasılığına göre hata payı 0,10 olarak belirlenmiştir. Tüm değerler formülde yerine konduğunda;

$$n = \frac{226 \cdot (1,65)^2 \cdot (0,5) \cdot (0,5)}{(0,1)^2 \cdot (226-1) + (1,65)^2 \cdot (0,5) \cdot (0,5)} = (\text{yaklaşık } 53 \text{ kişi})$$

Araştırmanın sınırlılıkları nedeniyle evrenin tamamına ulaşmak zor olduğundan, %90 güven düzeyiyle araştırmanın örnekleminin en az 53 katılımcıyla gerçekleştirilmesi gerektiği belirlenmiştir. Ancak, araştırma kapsamında izin alınabilen bakanlıklarda dağıtılan anket formlarından 75’i geri dönmüş ve bunlardan 72’si değerlendirmeye alınmıştır. Bu durum, istatistiksel olarak örneklemin belirlenen minimum gereksinimi karşıladığını göstermektedir.

3.3. Araştırmanın Soruları

Araştırma amacı ve önemine yönelik çeşitli sorular ortaya konmuş ve elde edilen bulguların yorumlanmasıyla bu sorulara cevaplar aranmıştır. Bu kapsamda cevap aranan sorular aşağıda sıralanmaktadır:

- ✓ Bakanlıkların merkezî teşkilatlarında iç denetçi kadro açığına bağlı sorun var mıdır?
- ✓ Bakanlıkların merkezî teşkilatlarında çalışan iç denetçilerin mesleki gelişimlerinde sorunlar var mıdır?

- ✓ Bakanlıkların merkezî teşkilatlarında iç denetim mevzuatının uygulanmasına yönelik sorunlar var mıdır?
- ✓ Bakanlıkların merkezî teşkilatlarında iç denetim faaliyetinin etkinliği hususunda üst yöneticiye bağlı sorunlar var mıdır?
- ✓ Bakanlıkların merkezî teşkilatlarında çalışan iç denetçilerin özlük haklarının iyileştirilmesi gerekli midir?

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kapsamında, iç denetim denetçilik sorunlarını tespit etmek için 19 ifadeden oluşan bir anket formu geliştirilmiştir. Bu ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla, bakanlıkların merkezî teşkilatlarında çalışan 25 iç denetçi üzerinde bir pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama sonuçlarına göre, ölçeğin güvenilirliği yüksek derecede olduğu belirlenmiştir ($\alpha=0,94$). Pilot uygulama sonrasında, anket verilerinin toplanması için katılımcılara Google Form üzerinden anket linki, e-posta ve WhatsApp aracılığıyla ulaşılmış, ayrıca bazı katılımcılara doğrudan anket formu dağıtılmıştır. Anket ifadelerine verilen yanıtlar, 5'li Likert tipi ölçeğe göre değerlendirilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için SPSS 23 programı kullanılarak Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi yapılmıştır (Karagöz, 2017: 104). Araştırmaya katılan katılımcı sayısının 29'dan fazla olması nedeniyle K-S testi tercih edilmiştir. İç denetim algısına yönelik ifadelerin K-S testi sonuçlarına göre, ortalaması 0,102 ve Sig. değeri 0,200 olarak bulunmuştur, bu da iç denetim algısı ölçeğinin normal dağılım gösterdiğini göstermektedir. Araştırma ölçekleri normal dağılım gösterdiğinden verilerin analizinde parametrik testlerden yararlanılmıştır (Akbulut, 2010: 107).

3.5. Demografik Verilerin Analizi

Araştırmaya, bakanlıkların merkez teşkilatlarında çalışan 72 iç denetçi katılmıştır. Katılımcıların %20,8'i (15 kişi) kadın, %79,9'u (57 kişi) ise erkektir. Kamu kurumlarında çalışan iç denetçilerin cinsiyete göre dağılımları, İDKK'nın 2022 Faaliyet Raporu'na göre %20'si kadın, %80'i erkektir. Dolayısıyla, erkek katılımcıların örneklemedeki yoğunluğu, cinsiyet açısından ana kütleyi temsil ettiğini göstermektedir.

Katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde, %41,7'si (30 kişi) 35-45 yaş aralığında, %37,5'i (27 kişi) 45-54 yaş aralığındadır. %20,8'i (15 kişi) ise 55 ve üzeri yaş aralığındadır. Ancak, 26-34 yaş aralığında katılımcı bulunmamaktadır. Bu bulgu, benzer araştırmalarda da görüldüğü gibi iç denetçilerin bu yaş aralığında temsil edilmediğini göstermektedir. İç denetçilik mesleğine atanma şartlarının zorluğu ve mesleki deneyim gereklilikleri, iç denetçilerin genellikle daha ileri yaşlarda bu mesleği tercih ettiğini göstermektedir.

Katılımcıların eğitim düzeylerine bakıldığında, %45,8'i (33 kişi) lisans mezunu, %44,4'ü (32 kişi) yüksek lisans mezunu ve %9,7'si (7 kişi) doktora eğitimini tamamlamıştır. İç denetçi olabilmek için lisans mezunu olmak gerekmektedir, ancak katılımcıların %55'i lisansüstü eğitim almıştır. Bu durum, iç denetçilerin niteliklerinin yüksek olduğunu göstermektedir ve kamu iç denetçi sertifikasyon derecelerinin artışında eğitim seviyesinin etkisinin olduğunu düşündürmektedir.

Katılımcıların kurumdaki hizmet sürelerine göre dağılımı incelendiğinde, %12,5'i (9 kişi) 5 yıl ve altında, %55,6'sı (31 kişi) 6-10 yıl arasında, %29,2'si (21 kişi) 11-14 yıl arasında ve %15,3'ü (11 kişi) ise 15 yıl ve üzerinde hizmet süresine sahiptir. İç denetçilik mesleğinin Türk kamu yönetiminde nispeten yeni bir uygulama olduğu ve iç denetim faaliyetlerinin 2007 yılında başladığı göz önüne alındığında, iç denetçilerin hizmet sürelerinin 6-14 yıl arasında olması beklenen bir durumdur. Bu durum, iç denetçilik mesleğinin kamu kurumlarındaki gelişiminin 2010 yılından itibaren hız kazandığını da yansıtmaktadır.

3.6. Araştırmanın Bulguları ve Analizi

Bakanlıkların merkezî teşkilatlarında iç denetçilik sorunlarını tespit etmek amacıyla anket formunda yer alan 19 ayrı ifadeden elde edilen bulgular aşağıda tablolar halinde verilerek yorumlanmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların “Kurumumdaki iç denetim biriminde bütün iç denetçi kadrolarına atama yapılmıştır” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

	Kurumumdaki iç denetim biriminde bütün iç denetçi kadrolarına atama yapılmıştır.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Katılımcı	19	26,4	40	55,6	7	9,7	6	8,3	0	0,0	72	100

Tablo 1'deki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %81'i “Kurumumdaki iç denetim biriminde bütün iç denetçi kadrolarına atama yapılmıştır” ifadesine “Kesinlikle Katılmıyorum” ve “Katılmıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, iç denetim birimlerinde tüm kadroların doldurulmadığına dair yaygın bir algı olduğunu göstermektedir. Ayrıca %9,7'lik kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir. %8,3'lük “Katılıyorum” yanıtı ise, bazı katılımcıların iç denetim biriminde tüm kadroların doldurulduğunu düşündüğünü göstermektedir. Bu bulgular, iç denetim birimlerinde personel eksikliğinin önemli bir sorun olarak algılandığını ve bu durumun iç denetim faaliyetlerinin etkinliğini olumsuz yönde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların “Kurumumdaki iç denetçi kadroları iç denetim faaliyetlerini tam olarak yürütmek için yeterlidir” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

	Kurumumdaki iç denetçi kadroları iç denetim faaliyetlerini tam olarak yürütmek için yeterlidir.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Katılımcı	7	9,7	19	26,4	14	19,4	28	38,9	4	5,6	72	100

Tablo 2’deki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %44,5’i “Kurumumdaki iç denetçi kadroları iç denetim faaliyetlerini tam olarak yürütmek için yeterlidir” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, iç denetçi kadrolarının yeterli olduğu görüşünün belirli bir kesim tarafından paylaşıldığını göstermektedir. Ancak, %19,4’lük kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir tutuma sahip olmadığını işaret etmektedir. Diğer yandan, %26,4’lük “Katılmıyorum” ve %9,7’lik “Kesinlikle Katılmıyorum” yanıtları ise, iç denetçi kadrolarının yetersiz olduğunu düşünen kayda değer bir grubun varlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların “Kurumumdaki bütün iç denetçi kadrolarına atama yapılmaması iş yükümü artırmaktadır” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

	Kurumumdaki bütün iç denetçi kadrolarına atama yapılmaması iş yükümü artırmaktadır.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Katılımcı	19	26,4	5	6,9	15	20,8	3	4,2	30	41,7	72	100

Tablo 3’teki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %45,9’u “Kurumumdaki bütün iç denetçi kadrolarına atama yapılmaması iş yükümü artırmaktadır” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, iç denetçi kadrolarının doldurulmamasının iş yükünü artırdığına dair yaygın bir algı olduğunu göstermektedir. Ayrıca %20,8’lik kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir görüşe sahip olmadığını veya durumu tam olarak

değerlendiremediğini işaret etmektedir. Diğer yandan, %6,9'luk “Katılmıyorum” ve %26,4'lük “Kesinlikle Katılmıyorum” yanıtları ise, iç denetçi kadrolarının doldurulmamasının iş yükünü artırmadığını düşünen önemli bir grubun varlığını göstermektedir. Bu bulgular, iç denetçi kadrolarının eksikliğinin iş yükünü artırdığına dair genel bir kabul olduğunu, ancak bazı katılımcıların bu konuda farklı görüşlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların “İç denetim birimindeki deneyimli denetçilerin başka görevlere atanması, iç denetim faaliyetinin etkinliği azaltmaktadır” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

Katılımcı	İç denetim birimindeki deneyimli denetçilerin başka görevlere atanması, iç denetim faaliyetinin etkinliği azaltmaktadır.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Katılımcı	14	19,4	6	8,3	14	19,4	6	8,3	32	44,4	72	100

Tablo 4'teki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %52,7'si “İç denetim birimindeki deneyimli denetçilerin başka görevlere atanması, iç denetim faaliyetinin etkinliğini azaltmaktadır” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, deneyimli denetçilerin başka görevlere atanmasının iç denetim faaliyetlerinin etkinliğini olumsuz etkilediği görüşünün yaygın olduğunu göstermektedir. Ayrıca %19,4'lük kararsızlık oranı, bazı katılımcıların daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir. Diğer yandan, %19,4'lük “Kesinlikle Katılmıyorum” ve %8,3'lük “Katılmıyorum” yanıtları ise, deneyimli denetçilerin başka görevlere atanmasının iç denetim faaliyetlerini etkilemediğini düşünen bir azınlığın varlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların “İç denetçilere verilen eğitim iç denetim faaliyetlerine katkı sağlayıcı niteliktedir” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

Katılımcı	İç denetçilere verilen eğitim iç denetim faaliyetlerine katkı sağlayıcı niteliktedir.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Katılımcı	2	2,8	6	8,3	12	16,7	39	54,2	13	18,1	72	100

Tablo 5'teki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %72,3'ü "İç denetçilere verilen eğitim iç denetim faaliyetlerine katkı sağlayıcı niteliktedir" ifadesine "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtlarını vermiştir. Bu, iç denetçilere verilen eğitimin iç denetim faaliyetlerine önemli ölçüde katkı sağladığına dair yaygın bir görüş olduğunu göstermektedir. Ayrıca %16,7'lik kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir görüşe sahip olmadığını veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir. %8,3'lük "Katılmıyorum" ve %2,8'lik "Kesinlikle Katılmıyorum" yanıtları ise, verilen eğitimin iç denetim faaliyetlerine katkı sağlamadığını düşünen küçük bir azınlığın varlığını işaret etmektedir. Bu bulgular, iç denetim faaliyetlerinin etkinliğini artırmak için iç denetçilere yönelik eğitim programlarının önemli olduğunu, ancak bazı az sayıdaki katılımcının bu eğitimin etkisi konusunda zıt düşüncelere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların "Mesleğimle ilgili üyesi olduğum kuruluşlar sürekli gelişim içinde olmamıza katkı sağlamaktadır" İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

Mesleğimle ilgili üyesi olduğum kuruluşlar sürekli gelişim içinde olmamıza katkı sağlamaktadır.											Toplam	
Katılımcı	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Katılımcı	1	1,4	16	22,2	18	25,0	27	37,5	10	13,9	72	100

Tablo 6'da yer alan bulgular incelendiğinde, bakanlıkların merkezi teşkilatlarında çalışan iç denetçilerin %51,4'ü "Mesleğimle ilgili üyesi olduğum kuruluşlar sürekli gelişim içinde olmamıza katkı sağlamaktadır" ifadesine "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtlarını vermiştir. Bu, meslekle ilgili kuruluşların sürekli gelişim konusunda önemli bir katkı sağladığına dair yaygın bir inanç olduğunu göstermektedir. Ayrıca %25'lik kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir görüşe sahip olmadığını veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir. %22,2'lik "Katılmıyorum" ve %1,4'lük "Kesinlikle Katılmıyorum" yanıtları ise, mesleki kuruluşların sürekli gelişime katkısını sorgulayan veya reddeden bir kesimi yansıtmaktadır. Tablo 6'daki bulgular, mesleki kuruluşların üyelerine sağladığı katkının değerini vurgularken, bazı katılımcıların bu konuda net bir görüşe sahip olmadığını veya değerlendirmede tereddüt ettiklerini göstermektedir.

Tablo 7. Katılımcıların "Kurumumuz iç denetim birimi, mevzuatın öngördüğü şekilde iç denetim faaliyetini yürütmektedir" İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

Kurumumuz iç denetim birimi, mevzuatın öngördüğü şekilde iç denetim faaliyetini yürütmektedir.		Toplam
--	--	--------

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Katılımcı	2	2,8	6	8,3	5	6,9	45	62,5	14	19,4	72	100

Tablo 7’deki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %81,9’u “Kurumumuz iç denetim birimi, mevzuatın öngördüğü şekilde iç denetim faaliyetini yürütmektedir” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu bulguya göre bakanlıkların merkezi teşkilatlarındaki iç denetim birimlerinin mevzuata uygun olarak iç denetim faaliyetlerini yürüttüğüne olan güvenin yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca %6,9’luk kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir tutuma sahip olmadığını işaret etmektedir. %8,3’lük “Katılmıyorum” ve %2,8’lik “Kesinlikle Katılmıyorum” oranları ise, kurumlarının iç denetim faaliyetlerinin mevzuata uygunluğunu sorgulayan veya reddeden bir azınlığı yansıtmaktadır. Bu bulgular, iç denetim birimlerinin mevzuata uygun faaliyet göstermesinin önemini vurgularken, az sayıda katılımcının hâlâ bu uygunluğun tam olarak sağlanmadığı fikrindedir.

Tablo 8. Katılımcıların “Kurumumda üst yönetici iç denetçilerin sorunlarını dinler ve çözüm önerileri geliştirir” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

	Kurumumda üst yönetici iç denetçilerin sorunlarını dinler ve çözüm önerileri geliştirir.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum			
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Katılımcı	9	12,5	18	25,0	19	26,4	23	31,9	3	4,2	72	100

Tablo 8’deki bulgular analiz edildiğinde, katılımcıların %37,5’i “Kurumumda üst yönetici iç denetçilerin sorunlarını dinler ve çözüm önerileri geliştirir.” ifadesine “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle Katılmıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, üst yönetimin iç denetçilerin sorunlarını dinleme ve çözüm geliştirme konusundaki performansına dair önemli bir memnuniyetsizlik olduğunu göstermektedir. Ayrıca %26,4’lük kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir tutuma sahip olmadığını veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir. %31,9’u “Katılıyorum” ve %4,2’si “Kesinlikle Katılıyorum” diyenler ise, üst yönetimin iç denetçilerin sorunlarına ilgi gösterdiğine inanan katılımcıları yansıtmaktadır. Bu bulgular, üst yönetimin iç

denetçilerin sorunlarını dinleme ve çözüm üretme konusundaki rolünün iyileştirilmesi gerektiğini ortaya çıkarırken, bazı katılımcılarda ise üst yönetimin sorun dinleme algısı ise tamamen negatif olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Katılımcıların “Kurumumda üst yönetici iç denetim raporlarına dış denetim raporlarına verdiği önemi vermez” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

Kurumdaki unvan	Kurumumda üst yönetici iç denetim raporlarına dış denetim raporlarına verdiği önemi vermez.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Toplam	9	12,5	19	26,4	22	30,6	20	27,8	2	2,8	72	100

Tablo 9’da yer alan bulgular incelendiğinde, katılımcıların %31,9’u ve %30,6’sı “Kurumumda üst yönetici iç denetim raporlarına dış denetim raporlarına verdiği önemi vermez” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, üst yöneticilerin iç denetim raporlarına dış denetim raporlarına verdikleri önem kadar önem vermediğine dair yaygın bir görüş olduğunu göstermektedir. Ayrıca %30,6’lık kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir görüşe sahip olmadığını veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir. %38,9’luk “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle Katılmıyorum” yanıtları ise, üst yöneticilerin iç denetim raporlarına yeterli önemi verdiğini düşünen önemli bir kesimi yansıtmaktadır. Tablo 9’daki bulgular, üst yönetimin iç denetim raporlarına verdiği önemin dış denetim raporlarına kıyasla daha az olduğunu belirten görüşlerin yaygın olduğunu göstermektedir.

Tablo 10. Katılımcıların “Kurumumda iç denetim birimi talimatları sadece üst yöneticiden alır” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

Kurumdaki unvan	Kurumumda iç denetim birimi talimatları sadece üst yöneticiden alır.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Katılımcı	2	2,8	3	4,2	7	9,7	40	55,6	20	27,8	72	100

Tablo 10'daki bulgular incelendiğinde, bakanlıkların merkezi teşkilatlarında çalışan iç denetçilerin %83,4'ü “Kurumumda iç denetim birimi talimatları sadece üst yöneticiden alır” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, iç denetim birimlerinin büyük ölçüde üst yöneticilerden gelen talimatlara bağlı olarak çalıştığını göstermektedir. Ayrıca %9,7'lik kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir tutuma sahip olmadığını veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir. %4,2'lik “Katılmıyorum” ve %2,8'lik “Kesinlikle Katılmıyorum” oranları ise, iç denetim birimlerinin sadece üst yöneticiden talimat almasına katılmayan azınlık bir grubun varlığını göstermektedir. Bu bulgular, üst yönetim ile iç denetim birimleri arasındaki hiyerarşik ilişkinin güçlü olduğunu, ancak bazı katılımcıların bu yapıdan emin olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 11. Katılımcıların “Kurumumda üst yönetici iç denetçiler tarafından oluşturulan raporlara müdahâle eder” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

Kurumumda üst yönetici iç denetçiler tarafından oluşturulan raporlara müdahâle eder. Toplam												
Katılımcı	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Toplam	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
	2	2,8	8	11,1	11	15,3	42	58,3	9	12,5	72	100

Tablo 11'deki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %70,8'i “Kurumumda üst yönetici iç denetçiler tarafından oluşturulan raporlara müdahâle eder” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, üst yönetimin iç denetçilerin raporlarına müdahâle etme eğiliminin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Ayrıca %15,3'lük kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir tutuma sahip olmadığını veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. %11,1'lik “Katılmıyorum” ve %2,8'lik “Kesinlikle Katılmıyorum” oranları ise, raporlara müdahâle edilmediğini belirten azınlık bir grubun varlığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, üst yönetimin iç denetim raporlarına müdahâlesinin yaygın bir algı oluşturduğunu, ancak bazı katılımcıların bu katılmadığını göstermektedir.

Tablo 12. Katılımcıların “Kurumumda iç denetçilik birimi ve misyonu diğer birimler tarafından yeterince bilinmektedir” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

Kurumumda iç denetçilik birimi ve misyonu diğer birimler tarafından yeterince bilinmektedir. Toplam											
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Toplam	4	5,6	23	31,9	16	22,2	26	36,1	3	4,2	72	100

Tablo 12'deki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %40,3'ü “Kurumumda iç denetçilik birimi ve misyonu diğer birimler tarafından yeterince bilinmektedir” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, kurumlarda iç denetim biriminin ve misyonunun yeterince bilindiğini düşünenlerin oranının nispeten düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca %22,2'lik kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir tutuma sahip olmadığını işaret etmektedir. %31,9'luk “Katılmıyorum” ve %5,6'lık “Kesinlikle Katılmıyorum” oranları ise, iç denetim biriminin ve misyonunun diğer birimler tarafından yeterince bilinmediğini düşünen önemli bir kesimin varlığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, iç denetim biriminin ve misyonunun kurum içindeki bilinirliğinin artırılması gerektiğini vurgularken, bazı katılımcıların bu konuda istekli olmadığı görülmektedir.

Tablo 13. Katılımcıların “Kurumumda iç denetim faaliyetlerini engelleyecek kurum kültürü mevcuttur” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

Kurumdaki unvan	Kurumumda iç denetim faaliyetlerini engelleyecek kurum kültürü mevcuttur.												Toplam
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde			Sayı
Katılımcı	1	1,4	8	11,1	27	37,5	34	47,2	2	2,8	72	100	

Tablo 13'teki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %50'si “Kurumumda iç denetim faaliyetlerini engelleyecek kurum kültürü mevcuttur” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, kurumlarda iç denetim faaliyetlerini engelleyebilecek bir kurum kültürünün varlığının yaygın bir algı olduğunu göstermektedir. Ayrıca %37,5'lik kararsızlık oranı, birçok katılımcının bu konuda net bir tutuma sahip olmadığını veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir. %11,1'lik “Katılmıyorum” ve %1,4'lük “Kesinlikle Katılmıyorum” oranları ise, bu tür engelleyici bir kurum kültürünün varlığını reddeden azınlık bir grubun

bulduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, kurum kültürünün iç denetim faaliyetlerini destekleyici hâle getirilmesi gerektiğini vurgularken, bazı katılımcıların bu konuda farklı deneyimlere sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 14. Katılımcıların “Kurumumdaki iç denetçilerin aldıkları ücret yaptıkları işle karşılaştırıldığında düşük kalmaktadır” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

Katılımcı	Kurumumdaki iç denetçilerin aldıkları ücret yaptıkları işle karşılaştırıldığında düşük kalmaktadır.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
	15	20,8	35	48,6	8	11,1	12	16,7	2	2,8	72	100

Tablo 14’teki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %69,4’ü “Kurumumdaki iç denetçilerin aldıkları ücret yaptıkları işle karşılaştırıldığında düşük kalmaktadır” ifadesine “Kesinlikle Katılmıyorum” ve “Katılmıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, iç denetçilerin aldıkları ücretin yaptıkları işle orantılı olduğunu düşünenlerin büyük bir çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Ayrıca %11,1’lik kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir tutuma sahip olmadığı görülmektedir. %19,5’lik “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” oranları ise, iç denetçilerin ücretlerinin düşük olduğunu düşünen önemli bir azınlık grubunun varlığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, genel olarak iç denetçilerin aldıkları ücretin tatmin edici bulunduğunu, ancak bazı katılımcıların bu konuda memnuniyetsizlik yaşadığını göstermektedir.

Tablo 15. Katılımcıların “İmkân oluştuğunda iç denetçilik mesleği ile aynı ve üzeri ücret verilmesi koşuluyla farklı bir mesleği tercih ederim” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

Katılımcı	İmkân oluştuğunda iç denetçilik mesleği ile aynı ve üzeri ücret verilmesi koşuluyla farklı bir mesleği tercih ederim.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
	5	6,9	21	29,2	13	18,1	26	36,1	7	9,7	72	100

Tablo 15'teki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %45,8'i "İmkân oluştuğunda iç denetçilik mesleği ile aynı ve üzeri ücret verilmesi koşuluyla farklı bir mesleği tercih ederim" ifadesine "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtlarını vermiştir. Bu, neredeyse yarısının, uygun koşullar altında iç denetçilikten farklı bir mesleği tercih edebileceğini gösterir. Ayrıca %18,1'lik kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir karar veremediğini veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. %29,2'si "Katılmıyorum" ve %6,9'u "Kesinlikle Katılmıyorum" yanıtlarını verenler ise, iç denetçilik mesleğinde kalmayı tercih eden önemli bir kesimi yansıtmaktadır. Bu bulgular, iç denetçilerin mesleklerinden memnuniyet düzeylerinde farklılıklar olduğunu ve bir kısmının alternatif kariyer seçeneklerine açık olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 16. Katılımcıların "İç denetçilerin özlük haklarında iyileştirme yapılması gereklidir" İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

İç denetçilerin özlük haklarında iyileştirme yapılması gereklidir.											Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Katılımcı	1	1,4	1	1,4	4	5,6	32	44,4	31	47,2	72	100

Tablo 16'da yer alan bulgular incelendiğinde, katılımcıların %91,6'sı "İç denetçilerin özlük haklarında iyileştirme yapılması gereklidir" ifadesine "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtlarını vermiştir. Bu, iç denetçilerin büyük bir çoğunluğunun özlük haklarının iyileştirilmesi gerektiği konusunda hemfikir olduğunu göstermektedir. Ayrıca %5,6'lık kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir tutuma sahip olmadığını veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir. %1,4'lük "Katılmıyorum" ve %1,4'lük "Kesinlikle Katılmıyorum" oranları ise, özlük haklarının iyileştirilmesi gerektiğini düşünmeyen çok küçük bir azınlığın varlığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, iç denetçilerin özlük haklarında iyileştirme yapılmasının geniş bir kabul gördüğünü ortaya koymaktadır.

Tablo 17. Katılımcıların "İç denetçilere soruşturma açma yetkisi verilmesi durumunda iç denetçiliğin etkinliği artar" İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

İç denetçilere soruşturma açma yetkisi verilmesi durumunda iç denetçiliğin etkinliği artar.											Toplam	
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--------	--

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Katılımcı	6	8,3	14	19,4	16	22,2	27	37,5	9	12,5	72	100

Tablo 17’deki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %50’si “İç denetçilere soruşturma açma yetkisi verilmesi durumunda iç denetçiliğin etkinliği artar” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, iç denetçilere soruşturma açma yetkisinin iç denetim etkinliğini artıracığına dair ortak bir görüş olduğunu göstermektedir. Ayrıca %22,2’lik kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir tutuma sahip olmadığını veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir. %19,4’ü “Katılmıyorum” ve %8,3’ü “Kesinlikle Katılmıyorum” yanıtlarını verenler ise, iç denetçilere bu yetkinin verilmesinin iç denetim etkinliğini artırmayacağını düşünen bir azınlığın varlığını göstermektedir. Bu bulgular, iç denetçilere soruşturma açma yetkisi verilmesinin iç denetim süreçlerini güçlendirebileceği fikrinin yaygın olduğunu, ancak bazı katılımcıların bu konuda tam tersi görüşe sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 18. Katılımcıların “Kurumumda iç denetçilerinin nesnellliğini risk altına alabilecek uygulamalar mevcuttur” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

	Kurumumda iç denetçilerinin nesnellliğini risk altına alabilecek uygulamalar mevcuttur.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Katılımcı	1	1,4	15	20,8	17	23,6	32	44,4	7	9,7	72	100

Tablo 18’deki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %54,1’i “Kurumumda iç denetçilerinin nesnellliğini risk altına alabilecek uygulamalar mevcuttur” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, iç denetçilerin nesnellliğini tehdit edebilecek uygulamaların varlığına dair yaygın bir algının olduğunu göstermektedir. Ayrıca %23,6’lık kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir tutuma sahip olmadığını veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. %20,8’i “Katılmıyorum” ve %1,4’ü “Kesinlikle Katılmıyorum” yanıtlarını verenler ise, iç denetçilerin nesnellliğini riske atan uygulamaların varlığına ilişkin şüpheleri veya itirazları olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, iç denetçilerin nesnellliğini korumak için kurumlarda daha

fazla çaba harcanması gerektiğini ve bazı katılımcıların bu konuda tereddütlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 19. Katılımcıların “İç denetçiliğe atanma şartlarında esneklik sağlanmalıdır.” İfadesine Yönelik Değerlendirmeleri

	İç denetçiliğe atanma şartlarında esneklik sağlanmalıdır.										Toplam	
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Sayı	Yüzde
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Katılımcı	4	5,6	8	11,1	10	13,9	24	33,3	26	36,1	72	100

Tablo 19'daki bulgular incelendiğinde, katılımcıların %69,4'ü “İç denetçiliğe atanma şartlarında esneklik sağlanmalıdır” ifadesine “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” yanıtlarını vermiştir. Bu, iç denetçilik pozisyonuna atanma şartlarında esneklik olması gerektiği konusunda genel bir kabul olduğunu göstermektedir. Ayrıca %13,9'luk kararsızlık oranı, bazı katılımcıların bu konuda net bir görüşe sahip olmadığını veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. %11,1'i “Katılmıyorum” ve %5,6'sı “Kesinlikle Katılmıyorum” yanıtlarını verenler ise, iç denetçiliğe atanma şartlarında esneklik sağlanması fikrine katılmayan veya mevcut koşulların aynen devam etmesi gerektiğine inanan bir azınlığın varlığını yansıtmaktadır. Bu bulgular, iç denetçilik pozisyonuna atanma sürecinde esneklik sağlanması gerektiğine dair geniş bir fikir birliği olduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Türk kamu yönetimi alanında iç denetim oldukça önemli bir konudur. İç denetim, kamu kurumlarının faaliyetlerinin yasalara, yönetmeliklere ve etik standartlara uygunluğunu değerlendirmek ve iyileştirme önerileri sunmak için yapılan bir kontrol ve değerlendirme sürecidir. Türkiye'de iç denetim, kamu kurumlarının etkin ve verimli bir şekilde işleyişini sağlamak, kaynakların doğru ve etkili bir şekilde kullanılmasını temin etmek amacıyla oldukça önemlidir. İç denetim süreci, kamu kurumlarının hesap verebilirliklerini artırmak, risk yönetimini geliştirmek ve mali yönetimlerini güçlendirmek için kritik bir rol oynar.

Türk kamu yönetiminde iç denetim faaliyetinin istenilen düzeyde yerine getirilebilmesi için kamu idarelerinde İDB (iç denetim birimi) kurabilecek sayıda iç denetçinin bulundurulması gerekir. Türk kamu yönetiminde iç denetçi sayısının hedeflenenin çok altında olduğu görülmektedir. Nicelik sorununun beraberinde nitelik sorununu da getirdiği düşünüldüğünde bu durumun çözüme kavuşturulması iç denetim açısından önemlidir. İç denetçiler atanma şartları gereği kamu yönetiminin donanımlı kamu görevlilerindedir. Bu personellerin iç denetim mesleğinde kalmaları

için iç denetçilerin özlük hakları başta olmak üzere mesleğin tercih edilebilirliğini artıracak çalışmalara ihtiyaç vardır.

Türk kamu yönetiminde iç denetimin iyi bir pratik sağlayabilmesi için İDKK'nın çalışmalarına ihtiyaç duyulur. Fakat alanyazında tartışma konuları arasında iç denetim koordinasyon kurulunun rolü ve yetkileri önemli bir yer tutar. Bazıları, bu kurulun iç denetim faaliyetlerinin etkinliğini artırmak için gereken koordinasyonu sağlamada yeterince etkili olmadığını düşünür. Diğerleri ise, İDKK'nın kamu kurumları arasında bilgi ve deneyim paylaşımını teşvik ettiğini ve iç denetim standartlarının uygulanmasını sağladığını savunur. Ayrıca İDKK'nın yapısı ve işleyişi de tartışma konuları arasındadır.

Yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında, İDKK Türk kamu yönetiminde iç denetim faaliyetlerini koordine etmek ve denetim sistemini güçlendirmek amacıyla önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, kurulun rolü, yetkileri ve işleyişi üzerinde yapılan tartışmalar, iç denetim sistemini daha etkin hâle getirmek için sürekli olarak gözden geçirilmesi gereken konular arasındadır. Bu tartışmalar, iç denetim sistemini geliştirmek ve kamu kaynaklarının daha etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamak için önemli bir fırsat sunar.

İç denetimin kamu yönetimindeki işleyişinde mihenk taşı olan üst yöneticiye de önemli bir rol ve sorumluluklar yüklenmektedir. Üst yöneticiler, genellikle kamu kurumlarının başkanları, genel müdürleri veya yönetim kurulu üyeleri gibi pozisyonlarda bulunurlar ve kurumun stratejik yönetiminden sorumludurlar. İç denetimin etkinliği ve başarısı, bu üst düzey yöneticilerin desteği, liderliği ve katılımı olmadan sağlanamaz.

Üst yöneticilerin iç denetim süreçlerindeki rolü çeşitli boyutlarda değerlendirilebilir. Öncelikle, üst yöneticiler iç denetim birimlerinin kuruluşunu ve işlevlerini belirlemede kritik bir rol oynarlar. İç denetimin bağımsızlığı ve etkinliği için gerekli kaynakları sağlamak, uygun politika ve prosedürleri belirlemek, iç denetim standartlarını belirlemek ve bu standartlara uyumu teşvik etmek gibi görevler üst yöneticilere düşmektedir. Üst yöneticiler Ayrıca iç denetim faaliyetlerini desteklemek ve teşvik etmekle de sorumludurlar. İç denetimin kurum içindeki rolünü anlamak, iç denetim raporlarına uygun cevap vermek, iç denetim önerilerini dikkate almak ve uygulamak, iç denetim birimleriyle iş birliği içinde çalışmak gibi faaliyetler, üst yöneticilerin iç denetim süreçlerine katılımını gerektirir. Bununla birlikte, üst yöneticilerin iç denetim süreçlerine olan katılımı sadece destekleme ve teşvik etme ile sınırlı değildir; aynı zamanda iç denetim süreçlerinin sonuçlarına da aktif bir şekilde dahil olmaları beklenir. İç denetim raporları ve bulguları üzerinde düşünmek, bu bulguların kurumun stratejik hedefleriyle nasıl ilişkilendirilebileceğini değerlendirmek ve gerekli düzeltici eylemleri belirlemek, üst yöneticilerin iç denetim sürecine aktif katılımını gösterir. Sonuç olarak, üst yöneticilerin iç denetim süreçlerindeki rolü, iç denetimin kuruluşundan başlayarak, sürecin etkinliğini desteklemek ve sonuçlarına etkili bir şekilde katılmak şeklinde çeşitlenir. Bu şekilde, üst yöneticilerin liderliği ve katılımı, kamu kurumlarının iç denetim süreçlerinin başarılı bir şekilde yürütülmesini ve kamu kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlar.

Bakanlıkların merkezî teşkilatlarında iç denetçilik sorunlara yönelik yapılan bu alan araştırması sonucunda bir dizi tespit ve öneri aşağıda sunulmuştur;

- ✓ Tablo 1, tablo 2, tablo 3 ve tablo 4'teki bulgulardan yola çıkarak iç denetim birimlerine tahsis edilen iç denetçi kadrolarının önemli bir kısmının henüz doldurulmadığı belirlenmiştir. Benzer şekilde, İDDK'nın 2022 Kamu İç Denetim Genel Raporu'nda da bu durum vurgulanmaktadır. Bu eksiklik, kamu iç denetim faaliyetlerinin yürütülmesinde iç denetçilerin iş yükünün artacağı ve denetim süreçlerinin zorluklarla karşılaşabileceği endişelerini beraberinde getirmektedir. İç denetçi kadrolarındaki doluluk oranının yeterli seviyeye ulaşmamasında etkili olan temel faktörlerden biri, nitelikli kamu görevlisi olan iç denetçilerin başka kadrolara atanmasıdır. Ayrıca iç denetçi kadrolarına atanma şartlarında esneklik sağlanması durumunda kadrolardaki doluluk oranının artabileceği belirlenmiştir.
- ✓ Tablo 5'teki bulgulara dayanarak, mesleki kuruluşların üyelerine sağladığı katkıları artırmak ve katılımcıların bu katkıları konusundaki tereddütlerini gidermek için kuruluşların faaliyetleri ve sundukları imkânlar daha iyi tanıtılmalıdır. Üyelerin sürekli gelişimini destekleyecek eğitim programları, seminerler ve ağ oluşturma etkinlikleri düzenlenmeli, bu etkinliklerin etkinliği geri bildirimlerle sürekli olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca katılımcıların %25'lik kararsızlık oranını azaltmak amacıyla, üyelerle düzenli iletişim kurulmalı ve sağlanan katkılar hakkında daha fazla bilgi ve destek sağlanmalıdır.
- ✓ Tablo 8'deki bulgulara dayanarak, üst yönetim, iç denetçilerin sorunlarını dinleme ve çözüm geliştirme konusundaki farkındalığını artırmalı ve bu konudaki süreçlerini gözden geçirmelidir. Düzenli olarak iç denetçilerle toplantılar düzenlenmeli ve bu toplantılarda denetçilerin karşılaştıkları sorunlar tartışılmalıdır. Ayrıca iç denetçilerin sorunlarını iletebilecekleri açık bir iletişim kanalı oluşturulmalı ve bu kanal aracılığıyla iletilen sorunlara yönelik hızlı ve etkili çözüm önerileri geliştirilmelidir. Üst yönetimin iç denetçilerin görüş ve önerilerine daha fazla değer verdiği ve bu konularda proaktif bir yaklaşım benimsediği açıkça gösterilmelidir. Bu adımlar, hem iç denetçilerin memnuniyetini artıracak hem de iç denetim süreçlerinin verimliliğini yükseltecektir.
- ✓ Tablo 9'daki bulgulara dayanarak, üst yönetim, iç denetim raporlarının önemini artırmak amacıyla bu raporların içerdiği bulgular ve öneriler hakkında düzenli bilgilendirme toplantıları yapmalı ve rapor sonuçlarını takip etmelidir. İç denetim raporlarının stratejik karar alma süreçlerine dâhil edilmesi teşvik edilmeli ve bu raporların organizasyonel hedeflere katkısı vurgulanmalıdır. Ayrıca iç denetim raporlarının hazırlanma ve sunulma süreçlerinin iyileştirilmesi için gerekli eğitimler verilmelidir. Bu şekilde, iç denetim raporlarının değeri artırılacak ve üst yönetimin bu raporlara olan ilgisi ve önemi sağlanacaktır.
- ✓ Tablo 16'daki bulgulara dayanarak, iç denetçilerin özlük haklarının iyileştirilmesi gerektiği konusunda geniş bir mutabakat olduğunu göstermektedir. Katılımcıların %91,6'sının bu iyileştirmeye olumlu bakması, konunun önemini ve aciliyetini vurgulamaktadır. İç denetçilerin özlük haklarının iyileştirilmesi için acil ve kapsamlı bir çalışma başlatılmalıdır. Bu çalışma, iç denetçilerin motivasyonunu ve iş verimliliğini artıracak, kurum içi denetim süreçlerinin kalitesini yükseltecektir.

İç denetçilerin yüksek motivasyonla mesleğe adapte olmaları için belirtilen sorunların hızla çözülmesi gereklidir. Ayrıca Türk kamu yönetiminde iç denetçilik mesleğine yönelik yapılan

araştırmaların sadece iç denetçilerle sınırlı kalmaması önemlidir. İç denetim sürecinde yer alan tüm aktörlerin bu araştırmalara dâhil edilerek daha sağlam bilimsel bilgiye ulaşılması gerekmektedir. Son dönemde yaşanan ekonomik dalgalanmalar, küresel salgınlar ve iklim değişikliği gibi sürdürülebilirlik ihtiyaçları ile birlikte hızlı dijital dönüşüm, kamu sektöründe iç denetimin kritik rolünün artmasına neden olmuştur. İç denetim, bu belirsizliklerle başa çıkma ve kurumsal kapasiteyi güçlendirme işlevini üstlenerek kamu kurumlarının bu zorluklarla başa çıkmasına yardımcı olmaktadır. İç denetimin bu ve benzeri fonksiyonlarını kamu kurumlarında etkin bir şekilde hayata geçirebilmek için, öncelikle karşılaşılan sorunlara çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Y. (2010). *Sosyal bilimlerde SPSS uygulamaları*, Eskişehir: İdeal Kitabevi.
- Aslantaş, E. (2018). Türkiye'nin AB Tam Üyelik Alternatifleri, *Akademik Bakış Dergisi*, (65), 265-278. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/439743>
- Bilge, S. ve Daşkaya, N. (2015). Mahalli İdarelerde İç Denetimin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği, *Maliye Dergisi*, (168), 108-133.
- Bilge, S. ve Kiracı, M. (2010). *Kamu Sektöründe İç Denetim ve İç Denetimin Başarıyla Uygulanmasında Rol Oynayan Faktörler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Coşkun, B. (2022). Almanya'nın Yapay Zekâ Politikası. Akman, Topçu, Chiftchi (Ed.) *Yapay Zekâ ve Kamu Politikası: Ülke İncelemeleri* (s. 15-36). Ankara: Nobel Yayınları.
- Coşkun, B. ve Pank Yıldırım, Ç. (2021). Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı ve Kamu Yönetimi Reformu İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. Parlak ve Doğan (Ed.) *Postmodern Kamu Yönetimi Kavramlar, Teoriler, Yaklaşımlar* (s. 103- 138). Ankara: Nobel Yayınları.
- Gözel, K.A. (2003 Mart). Yeni Kamu Yönetimi Nedir?, *Türk İdare Tarihi Dergisi*, 438, 195- 208.
- Hodgetts, R. M. (1997). *Yönetim: Teori, Süreç ve Uygulama* (Çev. C. Çetin ve E. C. Mutlu) Der Yayınevi, İstanbul.
- https://www.tide.org.tr/uploads/SG_Kamu_Yonetisiminde_Denetimin_Rolu.pdf, Uluslararası İç Denetim Enstitüsü (IIA), (2017), Uluslararası Mesleki Uygulama Çerçevesi (UMUC). <https://www.tide.org.tr/file/documents/pdf/UMUC-2017-updated.pdf>, E. T. 10.11.2023
- İç Denetçilerin Çalışma, Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. Resmî Gazete 26226 (12.07.2006). <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=9510&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5> E.T. 11.11.2023.
- İç Denetim Kalite Güvence ve Geliştirme Programı, Resmî Gazete 29675 (05.04.2016). E.T. 15.12.2023 <https://www.Resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160405-5.htm>
- İç Denetim Koordinasyon Kurulu (2012). Kamu İç Denetçileri Meslek Ahlak Kuralları. E.T. 13.12.2023 <https://www.hmb.gov.tr/kamu-ic-denetcileri-meslek-ahlak-kurallari-2>.
- İç Denetim Koordinasyon Kurulu (2020). 2021-2023 Dönemi Kamu İç Denetim Strateji Belgesi, E.T. 12.11.2023 <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/12/2021-2023-StratejiBelgesi.pdf>
- Kamu İç Denetim Standartları, Resmî Gazete 29987(22.02.2017), E.T. 15.12.2023 https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/kamu_ic_denetim_standartlari.pdf
- Karagöz, Y. (2017). SPSS ve AMOS Uygulamalı Nicel-Nitel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kardeş Selimoğlu, S. ve Özbek, Y. (2020). İç Denetim: Uluslararası İç Denetim Standartları ile Uyumlu. Ankara: BETA Yayınları.
- KMYKK, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (5018). Resmî Gazete 25326 (24.12.2003). E.T. 15.10.2023.

- Köseoğlu, İ. (2023). *Türkiye’de İç Denetim ve İç Denetimin Bakanlık Teşkilatlarında Uygulamasına Yönelik Bir Alan Araştırması*. Doktora Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Köseoğlu, İ. Coşkun, B. (2023). Türk Kamu Yönetiminde İç Denetim Algısı: Bakanlıkların Merkez Teşkilatlarında Ampirik Bir İnceleme, *Türk İdare Dergisi*,(498), 147-180.
- Kükreler, E. ve Kavak, S. (2020). Kamu Sektöründe İç Denetimin Etkinliğini Olumsuz Etkileyen Faktörler. H. Kırıl (Ed.), *İç Denetim: Kuruma Değer Katmak* (2. Baskı) iç. (16- 37). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Moller, R. (2009). *Brink’s Modern Internal Auditing*. 7. Edition. New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
- Naing, L., Winn, T., and Nordin, R. B. (2006). Practical Issues in Calculating the Sample Size for Prevalence Studies. *Archives of Orofacial Sciences*, (Vol. 1), 9-14.
- Sabuncu, B. (2018). İç Denetim Anlayışındaki Değişiklikler ve Gelişmeler, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (20), 779-789.
- Sarbans- Olexy Act of (SOA) 2002. Congress.gov (30 July 2002). Erişim Tarihi 10.11.2021.
- Sterck, M. ve Bouckaert, G. (2006). Internal Audit Trends in the Public Sector. Internal Auditor: The Institute of Internal Auditors Inc.
- Şimşek, K. (2020). *İç Denetim*. Ankara: NOBEL Yayınevi.
- Tufan, M. ve Görün, M. (2013). Türkiye’deki Kamu İç Denetim Sisteminin Uluslararası İç Denetim Standartları Çerçevesinde İncelenmesi, *Sayıştay Dergisi*, (Sayı 89), 115-135.
- Uzun, A. ve Usta, H. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde İç Denetim: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Denetim*, (23), 27-40.
- Yeşilyurt, K. (2104). Avrupa Birliğinde İç Denetim Birimi, *Denetim*, (15), 12-15.